

חזומת

בבית שמש

האם פורים בבית שמש אמור

להיות בט"ו באדר?

דוד קהלת

מהדורה שלישית

דוד קהלת

נחל דולב 29 דירה 18

רמת בית שמש א

0543008432

koheletdny@gmail.com

התשפ"ב

מהדורה שלישית

הנכתב בספר הוא חוות דעתינו הקטנה והעניה,
ואין בו אלא לעורר להתבוננות בסוגיה חשובה זו
ולא חלילה לחלוק על מאן דהו. הבירור לאמיתו,
האמת ההלכתית וההלכה למעשה יקבעו ע"פ
רבני העיר בלבד.

בספר הושמטו כל התארים הראויים לגדולים
וגאוני עולם כדי שלא חלילה לחטוא בהשוואת
קטן עם הגדול ועל כך ההתנצלות מראש.
"שגיאות מי יבין מנסתרות נקני" והכל לכבודה
של ארץ ישראל!

תוכן עניינים

פתיחה.....	29
1. פרק א: טעמה של מצות מגילה בט"ו.....	33
2. פרק ב: מי היו ערי החומה מימות יהושע בן נון?.....	41
3. פרק ג: בית שמש כעיר מקלט.....	67
4. פרק ד: עקרונות לזיהוי מקום כעיר קדומה.....	127
5. פרק ה: זיהוי הערים הקדומות.....	173
6. פרק ו: דין הסמוך לכרך חרב.....	215
7. פרק ז: עיר מסופקת.....	281
8. פרק ח: דין שכונות בית שמש.....	305
9. פרק ט: אוסף פסיקות וחוות דעת על בית שמש.....	329
10. פרק י: סיכומו של ספר.....	345

תוכן מפורט

- 21..... הסכמות, פסיקות הלכה וחוות דעת
- 29..... פתיחה
- 30..... הקדמה למהדורה ראשונה
- 31..... הקדמה למהדורה שניה
- 32..... הקדמה למהדורה שלישית

פרק א

- 33..... טעמה של מצות מגילה בט"ו
- 33..... מדרגת ערי חומה
- 34..... התיכנון המקורי
- 35..... חשיבות העיסוק במצווה
- 35..... א. אי קריאה בט"ו ברוב הארץ – גנאי!
- 36..... ב. לעורר לשבחה ובנינה של ארץ ישראל
- 37..... ג. הכנה לעתיד
- 39..... ד. יציאה מהגלות
- 40..... סיכום הפרק

פרק ב

- 41..... מי היו ערי החומה מימות יהושע בן נון?
- 41..... הקדמה
- 43..... 1. הערים המנויות בספר יהושע היו מוקפות חומה
- 43..... א. הירושלמי - כל עיירות שמנה יהושע מוקפות חומה
- 46..... ב. ראה מהפסוקים בספר יהושע - "...ערים אֵלֶּה וְחִצְרֵיהֶן"
- 48..... 1. רש"י - כל ה"ערים" ביהושע מוקפות חומה

2. הגר"א - כל ה"ערים" וכל המוזכרות בשמותם הן מוקפות 49
3. רמז לפירושי רש"י והגר"א בטעמי הפסוק 52
- ג. הרמב"ן - ערים המנויות ביהושע מוקפות חומה 53
- ד. המנויות ביהושע מוקפות - ע"פ אחרונים נוספים 53
1. הרב יהוסף שוארץ: 53
2. מעשה חושב - הרב משה בצלאל לוריא 54
3. הרב יחיאל מיכל טיקוצינסקי: 55
4. נרות אהרון - הרב אברהם אהרון פראג: 55
5. פוסקים בני זמנינו: 55
- סיכום : ערי החומה המנויות ביהושע 56
2. ערים המוזכרות בספר נחמיה נחשבות כמוקפות 56
3. ראיות לחומה בבית שמש 57
- א. ראיה מספר יהושע 57
1. בית שמש מוזכרת בספר יהושע 57
2. עיר שמש היא בית שמש 58
- ב. ראיה מהירושלמי 61
- ג. ראיה מהארכאולוגיה 62
4. ראיות לחומה בירמות 63
- א. ראיות ורמזים בספר יהושע 63
- ב. ראיה מספר נחמיה 64
- ג. ראיה מהארכאולוגיה 64
5. ראיה ארכאולוגית משותפת לירמות ובית שמש 65
- סיכום הפרק 66

פרק ג

- 67 בית שמש כעיר מקלט**
- 67 הקדמה

- 68..... האם ערי הלויים היו ערי מקלט?
- 70..... סיכום ערי הלויים כערי מקלט.
- 70..... הראיות שערי הלויים והמקלט היו ערי חומה:
- 70..... א. חומה מפני גואל הדם.
- 71..... ב. לערי הלויים היו חומות.
- 73..... ג. רש"י: חומות הלויים היו מקודשות בקדושת ערי חומה.
- 74..... ד. מדוע חצר חברון לא הוקדשה כעיר המקלט?
- 75..... ה. פאת השולחן – קדש כעיר מקלט יש דין מוקף.
- 75..... ו. רמזים להיות ערי לויים וערי מקלט ערי חומה.
- 75..... 1. עיר מקלט – דוקא עיר שבנאווה גויים.
- 76..... 2. איסור קבורה בעיר מקלט.
- 76..... 3. "הוקף ואחר כך ישב" שיטת הירושלמי ורבנו חננאל.
- 78..... סיכום: ערי הלויים כמוקפות חומה:
- 79..... בעיית החומה בעיר מקלט.
- 79..... הגדרת המושגים "כרך" ו"עיר".
- 79..... הגדרת "כרך":
- 80..... הגדרת "עיר":
- 82..... הבעיה ב"כרכים גדולים" בעיר מקלט: שתי שיטות.
- 82..... דעת הראשונים: רש"י וריטב"א.
- 83..... דעת האחרונים:
- 84..... ביאור כל שיטה במהלך הגמרא.
- 84..... ביאור שיטה א – בעיית החומה:
- 85..... ביאור שיטה ב – בעיית גודלה של העיר.
- 88..... האם יש עוד שיטות נוספות?
- 88..... שיטת הנציב מוולוז'ין:
- 88..... שיטת הרב קוק:

איסור או מצוה בחומה? אופני ישוב הסתירה	90
בעל הטורים והלקח טוב לעומת הגמרא בערכין	90
1. האדר"ת	90
2. רבי זאב וולף רבינוביץ	90
3. רבי ברוך עין	91
4. רבי משה נתן רובינשטיין	91
5. הרב אברהם יצחק הכהן קוק	92
6. הרב דב בריש ווידנפלד	92
7. ה"ערוך לנר	93
עיר לויים: אסור או מצוה בחומה	94
סיכום אופני ישוב הסתירה בין איסור חיוב בחומה:	94
האם ניתן להכריע בין השיטות?	95
1. השיטה הכוללת	95
2. מחלוקת בין המקורות	96
3. מסכת ערכין שבידינו אינה מהדורה בתרא	97
סיכום: האם ניתן להכריע בין השיטות?	100
"והני למסתרינהו קיימי"	101
האם סתירת החומה מפקיעה את קדושתה	101
מה מפקיע את קדושת ערי חומה?	101
שיטת תוספות: האם קדושת חומות עיר מקלט פוקע	102
1. דברי תוספות הם רק לה"א של הגמרא ולא למסקנה	103
2. קדושת ערי החומה רק נגזת אך לא נמחקת – המנחת חינוך	104
סיכום שיטת התוספות:	106
דעת הרמב"ם ע"פ רוב האחרונים	106
האם דין מגילה תלוי בקדושת ערי חומה?	109
רמב"ן ריטב"א ורשב"א: קדושת חומה אינה מגידרי מוקף דמגילה	110
דיון בגדרים נוספים של מוקף דמגילה	113

- 114..... "ישב ולבסוף הוקף" – שיטת רש"י
- 115..... דינה של טבריה
- 116..... שיטת הרמב"ם במקרים אלו:
- 116..... פסקי האחרונים ביחס לטבריה
- 117..... סיכום דעות הראשונים בהתאמת גדרי מוקף דמגילה לגדרי בתי חומה:
- 117..... דעת האחרונים ביחס לפקיעת קדושת עיר מקלט.
- 118..... א. הרב יצחק ברכה
- 119..... ב. החיד"א,
- 120..... ג. רבי יהוסף שוארץ
- 120..... ד. הרב אברהם אהרון פראג
- 121..... ה. הרב טיקוצ'נסקי
- 122..... סכום נושא: בית שמש כעיר מקלט
- 122..... א. ההנחה שעיר לויים היא עיר מקלט לענין דין חומתה:
- 122..... ב. ההנחה שהסירו חומות ערי מקלט.
- 122..... הסתירה:
- 123..... ישוב הסתירה:
- 123..... האם ערים בינוניות היו מוקפות חומה?
- 124..... ג. ההנחה שסתירת החומה מפקיעה את קדושתה
- 124..... ד. ההנחה שדין מגילה תלוי בקדושת ערי חומה
- 125..... א"כ, לסיכום:

פרק ד

- 127 עקרונות לזיהוי מקום כעיר קדומה**
- 127 הסתברות כוודאות
- 127 הקדמה
- 128..... ראיות ליחס ודאי בדבר המסתבר
- 128..... 1. הסתברות נחשבת כוודאות:
- 129..... 2. סימנים דאורייתא

- 130..... 3. עוד ראייה
- 130..... דין ברכה בדבר מסתבר
- 131..... החשש מטעויות בהכרעה
- 132..... הכיצד ניתן לזהות בוודאות עיר קדומה?
- 132..... הקדמה
- 133..... שימור שם
- 133..... מימות יהושע בן נון ועד הכיבוש הערבי (כאלפיים שנה)
- 134..... מימות הכיבוש הערבי ועד ימינו (כאלף ושלוש מאות שנה)
- 136..... המשמעות לשימורי השם
- 138..... הראיות למהימנות שימורי השם:
- 140..... תיעודיים הסטורים
- 141..... זיהויים ארכאולוגים – השלמת החוליה החסרה
- 141..... החוליה החסרה
- 142..... למה נועדה הארכאולוגיה?
- 143..... כיצד ההיגיון הארכאולוגי עובד?
- 144..... הארכאולוגיה ככלי לבירור זיהוי עיר מוקפת חומה
- 145..... האם ניתן לסמוך על הארכאולוגיה מבחינה הלכתית?
- 145..... הסתייעות הרמב"ן בממצא ארכאולוגי
- 146..... בדבר הספקנות הארכאולוגית
- 148..... בדבר התיארוך הארכאולוגי המקובל
- 151..... יחס הפוסקים לשימורי שם
- 151..... הקושיה
- 152..... 1. ודאות הזיהויים גדלה עקב התפתחות המחקר
- 153..... רבי אשתורי הפרחי – בעל "הכפתור ופרח"
- 153..... רבי יהוסף שוארץ – "תבואות הארץ"
- 154..... הרב ישראל זאב הורביץ - "ארץ ישראל ושכנותיה"
- 155..... הרב יצחק גולהאר – "אדמת הקודש"
- 156..... הרב פרופסור יואל אליצור - "שמות מקומות קדומים בארץ ישראל"

2. יחסם של רבותינו לשימורי שם: 158.....
- א. הגמרא במגילה: 158.....
- ב. הרמב"ן 158.....
- ג. רבי אשתורי הפרחי 159.....
- ד. הרב קוק 161.....
- ה. החזון איש 162.....
- ו. בד"ץ העדה החדרית ביחס לגבול הדרומי 164.....

נספח:

- שיטת התיארוך הארכאולוגי של הרב דניאל משה לוי 166.....
- ראיות להקבלה חדשה 166.....
- א. זיהוי יוסף כאמחותפ: 166.....
- ב. בני ישראל במצרים 167.....
- ג. השיעבוד 167.....
- ד. מכות מצרים: 167.....
- ו. בני ישראל במדבר 168.....
- ו. ערים מתקופת יהושע בן נון 168.....
- ז. ימי שלמה 168.....
- ראיות לקיצור התיארוך הארכאולוגי המקובל 168.....
- תקופת הברזל: 169.....
- ברונזה מאוחרת: 169.....
- סימנים לאיחוד שושלות מצריות: 170.....
- סיכום 171.....

פרק ה

- זיהוי הערים הקדומות 173.....**
- הקדמה 173.....
- זיהוי של העיר בית שמש 174.....
1. בית שמש בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית 174.....

- א. בית שמש כנקודת חיבור בין הגבול הבא מההרים לעמק שורק: 174.....
- ב. בית שמש כשכנה של צרעה וזנוח 176.....
- ג. בית שמש בעמק 176.....
2. שימור שם 178.....
3. ממצאים ארכאולוגים 178.....
- א. תיארוך העיר הקדומה 178.....
- ב. עיר יהודית 179.....
- ג. רצף התיישבות 179.....
4. איזכורים נוספים במקורות היהדות 180.....
5. תיעודים היסטוריים 180.....
6. זיהויים של חוקרי הגאוגרפיה המקראית 181.....
- סיכום זיהוייה של בית שמש 182.....
- זיהוייה של העיר ירמות 183.....
1. ירמות בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית 183.....
2. שימור שם 185.....
3. תיעודים היסטוריים 185.....
4. ממצאים ארכאולוגים 185.....
- א. העיר קיימת בימי יהושע בן נון: 185.....
- ב. העיר היתה מיושבת לאורך ימי בית ראשון ושני 186.....
- ג. המקום קיים בימיו של אוסביוס: 187.....
5. זיהויים של חוקרי הגאוגרפיה המקראית 187.....
- סיכום זיהוייה של ירמות 188.....
- זיהוייה של העיר זנוח 189.....
1. זנוח בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית 189.....
2. שימור שם 190.....
3. איזכורים במקורות היהדות 191.....
4. תיעודים היסטוריים 191.....

191.....	5. ממצאים ארכאולוגים
192.....	סיכום זיהויה של זנוח:
193.....	זיהויה של העיר צרעה
193.....	1. צרעה בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית
193.....	א. עיר משותפת על גבול נחלות יהודה ודן:
193.....	ב. עירו של שמשון
194.....	ג. צרעה ואשתאול – זוג ערים
194.....	2. שימור שם
194.....	3. תיעודיים היסטוריים
195.....	4. זיהויים של חוקרי גאוגרפיה מקראית
195.....	5. ממצאים ארכאולוגים
196.....	סיכום זיהויה של צרעה
197.....	זיהויה של העיר עזקה
197.....	1. עזקה בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית
197.....	א. חלק מקבוצת ערים אזורית ביהושע ונחמיה
197.....	ב. עמק האלה – דוד וגלית
198.....	2. איזכורים נוספים במקורות היהדות והארכאולוגיה
199.....	3. שימור שם
200.....	4. ממצאים ארכאולוגים
200.....	5. זיהויי חוקרי גאוגרפיה מקראית
201.....	סיכום זיהויה של עזקה
202.....	זיהויה של העיר שוכה
202.....	1. שוכה בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית
203.....	2. שימור השם
203.....	3. איזכורים נוספים במקורות היהדות והארכאולוגיה
204.....	4. ממצאים ארכאולוגים
204.....	5. זיהויים של חוקרי גאוגרפיה מקראית

205.....	סיכום זיהויה של שוכה
206.....	זיהויה של העיר עין גנים
206.....	1. עין גנים בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית
206.....	2. שימור השם
206.....	3. ממצאים ארכאולוגים
207.....	האם יש עיר שמינית – "אשנה"?
208.....	אשכול ערי בית שמש
210.....	חוות דעתו של הרב פרופסור יואל אליצור
210.....	בית שמש
211.....	ירמות

פרק ו

215.....	דין הסמוך לכרך חרב
215.....	א. חקירות בדבר עיר חרבה והסמוך לה
215.....	חקירות בסוגית כרך שחרב
215.....	א. חקירה בדין מוקף:
216.....	ב. חקירה בדין סמוך:
216.....	הגמרא הירושלמית
218.....	ב. דעת הראשונים
218.....	שיטת הרשב"א
219.....	שיטת הרמב"ן
219.....	שיטת הריטב"א
221.....	סיכום דעות הראשונים:
222.....	ג. דעת האחרונים
222.....	דעת הגר"א
223.....	הסבר לביאור השני של הגר"א:
224.....	הסבר הה"א ומסקנת הגמרא ע"פ הגר"א:

224.....	האם הסמוך הוא עצמאי או תלוי בכרך?
230.....	דעת החיד"א.....
235.....	דיוקי הלשון של הברכי יוסף לעומת הראשונים והגר"א.....
236.....	פסק המשנה ברורה.....
237.....	שתי אפשרויות בהבנת המשנה ברורה.....
239.....	מקור המשנ"ב לדין עיר של גויים.....
241.....	מקור המשנ"ב לדין כרך חרב.....
243.....	שיטת הרצ"פ פרנק.....
244.....	בחינת שתי האפשרויות.....
246.....	סיכום דעת המשנה ברורה.....
247.....	שיטת החזון איש.....
247.....	החידוש של החזו"א:.....
249.....	האם החזו"א הסתפק בדעתו?.....
251.....	אם חרבו ולא נשאר ו' בתים.....
251.....	סיכום שיטת החזו"א.....
252.....	ד. בירורים נוספים.....
252.....	1. האם ניתן לפסוק כדעת הברכי יוסף?.....
252.....	א. הברכי יוסף לא ראה את הרשב"א והריטב"א:.....
254.....	ב. הברכי יוסף הסתמך על מקור שלא קיים.....
258.....	2. האם יש לחלק בין כרך חרב לעיר של גויים?.....
258.....	החילוק של המשנה ברורה.....
259.....	א. הרמב"ן: אין לחלק בין חרבה לעיר של גויים.....
260.....	ב. ברכי יוסף: אין לחלק בין מקום חרב לעיר של גויים.....
261.....	ג. לסמוך יש דין עצמאי.....
261.....	ד. הר"ן: ישוב גויים לא הוי ישוב.....
262.....	ה. כרך שומם – לא פקע ממנו דין מוקף.....
262.....	ו. הסברא: התקנה היא גם על ערים חרבות.....
262.....	סיכום:.....

- 263..... 3. האם יש דין מוקף לסמוך רק אם חל מימי הכרך הבנוי?
- 263..... פרשנות אחרת בראשונים
- 264..... א. אוקימתא לא אפשרית בראשונים
- 266..... ב. דיוק בלשון הראשונים
- 267..... ג. ע"פ הגר"א
- 268..... ד. ע"פ הרי"ם טיקוצ'ינסקי
- 269..... ה. סברה לא ברורה
- 269..... ו. לא פסקו כך הלכה למעשה
- 270..... ז. הסברה מחייבת דין סמוך ללא תלות במוקף
- 271..... סיכום:
- 272..... 4. דין הסמוך לכרך חרב ע"פ גרסת "חוץ לארץ"
- 273..... 5. כאשר הסמוך גדול מהכרך
- 276..... סיכום, כמי ההלכה?
- 276..... דין מוקף לסמוך לכרך חרב ע"פ גרסת "חוץ לארץ"
- 276..... הלכה כדעת הגר"א:
- 279..... בשולי הדברים

פרק ז

- 281 עיר מסופקת**
- 281..... דין הסמוך לעיר מסופקת
- 281..... לפי הברכי יוסף:
- 281..... קושיית החזון איש:
- 282..... מענה לברכי יוסף:
- 283..... האם נכון להלכה שדין סמוך למקום מסופק יהיה כפרזים?
- 285..... עיר מסופקת – האם אפשר לצאת י"ח בקריאה רק בי"ד?
- 285..... הקדמה
- 286..... א. "הכל יוצאים בי"ד"
- 286..... 1. אסור לסמוך על "הכל יוצאים בי"ד" לכתחילה

287.....	2. לפי כל הראשונים: אין המוקף יוצא בדיעבד בי"ד
293.....	3. הכל יוצאים בט"ו
294.....	"הכל יוצאים בי"ד" – סכום
294.....	ב. בעניין קריאה בי"ד בלבד במקום מסופק
294.....	1. לגבי הפסיקא לקולא:
294.....	2. לא כך פסקו גדולי רבותינו בדור הקודם:
295.....	3. מדוע הפסיקה לקולא לא תהיה לקרוא רק בט"ו?
297.....	4. הגאונים יודו בא"י שיש לקרוא יומיים:
301.....	בעניין קריאה בי"ד בלבד במקום מסופק – סיכום
301.....	ג. תלות קריאת יומיים במנהג:
303.....	סיכום הפרק

פרק ח

305.....	דין שכונות בית שמש
305.....	כרך, הסמוך לו והנראה עימו
306.....	1. עיבורה של עיר
306.....	המקור לעיבורה של עיר
308.....	עיבורה של עיר לענין מגילה
309.....	שימוש בדין העיבור בירושלים
310.....	דין סמוך לכרך כשיש עיבור לכרך
312.....	האם כביש סמוך לבתים נחשב כחלק מהעיר?
313.....	העיבור בתל בית שמש
315.....	העיבור בתל ירמות
316.....	דין קשת
317.....	שייכות מוניציפטלית
318.....	סיכום מקום הכרך עצמו:
318.....	2. הסמוך לכרך
318.....	שבע שיטות:

319.....	הערים הקדומות הסמוכות לעיר
321.....	3. דין "נראה"
323.....	נראה מקצתו
324.....	דין שכונות העיר
324.....	דירוג השפעת הערים הקדומות
326.....	שכונות בית שמש
326.....	ערים קדומות המשפיעות על כל העיר:
327.....	ערים קדומות המשפיעות על איזור מסויים בלבד:
328.....	סיכום: הנקודה העיקרית

פרק ט

329	אוסף פסיקות וחוות דעת על בית שמש
329.....	הקדמה
332.....	פסיקות וחוות דעת לקריאת מגילה בי"ד בלבד:
332.....	הרב דוד אברהם ספקטור זצ"ל:
332.....	הרב שמואל יוסף שטיצברג
333.....	הרב שלמה זלמן פרלשטיין
334.....	הרב אפרים זלמן גלינסקי
335.....	הרב שלמה לינצנר
336.....	הרב אליה רפאל הכהן
338.....	הרב אליעזר רבינוביץ בעל "כרם אליעזר"
339.....	תשובת הרשל"צ הרב יצחק יוסף
341.....	הרב ינון רביב
342.....	חוות דעת לקריאה יומיים או רק בט"ו
342.....	הרב ארי אנקין – ראוי להחמיר ולהוסיף קריאה בט"ו:
342.....	הרב יוסף שבתאי שני - חייבים לחגוג בי"ד ובט"ו
342.....	הרב אלעזר חשין – רק בט"ו.

343..... הרב יוסף חיים כהן – רק בט"ו

333..... חוות דעת שניתנו בעיקבות ספר זה

הרב יוסף ליברמן, הרב אביגדור נבנצל והרב דוב ליאור

פרק י

345 סיכום של ספר

345..... ודאות זיהוי הערים הקדומות:

346..... ראיות לחומה מימות יהושע בן נון:

347 עיבורה של עיר

347 דיני עיר מסופקת

349..... סוף דבר

351 נספח: המכתב לגר"א נבנצל

חוות דעתו של הגר"א נבנצל

להלן צילום כתב ידו של תשובת הגר"א נבנצל שנכתב על גבי המכתב שנשלח אליו. (המכתב עצמו מופיע כנספח בסוף הספר)

לשונו של הגר"א נבנצל:

בס"ד

אני מסכים עם כת"ר לקרוא בבית שמש בט"ו

צעיר הלוי

אביגדור נבנצל

המכתב נכתב כסיכום תמציתי של הספר ועובד בשיתוף עם הרב אלחנן פרינץ. התשובה במכתב פונה לרב פרינץ

כס"ד
אני מסכים עם כת"ר לקרוא בבית שמש בט"ו
צעיר הלוי
אביגדור נבנצל

חוות דעתו של הגר"י ליברמן:

להלן צילום מתוך מכתב שנשלח לגר"י ליברמן. (המכתב עצמו מופיע כנספח בסוף הספר)

לשוננו של הגר"י ליברמן:

דבריו מסתברים, ולמעשה נראה שיקראו ב"ד בברכה כרוב

העולם ובט"ו בלא ברכה לצאת ידי כל הספקות כך לע"ד

לכאורה,

דורש שלומו הטוב

יוסף ליברמן

המכתב נכתב כסיכום תמציתי של הספר ועובד בשיתוף עם הרב אלחנן פרינץ. התשובה במכתב פונה לרב פרינץ.

לפי"ז לכאורה י"ל דכיוון דהערים הללו מזוהות עם ערים מוקפות חומה המוזכרות בספר יהושע, והסמוך לכך חרב דינו בטי"ו. ואף למי שאינו נוטה מדברי המשגיב צ"ע שהרי קושית החזון איש ושו"ת עמודי אש היא קושיה אלימתא ורוב המוסקים נטו מדברי המשגיב ופסקו כגר"א. ועוד שיתכן ששכונות בית שמש לתל בית שמש ותל ירמות כבר אינם בגדר סמוך אלא מחוברות מדין עיבור, הרי יש לבית שמש דין מוקף ודאי. ואף אם נאמר שהמסתבר מאד לא הגיע לכדי ודאי הרי בספק מוקפת, אם יקראו רבן ב"ד חז"ל מבטל מצות כרכים בידיים וגם לא ברור שיצא אף בדיעבד.

פ"מ
ב"ד
מל"צ

אשר

¹ עיי' בשו"ת אגרות משה (אג"מ זא, יג) ובכנת יבנות ישראל (א עמ' 205)

הרב דוב ליאור

רב העיר
קריית ארבע היא חברון ת"ז

בס"ד, כה שבט תש"פ

מכתב ברכה

הוכאה לפניי החוכמה העוסקת בבירור מעמדה ההלכתי של העיר בית שמש לגבי קריאת המגילה בפורים, מאת הרב דוד קהלת שלישיא.

עברתי על החיבור ושטח ליכי על הבירור ההלכתי המקיף והמעמיק העוסק במיקומה של העיר וההשלכות הנובעות מכך לזמן קריאת המגילה.

הרב המחבר השקיע מאמץ גדול באיסוף החומר ובבירור הספקות, ומסקנתו היא שהעיר בית שמש אכן יושבת במקומה הקדום.

גם לענין נראה כך, ואף שבד"כ איננו סומכים על השערות של ארכיאולוגים ועל קריאת שם המקום כבעבר, אך כנדיד יש הוכחות חזקות, כמו שרידי החומות הצהיקות, וקיל רסימים דאורייתא אפילו לענין איסורים. לכן בענין זה אפשר לסמוך על החוקרים ולהכריע שזהו מיקומה המקורי של העיר.

אף אם נאמר שהיא יושבת בסמוך ולא סמש על מיקומה הקדום המדויק, ולפי הראשונים הסוברים שכך שחרכ בטלה חשיבותו וקדושתו, מ"מ בומגנו לא נראה לומר כן, דהרי מין הכ"י (אוריח סימן תקסא) כותב שהגדרת כתי ישראל ביישובן אינה תלויה אם במציאות יש בתים או לא אלא השלטון קובע, שלטון יהודי נחשב ביישובן ושלטון נכרי נקרא חורבן.

כאן בוודאי השלטון יהודי אלא שמסיבה מסוימת המקום אינו בנוי על תילו או שבמזונה משאירים אותו כך כדי שישמש כגן ארכיאולוגי ולכן נחשב שהמקום ביישובו. לכן למעשה יש להכריע שזהו מקום העיר בית שמש.

אולם מכיון שזה דבר חדש והנשוא טרם חדר למודעות הציבור וכדי למנוע מחלוקת, עד שיסכימו רבני המקום לקרא ב-טו, יקראו כ"ד וכדיעבד יוצאים ידי חובה גם בני טו, בהכרעת שער הציון (סימן תרפ"ח סעיף ג ס"ק ה) בשם הגר"א, וביום טו ינהגו כדין ספק, דהיינו, יקראו מגילה בלא ברכה ויאמרו על הניסים.

ישר כוחו של הרב המחבר, הי יזכהו לברך את דינם של מקומות נוספים בא"י, ויהי רצון שיפוצו מעינותיו תוצה.

החתום לכבוד התורה ולומדיה,

דוב ליאור *

פתיחה

זכתה העיר בית שמש ותנופת פיתוחה וגידולה הוא הגדול בארץ. גידול שיטחה ואוכלוסייתה מתקדם בקצב מסחרר, והעיירה הקטנה שקמה לה בקום המדינה, גדלה לאורך קילומטרים רבים והפכה להיות אחת מהערים הגדולות בארץ.

כתוצאה מהפיתוח הגדול, מצאה בית שמש את עצמה שוכנת בצמוד לשמונה חרבות (!): "תל בית שמש" ו"תל ירמות" ו"תל זנוח", "תל עין גנים", "תל צרעה", "תל אשנה", "תל עזקה" ו"תל שוכה". ערים עתיקות אלו מחברות את העיר של היום עם עולם עתיק ומפואר בן אלפי שנים ושופכות לה משמעות חדשה. אחת מהם, בה אנו עוסקים כעת היא דין "קריאת מגילת אסתר בפורים".

עד היום, רק העיר ירושלים זוכה בקיום חג פורים בט"ו באדר, ועוד מקומות בודדים חוגגים יומיים מספק. אולם הדין של "חג שושן פורים" הוא ייחודי, לא רק למקומות ספורים, אלא לכל "עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון". הלכה זו נקבלה על מנת להציל את "כבודה של ארץ ישראל". ערים אלו הקיפו את רוב האוכלוסייה בארץ ישראל, וכפי האמור בהמשך, כוונת קובעי הלכה זו הייתה שרוב ישראל יזכו להיות חוגגים אותה. מדוע אם כן, החג הצטמצם כמעט לירושלים בלבד? כל מצוה וזמנה שלה, כך מסובבת ההשגחה. למצווה זו לא היה "מזל" עד כה, ונותרה לפנינו כ"מת מצוה". ההכרה למצווה זו נעדרת מתודעת הציבור ומחובותינו לדאוג ל"כבודה של ארץ ישראל", לדרוש אליה ולבחון אותה בכל מקום בארץ!

כמובן שנושא זה נתון להחלטת הרבנים והפוסקים, והנכתב הוא רק בחינת כל הצדדים של הסוגיה לפי עניות דעתנו. כתיבת הדברים נועדה להכיר עבור הציבור הרחב נתונים שלא זכו להיות מספיק מוכרים.

כבר קדמוני מספר תלמידי חכמים בעיר שעסקו בסוגיה זו. הידועים לי הם הרב ארי אנקין ורבי יוסף חיים כהן. רבי יוסף חיים כהן, ת"ח שעסק ועדיין עוסק בדבר כעשר שנים ופעל פעולות חשובות לקידום הכרת הסוגיה של תל ירמות. הוא כתב מאמרים וחברות וכינס רבנים ותרם תרומה חשובה. ועדיין, זקוקה מצוה זו לשליחים נוספים שיבררו אותה ויציעו אותה בפני הציבור הרחב: בעוסקי בסוגיה, מצאתי בה צדדים רבים שלא מוכרים ולא נגישים לציבור, ומידע חלקי ואף שגוי ביחס לפרטים רבים, ועל כן ראיתי חובה לבררם ולהעלות את הדברים על הכתב.

הזדמנות גדולה למצווה זו יש כעת עקב העמקת החפירות ב"תל בית שמש" לכיוון העיר המיושבת וכן האכלוס הצפוי של שכונת "רמת בית שמש ד" הדבוקה ל"תל ירמות". למציאות זו יכול להיות השלכות הלכתיות ההופכים את העיר בית שמש כמחברת לערים הקדומות.

שנזכה להרבות כבוד לארץ ישראל ולעורר את שבחה וחיבתה!

הקדמה למהדורה ראשונה

על מנת לברר האם בית שמש מחוייבת בקריאת מגילה בטו באדר יש צורך לעסוק במספר תחומים:

1. ברור ודאות זיהוי שמונת הערים העתיקות שבסביבת העיר
2. האם היה להם חומה מימות יהושע בן נון
3. עיסוק בסוגית "סמוך לעיר חרבה"

הספקות שהיו בתחומים אלו לרבנים שעסקו בנושא זה היטו עד היום את ההכרעה לחיוב פורים בבית שמש בי"ד באדר בלבד. בחוברת זו ניווכח כי ספקות אלו ניתנים לברור והכרעה ועל כן דין בית שמש אמור להיות בט"ו באדר.

בנושא הראשון נעזרנו בעיקר במומחיותו הרבה של הרב פרופסור יואל אליצור בתחום. הרב אליצור חקר בעשרות השנים האחרונות במחקר מקיף ומעמיק את כל זיהויי השמות שעברו עד ימינו במסורת.

בנושא השני נעזרנו במקורות הקודש ובתוספת נתונים ארכאולוגים

לנושא השלישי תרם לנו רבות הספר החשוב "מגילה במוקפות חומה", ספרו של הרב יהודה זולדן.

ספר זה סייע להבנת ההיסטוריה ההלכתית של נושא זה, והאופנים השונים שקיבלה סוגיה זו ברחבי הארץ עזרו להרחבת המבט וגיבוש העמדה.

כמו כן, החוברת "ירמות – היא רמת בית שמש" של הרב יוסף חיים כהן, הייתה מבחינתי הנחת יסודות הסוגיה,

שסייעו לי להרחיבה לעוד תחומים נוספים המוצעים בדברים אלו.

הקדמה למהדורה שניה

יהי רצון מלפניך די אלוהי שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה

ברוך שזיכנו לעסוק בסייעתא דשמיא בסוגיה חשובה זו. על מדוכה זו ישבתנו חודשים ארוכים לברור מדוקדק ע"פ גדולי רבותינו הראשונים והאחרונים והרי לפניכם סולת נקיה של מה שהצלחנו להעלות במחקר אודות דין מוקף חומה בעיר בית שמש.

המהדורה הקודמת שיצאה סמוך לפורים התש"פ התקבלה בהתעניינות מרובה ואף באישור ופסיקה להלכה תקדימי של הרה"ג דב ליאור שדין העיר הוא כדין מוקף ודאי(!), אולם למעשה תבעו רבני העיר הסכמה יותר כוללת של פוסקים שיחוו דעתם על מנת להגיע לידי הלכה למעשה. לאחר דין ודברים שהיו לנו עם ת"ח ורבני קהילות שונים התברר לנו שעל מנת להגיע להסכמה רחבה ישנם סוגיות שאינם מבוררות די הצורך ועמימותם לא מאפשרת את חידושו של דין מוקף בעיר.

ספר זה הוא הרחבה של הסוגיות המובאות במהדורה הראשונה. ההרחבות נכתבו בעקבות דיונים, שאלות וקושיות שקיבלנו ושמענו מרבנים ומשאלות שהתעוררו מתוך עיון בשות"ם וספרים רבים.

עיקרי הדברים שהתווספו לספר זה הם:

1. עוד חמש ערים המחייבות את בית שמש בדין מוקף במידת מה
2. ביסוס הודאות בזיהוי הערים הקדומות
3. ביסוס הידיעה כי ערים אלו היו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון
4. ביסוס ההלכה כי הסמוך לכרך חרב דינו כמוקף
5. בחינת מציאות עיבורה של העיר לתל ירמות ותל בית שמש
6. ברור יסודי של דין מוקף בערי לויים.
7. דיני עיר מסופקת

ע"פ דעתינו העניה, לאחר ברורים אלו, סרו כל הספקות בדבר חידוש דין מוקף לעיר והוכשר היום בו יתווסף כבודה של ארץ ישראל מכח קדושת ערי החומה.

אך נדגיש שוב כי הפסיקה בענין היא ע"פ המרא דאתרא והרבנים הפוסקים.

"כי די יתן חכמה מפיו דעת ותבונה, גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך"

הקדמה למהדורה שלישית

זכינו ולמהדורה חדשה זו מתווספות חוות דעתם של שנים מגדולי הרבנים שבדורנו:

לגר"י ליברמן והגר"א נבנצל נשלח מכתב שהינו תמצית של ספר זה (צילומו מובא בסוף הספר) ותשובתם היתה שיש לקרוא מגילה בבית שמש בט"ו באדר. כמובן שעם כל זאת, הקביעה הלכה למעשה היא בידי רבני בית שמש.

במהדורה זו הכנסנו מספר שינויים, תיקונים ותוספות לאורך הספר. פרק ו נכתב כולו מחדש ובו התבאר דעתם של הגר"א, המשנה ברורה והחזון איש.

החידוש הגדול בשנה זו, שנת התשפ"ב, הוא שזוהי השנה הראשונה בה אמורה שכונת רמת בית שמש ד החדשה להתאכלס, כך שחל עיבור בין תל ירמות לבתי המגורים. כפי שמבור בספר זה, מציאות זו אמורה לחזק את מעמדה של בית שמש כעיר שיש בה דין מוקף.

"שגיאות מי יבין, מנסתרות נקני", והכל לכבודה של ארץ ישראל!

פרק א

טעמה של מצות מגילה בט"ו

מדרגת ערי חומה

מרדכי היהודי ואסתר המלכה, מצילי העם היהודי, התקינו את קריאת סיפור המגילה כדי לזכור את הנס הגדול. הם תיקנו תקנה ייחודית של ימי חג שהזמן בו חוגגים יתכן וישתנה ממקום למקום. את היום בו ראו כיום העיקרי הם תיקנו בתאריך ט"ו באדר, ועל מנת לרומם את "כבודה של ארץ ישראל" החריבה באותה העת, קבעו לחוג את חג הפורים בט"ו ב"ערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון":

ולמה תלו הדבר בימי יהושע? כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל שהייתה חרבה באותו הזמן, כדי שיהיו קוראין כבני שושן ויחשבו כאילו הן כרכין המוקפין חומה אף על פי שהן עתה חרבין הואיל והיו מוקפין בימי יהושע, ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס

זה

רמב"ם מגילה א, ה

מדברי הרמב"ם אנו לומדים שכבודה וזיכרונה של ארץ ישראל מתקיים דוקא הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון.

מהו ייחודן של ערים המוקפות חומה?

עֶשֶׂר קְדָשׁוֹת הֵן, אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מְקַדָּשֶׁת מְכָל הָאֲרָצוֹת ... עִירֹת הַמְּקֻפָּוֹת חֹמֶה מְקַדָּשׁוֹת מִמֶּנָּה, שְׁמֵשֶׁלְחִים מְתוֹכֵן אֶת הַמְּצָרָעִים, וּמִסְבֵּינָן לְתוֹכָן מֵת עַד שְׁיָרָצוּ. יָצָא, אֵין מִחֲזִירִין אוֹתוֹ"

כלים א ו-ז

בין קדושת ירושלים לקדושת ארץ ישראל ישנה מדרגה נוספת שמעט נשכחה, ועליה הייתה התקנה. לקדושת העיר המוקפת חומה יש דינים ייחודיים שלא מאפשרים את נוכחות של טומאה במצבים שונים. התקנה לחגוג בהם את חג הפורים באה בין היתר לעורר ולהכיר בערכה של קדושה זו¹.

המציאות היום היא שמדרגת ערים המוקפות חומה די נשכחה, ומצוה זו הפכה לנחלת "קדושת ירושלים". קריאה בט"ו מתבצעת רק בירושלים ועוד במספר מקומות בודדים קוראים מספק יומיים אך עיקר התקנה לא מתקיים בפועל.

התיכנון המקורי

האם המציאות היום, בה רוב ישראל קוראים מגילה בי"ד תואמת לתכנון המקורי של מתקני התקנה? נראה כעת את דברי החתם סופר בענין:

ונראה לי לתת טעם הגון שתלה במוקף חומה מימות יהושע בן נון. כי עיקר יום טוב הוא ביום ט"ו מנוחת שושן... על כן אין שמחה לכלל ישראל אלא ביום ט"ו, והייתה כוונת מרדכי שבמהרה יתקבצו כל ישראל גוי אחד לארצם, וישכנו בעריהם בארץ ישראל, ויהיה רוב עיירות גדולות מהמוקפות חומה מימות יהושע בן נון ויהיה יום ט"ו לרוב ישראל, והפריזם שסביבותיהם כדי שיספקו מים ומזון ביום פורים למוקפים הניחו להם יום י"ד, אך בעוונותינו הרבים לא עלו והרוב קוראים בי"ד ומיעוט בט"ו

דרשות חתם סופר, דרוש לשנת תקי"ף.

על פי החתם סופר אם כן, הכוונה המקורית הייתה שרוב עם ישראל, האמור ליישב מחדש את הערים המוקפות חומה בארץ ישראל, יחוגו את פורים בט"ו באדר, ואלו הנמצאים בגלות יחגגו בי"ד. כך גם משמע מהלבוש:

¹ כך אומר הרשב"א: "... כיון שהיתה קדושה (קדושת ערי חומה) אף על גב שאינה קדושה עכשיו

מקילין וקורין בה בט"ו"

... ומפני שנעשה הנס בחוץ לארץ, ובזמן חורבנה של ארץ ישראל, ראו חכמים שבאותו הזרוע לעשות זכר לארץ ישראל גם כן בנס זה ולחלוק כבוד לארץ ישראל, לחלק עיירות ארץ ישראל – דמסתמא היו מוקפין בימי יהושע – משאר עיירות ... כיון דמסתמא ערי איי רובס היו מוקפים בימי יהושע בן נון.

הלבוש או"ח תרפ"ח סעיף א

אם כן, המציאות כיום בה רק רוב ישראל לא קוראים מגילה בט"ו היא לא תואמת את התיכנון המקורי של חז"ל.

חשיבות העיסוק במצווה

מלמד זיכרון נס העבר בימי מרדכי ואסתר דאגו חז"ל באופן תקנת מצות פורים לכבודה וזיכרונה של ארץ ישראל. אולם נראה מדברי רבותינו כי המכוון בזיכרון העבר ע"י חז"ל הוא ההשפעה של זיכרון זה על העתיד. נעין מעט במקורות המובאים על מנת להבין את ענינה וחשיבותה של מצות מוקפין ותרומתה לתהליך גאולת ישראל:

א. אי קריאה בט"ו ברוב הארץ – גנאי!

מה המשמעות שתקנה זו לא יוצאת לפועל כפי שהיה אמור להיות?

"... לחלוק כבוד לארץ ישראל שהייתה חרבה באותן הימים ותלו אותה בימות יהושע בן נון ... אלו תלו הדבר בימות אחשורוש הייתה ארץ ישראל שהייתה חרבה באותן הימים נידונת כפרזים והיה גנאי בדבר ולפיכך תלו הדבר בימות יהושע בן נון כדי שתהא נידונת ככרכים, שאע"פ שעכשיו אין להם חומה ... הרי דינה כאילו יש בה חומה ..."

הר"ן בדף א. בדפי הרי"ף

אם כן, השאיפה לחידוש מעמד ערי חומה נחשב חלק משמעותי מהצלחת ארץ ישראל מחורבנה והגנאי הכרוך בכך. בנינה של הארץ לא נעשה רק על ידי ישוב ובנין הארץ אלא גם ע"י הבלטת מדרגת הקדושה הנוספת שדי נשכחה: קדושת ערי חומה.

ב. לעורר לשבחה ובנינה של ארץ ישראל

הרב תמר יששכר כותב שתקנת מוקפין היא זו שעוררה את שבי ציון בבית שני לבנות מחדש את חומותיה של ירושלים:

ו"ל שקרוב הדבר שקריאת המגילה בט"ו בו על יסוד שהיא מוקפת חומה בניגוד להמציאות המרה שחומתה שרופה וחריבה, עוררה כאב וצער בלב ישראל ולעג השומרונים וצוררי יהודה, ועובדה זו נתנה הדחיפה החזקה לגשת לבנין חומת ירושלים תיכף למחרתו בט"ז ...

עלי תמר על הירושלמי מגילה ע"מ ז ד.ה. "חלקו כבוד לארץ ישראל"

ע"פ העלי תמר, תקנת מוקפין סייעה לעורר את את הרצון לבמין ירושלים בימי בית שני. א"כ, התביעה לבחון בימינו את מעמדה של העיר, האם היא בדין עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, יש בה כדי להשיב את הדגשת מעלתה של ארץ ישראל דרך עיר זו, ולעורר אותנו בהכרת שיבחה של ארץ ישראל על מדרגות קדושתה השונות ולעורר לבנינה המחודש.

וכך היא לשונו של הרב מרדכי אליהו:

"... בינתיים, עד שתהיה הכרעה ברורה יחמירו של עצמם וינהגו בחומרת שני הימים כי ע"י זה מעוררים שבחה של ארץ ישראל ומזכירים זכות אבות על המקומות הנ"ל" מובא בתחומין א, מתוך מכתב שכתב הרב אליהו לרב יואל אליצור

ג. הכנה לעתיד

רבי יוסף קארו מושה בין תקנת מוקפין לבין מצות שנתקנו זכר למקדש:

"היינו טעמא, כיון דמצוה זו הוקבעה בזמן חורבנה של ארץ ישראל, ראו חכמים שבאותו הדור לעשות זכר לארץ ישראל בנס זה, וכדאמרינן בפרק בתרא דראש השנה (ל ע"א) דאית לן למיעבד זכר למקדש. ולפיכך תיקנו שמוקפין חומה מימות יהושע יקראו ב-ט"ו, ושאר העיירות יקראו ב-י"ד. ואילו לא היו מחלקין ביניהם, לא היה לארץ ישראל זכר בנס זה. ויש קצת סעוד לזה בדברי הרמב"ם הלכות מגילה (-) " ... אף על פי שהן עתה חרבין הואיל והיו מוקפין בימי יהושע, ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה"

בית יוסף, או"ח, סימן תרפח

זיכרון העבר למצוות שאינם קיימות היום נועד על מנת להכין אותנו ליום בו הם יחזרו בעתיד:

... וכל אשר נוסף להתבונן במהותן של המצוות התלויות בארץ כולן ונראה כמה רחוקות הן מאתנו, כמה חיינו צריכים להיות בתנאים יותר בריאים וחזקים עד שיהיו אלו המצוות מתקיימות בהם, כן יגדל בנו החשק לקיים באהבה ובקור את אותו החלק שאנו יכולים לקיים בתור זכר לדבר זכר, קודש זכרון לחיים שלמים שיבואו לנו בבוא תשועה שלימה לעמנו על אדמתנו לתשועת עולמים; ואשר בקיימנו אותן עכשיו הננו מעשירים את נשמת אומתנו באותה אש הקודש אשר תהיה לשלהבת הקודש מלאת החיים לעת חיה

אורות, אורות התחיה ה לראי"ה קוק

הרמב"ם כותב כי ערי החומה שנתקדשו מימות יהושע בן נון עתידין לחזור לקדושתן ולהלכותיהן היחודיות:

אין סומכין אלא על חומה המקפת בשעת כבוש הארץ... וכן לעתיד לבוא גביאה
 שלישית בעת שיכנסו לארץ יתחילו למנות שמטין ויזבלות ויקדשו בתי ערי חומה
 ויתחייב כל מקום שיכבשוהו במעשרות שנאמר (דברים ל-ה) 'והביאך ה' אלהיך אל
 הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה'. מקיש ירשתך לירשת אבותיך. מה ירשת אבותיך
 אתה נוהג [בה] בחדוש כל הדברים האלו אף ירשתך אתה נוהג בה בחדוש כל
 הדברים האלו:

רמב"ם שמיטה ויובל יג טו-טז

וכתב על כך המנחת חינוך (מצוה שמ"א):

והנה הרמב"ם מביא דבר זה דנפקא מינה גם כן לימות המשיח במהרה בימינו דיכבוש
 עירות ויקדש מ"ח באותה העת ... אותן הערים שהיו מוקפות בימי יהושע בן נון,
 ואף בימי המשיח יהיו מוקפות ...

מצות מוקפין דמגילה נועדה לשמר את היחודיות שנגנזה ועתידה לשוב:

זהו לחלוק כבוד לארץ ישראל שבירושלמי, דבאמת בחו"ל אין חילוק כלל בשום דין
 בין מוקפים לשאינן מוקפים אלא מפני שבארץ ישראל יש הבדל, וראוי לקבוע שורש
 חילוק דינים באותה המידה שבארץ ישראל ימצא זה החילוק על פי התורה באשר
 סוף עס ה' הוא להיות קבועים בארץ ישראל כהבטחת ה' יתברך הנאמנה "ונטעתים
 על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם" (עמוס ט)

מצוות ראייה לראי"ה קוק ע"מ צב

ה"עלי תמר" אומר שסופן של הערים להבנות והכבוד שחלקו בתקנת מוקפין הוא על שם העתיד:

... נראה בעינינו כדרך אף שעכשיו היא חריבה כיון שסופה להיבנות ולהיות כרך ע"י
 וזהו הכבוד שחלקו לא"י וכענין "כי רצו עבדך את אבניה ואת עפרה יחוננו" ...
 אף שבשעה שהיא חרבה ... א"כ ברור שאנשי כנה"ג כותבי המגילה היו עיניהם ולבם
 בעיקר שירושלים תהיה מוקפת חומה וכן שאר ערי א"י, וראו בהם עוד בזמן שהחומה

**היתה מפורצת שסופה להבנות ולפיכך אמרו כרכים המוקפים חומה מימות יב"נ
שסופם להיות מוקפים קורין בט"ו**

עלי תמר על הירושלמי מגילה ע"מ ז ד.ה. "חלקו כבוד לארץ ישראל"

כמו כן, הרשל"צ שהיה בימים בהם ירושלים העתיקה היתה תחת שילטון ירדני, הרב בן ציון מאיר
עוזיאל, חי הוסיף נימוק הילכתי לקריאת מגילה בירושלים החדשה בט"ו:

ועוד יש לומר דירושלים שבתוך החומות לא נחרבה לגמרי אלא התרוקנה מיושביה
באופן זמני ואנו מצפים יום יום לשוב אל ירושלים העתיקה לישבה באוכלסי ישראל
להחזיר לה את כבודה ומלכותה ... הלכך בכבודה עומדת גם לענין קריאת מגילה
ביום ט"ו כדי לעשות זכר לארץ ישראל וירושלים בירתה מקום מקדשה

שו"ת משפטי עוזיאל ח סב

דברי הרב עוזיאל היו בימים בהם עוד לא ידענו איך וכיצד נזכה לחזור אל העיר העתיקה ומקום
המקדש. הדברים שהיו נתפסים אז כציפיה לגאולה, הם היום בעינינו מציאות עובדתית. אותו עיקרון
נכון גם לשאר ערי החומה. חרבן הערים המוקפות חומה והעלמות ההלכות המיוחדות להם נתפס
ע"י חז"ל כדבר זמני, ותקנן מוקפין של מגילה משמר את זיכרונם ומאפשר את הזיקה והשאיפה
לחדשן בבוא העת.

ד. יציאה מהגלותיות

הגמרא במגילה מעלה את השאלה מדוע לא קוראים הלל בפורים ומנמקת את הנימוק הבא:

אכתי עבדי אחשורוש אנן
מגילה יד.

החיסרון של נס פורים בגינו לא אומרים בו הלל הוא שעבודינו לגורמים זרים גלויים במקום להיות עבדים לריבוננו של עולם בלבד. הראי"ה קוק מבאר כי תקנת מוקפין מחזקת בנו את תודעת היותנו עבדי ד' ומסלק מאתנו גורמים גלויים²:

המזכירים כרכים ומוקפים מימות יהושע בן נון, לא יוכלו להישאר עבדי אחשוורוש.

סיכום הפרק

לאור כל המקורות המובאים בפרק זה מתבררת חשיבתה הגדולה של קריאת מגילה בט"ו בערים המוקפות חומה בשלושה תחומים:

השבת כבודה של ארץ ישראל:

קדושת ארץ ישראל מתגלה באופן מדורג ובין קדושת הארץ לקדושת ירושלים ישנה מדרגה שלא באה כיום לידי ביטוי והכרה והיא קדושת ערי חומה. המחסור בגילוי קדושה זו נחשב כביזיון עבור הארץ וקיומה הוא השבת הכבוד האבוד.

קיום המצוה מזרז את השבתה:

אחד הדברים המסייעים לזרז ולהשיב מצוה אבודה ולהקימה לתחיה מחודשת היא התודעה וההכרה בדבר קיומה, חשיבותה ומשמעותה. על כן תיקנו חכמים את תקנת שושן פורים והסמיכה על מצות ערי חומה על מנת ליצור זיכרון למצוה. הזיכרון אינו רק כלי לזכור את העבר אלא בעיקר אמצעי רוחני המזרז את החזרה העתידית של המצוה האבודה.

יציאה מהגלותיות:

על פי המקורות, מצות מוקפין של פורים היתה אמורה להיות בתיכנון המקורי נוכחת ברוב ארץ ישראל. חוסר ההתיישמות של תקנה זו מעיד על כך שלא היינו ראויים לה. קיום מצוה גם מגלה במידת מה את השייכות והחיבור שלנו אליה, אולם תוקפה של הגלות הארוכה גרם באופן עקיף לנתק מאיתנו את הקישור לדיוקים בקדושת ארץ ישראל. השבת מצוה זו מעידה על שייכות מחודשת ועל התהליך הפנימי אותו עם ישראל עובר, בו יש התקדמות ויציאה מהגלותיות במידת מה.

² להרחבה על כך עיין בסוף הספר ב"סוף דבר".

פרק ב

מי היו ערי החומה מימות יהושע בן נון?

הקדמה

ישנן מספר ערים עליהן מעידים הפסוקים או חז"ל באופן מפורש שהיו להן חומות מימות יהושע בן נון, כדוגמת יריחו, חברון, בית אל, לוד, אונן וכו'. אולם אלו ערים בודדות בלבד. כפי שראינו לעיל, תקנת מוקפין נועדה להיות עבור רוב עם ישראל:

והייתה כוונת מרדכי שבמהרה יתקבצו כל ישראל גוי אחד לארצם, וישכנו בעריהם בארץ ישראל, ויהיה רוב עיירות גדולות מהמוקפות חומה מימות יהושע בן נון ויהיה יום ט"ו לרוב ישראל...
דרשות חתם סופר, דרוש לשנת תקי"ף.

כך גם משמע מהלבוש:

... ומפני שנעשה הנס בחוץ לארץ, ובזמן חורבנה של ארץ ישראל, ראו חכמים שבאותו הדור לעשות זכר לארץ ישראל גם כן בנס זה ולחלוק כבוד לארץ ישראל, לחלק עיירות ארץ ישראל – דמסתמא היו מוקפין בימי יהושע – משאר עיירות... ביון דמסתמא ערי איי רובם היו מוקפים בימי יהושע בן נון.

הלבוש או"ח תרפ"ח סעיף א

בימי בית שני עוד היתה שמורה המסורת בדבר ערי החומה מימות יהושע בן נון, אולם המסורות הישירות שהיו בימיהם ועברו מדור לדור נשכחו עקב הגלות הארוכה שעם ישראל עבר וניתק מארצו. האם חז"ל תקנו תקנה לערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון ולא יידעו אותנו ברשימה הארוכה האמורה להיות לערי הארץ המוקפות? האם ידיעה זו היתה שמורה רק לבני דור בית שני בלבד? בפרק זה נבאר כי חלק מרכזי מרשימות ערי הארץ המוקפות חומה אכן קיימת לנו בספר יהושע. הארכנו בסוגיה זו מכיוון שמצויה הדעה כי זוהי מחלוקת אם הערים המנויות ביהושע היו כולן מוקפות

חומה, ויש³ אף שמלבד הקביעה שזוהי מחלוקת אף הכריעו להלכה כמי שהבינו אותו כאומר שאין הערים המנויות בהכרח מוקפות חומה.

לעניות דעתינו⁴ הענין מתבאר, ע"פ הירושלמי, ראשונים ואחרונים, באופן בו אין חולק על כך שהערים המנויות בספר יהושע הן בגדר מוקפות חומה, ולא מצינו בין רבותינו בדורות הקודמים מי שיבאר זאת אחרת מהם.

מלבד היות הערים מנויות בספר יהושע, יש לחלק מהערים עוד ראיות נוספות מהמקורות וכן מעולם הארכאולוגיה להימצאות חומה מימות יהושע בן נון ובזה יעסוק פירקנו:

חומת בית שמש שנחשפה בתל בית שמש

³ עיין בקונטרס "דברי שלום ואמת" לרשל"צ, רבה של ירושלים הרב שלמה עמר ע"מ צ"ט - קב

⁴ הבהרה חשובה: הצגת הדברים הם כפי עניות דעתי הדלה לשם הלימוד והבירור ואין בהם אלא הצעת דברים לפני הפוסקים שרק בידם לקבוע את הדברים להלכה.

1. הערים המנויות בספר יהושע היו מוקפות חומה

א. הירושלמי - כל עיירות שמנה יהושע מוקפות חומה

חז"ל מוסרים לנו את הידיעה הבאה:

כל עיירות שמנה יהושע ... רבי שמעון בן לקיש אומר: מוקפות חומה מנה⁵
ירושלמי מגילה א, א

על דברי רשב"ל חולק רבי יוסי ברבי חנינה ואומר:

הסמוכות לספר⁶ מנה

-
- ⁵ ואמנם משמע בגמרא בערכין שלערי הלויים, המנויות ביהושע, לא היו חומה, אולם קושיא מעיקרא ליתא משום שלא היה להם חומה משום שסתרו את חומתן. ואין לטעון שר"ל דיבר רק על ערים בקדושת חומה שהרי העיר טבריה תוכיח שמנויה ביהושע (רקת) כעיר מוקפת חומה וללא קדושת חומה. וכן משמע מהרמב"ם שהיו לערי הלויים חומה, ועיין על כך באריכות בפרק על ערי מקלט.
- ⁶ השאלה העולה מדבריו של ריב"ח היא: כיצד כל הערים המנויות בספר יהושע היו ערי גבול? ואף אם נאמר שמדובר בגבולות שבין הנחלות, לא יובן איך ניתן להתייחס לערים רבות המנויות כמו חברון, הידועה כרחוקה מגבול הנחלה, כעיר גבול? נביא לכך שתי אפשרויות של תשובה:
- א. בשבט יהודה יש 12 מחוזות (כנגד כל השבטים) והערים המנויות בנחלת יהודה הן ערי גבול של מחוזות.
- ב. ריב"ח מודה לר"ל שהערים המנויות הן ערי חומה, אלא שבנחלות שבטי הצפון, הפסוקים המתחילים לפרט את גבולות הנחלה ומתחילים במילים "ויהי גבולם", לפרט את גבול הנחלה ויש עמימות לגבי המשך הפסוקים. תיאור הגבול מתחלף שם לרשימת ערים ובנקודה זו נחלקו ר"ל וריב"ח האם רשימה זו מתארת את המשך קו גבול הנחלה או שמא הפסוק עובר מתיאור הגבול למנין ערים מוקפות חומה.
- ושמעתי מחוקרים מומחים לזיהוי ערים קדומות (הרב פרופסור יואל אליצור, הרב יוסף רוטשטיין והרב מאיר רוטר) כי הערים המובאים פסוקים אלו, המוזכרות בירושלמי כהוכחה לריב"ח, ממוקמות באיזורים המשוערים להיות קוי גבול בנחלות זבולון ונפתלי.
- יש לציין עוד שאמוראי א"י היו גרים בגליל והפסוקים המובאים בירושלמי הם מתארים את האיזורים המוכרים להם.

על מה חולקים רשב"ל וריב"ח? האם ריב"ח חולק על רשב"ל וסובר כי לא כל הערים שמנה יהושע מוקפות חומה היו?

את דברי ריב"ח מבאר קרבן העדה:

הסמוכין לגבול מנה יהושע אבל מוקפין חומה טובא הו

קרבן העדה על הירושלמי ד.ה מוקפין חומה מנה

כלומר, גם לפי ריב"ח, כל הערים המנויות ביהושע היו מוקפות חומה⁷, אלא שלפי ריב"ח היו בארץ ישראל בימי יהושע בן נון עוד ערים נוספות מלבד לאלו שנמנו בספר יהושע. על פי מה נקבע אלו ערים למנות בספר יהושע ואלו לא? בזה נחלקו רשב"ל וריב"ח:

לרשב"ל – המדד לאיזכור עיר בספר יהושע הוא היות העיר מוקפת חומה.

לריב"ח – המדד לאיזכור עיר הוא היותה ממוקמת בגבולין.

אך על עצם היות הערים המוזכרות ביהושע מוקפות חומה אין מחלוקת.

כך גם ביאר את דברי קרבן העדה רבי אברהם אהרון פראג⁸:

יש שביארו שהראיה המובאת לריב"ח אינה באה להוכיח שערי ספר מנה אלא לשלול את דברי ר"ל האומר שערי חומה מנה. הראיה לכך היא שבהמשך הפסוקים המובאים יש תיאור ספציפי לערים מסויימות כ"ערי מבצר", ואם כך, כל שאר הערים אינם ערי מבצר ואינם מוקפות חומה.

ונראה שאין לומר כן לענ"ד משתי סיבות:

- א. הירושלמי החסיר בציטוט הפסוק את המילים "ערי מבצר" שהם עיקר הראיה.
- ב. "ערי מבצר" אלו מילים המתארות ערים בצורות מאוד. אין זה שולל את החומה משאר הערים אלא מתאר עד כמה ערים אלו היו בצורות יותר משאר הערים.
- ג. הבאנו ראיות מרש"י, מהמצודות והגר"א לכך שערי יהושע היו מוקפות חומה. כלומר, זהו פשט הפסוקים ומסתבר שגם ריב"ח יודה בכך.
- ד. קרבן העדה, שו"ת דברי יוסף, מעשה חושב, נרות אהרון ועוד רבים הבינו את דברי ריב"ח באופן בו הסברנו אותו וחלקו על הסבר זה.

⁷ ומנין שבהכרח לריב"ח כל הנמנה ביהושע מוקף חומה? זאת נראה בהמשך מפשט הפסוקים

⁸ מגדולי רבני ירושלים, חי בין השנים תר"ל – תרפ"א, שימש כראש כולל אוגורן

... ואפי' לדעת ריב"ח נראה עפ"י פירושו של קרבן עדה וז"ל: "הסמוכין לגבול מנה אבל מוקפות חומה טובא הווי' משמע דלא פליג ריב"ח אעיקר מילתא דר"ל אלא דמוסיף לומר דאפילו מוקפות לא מנאן כולן אלא העומדות על הספר נרות אהרון ע"מ עג

א"כ: ע"פ קרבן העדה, עיירות שמנה יהושע היו מוקפות לפי כולם.

קושיה על הסבר קרבן העדה:

מנין לקרבן העדה ש"מוקפין חומה טובא הווי' לריב"ח?
ואם כדברי הקרבן העדה, היה מצופה שריב"ח יאמר בגמרא כדברים האלה:
"וכי רק אלו הן שמוקפות חומה? והא איכא טובא! ולמה מנה רק את אלו?
אלא שאלו נשתנו שהם סמוכים לספר"⁹

אם כן מנין לקרבן העדה לפרש כך את הגמרא?

תירוץ:

אלא, על מנת להבין את ביאורו של קרבן העדה על הגמרא, ולהבין את סתימת דברי ריב"ח, יש להניח כי דברי ריב"ח ורשב"ל מוסבים על רבי יוחנן המובא קודם בגמרא, והדיון לא היה רק בין רשב"ל וריב"ח, אלא הדין ודברים כלל גם את דעת רבי יוחנן ודברי ריב"ח הם תשובה על הקושיא על רבי יוחנן.
וכך יש להבין את הגמרא:

אמר רבי יוחנן: מגבית ועד אנטיפרס ששים ריבוא עיירות היו ...

⁹ כך מדייק הרשל"צ הרב שלמה עמאר, בקונטרס "דברי שלום ואמת" ע"מ צט, ומוכיח מכאן שלא כדברי קרבן העדה, אך אחר מחילה מכבוד תורתו, נראה כי ההבנה שדברי קרבן העדה באים להוסיף על דברי רשב"ל ולא לשלול את דבריו בענין זיהוי ערי יהושע כערי חומה, הבנה זו מתורצת היטב כפי שנבאר כעת.

קודם הבאת דברי רבי יוחנן עסקה הגמרא בעיירות המוקפות חומה מימות יהושע בן נון. מהקשר הבאת דברי רבי יוחנן עם הנאמר קודם בגמרא, ניתן להבין כי רבי יוחנן אמר כי היו שישים ריבוא ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון. על דברי רבי יוחנן שואלת הגמרא:

כל העיירות שמנה יהושע אפי' מאה אינן?

כלומר: הרי בספר יהושע לא מצינו, במנייני הערים, אפילו מאה ערים בטווח שבין גבת לאנטיפרס ומנין הגיע רבי יוחנן לסכום של שישים ריבוא? על כך עונה רשב"ל וקובע כי לא כל השישים ריבוא ערים היו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון אלא רק אלו המוזכרים בספר יהושע. בכך חולק רשב"ל על רבי יוחנן ומצמצם את העיירות המוקפות חומה מימות יהושע בן נון (נראה שמדובר בטווח שבין גבת לאנטיפטרוס) לפחות ממאה. לעומת רשב"ל, ריב"ח סובר כדעת רבי יוחנן, וקושיית הגמרא על רבי יוחנן מתורצת ע"י ריב"ח בכך שיהושע לא מנה בספרו את כל העיירות המוקפות חומה משום שרק את ערי הספר מנה, אך עיירות מוקפות חומה היו שישים ריבוא.

כך מובן מדוע קרבן העדה סובר בדעת ריב"ח שאינו חולק על רשב"ל בענין זה שהערים המוזכרות היו מוקפות חומה, אף על פי שדבריו של ריב"ח סתומים מדי מלפרש זאת בדבריו, אך אם דבריו מתייחסים לדברי רבי יוחנן, מובן מדוע לא צריך ריב"ח לפרט את דבריו בענין היות הערים מוקפות חומה.

כדברי קרבן העדה אנו נראה בהמשך כי גם רש"י והגר"א סוברים שכל הערים המנויות ביהושע מוקפות חומה היו לכ"ע.

ב. ראיה מהפסוקים בספר יהושע - "...ערים xx וחצריהן".

מנין לו לרבי שמעון בן לקיש ולשאר האמוראים שכל הערים מימות יהושע היו מוקפות חומה?

מבאר זאת הרב אברהם אהרון פראג:

ופירושו מוכרח (פירושו של קרבן העדה, לפיו לכו"ע הערים המוזכרות ביהושע מוקפות חומה הן) דליכא מאן דפליג שהוזכרות ביהושע הם מוקפות כי כן מפורש בקרא כמה פעמים בענין העיירות שכתוב "ערים כך וכך וחצריהם" משמע שהמניין הם

מוקפין חומה. ... וגם בלא"ה היינו תולים במיעוט ערכינו ולא היינו דוחים דעת ר"ל
מפני הנראה מפשוטו של מקרא עפ"י הבנתנו

נרות אהרון ע"מ ע"ג

נבאר את דבריו:

הפסוקים בפרשת בהר המדברים על מכירת בית בעיר מוקפות חומה לעומת מקום פרוז אומרים כך:

וְאִישׁ כִּי יִמְכֹּר בֵּית מוֹשֵׁב עִיר זִוְמָה ... וּבָתֵּי הַזִּזְעִרִים אֲשֶׁר אֵין לָהֶם זִוְמָה סָבִיב

ויקרא כה כט-לא

כלומר: "חצרים" הוא מקום חסר חומה לעומת מקום עם חומה.

בספר יהושע מנויות ערים רבות בנחלות שבטי ישראל. בסיום רשימת ערים במחוז או נחלה כלשהיא
יש את החותמת הקבועה המונה את מספר הערים שבאותו מקום:

"...עָרִים xx וּזְעִרֵיהֶן".

הפרשנים על ספר יהושע ביארו את הפסוקים כך:

וַיְהִי גָבֹול ... הָעָרִים וּזְעִרֵיהֶן

יהושע יג כג

וחצריהן. עיירות פרוזות מבלי חומה, העומדים סביב עיר חומה :

מצודת ציון

כלומר: כל מקום שמדובר על חצר של עיר, הכוונה בתים מחוץ לחומה העומדים בסמיכות לחומה.
א"כ מקום שנאמר "חצר" בסמיכות לעיר מעיד שעיר זו היתה מוקפת חומה.

לדוגמא:

"בֵּית הָעֶרְבָה מִדִּין וְסִכְכָּה: וְהַנֶּבֶשׁ וְעִיר הַמֶּלֶחַ וְעֵין גָּדִי עָרִים שֵׁשׁ וּזְעִרֵיהֶן:

יהושע טו סא- סב

חותמת רשימה זו מעידה על רשימת שש ערים שצמוד להם היתה חצר. המשמעות היא שגם היה
להם חומה.

ויש שהקשו¹⁰: אולי רק לחלק מערים אלו היו "חצר" ולא לכולם, ואולי "חצר" היא לאו דוקא הסמוכה לחומה, אלא המבודדת מעט ומובדלת מהעיר הגדולה, וחומה היא דוגמא לסוג של בידול מהעיר? ואם כך אולי אין עדות ברורה על חומה לכל רשימת הערים? א"כ, מנין שלכל הערים המנויות ביהושע היו חומות?

לשם כך נעיין בדעת רש"י והגר"א בפרושם על ספר יהושע ונלמד כיצד ניתן הם דייקו מהפסוקים מי היו הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון, וננסה גם לדייק מדבריהם כיצד הם למדו את מחלוקת רשב"ל וריב"ח :

1. רש"י - כל ה"ערים" ביהושע מוקפות חומה

"הערים וזצריהם" : הערים - המוקפות חומה : וחצריהם - . ערי הפרזי כלל חומה :

רש"י יהושע יג כח

כלומר: כל מקום שנאמר "ערים" הכוונה לעיר מוקפת חומה. החותמת "ערים xx וזצריהן" מציינת רשימת ערים מוקפות חומה. בספר יהושע ישנם 229 ערים שזכו לקבל חותמת זו, ועל פי רש"י אלו הן עיירות מוקפות חומה מימות יהושע בן נון¹¹.

מסתבר שפרשנותו של רש"י היא מקור דבריו של ריש לקיש הסובר ש"עיירות שמנה יהושע בן נון מוקפות חומה מנה"¹².

על פי רש"י גם מתברר שרבי יוסי ברבי חנינא גם הוא מסכים עם פרשנות זו ואין הוא חולק על ריש לקיש בדבר זה.

ויהיו הערים מקצה למטה בני יהודה: הוא שאמרו רבותינו (גיטין ז א) : לא מנה יהושע אלל עיירות העומדות על הגבולות

רש"י טו כא.

¹⁰ בקובץ "ויען שמואל" חלק ח של ישיבת כיסא רחמים סימנים לז ו-לח

¹¹ יש עוד ערים המוזכרים בספר יהושע ולא זכו לחותמת זו אך כן זכו לכינוי "ערים" כמו לדוגמא בית שאן, או שמזכרות אף ללא התואר "עיר" כמו שילה. האם דברי ריש לקיש ש"כל עיירות שמנה יהושע מוקפות חומה היו" כוללים גם אותם או שמא התכוון ריש לקיש שרק המקומות שזכו לתואר "ערים וחצריהם"? הדבר לא ברור ואכן הסתפקו בדבר בדיונים ביחס לשילה ובית שאן וצריך עיון.

¹² ועיין עוד בספר "זמני הפורים" של הרב יחיאל דנציגר עמ' קלו, וכן בספר "פורים דמוקפין דבאר שבע" עמ' יט-כד.

רש"י בפירושו סובר כרבי יוסי חנינה וכרבי שמעון בן לקיש יחדיו, מה שמוכיח שדברי רבי יוסי ברבי חנינה לא סותרים את דברי רבי שמעון בן לקיש וגם הוא סובר שהעירות בספר יהושע מוקפות חומה היו.

2. הגר"א - כל ה"ערים" וכל המוזכרות בשמותם הן מוקפות

עוד פרשן שהלך בעקבות רבי שמעון בן לקיש ורש"י הוא הגאון מוילנא על הפסוקים בנחלת בנימין בספר יהושע:

וַיִּצְלַע הָאֶלֶף וְהַיְבוֹסִי הִיא יְרוּשָׁלַם גְּבַעַת קְרִית עָרִים אַרְבַּע עֲשָׂרָה וְזוֹצְרִיהֶן

יהושע יח כח

הגר"א: ובפרטן אתה מוצא י"ב מפני שלא חשיב בפרטות אלא ערים המוקפות חומה ובכללות חשיב כל הערים הגדולות אף שאינן מוקפות חומה,

הגר"א על יהושע יח כח

לאחר שהגר"א מלמד אותנו את ביאור הפסוק הוא קובע את הקביעה הבאה:

תשמור זאת ההנחה בכל גבולי ארץ ישראל

ביאור דברי הגר"א:

על מנת להבין את דברי הגר"א נשאל שתי שאלות:

א. מנין הגר"א יודע לפרש שהערים המוזכרות הן מוקפות חומה?

ב. מהי ה"הנחה" של הגר"א שממנה נלמד לכל גבול ישראל?

לשם כך נעיין בפסוקים המדוברים ובפירושיהן:

אחד משני המנינים של ערי נחלת בנימין סוכמו בסיכום:

ערים ארבע עשרה וזוצריהן

בפועל, אם נמנה, כדברי הגר"א, את הערים נגיע רק לשתיים עשרה ערים בלבד. א"כ, מי הן שתי הערים החסרות?

ביאור רש"י על הפסוק:

רש"י פירש על פי חז"ל שאכן כן מנויות ארבע עשרה ערים באופן הבא:

לאחר שמנה הכתוב תשע ערים, חמש הערים הנוספות על מנת להגיע לארבע עשרה ערים, מופיעות כולם לפי רש"י בפסוק הבא:

וַיֵּצֵא 2. הָאֱלֹף 3. וְהַיְבוֹסִי הִיא יְרוּשָׁלַם 4. גִּבְעַת 5. קְרִית

עָרִים אַרְבַּע עֶשְׂרֵה וְזִזְצִרְיָהוּ

הקשיים בפירוש זה הוא הם כדלהלן:

1. מסתבר לקרוא את שם העיר "צלע האלף" כעיר אחת משתי סיבות:
 א. כל עיר הנמנית ברשימות, מלבד העיר הראשונה, עם "ו" החיבור לפניה. לכן, מסתבר ש"האלף" היא מרכיב אחד משם המורכב משתי מילים: "צלע האלף"
 ב. ה"ה" של "האלף" נסמך לשם שלפניו
2. "גבעת" ו"קרית" מסתבר לקרוא אותם לא כשני ערים כפירוש רש"י אלא כעיר אחת "גבעת קרית ערים" מהסיבות הבאות:
 א. אין את "ו" החיבור המציין עיר נוספת כמו בשאר רשימות הערים.
 ב. ה"ת" שב"גבעת" ו"קרית" היא תמיד אות הנסמכת למילה שאחריה ומציינת שהיא לא מילה העומדת בפני עצמה.
 ג. "גבעת קרית ערים" הוא מקום ידוע: ה"גבעה" זוהי הגבעה הסמוכה לקרית יערים, שם שכן ארון ד', ו"קרית ערים" זוהי "קרית יערים" הקרויה גם "קרית ערים" בספר עזרא ב, כה

הפיתרון לבעיות ע"פ הגר"א:

בעקבות קושיות אלו הגר"א פירש באופן אחר את הפסוק:

1. "צלע האלף" היא עיר אחת
 2. "גבעת קרית" היא עיר אחת כשהמילה הבאה "ערים" גם היא מצטרפת לשם העיר ומשמשת כמילה שלישית המתארת את שמה של אותה עיר.
- הבעיות שפירשו של הגר"א נכנס אליהן הן:

1. יש רק שתיים עשרה ערים במקום ארבע עשרה
2. החותמת של רשימה זו שונה מכל שאר רשימות הערים: בכל הרשימות הסיום הוא "...עָרִים (מספר הערים) וְזִזְצִרְיָהוּ". בפסוק זה המילה ערים המשמשת כחלק מהשם האחרון ברשימת הערים, נעדרת מחותמת הרשימה.

הכיצד מתמודד הגר"א עם קושיות אלו? הבא נתבונן בפירושו:

לא חשיב בפרטות אלא ערים המוקפות חומה

כלומר: רק שתיים עשרה הערים המוזכרות בשמותן הן מוקפות חומה ויש עוד שתיים שהכתוב מודיע שהן קיימות אך לא נוקב בשמותן.

על מנת להבין מנין לגר"א שהערים המוזכרות היו מוקפות חומה חייבים להניח שהוא סובר כפי שאומר רבי שמעון בן לקיש שהערים המוניות בספר יהושע מוקפות חומה היו.

אך אם כן, מנין לגר"א להוציא שתיים מתוך הארבע עשרה ולהותיר אותן ללא חומה?

על מנת לענות על שאלה זו ננסה לבאר שתי עקרונות חשובים מתוך דברים אלו של הגר"א, שעל פי הם למד הוא לימוד זה:

1. כל הערים המוזכרות בשמותם ברשימות הערים בספר יהושע היו מוקפות חומה. ולכן, על אלו הלא מוזכרות ניתן להסיק שהן לא היו מוקפות חומה.

2. החותמת אצלנו הנעדרת מהמילה "ערים" (משום שמילה זו בפסוקינו משמשת כחלק ששם העיר "גבעת קרית ערים") וקובעת רק את מספרן, מלמדת אותנו שרק המקומות המכונים "ערים" הן המוקפות חומה, אך מי שלא זכה בתואר זה, כמו הארבע עשר ערים שבפסוקנו, לא בהכרח שהוא מוקף חומה.

א"כ, אלו הם ההנחות שמלמד אותנו הגר"א ל"כל גבולי ישראל":

שני קריטריונים על מנת להחשב כ"מנוי בספר יהושע":

א. המנויה בשמה ברשימות הערים בספר יהושע

ב. מקומות שכוננו בתואר "ערים"

שתי הערים הנוספות שלא כונו בשמות והן המשלימות למספר ארבע עשרה היו ללא חומה משום שהן לא נחשבות כמנויות כי הן לא הוזכרו בשמותם ולא כונו בתואר "ערים".

עוד שני לימודים מלמדנו הגר"א:

א. "גבולי ישראל" מרמז על לשונו של רבי יוסי ברבי חנינה ש"ערי גבול" מנה יהושע

ב. גבעון היא עיר של לויים ועליה מעיד הגר"א שהיא מוקפת חומה. כלומר: היו גם ערי לויים המוקפות חומה¹³.

3. רמז לפירושי רש"י והגר"א בטעמי הפסוק

המלבי"ם בפירושו לפסוק זה מביא גם את פירוש רש"י וגם את פירוש הגר"א כשתי אפשרויות להבנת הפסוק.

אם נתבונן בטעמי הפסוק בו אנו עוסקים (יהושע יח כח), נבחין בו רמיזה¹⁴ לכך שיש לקרוא ולפרש אותו באופן כפול:

בספר יהושע מנויות עשרות רבות של רשימות ערים. בסוף כל רשימת ערים ולפני לשון הכתוב המסכם את מספרם, מופיע הטעם "אתנחתא". אולם, פסוקינו, באופן יוצא דופן, נעדר טעם זה ובמקומו יש טעם אחר: "זקף קטן". מה משמעות שינוי זה?

אתנחתא נחשבת כהפסקה מוחלטת בפסוק, לעומת זקף הנחשב כהפסקה רכה יותר. כלומר: החלוקה בין שמות הערים לסיכומם בכל מקום היא ברורה, אולם בפסוקינו היא יותר מוקלשת: מצד אחד יש הפסקה, כשיטת רש"י המבדיל בין המילה "קרית" למילה "ערים", אך מצד שני ההפסקה הפעם חלשה יותר. בכך יש רמז לשתי הפרשנויות:

א. האפשרות שבחר הגר"א לבאר את הפסוק: ההפסקה הלא מוחלטת מורה על האפשרות לחבר בין המילים ולקרוא אותם כצמודות - "קרית ערים".

ב. האפשרות שרש"י ביאר את הפסוק: יש להפסיק בין המילה קרית למילה ערים כי המילה ערים משמשת כחלק מסיכום הפסוק ולא המשך לשם המקום.

¹³ נתון זה ישמש אותנו בשאלת היות חומה בערי הכהנים והלויים דוגמת ביש שמש שהיתה עיר כהנים.

¹⁴ המקור לכך שמטעמי המקרא לומדים פרשנויות לפסוקים הוא מהפסוק:

וַיִּקְרָא בַּסֵּפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים בְּפֶרֶשׁ וְשֵׁם שֶׁכָּל וַיְבִינּוּ בַּמִּקְרָא

עזרא ח, ח

הגמרא בנדרים אומרת על פסוק זה:

וַיְבִינּוּ בַּמִּקְרָא זֶה פִּסּוּק טַעְמִים

נדרים לז:

הרא"ש אומר על כך:

שעל ידי הניגון מבינים לחבר המקרא למעלה או למטה.

עיין בספר "ויבינו במקרא" לרבי נפתלי צבי יהודה גטינגר בפתיחה לספרו על החילוק בין אתנחתא לזקף קטן, ועיין עוד בספר "שערי זמרה הארוך" לרב שלמה זלמן הענא.

סיכום: ע"פ רש"י, קרבן העדה והגר"א אין מחלוקת בין רשב"ל וריב"ח לגבי הקביעה שכל הערים המנויות בספר יהושע מוקפות חומה היו.

ג. הרמב"ן – ערים המנויות ביהושע מוקפות חומה

ניתן להביא ראיה מהרמב"ן מהאופן בו הסביר את הספק בגמרא לגבי העיר הוצל:

וכן בהוצל דבנימין היה ביד מקצתם קבלה שהיא מנויה ביהושע בחלקו של בנימין והיו חוששים לקבלתם

רמב"ן מגלה ה:

ומה בכך שהוצל היא אחת מהערים המנויות ביהושע? הרי לא די בכך, אלא יש גם לדעת שהעיר היתה גם מוקפת חומה? ולכאורה היה צריך הרמב"ן לכתוב ש"היה ביד מקצתם קבלה שהיא בעלת דין של עיר חומה", אלא מכאן שדי לנו לדעת שהעיר מנויה ביהושע ע"מ לדעת שגם היה לה חומה.

ד. המנויות ביהושע מוקפות – ע"פ אחרונים נוספים

1. הרב יהוסף שוארץ:

"כל ערי אה"ק תובב"א הנזכרים בספר יהושע ... זמן קריאת המגילה ביום ט"ו דוקא בלא ספק כי הם בחזקת מוקפות חומה מימות יהושע בן נון ... קוראין בי"ד בברכה וגם ביום ט"ו בלא ברכה מספק, והטעם אף שידענו בבירור שהיו מוק"ח מייב"ן, אכן הספק שמא תכונתם הנוכחית אינה במקומה הראשונה ממש, שנבנה קצת רחוק ממקומה הראשון ..."

שו"ת דברי יוסף:

2. מעשה חושב - הרב משה בצלאל לוריא¹⁵

המעשה חושב בבאורו על מסכת ערכין מניח כהנחה פשוטה בקושינו על הברייטא המובאת בגמרא, המניחה כהנחת ביניים שערי הלויים לא היה חומה, שהנמנה בספר יהושע הוא מוקף חומה:

לכאורה תקשי מהך ברייתא אהא דבירושלמי ... "אמר רשב"ל דעיירות שמנה יהושע מוקפות חומה מנה" והרי חברון נמנה ביהושע ... ואת שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב ... ועל כורחך חצריה לא היה מוקף וע"כ חברון דנמנה ביהושע, שהוא בכלל ערי חומה לרשב"ל, היא העיר מקלט וברייתא אמרה דעיר מקלט ע"כ אינה עיר חומה ...

(ותשובתו על הקושיה היא:) אף דהיתה עיר מקלט מדנמנה ביהושע סתרו חומתה כשנתנה עיר מקלט (כלומר: תירוץ הגמרא היה ידוע למקשן וכל קושייתו ותירוצו היו על דרך השקלא וטריה)

ד.ה. אלא בתי ערי חומה

ונדייק בדבריו:

- א. מדוע לא הביא המעשה חושב ראייה ברורה מפסוק מפורש שיש לחברון חומה ("ערים גדולות ובצורות" (יהושע יד יב) ומתבאר שם ברש"י (שם ובבמדבר יב, יג) ובעוד פרשנים כי מדובר בעיר חברון) אלא הביא ראייה שיש עליה מחלוקת האם המנויות ביהושע היו מוקפות חומה?
 - ב. מדוע לא תירץ המעשה חושב שהגמרא בערכין לא כרשב"ל אלא כריב"ח, ובכך נח יותר היה לתרץ את קושייתו על הגמרא?
- אלא מכאן ראייה שלדעת המעשה חושב דברי רשב"ל הן לכו"ע ולא נתונים למחלוקת.

¹⁵ חי בן השנים תקצ"ה-תרע"ד, רבן של כמה ערים בליטא ופרשן חשוב על הש"ס

3. הרב יחיאל מיכל טיקוצינסקי:

בספרו "ארץ ישראל" דן הרב טיקוצינסקי בדינם של מספר ערים לענין החשבתם כמוקפות חומה והחלת דין מגילה בט"ו, ומזכיר שם את צרעה אשתאול ועקרון. ערים אלו, המקור היחיד להחשיבן כמוקפות הוא שום שהן מנויות בספר יהושע. הסיבה שהרב טיקוצינסקי לא מחייב ערים אלו בסופו של דבר במקרא מגילה בט"ו משום הספק בזיהוי מקומות אלו. (ומובא בספר "יצחק יקרא"¹⁶ של הרב אביגדור נבנצל שבנוגע למחלוקת בין הרב טיקונצ'נסקי לבין המשנה ברורה ההלכה היא כדעת הרב טיקוצ'ינסקי)¹⁷

4. נרות אהרון - הרב אברהם אהרון פראג:

... דליכא מאן דפליג שהזכרות ביהושע הם מוקפות כי כן מפורש בקרא כמה פעמים בענין העיירות שכתוב "ערים כך וכך וחצריהם" משמע שהמנויין הם מוקפין חומה. ... וגם בלא"ה היינו תולים במיעוט ערכינו ולא היינו דוחים דעת ר"ל מפני הנראה מפשוטו של מקרא עפ"י הבנתנו נרות אהרון ע"מ ע"ג

5. פוסקים בני זמנינו:

העיר באר שבע קיבלה דין ספק מוקפת חומה ע"י גדולי הפוסקים בדורינו. הספק הוא על מיקום העיר ולא על כך שבאר שבע היתה מוקפת מימות יהושע בן נון. המקור היחיד ללמד את באר שבע בדין מוקף לא היה מסורת ולא מציאת חומה עתיקה אלא מכח זה שהיא מנייה בספר יהושע. הפוסקים שקבעו שם דין זה הם: הרב שלום יוסף אלישיב, הרב יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי, הרב חיים קנייבסקי, הרב שלמה גורן, הרב אביגדור נבנצל, הרב דוב ליאור ועוד.

¹⁶ יצחק יקרא קונטרס ההנהגות בסוף חלק ו של המשנה ברורה, הנהגות ומנהגים אות א

¹⁷ ועיין עוד בספק "פורים דמוקפין דבאר שבע" עמ' ז במכתב הברכה של הרב דב שטינברג בשם הרב יוסף שלום אלישיב שהרב טיקוצ'ינסקי הוא בר סמכא בעניינים אלו והלכה כמותו.

סיכום : ערי החומה המנויות ביהושע

על פי הרמב"ן, ע"פ ביאורו של קרבן העדה לגמרא בירושלמי ועוד אחרונים, וכן על פי ביאור רש"י והגר"א לפסוקי ספר יהושע, אין מחלוקת בין רשב"ל לבין ריב"ח בדבר בקביעה כי כל הערים המנויות בספר יהושע היו מוקפות חומה.

א"כ, הערים המנויות בספר יהושע, שהיו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, ונמצאות סמוך לאזור העיר בית שמש של היום (כפי שנוכיח בהמשך הספר) הן:

צָרְעָה וְאַשְׁתָּאוֹל וְעִיר שָׁמֶשׁ¹⁸ : ... הָעָרִים הָאֵלֶּה וְזִזְרִיתָן

יהושע יט מא-מח

בְּשִׁפְלָה אֲשֶׁת־אוֹל וְצָרְעָה וְאַשְׁמֹתָ : וְזִזְזוּן ... יָרְמוֹת וְעָדְלָם שׁוֹכָה וְעֹלָקָה : ...

וְשִׁעְרִים : ... עָרִים אַרְבַּע-עֶשְׂרֵה, וְזִזְרִיתָן.

יהושע טו לג-מא

2. ערים המוזכרות בספר נחמיה נחשבות כמוקפות

רבי יהוסף שוארץ, בספרו שו"ת דברי יוסף דף ו, מוכיח מהירושלמי שמלבד הערים המוזכרות ביהושע, גם ערים המוזכרות בספר נחמיה היו מוקפות חומה.

"לוד וגיא החרשים מוקפות חומה מימות יב"ן"

ולמה לא אמרן "ואונו?"

בגין דכתיב.

... והכתיב (דברי הימים א ח) "ובני אלפעל ... הוא בנה את אונו ואת לוד

ובנותיה?"

אמר רבי לעזר בי ר' יוסה: בימי פילגש בגבעה חרבה ועמד אלפעל ובנייה

ירושלמי מגילה א א

¹⁸ נרצה בהמשך להוכיח שזוהי העיר בית שמש

מבאר קרבן העדה את שאלת ותשובת הגמרא על אי צירופה של העיר אונו לערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון:

הסבר השאלה:

שהרי בקרא בנחמיה כתיב "לוד ואונו גי הוזרשים" (נחמיה יא לד)

הסבר התשובה:

ומשני: בגין דכתיב אונו בקרא, ולא איצטריך לאשמועין

קרבן העדה ד.ה. ולמה לא

כלומר: הנחת יסוד של הגמרא היא שער המוזכרת בנחמיה היא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון. אם כך, התבוננות בפסוקים שבספר נחמיה תפגיש אותנו עם עוד ערים נוספות המוקפות חומה מימות יהושע בן נון:

... וּבְצִרְעָה וּבְיִרְמוּת: וְנֶזְזָ ... עֶזְקָה וּבְנֶחֱתָה¹⁹

נחמיה יא כט-ל

3. ראיות לחומה בבית שמש

מבין תשעת הערים בעלי החומה שנרצה לזהות ולהוכיח שבכוחם להחיל על בית שמש של היום את דין מוקף, בית שמש וירמות הקדומות הן הערים בעלי הביסוס המוצלח להיותן ערי חומה ולזיהוי מקומן (כפי שיוכח בהמשך). לכל אחת מהן יש גם הוכחות נוספות מהמקורות ומהארכאולוגיה שהיתה להם חומה לכן יוקדש להם העמודים הבאים. נתחיל בבית שמש וניתן שלוש ראיות לקיומה של חומה מימות יהושע בן נון:

א. ראיה מספר יהושע

1. בית שמש מוזכרת בספר יהושע

בית שמש מוזכרת בתנ"ך לראשונה בתיאור גבולה הצפוני של נחלת שבט יהודה:

¹⁹ ערים אלו הן חלק מהערים הסמוכות לבית שמש כיום.

וְגִסָּב הַגָּבּוּל מִבְּעֵלְתָּהּ יָמָה ... וַיֵּרֶד בֵּית שֶׁמֶשׁ וְעָבַר תְּמֹנָה:

יהושע טו י-יא

האם איזכור זה נחשב בגדר עיר ה"מנויה בספר יהושע" או רק ערים המופיעות ברשימות הערים עם החותמת "ערים ... וחצריהן" הן בגדר זה? אמנם תשובה לשאלה זו לא נתבררה, אולם נראה שאת עיקר הלימוד עבור בית שמש נוכל לעשות דרך הפסוק הבא:

2. עיר שמש היא בית שמש

על "עיר שמש" נאמר הפסוק הבא:

צָרְעָה וְאַשְׁתָּאוֹל וְעִיר שֶׁמֶשׁ ... וּבְעֵלְתָּ ... הָעָרִים הָאֵלֶּה וְחוֹצְרֵיהֶן

יהושע יט מא-מח

ההנחה שלנו היא שעיר שמש המנויה בערי שבט דן ובית שמש המוזכרת בגבול נחלת יהודה הן אותה עיר. כך היא גם ההנחה בספר תבואות הארץ (ע"מ קס"ז)²⁰.

ננסה להביא לכך מספר ראיות:

א. בית שמש כאחת מארבע ערים משותפות לשבטי יהודה ודן

עיר זו היא אחת מארבע ערים, שהיו ערי גבול בין שבט יהודה לשבט דן, שרשימת שמותיהן חוזרת על עצמה גם ברשימת ערי יהודה וגם ברשימת ערי שבט דן:

צרעה, אשתאול בעלה (היא קרית יערים) ובית שמש.

על העיר בעלת נאמר בירושלמי:

הדא "בעלת"? מיהודה וזימנין מדן: "אלתקא וגיבתון ובעלת" (יהושע יט) הרי הן מדן,

"בעלה ועיים ועצם" (יהושע טו) הרי הן מיהודה? ... בתים מיהודה ושדות מדן

ירושלמי סנהדרין פרק א הלכה

²⁰ בספר תבואות הארץ ע"מ קיז הוא מוסיף הערה שראה ב"תנ"ך קניכות" ש"עיר" בית" ועין" מתחלפות בהרבה ספרים ביחס לבית שמש וכולם אותו עיר.

הגמרא בחרה לראות את הערים "בעלה", המוזכרת בנחלת יהודה, ו"בעלת" המוזכרת בנחלת דן כעיר אחת, למרות השם השונה²¹ שיש בכל נחלה ולמרות שהעיר בעלת מופיעה בפסוק בין ערים הממוקמות בחלק אחר של נחלת דן.

נראה שהיה שיתוף פעולה וקשר מיוחד בין רביעיית הערים הללו.

וּבְיַשְׁכָּנֵיכֶם בְּיָמֵי יְהוֹשֻׁעַ ... מֵאֵלֶּה יֵצְאוּ הַצָּרְעָתִי וְהָאֶשְׁתִּיאֵלִי

דברי הימים א ב נג

כך גם בסיפור של ארון ד' בבית שמש:

וַיֹּאמְרוּ אֲנֵשֵׁי בֵּית שֹׁמֶשׁ ... וַיִּשְׁלְחוּ מַלְאָכִים אֶל יוֹשֻׁעַ בֶּן נֵטָנִי הַקָּרִית יְעָרִים לֵאמֹר הֵשִׁבוּ פְּלִשְׁתִּים אֶת אָרוֹן יְהוָה רְדּוּ הָעָלּוּ אֵתוֹ אֵלֵיכֶם

שמואל א ו כ-כא

ב. בית שמש כאחת משלישיית ערים

בתחילת ספר שופטים (א לד-לה) מתואר כי האמורי לא אפשרו לדן לנחול את נחלתם וישבו בערים המיועדות לדן. שמות הערים שלא ננחלו היו:

הָר זֹרֶס אֵילָן וּשְׁעֵלָבִים

שופטים א

השידוך בין המקומות הללו מופיע בתנ"ך בתיאור נחלת דן

...וְעִיר שֹׁמֶשׁ וּשְׁעֵלָבִין וְאֵילָן...

יהושע יט מא-מב

ועוד פעם נוספת בספר מלכים:

²¹ הגמרא לא הסבירה מנין לה חלוקה זו. מסברא ניתן לומר חלוקה זו מותאמת לתכונות השבטים. יהודה שייך לבני לאה המשויכים ל"אנשי העיר" ודן שייך לבני רחל המשויכים ל"אנשי השדה". ראה עוד על הענין במאמרו של הרב מרדכי הוכמן "מכת הארון והיתר מכירה" שנמצא באתר "ישיבה".

ובשעלבים ובית שמש ואילון בית זון

מלכים א ד ט

מסתבר לומר ששלושת השלישיות הללו מורות כי בית שמש, עיר שמש ואף הר חרס (שפירוש שמש) הם מקום אחד. השם לעיר משתנה בהתאם לאופיים של בעלי העיר, ובהתאם לשלבי הגאולה. כך מובא בספרים הפנימיים:

...ה"שמש" נקרא "חרס", אותיות "חסר", כשהיה במדרגה התחתונה, שנהפך 'ה' של "סהר" ל'ח' של "חרס" אותיות "חסר", אין לה מקום לצאת בו האור, ועל זה נאמר: "האומר לחרס לא ירוז", כי כשנקרא "חרס" לא יזרח כלל

ספר פרי עץ חיים - שער ר"ח חנוכה ופורים - פרק ו

כי הנה יש ג' בחי' והם שמש וירח, חמה ולבנה, חרס וסהר. ושמש וירח הוא בבריאה, חמה ולבנה הוא ביצירה, חרס וסהר הוא בעשיה.

ספר לשם שבו ואחלמה - ספר הדע"ה חלק ב - דרוש ג ענף יג

יתכן שמהות כל שבט צובעת שם אחר לעיר: יש כינוי של שבט יהודה לעיר – בית שמש, כינוי של דן - עיר שמש, וכינוי של האמוראים לעיר – "הר חרס".²²

²² ננסה גם לבאר את השינוי בין "הר". "עיר" ו"בית" ע"פ המדרש הבא:

"ואמר רבי אלעזר: מאי דכתיב "והלכו עמים ...אל בית אלוקי יעקב וגוי' (ישעיהו ב...)

לא כאברהם שכתוב בו הר, שנאמר "אשר יאמר היום בהר ה' יראה" (בראשית כב),

ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנאמר "ויצא יצחק לשוח בשדה" (בראשית כד)

אלא כיעקב שקראו בית, שנאמר ויקרא את שם המקום ההוא בית אל." (בראשית כח)

פסחים פח.

"הר" "שדה" ו"בית" הם אופנים שונים של עבודת ד' שהתפתחו אצל האבות:

אברהם -הר- מקום גבוה המשקיף על הכל מקביל ל"הר חרס" – אור חלוש וגבוה המנסה להאיר את הסובב

ב. ראייה מהירושלמי

הגמרא בירושלמי במסכת מגילה (פרק א הלכה א) עוסקת בענין ערי חומה ומביאה בהקשר זה את דברי רבי יוחנן:

מגבת ועד אנטיפטריס שישים ריבוא עיירות היו והקטנה שבהן היתה **בית שמש**...

כלומר: בית שמש מוזכרת כאחת מערי החומה הרבות שהיו באזור זה.

אמנם אפשר היה להבין שרבי יוחנן מנה את כלל הערים, לאו דוקא המוקפות חומה, אך שתי סיבות מביאות אותנו להסביר שרבי יוחנן דיבר דוקא על ערי חומה:

א. ההקשר שאמירה זו הובאה בגמרא מסתבר להבינה שמדובר בערי חומה.

ב. ע"פ האופן בו רש"י, הגר"א וקרוב העדה הבינו את המשך הגמרא²³:

רבי יוסי ברבי חנינא חולק על רשב"ל האומר שיהושע "ערי חומה מנה" ואומר שיהושע מנה ערי גבול, ומבאר בדבריו "קרוב העדה" שעל פי ריב"ח ערי חומה היו יותר ממה שנמנו בספר יהושע. ומנין לו ל"קרוב העדה" שהיו יותר ערי חומה?

יצחק – שדה – חיבור והתמזגות עם כל המרחב, מקביל ל"עיר שמש" – אין הר וגם אין התכנסות. שבט דן כאמור, נטלו את השדות שמחוץ להקום הבתים והמגורים של העיר

יעקב – בית – בידול והתכנסות במעגל פנימי המקרין החוצה. מקביל ל"בית שמש" – ריכוז "אור השמש" במקום אחד. בנית הכלים שלתוכם יצקו את האור.

אם כן, שינוי השם מציין תהליך שעוברת השמש ממצב בו של אור מתפזר ומתבזבז למצב בו האור מتركז ומתכנס למקום מסוים ושומר על עוצמתו.

הרחבה על ענין העיר בית שמש ומהותה נמצאת בספרי "בית שמש – עיר העתיד".

²³ הרחבה גדולה יותר של לימוד זה מובאת לעייל בתחילת פרק זה.

אלא ע"כ, קרבן העדה הבין שדברי רבי יוחנן נאמרו על ערי חומה, ורבי יוסי ברבי חנינא מסביר מדוע בספר יהושע נמנים מהם רק רשימה מצומצמת בלבד. הבנה זו גם תואמת את דברי רש"י והגר"א שמבארים בספר יהושע כדעת רשב"ל שכל ערי יהושע מוקפות חומה ובכל זאת גם סוברים שערי גבול מנה כדעת ריב"ח.

שרידי שער מחומת בית שמש הקדומה, דרכו רואים את בתי העיר בת ימינו

ג. ראייה מהארכאולוגיה

כתב הבית יוסף (סימן תרפ"ח):

כיון שאנו רואים אותה שהיא

מוקפת חומה באה לכלל ספק

אם היא מוקפת מימות יהושע

ניתן להבין שכל עיר שמצאו בה חומה קדומה ראויה להחשב כעיר מסופקת גם אם אנו לא יודעים לתארך אותה לימות יהושע בן נון.

בחפירות בתל בית שמש נמצאה חומה בעובי של כשני מטרים. המימצאים הארכאולוגים מורים על כך שהחומה היא מהתקופה המכונה "הברונזה התיכונה". החומה הקיפה את שטח העיר ונמצאו שרידי שורה הדרומי.

מתי היתה תקופת "הברונזה התיכונה"? (בפרק הבא נאריך בדבר שני סוגי תיארוך ארכאולוגי והאמינות שלהם, וכעת רק נציב את הנתונים)

ע"פ התיארוך המקובל וע"פ תיארוכו של הרב פרופסור יואל אליצור:

מימי האבות, ועד עת נכנס יהושע בן נון ארצה. החומה התקיימה ע"פ הערכת הארכאולוגים, כ-400 שנה. לאחר מכן, נותרה העיר פרוזה.

כלומר: חומה זו היא אכן חומה מימות יהושע בן נון!

ע"פ התיארוך של הרב דניאל משה לוי:

החומה שמצאו היא מתחילת תקופת בית ראשון, ועמדה כ-250 שנה עד שסנחריב מלך אשור החריב אותה. מכיון שרוב האתר עדיין לא נחפר יתכן ואם ימשיכו לחפור, עוד ימצאו את שרידי החומות מימות יהושע בן נון.

עובי חומת בית שמש

על כל פנים, גם אם לא נצליח לתארך את החומה באופן מדויק לימות יהושע בן נון, עצם העובדה שנמצאה חומה מכניס את המקום לגדר עיר מסופקת ע"פ הבית יוסף, כ"ש אם התיארוך והזיהוי גם הם מובילים לכך שהעיר היא בגדר מוקפת.

4. ראיות לחומה בירמות

א. ראיות ורמזים בספר יהושע

בספר יהושע יש מספר ראיות ורמזים להמצאות חומה לעיר ירמות:

1. כפי שהארכנו בלהוכיח לעייל, כל עיר המנויה ברשימות הערים בנחלות השבטים בספר יהושע היא עיר מוקפת חומה. על ירמות נאמר:

יְרֵמוֹת וְעָרָהּ שׁוֹכָה וְעִזְקָה: ... עָרִים אַרְבַּע-עֶשְׂרֵה, וְחִצְרֵיהֶן.

יהושע טו לה- לו

2. מלך ירמות הוא אחד מחמשת המלכים הגדולים של ארץ יהודה שהנהיגו את המלחמה נגד בני ישראל, ומוזכר כשלישי לאחר ירושלים וחברון, והעיר נחשבת כ"אוזת בערי הממלכה" (יהושע י, ב) ואין הדעת סובלת שהוא מלך בישוב פרזי.

3. במלחמה הניסית בה העמיד יהושע את השמש כנגד חמשת המלכים, כשבתוכם גם לוחמי העיר ירמות, נאמר:

וַיְהִי כְּכֹלֹת יְהוֹשֻׁעַ וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְהַכּוֹתָם מִכָּה גְדוֹלָה מְאֹד עַד תָּמָּם

וְהַשְׂרִידִים שָׁרְדוּ מֵהֶם וַיָּבֹאוּ אֶל עָרֵי הַמִּבְצָר

יהושע י, כ

כלומר: לוחמי ערים אלו, ובתוכם לוחמי ירמות, נסו לעריהם המבוצרות.

4. מלך ירמות מנוי בין ל"א המלכים הכנענים החשובים והבולטים בפרק יב ביהושע:

וְאַלֶּה מְלָכֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר הָכָה יְהוֹשֻׁעַ ... מֶלֶךְ יְרֵמוֹת אֲנֹד ... כָּל מְלָכִים

שְׂלֵשִׁים וְאַנְזָד

יהושע יב ז-כד

הערים הכנעניות החשובות היו ערים מוקפות חומה, כפי שגם העידו בתורה המרגלים ששלחו בני ישראל מהמדבר:

אָפֶס כִּי עַז הָעָם הַיֵּשֵׁב בְּאֶרֶץ וְהָעָרִים בְּצֻרוֹת וְדָלְתָה מְאֹד

במדבר יג כח

ב. ראייה מספר נחמיה

כפי שביארנו לעייל בשם שו"ת דברי יוסף ע"פ קרבן העדה בפירושו על הירושלמי, הנחת הגמרא שם היא שכל הערים המוזכרות בספר נחמיה היו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון.

בספר נחמיה נאמר:

... וּבְצֻרָהּ וּבְיִרְמוֹתָהּ: וְנָזַז ... עֹקֶה וּבְנִתְיָהּ

נחמיה יא כט-ל

ג. ראייה מהארכאולוגיה

סביב ירמות הקדומה התגלתה חומת אבן חזקה בעובי 5-6 מ' ובגובה 4 מטרים. שרידי חומה זו נחשפו

בחלקה התחתון של התל, והיא הקיפה את האתר כולו. במרחק של 30 מטרים כלפי חוץ התגלתה חומה נוספת, שהוקמה בזמן מאוחר יותר לקודמתה הפנימית, כך משערים הארכאולוגים.

עובי החומה הנוסף היה כ-3 מטרים וגובהה הוא 7 מטרים והיא בנויה מאבנים גדולות מימדים. חומה זו קיימת בכל האתר והיא למעשה

הרחיבה את עובי הביצור ל-40 מטרים! בחומה זו הותקן פתח שבו השתמרה הכניסה העיקרית לעיר, אותה ניתן לראות עד היום.

חומת העיר ירמות

חומה זו בעצם קיימת עד היום אך רובה הגדול טרם נחפר. נקל לראות את התווי שלה לפי התלילות כלפי מטה המאפיינת את האיזור המכוסה שלה.

ע"פ הארכאולוגים, חומה זו הוקמה בתקופה המכונה "הברונזה הקדומה". חלקו התחתון של התל התקיים כחלק מהעיר רק עד תקופה זו, ולאחריה רק החלק העליון של העיר המשיך לתפקד כעיר ירמות. בחלק העליון נמצאו שרידים מתקופות הברונזה המאוחרת ותקופת הברזל. מתי חלה תקופה זו?

ע"פ התיארוך המקובל:

"הברונזה הקדומה" היא תקופה קדמונית מאוד והיתה קיימת אף קודם ימיו של אברהם אבינו. האם החומה היתה קיימת בימיו של יהושע בן נון?

החלק העליון של התל, שבו נמצאו שכבות המשיכות לימיו של יהושע בן נון, כמעט ולא נחפר, כך שלמעשה ההישענות על הראיה הארכאולוגית הוא על מימצאי החומה מחלקה התחתון של העיר. החומה למעשה קיימת עד היום, אלא שברבות השנים היא נקברה ויצאה מכלל שימוש. האם בימיו של יהושע בן נון החומה היתה בשימוש? קשה להכריע בענין: יתכן שכבר היתה קבורה בימיו ואת העיר העליונה שימשה חומה אחרת, ויתכן שהחומה שנחשפה עדין היתה בשימוש והיא זו שנתקדשה בקדושת ערי חומה.

ע"פ התיארוך של הרב דניאל משה לוי:

תקופת "הברונזה הקדומה" היא התקופה בה התרחשו ימיו של יהושע בן נון, כלומר: נמצאה החומה המקודשת בקדושת עיר חומה מימות יהושע בן נון!

על כל פנים, גם אם לא נצליח לתארך את החומה באופן מדויק לימות יהושע בן נון, עצם העובדה שנמצאה חומה מכניס את המקום לגדר עיר מסופקת ע"פ הבית יוסף, כ"ש אם התיארוך והזיהוי גם הם מובילים לכך שהעיר היא בגדר מוקפת.

5. ראיה ארכאולוגית משותפת לירמות ובית שמש

כפי שהובא לעיל, בתל בית שמש ובתל ירמות נמצאו בחפירות הארכאולוגיות חומות. הבאנו גם שני סוגי תיארוכים ארכאולוגיים שונים, ובארנו כי בבית שמש יש התאמה עם אחד התיארוכים לקביעה כי החומה שנמצאה היתה מימות יהושע בן נון, ובירמות יש התאמה עם התיארוך השני. לאור הבניה

תוואי חומת העיר המכוסה של ירמות

והתרחבות העיר המתרחשת בימינו, וכפי שנרחיב על כך בהמשך, העיר בית שמש של ימינו מחברת בין שני הערים הקדומות, כך שהחומות התואמות את שני התיארוכים הארכאולוגיים קיימות יחדיו בעיר ופותרות אחת לשניה את שאלת הספק בדבר ההתאמה הארכאולוגית לימיו של יהושע בו נון.

סיכום הפרק

המקורות לידיעתנו מהם ערי החומה בימי יהושע בן נון:

- א. רשימות הערים המניות **בספר יהושע**. דבר זה אינו נתון במחלוקת אלא מוסכם לכו"ע, כך סוברים רש"י, הרמב"ן, קרבן העדה והגר"א ועוד אחרונים נוספים.
- ב. ערים המוזכרות **בספר נחמיה**. כך סובר שו"ת דברי יוסף ע"פ ביאור קרבן העדה על הירושלמי

ע"פ קביעות אלו, ערי החומה העשויות להיות באיזורנו ונמצאים ברשימות ספר יהושע ונחמיה הן הערים הבאות: בית שמש, ירמות, זנוח, צרעה, עזקה, שוכה, אשנה ועין גנים. הערים הבעלי הנתונים המובהקים ביותר לחייב את העיר בית שמש בת ימינו הם ירמות ובית שמש. לערים אלו הבאנו ראיות נוספות למציאות חומה מימות יהושע בן נון:

בית שמש:

- א. מוזכרת ביהושע, ומנויה כ"עיר שמש"
- ב. מוזכרת בירושלמי כעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון.
- ג. נמצאה בה חומה המתאימה בתיארוכה הארכאולוגי לאחת משתי השיטות שהבאנו

ירמות:

- א. מנויה ביהושע ונרמזת כאחת מ"ערי המבצר" וכאחת מערי הל"א מלכי כנען.
- ב. מוזכרת בספר נחמיה
- ג. נמצאה בה חומה המתאימה בתיארוכה הארכאולוגי לאחת משתי השיטות שהבאנו

נתון נוסף משמעוטי הוא האפשרות החדשה לחבר בין שתי החומות שבירמות ובית שמש בעיקבות גידולה של העיר, כך שבחינת חיובה של העיר בת ימינו נעשה בשילוב ירמות ובית שמש הקדומות יחדיו, והספק בדבר התיארוך הארכאולוגי בעיר קדומה אחת כבר נחלש מאוד עקב ההשלמה מהממצא הארכאולוגי מהעיר השניה, בעל התיארוך מהשיטה השניה.

פרק ג

בית שמש כעיר מקלט

הקדמה

העיר בית שמש זכתה להיות אחת שלוש עשרה ערי הכהנים:

וְלִבְנֵי אֶהֱרָן הַכֹּהֵן נָתַנּוּ אֶת ... בֵּית שֶׁמֶשׁ וְאֶת מִזְבֵּחַ

יהושע כא יא-טז

הגמרא בערכין לג: מצטטת בריתא האומרת כך:

ערים הללו (ערי מקלט) אין עושין אותן לא כפרים קטנים ולא כרכים גדולים אלא

עיירות בינוניות

הגמרא מסיקה מברייטא זו שערי הלויים והכהנים היו ללא חומה, ואם היתה להם חומה, היו סותרים אותה.

על פי גמרא זו הסיק הרדב"ז:

וכל עיר שיתברר שהיא מערי הלויים כיון שכלן היו קולטות לא היו מוקפות חומה

מימות יהושע כדי שלא תהא רגל גואל הדם מצויה בהן:

שו"ת הרדב"ז תרפ"א

אם כך, הרי שעל פי הגמרא והרדב"ז לא היה חומה לבית שמש!

בפרק זה נרצה לברר את שתי הנחות היסוד המופיעות בגמרא וברדב"ז:

א. האם ערי לויים היו בכלל ערי מקלט? ואם כן, באיזה מידה?

ב. האם אכן יש איסור שיהיה חומה בערי מקלט?

נביא מקורות מהראשונים והאחרונים שמהם משמע הפך דיברי הרדב"ז וננסה לישבם.

מכיון שסוגיה זו נותרה עמומה ולא לובנה מספיק בספרות ההלכתית, ומכיון והיא בעלת חשיבות

לעוד מקומות מלבד בית שמש כמו חברון, ראינו לנכון להרחיב בסוגיה זו.

האם ערי הלויים היו ערי מקלט?

ההנחה שדין חומת עיר מקלט שווה לדין חומת עיר השייכת ללויים צריכה בירור בפני עצמה. על פי הגמרא במכות ההבדל בין ששת ערי המקלט ערי הלויים הינו:

הללו (שש ערי מקלט) קולטות בין לדעת ובין שלא לדעת, הללו (מ"ב ערים) – לדעת קולטות, שלא לדעת לא קולטות
מכות י'.

היו מעלים שכר ללוויים, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: לא היו מעלים להם שכר ... מחלוקת בארבעים ושתים ... אבל בארבעים ושתים אבל בשש לא היו מעלים להם שכר
מכות יג.

על פי הגמרא בערכין לג: ההנחה הפשוטה היא שלענין חומת העיר דין עיר מקלט ודין עיר לויים הוא זהה.
פירוש מפתיע על התורה מצינו בשיטת הרמב"ן הטוען כי רק שש ערים היו ערי מקלט ולא כל מ"ח ערים:

והיו שש הערים לבזן קולטות, והארבעים ושתים למגרשי הלויים, לא למקלט
רמב"ן על התורה פרשת מסעי

הרמב"ן בדבריו חולק על דעת הגמרא, מה שמעלה תמיהה גדולה הכיצד דברי הרמב"ן הם היפך דבריהן של גמרות מפורשות!?
שאלה זו העלה הרדב"ז:

וקשיא לך אי אפשר לפרש בכתוב הפך הדין המוסכם בתלמוד

שו"ת הרדב"ז חלק ו' ב'קל"ח

נביא פה שתי תשובות בדבר:

1. תשובת הרדב"ז:

ונראה שסמך לו על הירושלמי דמשמע התם שלא היו ערי הלויים קולטות

הרדב"ז מוכיח שישנה מחלוקת בין התלמוד הבבלי לירושלמי האם ערי הלויים קולטות או לא והרמב"ן סבר בנקודה זו כמו הירושלמי.

2. הסבר פרשני מחודש:

הרב יואל אליצור²⁴ מביא בסיפרו "מקום בפרשה" (ע"מ 357) הסבר פרשני היסטורי מעניין:

ישנם שתי רשימות של ערי הלויים בתנ"ך: ביהושע ובדברי הימים.

נציין מילה אחת בולטת השונה בשתי הרשימות:

לִבְנֵי אֶהֱרָן הַכֹּהֵן נָתַנּוּ אֶת עִיר מִקְלָט הָרֵצִוּ אֶת זֹכְרוֹן וְאֶת מִגְרָשֶׁהָ וְאֶת לִבְנֵהָ...

יהושע כא יג

ולעומתה:

וּלְבְנֵי אֶהֱרָן נָתַנּוּ אֶת עֲרֵי הַמִּקְלָט אֶת זֹכְרוֹן וְאֶת לִבְנֵהָ...

דברי הימים א ו מב

הפסוק בתורה תואם את הסבר הרמב"ן והירושלמי ואילו בדברי הימים יש התאמה להסברה של הגמרא הבבלי. הבדל זה הוא לא ההבדל היחיד בין הרשימות בספרים. ההסבר במפרשים הוא: יהושע מדבר על התכנון ובדברי הימים מדובר על הביצוע שהיה בפועל, איך הדברים מומשו בהמשך. חלוקה זו נותנת לנו, אם כך, הסבר היסטורי:

בתחילה רק חברון אמורה היתה להיות, מתוך כל ערי הכהנים, לעיר מקלט, אך במהלך הזמן, עם ריבוי הצורך, איפשרו לרוצח בשגגה להמלט לעוד ערים נוספות.

כלומר: ערי הלויים לא היו במהותם ערי מקלט, אלא היוו כהשלמה עקב הצרכים תוספת לערי המקלט. על כן, יתכן גם שלא החלו עליהם את כל מאפייני עיר המקלט כמו פרצות בחומה. השלמת הצורך בערי מקלט היתה זמנית בלבד: בימי בית שני ערי הלויים כבר לא חזרו לתפקד כערי מקלט:

יתכן דאמרו בסוטה שמשחרב מקדש ראשון בטלו ערי מגרש ללויים, ואם כן, אז לא

היו בבית שני שייכין ללויים הערים שלהם ואז לפי דעתי לא קלטו רק שש ערים לבד

משך חכמה במדבר לה יג

²⁴ "מקום בפרשה" ע"מ 357

סיכום ערי הלויים כערי מקלט

1. ישנה מחלוקת בין התלמוד הבבלי לבין התלמוד הירושלמי (ע"פ הסבר הרדב"ז) והרמב"ן אם ערי הלויים היו אף ערי מקלט.
2. מחלוקת זו מאפשרת לומר, על פי דיוק בפסוקים, כי יתכן שערי מקלט היו רק בשלב מאוחר יותר לאור צורך שהיה לתת מקלט לרוצחים. מסקנה זו מבהירה כי ערי הלויים לא היו במהותם ערי מקלט אלא רק השלמה לצורך קיים. הסבר זה יכול לישב את הסתירה בין המסורת של הגמרא הבבלית עם הירושלמית והשינוי המשמעותי שהוא מחולל הוא שהיות ערי הלויים גם ערי מקלט אינו כה מהותי להם כפי שאולי משמע מתוך הנחת הגמרא בערכין לג: ומסתבר אם כן לומר שבערי הלויים לא נעשה שינוי של הפקעת קדושת ערי החומה מהן, וגם אם כן הסירו את החומה מהן, לא סרה מהן קדושת החומה.

הראיות שערי הלויים והמקלט היו ערי חומה:

כעת נעסוק בהרחבה בהנחה של הנמרא והרדב"ז בדבר היות ערי המקלט בעלי איסור בקיום חומה. נביא כעת מקורות האומרים היפך הדברים ולאחר מכן נבחן הכיצד מקורות אלו יכולים לחיות יחד עם המקורות הטוענים לאיסור:

א. חומה מפני גואל הדם

ישנה חובה לדאוג להגנת הרוצח בעיר המקלט מפני האיום של גואל הדם.

כך רש"י כותב על החשש וחובת ההגנה מגואל הדם:

ואין מושיבין אותן אלא במקום אוכלוסין

מכות י'.

רש"י ד.ה. "במקום אוכלוסין":

סיהו כפרים וייסוב סמוכים להם שלא יצואו גואלי הדם מרובים על העיר בחיל:

חשש זה אף מחייב את ערי המקלט, לפי הפרשנות של הראשונים הבאים, להיות ערים בצורות:

א. מדרש לקח טוב²⁵ (המכונה גם פסיקתא זוטרתא) על הפסוק:

אִזְּכִירֶנּוּ בְּיָמֵינוּ עָרִים ... לְנוֹס עֲבָדָה רַחֲמָנָא ... וְנֹס אֶל אֲזוּזֵי בֵּן הָעָרִים
הָאֵל וְזִי

דברים ד מא- מב

לְנוֹס עֲבָדָה - מלמד שהיו בצורות מאוד.

וזי - שלא יכבשוה הגואלים בחזקה.

ב. בעל הטורים:

שְׁלֹשׁ עָרִים - לומר שחזקות היו ערי מבצר שלא יבא עליהם גואל הדם בחיל

דברים יט ז

מנין מדייק זאת בעל הטורים בלשון התורה?

ישנם שני הסברים לכך:

1. "הערים האל" לשון חזק לומר שחזקות היו וערי מבצר

ע"פ בעל שערי תורת בבל והאדר"ת

2. "שלוש ערים" (בלשון זכר) ולא "עירות" (בלשון נקבה), מה שמראה על חזק.

ע"פ שו"ת אלף המגן:

א"כ, עיר מקלט, לא רק שלא אסורה בחומות אלא חייבת בחומה כהגנה מפני גואל הדם!

ב. לערי הלויים היו חומות

בני ישראל צוו להפריש ערים לכהנים והלויים. לערי הלויים יש הלכות יחודיות:

עָזְרוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַנוּ לָלֵוִי מִעֲזֻזֹתָם עָרִים לְשִׁבָּת וּמִגְרָשׁ לָעָרִים

סְבִיבֵיתֵיהֶם תִּתְּנוּ לָלֵוִיִּם:

במדבר לה ב

²⁵ מחבר הספר הוא רבי טוביה בן אליעזר שחי בתקופת רש"י והרי"ף, רב קהילת יהודי סלוניקי שביוון.

דין מגרש לערים הוא דין ייחודי לערי הלויים,²⁶ עד שהפך להיות כינוי לערי הלויים:

משחרב בהמ"ק ראשון בטלו ערי מגרש ופסקו אורים ותומים ופסק מלך מבית

דוד

רש"י: ערי לויס שהטעין הכתוב מגרשות

סוטה מח:

התורה קובעת שהמגרשים ניתנים סביב לעיר ונמדדים בערי הלויים "מקיר העיר וחוצה":

וּמִגְרֵשֵׁי הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְלוֹיִם מִקִּיר הָעִיר וְחוּצָה אֵלָּה אִמָּה סָבִיב

שם ד

מהו אותו "קיר העיר" שעליו דיברה התורה?

כותב על כך ה"ערך דל"י"²⁷:

ומפשטות דברי תורתנו הקדושה נראה דהיה חומה לערי הלויים, דהא כתיב ומקיר

העיר וחוצה לה אלף אמה סביב, משמע דהיה לעיר קיר שהיה חומה ... וכן תירגם

אוונקלוס "מכותל קרתא"

ערך דל על ערכין לג:

אם כן, מפשט לשון התורה, לערי הלויים יש חומה²⁸.

²⁶ האם דין זה שייך גם לערי ישראל? ישנה מחלוקת בין האחרונים בביאור המשנה בערכין לג: האם התנאים נחלקים בדבר או שרבי אלעזר, המוזכר במשנה וסובר שהדין הוא רק בערי הלויים, מבאר ולא חולק על תנא קמא (ראה תוספת יום טוב בדעת רבי עובדיה מברטנורה על המשנה).

מהרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק יג הלכה ה) משמע שגם לערי ישראל היו מגרשים ("וכן בשאר ערי ישראל") וכך גם הבינו הכסף משנה, והסבירו המנחת חינוך (מצוה שמ"ב ס"ק א) שמדובר בדין דרבנן. אולם "אבי עזרי" לרב אלעזר מנחם שך (קמא הלכות שמיטה ויובל פרק יג הלכה ד) הסביר ברמב"ם שמילותיו "וכן בשאר ערי ישראל" לא שייכים לסוף הלכה ה אלא לתחילת הלכה ו, והלכה זו נשארה יחודית לערי הלויים בלבד.

²⁷ מחבר הספר הוא רבי מרדכי אליעזר וובר, תלמיד החתם סופר, ורבה של מספר קהילות בהונגריה

²⁸ מוסיף על כך ה"קדן דוד" על מסכת ערכין לג: לרה ישראל איסר צבי הרצג:

ג. רש"י: חומות הלויים היו מקודשות בקדושת ערי חומה

רש"י בגמרא במסכת שבועות (שבועות טז.) קובע שחומת ערי הלויים היא חומה המקודשת בקדושת ערי חומה:²⁹

כל שתעלה בדרך מסורת מאבותיך שמוקפת חומה מימות יהושע בן נון כל מצות
אלו נוהגות בה

רש"י ד"ה "כל מצוות":

מלות צחי ערי חומה וסילוח מלרעים וסלחן עושים מגרשיהן שדה

הגמרא בשבועות עוסקת בערים עם חומה המקודשת בקדושת ערי חומה. רש"י מציין שאחד הדינים היחודיים לערים אלו היא ההלכה שאין עושים מגרשיהן שדה, הלכה השייכת בעיקר לערי הלויים.³⁰

יתכן דחיוב נמי איכא בדבר, דהרי קרא כתיב "ומגרשי הערים אשר תתנו ללויים מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב" הרי דמגרש העיר נמדד מהקיר, ומסתברא שבלי קיר לא שייך לקיים את הדין דאין עושין מגרש עיר ... דבלי סימן קבוע קשה לציין באופן קבוע את הגבול בין העיר למגרש, ומשום הכי לא מסתבר דניבעי את הקיר למדידה ואחר כך נסתור אותו

²⁹ ההסבר שדוקא בערי חומה חל דין "אין עושין מגרשיהן שדה" הוא שבשונה מכל עיר אחרת, החומה של עיר עם קדושת ערי חומה היא הקובעת את גבולות העיר, ומייצרת חלות על מקום מסוים ולא מאפשרת שינוי כמו שמתאפשר בערים ללא קדושת חומה, ולכן אין אפשרות להרחיב עיר עם חומה מקודשת. נראה שרש"י הבין שהתורה סמכה את ההלכה של איסור השינויים בערי מגרש בקדושת ערי חומה. הסבר זה על ערי חומה, המחלק אותם משאר ערי ישראל, הקשו הטורי אבן במגילה י': והמשנה למלך בהלכות שמיטה ויובל יג ה', ונשארו בצ"ע על רש"י. ולשיטתם לא יתכן ערי חומה ללויים עקב הגמרא בערכין לג:

³⁰ אמנם ניתן לכאורה לבאר בדעת רש"י שייחודיות דין "אין עושים מגרשיהן שדה" היא לא רק בערי לויים אלא גם בערי חומה, כך שבערי הלויים דין זה הוא גם בלא חומה מקודשת, ובערי ישראל הדין חל רק על ערי חומה מקודשות. והסברה לחלק בין בערי ישראל לערי הלויים, ולומר שערי ישראל מחויבים בדין ערי מגרש רק בערי חומה, ובערי לויים, גם ללא חומה מקודשת מחויבים בדין ערי מגרש, הסברה היא שעיר חומה לא ניתן להרחיבה בגלל כח הקדושה הקבועה בה, ועיר לויים, לא רשאים הלויים להרחיבה משום שרק היא בגבולותיה הראשוניים שנתנו להם משבטי ישראל שייכת להם ולא מעבר, ולכן אסור להם להרחיבם ולשנות ממגרש לעיר. תירוצ זה מתרץ ה"בכורי שלמה", לרב שלמה ליסיצין. אך תירוצו אינו מוכרח שהרי מדוע לא יתנו שבטי ישראל את הערים ללויים לכל צרכיהם והיו מוגבלים רק בגבולות הראשוניים? וראיתי בספר "נתיבות ים" על מסכת ערכין לג: שהובא שם מקור לכך, בשם ספר "דבר שאול" על מסכת סוטה, שהלויים אכן יכולים להגדיל

ד. מדוע חצר חברון לא הוקדשה כעיר המקלט?

ע"פ הפסוקים, עיר המקלט היתה בתוך העיר עם החומה לעומת נחלת כלב שהיתה מחוץ לחומות:

וַיְהִי לִבְנֵי אֶהֱרֹן ... וַיִּתְּנוּ לָהֶם אֶת קְרִית אֲרֻכָּה אֲבִי הָעֲנוֹק הִיא זֹחֶרֶן בְּהָר
יְהוּדָה וְאֶת מִגְרֵשֶׁהָ סְבִיבֹתֶיהָ: וְאֶת שְׂדֵה הָעִיר וְאֶת זֹחֲרִיהָ נָתַנוּ לְכָלֵב בֶּן
יִפְנֶה בְּאֶזְזוֹתָיו: וְלִבְנֵי אֶהֱרֹן הִכֹּתָן נָתַנוּ אֶת עִיר מִקְלָט הָרָצוֹן אֶת זֹחֶרֶן וְאֶת
מִגְרֵשֶׁהָ

יהושע כא יא-יב

גם מהגמרא במכות י'. משמע שעיר המקלט היתה בפנים העיר וכלב מחוץ לעיר:

וחברון עיר מקלט הוא? והכתיב {שופטים א-כ} "ויתנו לכלב את חברון כאשר דבר
משה"? אמר אב"י: פרוודהא דכתיב {יהושע כא-יב} "ואת שדה העיר ואת חצריה
נתנו לכלב בן יפנה"

מכות י'.

אם עיר מקלט איננה יכולה להיות מוקפת חומה אז מדוע לא ייחדו את עיר המקלט בחצר העיר חברון
ואת כלב בתוך העיר?!

הנחלת דוד תמה איך ניתן לומר שהיו ערים שסתרו את חומתן משום שהיו ערי מקלט:

... הא היו שם ערי הפרזי הרבה ככתוב "לבד מערי הפרזי הרבה מאוד" ואם כך לא
היה להם להניח בגורל כרכים המוקפות חומה כלל, רק ערי הפרזים לבד...

שו"ת נחלת דוד מט

כלומר: אם יש אפשרות שלא לסתור חומה אלא לתת לכתחילה עיר פרוזה, אז מדוע לא עשו כך
בחברון?!

את עירם, וכל איסור השינוי ממגרש לעיר הוא רק אם הוא פוגע בגבולות שנקבעו לעיר, למגרש ולשדה, אך
אם העיר גדלה ונקבעו גבולות חדשים במקום קודמיהם, אין איסור בכך. לכן, אם סמכה התורה את איסור
השינויים על קדושת החומה ע"פ רש"י, נראה שאין לחלק בין ערי חומה של ישראל לערי לויים.

ה. פאת השולחן – קדש כעיר מקלט יש דין מוקף

רבי ישראל משקלוב, כאשר עסק בסיבת קריאת המגילה בצפת יומיים, נימק זאת משום שצפת נראית לעיר המקלט קדש

מפני שיש פה מקום שנקרא יודפת הישנה ונראה עיר קדש אשר בהר נפתלי שהיא מערי מקלט

פאת השולחן בסי' ג' אות ל"ד

מה הופך את קדש כעיר מקלט להיות בדין מוקף? יתכן וזאת משום שהיא עיר לויים

ו. רמזים להיות ערי לויים וערי מקלט ערי חומה

1. עיר מקלט – דוקא עיר שבנאוו גויים

מדרש ההלכה בספרי זוטא מצריך בעיר מקלט עיר שבנאוו גויים ולא ישראל, הלכה המתקיימת רק בערי חומה

"והקרייתם לכם ערים" ... מן הערים שבנו גויים, או מן הערים שיבנו ישראל משבאו?

ת"ל ערים ... מן הערים שבנו גויים ולא מן הערים שבנו ישראל משבאו

ספרי זוטא במדבר לה יא

מדוע דוקא גויים ולא ישראל? נשווה כעת להלכה בהלכות בערי חומה:

יכול אפילו הקיפוה ישראל נאמר כאן חומה ונאמר להלן חומה מה להלן עובדי כוכבים אף

כאן עובדי כוכבים

ערכין לג:

מדוע יש דרישה שערי המקלט, שהיו מערי הלויים, יהיו דוקא ערים שנפלה מידי הגויים? האם הדבר מצביע על עוד רמז לכך שעיר מקלט צריכה להיות כאחת מערי החומה דוקא?

2. איסור קבורה בעיר מקלט

פוסק הרמב"ם הלכה המתקיימת אף היא רק בעיר עם קדושת חומה:

שְׁאֵר הַלְוִיִּם הַשּׁוֹכְנִים בְּעִיר מִקְלָט בְּשִׁמּוֹת אֶחָד מֵהֶן אֵינוֹ נִקְבָּר בְּעִיר וְלֹא בְּתוֹךְ הַתְּחוֹם.
שְׁנָאֵמַר (במדבר לה-ג) 'וּמִגְרֵשֵׁיהֶם יִהְיוּ לְבְהֶמְתָּם וְלִרְעָשָׁם וְלִכָּל חַיֵּת ס'. לְחַיִּים נִתְּנוּ וְלֹא
לְקִבּוּרָה:

רמב"ם הלכות רוצח ז, ד

3. "הוקף ואחר כך ישב" שיטת הירושלמי ורבנו חננאל

מלבד רש"י המצריך חומה מקודשת לערי הלויים, יש גם קצת ראייה מהגמרא הירושלמית וכן בדעת רבינו חננאל בהלכות עירובין בענין המדידות שמודדים מקצה העיר:

ההלכה היא שבעיר המוקפת חומה מודדים מהחומה ולא מבתי העיר:

עִיר שֶׁהִקְפָּה ... מוֹדְדִין לָהּ מִחוּמָתָהּ

שולחן ערוך שצח יא

את תחום המדידות מהעיר מלמדת אותנו התורה מערי הלויים. הגמרא מדייקת הלכות בהלכות עירובין מפסוקים העוסקים שם במדידות, כך שהנחה פשוטה היא שיש השקה בין הלכות עירובין לערי הלויים.

"עיבור לעיר" (כ70 אמה) המכונה "קרפף", הנחשב כתוספת על העיר, דין זה נלמד מערי הלויים. את המדידות מהעיר לענייני עירובין מודדים רק לאחר ה"קרפף":

נותנין קרפף לעיר דברי רבי מאיר וח"א לא אמרו קרפף אלא בין שתי עיירות

עירובין נז.

המקור לנתינת קרפף בתורה נלקח מהמדידות שעושים בערי הלויים:

מנא הני מילי? אמר רבא: דאמר קרא "מִקֵּיר הָעִיר וּזְזִיצָה" (במזכר לה ד) אמרה
תורה, תן חוצה ואחר כך מדודי³¹

שם

מהי הגדרת החומה בהלכות עירובין? מובא בשו"ע:

עִיר שֶׁהֶקְפָּה וְאַחֵר כָּף יִשְׁבָּה, מוֹדֵדִין לָהּ מִמָּקוֹם יְשִׁיבָתָהּ; יִשְׁבָּה וְאַחֵר כָּף הֶקְפָּה,
מוֹדֵדִין לָהּ מִחוּמָּתָהּ
שולחן ערוך שצח יא

השו"ע פסק על פי הגמרא בעירובין כו. וכך גם פסקו רוב הראשונים, אולם הגמרא הירושלמית סוברת
הפוך מהגמרא הבבלית:

עִיר חֲדָשָׁה מוֹדֵד מִן הַבָּתִּים וַיִּשְׁנָה מוֹדֵד מִן הַחוּמָּה ... בָּנָה בָתִּים וְאַחֵר כָּךְ בָּנָה
חוּמָּה זֹהִי חֲדָשָׁה. בָּנָה חוּמָּה וְאַחֵר כָּךְ בָּנָה בָתִּים זֹהִי יִשְׁנָה
עירובין פ"ה ה"ז

כדעת הירושלמי גם פוסק רבינו חננאל:

ואיזו היא ישנה שמודדין לה מחומתה? שהוקפה ולבסוף נתיישבה ... וכבר ראינו
פירוש לרבתינו הגאונים זולתי זה אבל אנו כתבנו הפירוש שהיא קבלה בידינו
ר"ח עירובין כו.

³¹ הגמרא בירושלמי אומרת כי מקור זה הוא לכו"ע

"רבי מאיר ורבנן מקרא אחד דורשין"

עירובין פרק ה הלכה ב

יוצא אם כן שלשיטת הגמרא הירושלמית ורבינו חננאל,³² מודדים מהחומה רק בעיר שקודם הוקפה ואחר כך נתיישרה. אם כך, ערי הלויים חייבות היו להיות מוקפות חומה עוד קודם שייתישבו בהם הלויים על מנת שיתאפשר למדוד את תחומה מהחומה, כפי הכתוב בתורה, יש למדוד את תחומה "מקיר העיר וחוצה", וגידרו של קיר זה הוא שקיומו צריך להיות עוד קודם שהתיישבו בבתיים.

על כן, ערי הלויים היו צריכות להיות בגדר מוקפות חומה התואמות את גידרי "קדושת ערי חומה" – "הוקף ואחר כך ישב", ואם נפלה להם בגורל עיר ללא חומה היו חייבים לבנות לה חומה עוד קודם שנתיישבו.

סיכום: ערי הלויים כמוקפות חומה:

- א. ע"פ בעל הטורים והלקח טוב: ערי המקלט מחוייבים בחומה
- ב. ע"פ הערך דל: התורה הזקיקה את ערי הלויים להיות בעלי חומה.
- ג. ע"פ רש"י ערי הלויים היו ערי חומה (אם כי ניתן להסבירו אחרת)
- ד. עיר המקלט חברון מוקמה דוקא בתוך החומות ולא במקום הפרוז
- ה. רבי ישראל משיקלוב רואה בקדש עיר המקלט כעיר חומה
- ו. שלושה מאפיינים בערי מקלט וערי לויים המשותפים לערי חומה

³² לכאורה לפי ההלכה בשו"ע יש לקבוע ההיפך: ערי הלויים היו חייבים להיות פרוזות ורק לאחר מכן לבנות חומה סביבן על מנת שהמדידות יהיו מ"קיר העיר", ואם כך, לא יכולות היו להיות בקדושת ערי חומה. אולם על פי שו"ת פרח שושן (כלל ג סימן א) מבוארים גידרי "ישב ואחר כך הוקף" בהלכות עירובין באופן שונה מגידרי "קדושת ערי חומה":

בהלכות עירובין – מה שקובע הוא האם הבתים נבנו לפני החומה או החומה לפני הבתים, ודרך העולם הוא לבנות הבתים תחילה ורק אחר כך החומה.

בקדושת ערי חומה – מה שקובע הוא האם גרו בבתיים ורק אחר כך בנו חומה או ההיפך, ודרך העולם שמקיפים את העיר קודם שמתישבים בה.

כלומר: עיר שנבנו קודם בתיה ואחר כך בנו חומתה ורק לאחר מכן התיישבו בה היא העיר שדרך העולם לבנות, ותחשב "הוקף ואחר כך ישב" לענין "קדושת ערי חומה", ולענין הלכות עירובין תחשב "ישב ואחר כך הוקף".

רבי עקיבא איגר בהגהותיו לאו"ח תרפ"ח פסק כדברי שו"ת פרח שושן.

בעיית החומה בעיר מקלט

כעת נחזור להתבונן בגמרא שממנה משמע שיש איסור חומה בעיר מקלט. נרצה לבחון האם תובנה זו מוכרחת? האם היא נשארה גם למסקנה? האם היא נפסקה להלכה?

הקביעה שיש איסור חומה בעיר מקלט נשענת על הנחות יסוד ביחס למושגי הגמרא המצויה אצל פרשני הגמרא. ננסה לברר את אותם מושגים ונזהה בכך מחלוקת שממנה הסוגיה מתפרשת באופנים שונים:

הגמרות במסכת מכות י'. וערכין לג: מצטטות בריתא האומרת כך:

ערים הללו (ערי מקלט) אין עושין אותן לא כפרים קטנים ולא כרכים גדולים אלא

עיירות בינוניות

הדיוק של הגמרא לאיסור ביחס לערי מקלט הוא מהמילים "כרכים גדולים". על מנת להבין מהי הבעיה ב"כרכים גדולים", נתחיל בהגדרת המושגים "כרך" ו"עיר":

הגדרת המושגים "כרך" ו"עיר"

הגדרת "כרך":

מצינו אצל המפרשים שתי הגדרות לכרך:

א. גודלה של העיר (ר"ן בדף ב. בדפי הר"ף ד.ה. ומיהו):

עיר הגדולה שבגדולות קרי כרך³³

ב. החומה (ע"פ תוספות יום טוב פרק ט משנה ד):

למאי דתנינן בריש מגילה מוכח דכרך מקרי דוקא המוקפת חומה³⁴

³³ כן גם אומר הנציב:

עיירות גדולות רבתי עם שנקרא כרך

עמק הנציב לספרי מסעי פיסקא א

³⁴ כך גם אומר המשנה למלך בהלכות רוצח לרמב"ם ח, ח, וכן היד דוד בערכין לג: ד.ה. "ערים הללו". אין בזה סתירה לדעת התוספות במגילה ג: ד.ה. "אלא שחרב": שם תוספות אומרים שדברי הגמרא על כרך ללא עשרה בטלנים הם על כרך שלא מוקף לענין מגילה, אך הוא כן מקום מוקף חומה אלא שחומתו היא לא מימות

רבי יהוסף שוורץ מסביר באופן לשוני את המילה כרך:

לדעתי שורש הדבר מלשון כרוך סובב שהחומה היא כורכת את העיר ובזה
היא שמורה ובצורה כדרך המבצרים

דברי יוסף שאלה ב ה:

המשנה למלך³⁵ חולק על ההגדרה הראשונה המתייחסת לגודלה של העיר וסובר שהגדרת כרך היא
ההגדרה השנייה בלבד – עיר עם חומה³⁶

הגדרת "עיר":

סובר המשנה למלך:

... ד"כרך" קרי למוקף חומה ו"עיר" לשאינו מוקף

המשנה למלך בהלכות רוצח לרמב"ם ח, ח

על כך חולק ה"יד דוד"³⁷:

והנה מה שהחליט דעיר הוא דוקא בלא חומה, לעניות דעתי הקלושה אי אפשר לומר
כן, דודאי מצינו כמה פעמים בש"ס עיר אפילו מוקף חומה. דעיר הוא בין מוקף ובין
אינו מוקף, אמנם כרך דוקא מוקף.
ה"יד דוד" בערכין לג: ד.ה. "ערים הללו"

יהושע בן נון. ומכאן גם מענה למה שהקשה הרב צבי פסח פרנק בשו"ת הר צבי ב סימן קלב על הכפתור
ופרח: על בית שאן נאמר שהיתה כרך ימות יהושע בן נון, ומכאן הוכיח הכפתור ופרח שדינה כמוקפת לענין
מגילה. הרב פרנק טען נגד דבריו שאין הכרח לומר כן משום דברי התוספות האומרים שכרך הוא לא בהכרח
מוקף. אך על פי דברינו גם תוספות מודים שכרך הוא בהכרח מוקף, אלא שהכרך שדיברו עליו תוספות הוא
היה מוקף מימות יהושע בן נון.

³⁵ כדעת המשנה למלך מצינו גם בשו"ת התשב"ץ ג קנ"ז ובדברי יוסף שאלה ב דף ה:

³⁶ קשה היה למשנה למלך לשון הברייתא והרמב"ם - "כרכים גדולים", כי ניתן לדייק מדבריהם שכרכים קטנים
מותרים כעיר מקלט, והרי האיסור, לפי שיטתו, הוא כל עיר עם חומה, ולכן נשאר בצ"ע.

³⁷ על מכות י'. וערכין לג: המחבר הוא הרב דוד יוסף זינצהיים, הרב הראשי של צרפת. יצא לאור בתקנ"ט.

א"כ, שתי שיטות בהגדרת כרך ועיר:

א. יד דוד:

כרך – א. גדולה ב. עם חומה

עיר – יתכן עם חומה ויתכן ללא חומה

ב. המשנה למלך:

כרך – עיר עם חומה, בין גדולה ובין קטנה

עיר - לעולם ללא חומה

ראיה לשיטת היד דוד ושלילת שיטת המשנה למלך ניתן להביא מהנציב מוולוז'ין:

הנציב מביא שתי מקורות בהם דורשת התורה "עיר ולא כרך" ובכל זאת מדובר במקרים שיש לעיר חומה:

1. דהא בפרשת שופטים ממעט כמו כן על הא דכתיב "כי תצור אל עיר", "כי תקרב אל עיר" ותני עלה בספרי: "לא כרך ולא כפר".
והתם על כרחך מוקפי חומה ניהו, מדבעי מצור, דכתיב "ופתחה לך".

2. וכן בעיר הנדחת כתיב "ערים" ודרשין "ולא כרכים" כדאיתא ברמב"ם הלכות ע"ז פ"ד ה"ב (א-אבל אם הִדַּח רָבוּ שֶׁל שַׁבָּת דָּנִין אוֹתָם בִּיחִידִים שֶׁנֶּאֱמַר 'יִשְׁבִּי הָעִיר' לֹא בְּכָר קָטָן וְלֹא בְּכָר גָּדוֹל. וְכָל פְּחוֹת מִמָּאָה בְּכָר קָטָן. וְרָבוּ שֶׁל שַׁבָּת בְּכָר גָּדוֹל).

ומכאן דרובו של שבט אינן נעשין עיר הנדחת, ומכל מקום מוקף חומה נעשית עיר הנדחת, כמבואר שם בה"ו וצרין עליה עד שתבקע
עמק הנציב לספרי מסעי פיסקא א

כלומר: מצאנו במקרא ערים שאינם כרכים לפי לימוד חז"ל, ובכל זאת ערים אלו היו מוקפות חומה.

א"כ, מוכח שהגדרת "כרך" היא:

א. עיר גדולה

ב. עיר עם חומה

הגדרת "עיר":

יתכן עם חומה ויתכן ללא חומה

הבעיה ב"כרכים גדולים" בעיר מקלט: שתי שיטות

מהי א"כ הבעיה בכרך ביחס לעיר מקלט?

דעת הראשונים: רש"י וריטב"א

מבאר רש"י את סיבת האיסור:

לפי שמתקצצין שם מכל מקומות לסחורה ותהא רגל גואל הדם מצויה שם ויארוב את הרובל ויהרגנו

ד.ה. כרכים גדולים.

וכן היא דעת הריטב"א:

יש אומרים לפי שאם יבא שם גואל הדם לא ירגיש בו ויש אומרים לפי שהכל נקבצים

שם ותהא רגל גואל הדם מצויה שם וכן פירש רש"י ז"ל

ד.ה. לא כרכים גדולים

כלומר: הבעיה היא בעיר גדולה³⁸.

³⁸ החומה אם כן היא לא סיבת האיסור אלא סימן לכך שזוהי עיר גדולה, כי היו נוהגים להקיף ערים גדולות בחומה. התועלת בסתירת החומה היא שהיא יורדת בחשיבותה, ובכך הסרת החומה ממעט את המתאספים בה, מה שמוריד בה את הנוכחות השכיחה של גואל הדם

דעת האחרונים:

באחרונים מצינו שני אופנים לפרש את בעיית הגמרא ביחס לעיר מקלט :

1. האיסור הוא החומה³⁹ (משנה למלך⁴⁰, רדב"ז⁴¹, ערך דל⁴², שפת אמת⁴³, גבורות ארי⁴⁴, האדר"ת⁴⁵ וכו')

2. האיסור הוא עיר גדולה (ערוך לנר⁴⁶, חשק שלמה⁴⁷, יד דוד⁴⁸, שו"ת נחלת דוד⁴⁹, מגן האלף⁵⁰ וכו')

³⁹ ההסברים המופיעים באחרונים לאיסור החומה:

הנציב מוולוז'ין : ...בעיר המוקף חומה יש סיבה לפעמים למעט פרנסה...

ערך דל : ... בתוך החומה ... כלי מלחמה מוכנים תמיד ... החשש שזה ימשוך את גואל הדם לשם גבורות הארי: ... דמשלמין המצורעים מעיר חומה ודלמא יולד צרעת ברוצח בעיר המקלט ואי אפשר לו לצאת מעיר מקלטו ...

יקר ערך : ... דכשהוא מוקף חומה ודאי דזלתותיה נעולות בלילה...אם אירע שהרג אחד בשוגג בלילה ויברח באותו שעה לעיר מקלט וימצא אותה סגורה ומסוגרת ולא יהא יכול ליכנס וישיגנו גואל הדם ויהרגנו שם מחוץ לעיר ...

דברי יוסף (לרבי יהוסף שוראץ): ... כדי שבקל יכול הרוצח לברוח העירה ולא צריך לסבב כל העיר מבחוץ עד שיגיע לשער ולפתח העיר ...

דובב מ'שרים: ... אסור לעשות מקום קבר בעיר המוקף חומה, ולהוציאו משם (את הרוצח שמת) אי אפשר דהא מקום מוכרח להיות בעיר מקלט ...

⁴⁰ רמב"ם הלכות רוצח ח, ח

⁴¹ שו"ת רדב"ז חלק ב סימן תרפ"א

⁴² על המסכת ערכין לג:

⁴³ על מסכת ערכין לג:

⁴⁴ מכות י'.

⁴⁵ כנסת הגדולה ג (לרבי יצחק סובאלסקי) ע"מ 40

⁴⁶ מכות י'.

⁴⁷ הגהות חשק שלמה ברש"י ד.ה. "וערי"

⁴⁸ מכות י', ערכין לג:

⁴⁹ סימן מט

⁵⁰ חלק ב סימן לו

ביאור כל שיטה במהלך הגמרא

הגמרא בערכין לג: לד. מתמודדת עם סתירה בין שתי מקורות:

1. לערי הלויים אין חומה

2. ללויים היו ערים בקדושת ערי חומה

מסקנת הגמרא (ע"פ רש"י ותוספות) היא שהיו ללויים ערים בקדושת ערי חומה, אך לצורך הפיכתם לערי מקלט סתרו את חומתן.

לכל שיטה, המבארת את בעיית החומה, יש ביאור אחר למהלך הגמרא:

ביאור שיטה א – בעיית החומה:

על פי השיטה הראשונה, שהבעיה היא החומה, הגמרא מתבארת באופן פשוט:

יש איסור בחומה ואם יש חומה אז סותרים אותה.

על שיטה זו יש קושיה:

הסבר ביניים שהגמרא נתנה לשוב הסתירה הוא "ישב ולבסוף הוקף", כלומר: העיר ניתנה בלא חומה ואחר כך הוקפה בחומה וחלה עליה קדושת חומה⁵¹.

הקושיה היא: הכיצד בנו חומה אם אסור לבנות בערי מקלט?⁵²

⁵¹ ההסבר נ"ל נשלל בגמרא כי קדושת חומה קיימת רק ב"הוקף ולבסוף ישב"

⁵² שאלה זו שאל המשנה למלך בהלכות רוצח לרמב"ם ח, ח ונשאר בצ"ע

תירוצים המופיעים באחרונים לקושיה זו:

שפת אמת – הלויים בנו באיסור.

קושיה על התירוצים: אם בנו באיסור, איך חל קדושת חומה על חומה אסורה וראויה להיות נסתרת?!

דברי יציב – הערים ניתנו ללויים ללא חומה או עם חומה סתורה, אך ללויים היה מותר לבנות לצרכיהם חומה אם רצו בכך (מלבד ששת ערי המקלט)

היו עוד שתירצו - בנו חומה לצורך הגנה מפני אויב

קושיה: בעית ההגנה מפני אויב והאיסור על חומה הם באמת דברים סותרים: סכנת אויב היא כמעט

תמידית ולא תמיד עם התראה מוקדמת, ובניה של חומה מבוצרת היא השקעה גדולה ובניתה

דורשת זמן, כך שלא סביר שבניה ופירוק חומה נעשו כל פעם שהופיעה סכנת אויב.

הערך דל - האיסור הוא על חומה בצורה, אך חומה בינונית מותרת.

תשובה המתרצת היטב קשיה זו ישנה ע"פ שיטת הערך דל:

האיסור בערי מקלט הוא על חומה בצורה וגדולה מחמת הנשק ששם, שמא יגיע לידי גואל הדם. חומה בינונית אינה אסורה, ואף מחויבת להיות משום שערי הלויים מחויבים בחומה למדידת מידות המגרש והשדות.

ביאור שיטה ב – בעיית גודלה של העיר

על פי השיטה השניה, שהבעיה היא גודלה של העיר, על מנת להבין את הגמרא יש להניח שלערים בינוניות לא היו חומות ורק ערים גדולות היו מוקפות חומה.

על שיטה זו יש קושיה:

ההנחה שרק ערים גדולות היו בעלות חומה נסתרת ע"י מקורות הבאים:

1. משנה בערכין לב.

ואלו הן בתי ערי חומה: שלש חצרות של שני בתים מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, כגון קצרה הישנה של ציפורי וחקרה של גוש חלב ערכין משנה דף לב.

היו ערים קטנטנות שהוקפו בחומה כך שההנחה שרק ערים גדולות הוקפו נסתרת. ואם הוקפו ערים גדולות וקטנות, סביר שגם היו מצויות ערים בינוניות שהוקפו⁵³.

2. הנציב מוולוז'ין, בלימוד הסיפרי על האיסור בעיר מקלט, מביא ראיות מסוגיות אחרות שגם עיר בינונית יכולה להיות עם חומה (הובאו כבר לעיל ונביאם שוב):

אבל הספרי ("עָרִים". שומע אני אף כרכיס? ת"ל "עָרִי". אי "עָרִי" שומע אני אף כפריס? ת"ל "עָרִים") אי אפשר לפרש דממעט מערים מוקפי חומה.

עמק הנציב לספרי מסעי פיסקא א

שתי ראיות מביא הנציב לכך שדרשת הספרי "עיר ולא כרך" לא בהכרח ממעט חומה:

⁵³ כך מקשה הערך דל, עיין שם.

א. זהא בפרשת שופטים ממעט כמו כן על הא דכתיב "כי תצור אל עיר",
 "כי תקרב אל עיר" ותני עלה בספרי: "לא כרך ולא כפר".
 והתם על כרחך מוקפי חומה וינהו, מדבעי מצור, דכתיב "ופתחה
 לך".

ב. וכן בעיר הנדחת כתיב "ערים" ודרשין "ולא כרכים" כדאיתא ברמב"ם
 הלכות ע"ז פ"ד ה"ב (-אבל אם הִדַּח רַבּוֹ שֶׁל שֶׁבֶט דָּנִין אוֹתָם בְּיַחֲדִים
 שְׁנֵאמַר 'יִשְׁבֵּי הָעִיר' לֹא כָּפַר קָטָן וְלֹא כָּרַךְ גָּדוֹל. וְכָל פְּחוֹת מִמָּאָה כָּפַר
 קָטָן. וְרַבּוֹ שֶׁל שֶׁבֶט כָּרַךְ גָּדוֹל).
 ומכאן דרובו של שבט אינן נעשין עיר הנדחת, ומכל מקום מוקף חומה
 נעשית עיר הנדחת, כמבואר שם בה"ו וצרין עליה עד שתבקע
 שם

א"כ, בהכרח שהיו ערים בינוניות שהיו מוקפות חומה.

מענה לקושיה: מסקנת הגמרא היא שהיו חומות מקודשות בערים בינוניות

ע"פ פירוש רש"י ותוספות על הגמרא, ההנחה שאין ערים בינוניות מקודשות לא השתנתה במסקנת
 הגמרא.

ה"ק דוד"54 מסביר שפשט לשונו של הרמב"ם ביחס לעיר חומה מקודשות של הלויים, וסתימת דבריו
 ביחס לאיסור "כרכים גדולים" כלשון הברייתא, ללא פירוט על בעיתיות החומה, (ועוד נעמוד על כך
 בהמשך על שיטת הרמב"ם) מורה שקריאתו את הגמרא היא באופן שונה מרש"י ותוס'. הקרן דוד
 סובר בדעת הרמב"ם שהגמרא חוזרת בה מההנחה שלא היו חומות מקודשות בערים בינוניות.

...דבקושיית הגמרא מהברייתא ד"ערים הללו ... חשבה הגמרא דהכנענים לא היו בונים
 חומות לעריהם אלא כדי להגן מאויב, ובכגון דא אין הדרך לבנות חומה אלא בכרך

⁵⁴ על מסכת ערכין לג: לרב ישראל איסר צבי הרצג. פירושו הוא מחודש, אך הוא היחיד שמצליח לענות על
 שאלה זו, לפי שיטה השניה המצביעה על בעיה בעיר גדולה.

גדול, ואם כן במציאות לא היו ללוים עיר חומה כמו שכתב הערך לנר. ותירץ רב יוסף בריה דרב סילא חסידא : "כגון שנפלו להן הן ומגרשיהן", היינו דגם הכנענים היו מניחים מגרשים לעריהם, כדאיתא ביהושע פרק כא, ובכגון דא הדרך לבנות חומה גם לעיר בינונית, וא"כ, שייך שללוים תהינה ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון. ומובן לפי זה מה דנקטה הגמרא לישנא ד"מגרשיהן".

קרבן דוד ערכין לג:

סובר הקרבן דוד שבתירוצ' הגמרא שהלויים קיבלו "ערים ומגרשיהן" עם חומות מקודשות, חוזרת בה הגמרא מההנחה שרק ערים גדולות היו מוקפות חומה אצל הלויים: המילה "מגרשים" מיותרת לכאורה (על יתור מילה זו עמד גם שו"ת נחלת דוד סימן מ"ט). מבאר הקרבן דוד שמילה זו היא עיקר תירוץ, כלומר: מגרשים שייך גם בערים בינוניות, כלומר: חומות הם לא בלעדיות לערים גדולות.

ואם כך, תירוצ' הגמרא לסתירה בין היות ללוים ערי חומה מקודשים ולבין האיסור שערי מקלט יהיו "כרכים גדולים" הוא: **ערי הלוים היו בערים בינוניות והיו מהן מוקפות חומה מקודשת**. כלומר: הגמרא חוזרת בה מההנחה שערי הלוים היו ללא חומה עקב היותן בינוניות.

כעת, על בסיס ההסבר הנ"ל, נשאר לקרבן דוד להסביר את המשך הגמרא:

והנה בהא דמקשא הגמרא אחר כך "והא למיסתרינהו קיימי" ... דאחר שרב יוסף ... תירץ כגון שנפלו להן הן ומגרשיהן שפיר שייך שתהינה להם בתי ערי חומה ואין הגמרא מקשה על זה כלל.

אלא ביאור הקושיה לפי הרמב"ם הוא דאין שייך שהפסוק "גאולת עולם תהינה ללוים" יכלול גם בתי ערי חומה מאחר שאפשר לסתור בית, ואז לא יהיה לו דין בית מושב עיר חומה, דהא קיי"ל לעייל דף לב. דלכו"ע אין לשדות דין בתי ערי חומה, ומכיון שאינן קיימים לעולם לא שייך בהם דין "גאולת עולם". ולזה מתרץ רב אשי דאין כוונת הפסוק אלא שיש לבית מושב עיר חומה דין גאולה כל זמן שהיא קיימת.

כלומר, שואלת הגמרא: אולי עצם הדין של "גאולת עולם" שייך רק בשדות, שהם מציאות תמידית, ולא בבתי ערי חומה, שהם דבר זמני שמתישו נסתרים ונופלים ("והא למיסתריהו קיימי?"), ועונה הגמרא: כל זמן שהבתים קיימים, דין גאולת עולם שייך בהם, ולכן חידוש "גאולת עולם" שייך גם בבתיים ("איצטריך סד"א אדמסתתרי מסתתרי אי מיזבני ליחלטו קמ"ל").

האם יש עוד שיטות נוספות?

מלבד שתי השיטות שהזכרנו לעיל, ישנם עוד שתי שיטות נוספות, (או ליתר דיוק נכון לומר שסך הכל יש "שתיים שהן ארבע"). הנציב מוולוז'ין והרב קוק סוברים ששתי השיטות הן נכונות, אם כי שילובן הוא באופנים שונים:

שיטת הנציב מוולוז'ין:

יש שני איסורים – כל עיר חומה וכל עיר גדולה. הספרי התמקד בבעיית גודל העיר והגמרא בבעיית החומה.

לשונו של הספרי:

עָרִים. שומע אני אף כרכים? ת"ל עָרִי. אי עָרִי שומע אני אף כפרים? ת"ל עָרִים. הא

כי צד? מגיד שלא היה שם אלא שוקים ובית המחיה

ספרי במדבר לה

על כך אומר הנציב:

אבל הספרי אי אפשר לפרש דממעט מערים מוקפי חומה

עמק הנציב לספרי מסעי פיסקא א

כפי שהובא לעיל, מוכיח הנציב משתי מקומות אחרים בתורה, בהם נדרש "עיר ולא כרך" שכונת הלימוד היא למעט בגודלה של העיר ולא לשלול את החומה. אולם את הגמרא במכות ובערכין הנציב מבין ששם דייקו מהמילה "כרכים" שגם כל מוקפי חומה אסרו.

שיטת הרב קוק:

שני תנאים לאיסור – גם חומה וגם עיר גדולה. רק כאשר שני התנאים מתממשים, רק אז עיר זו לא יכולה להיות כעיר מקלט. הגמרא התמקדה בבעיית גודל העיר, אך כדי שהגודל יהיה בעייתי הוא חייב לבוא בצירוף של חומה⁵⁵ המעצימה את מרכזיות המקום ולכן הסרתה תמעט את המבקרים בה.

⁵⁵ נראה שהרב קוק סובר בגמרא בערכין לד. ש"והני למיסתרינהו קיימי" הכונה היא לסתירת החומה, פעולה

הממעטת בחשיבותה של העיר, ודי בכך כדי להפוך עיר גדולה לעיר מקלט.

שדוקא שניהם יחדיו הם אסורים: שיהיו כרכים וגדולים.

הסכמת הרב קוק לנפש חיה לרב מרגליות

נראה שמספר גורמים הביאו את הרב קוק לפירוש זה:

1. פירושו של בעל הטורים
2. תוספת הרמב"ם על לשון הבריתא "עיירות גדולות וכרכים גדולים"⁵⁶
3. המובן מהגמרא בערכין לד. שיש לסתור את חומת העיר ע"מ להתאימה כעיר מקלט.

הנ"מ בין שיטת הנציב לשיטת הרב קוק הן:

עיר בינונית עם חומה – לרב קוק מותר כעיר מקלט ולנציב אסור.

⁵⁶ נראה שכך הבין הרב קוק את דברי הרמב"ם:

הרמב"ם הוסיף על לשון הבריתא את המילים "עיירות גדולות". מסתבר שהרמב"ם למד את המילים "כרכים גדולים" כבאים ללמד אותנו את שני גדרי הכרך: גם עיר גדולה וגם חומה. הדיוק הוא מהמילה "גדולים", ממנו אנו לומדים מיעוט לערים מוקפות קטנות, שאינם בכלל האיסור, (כפי שלמד והתקשה בלימוד זה המשנה למלך). הרמב"ם הוסיף את התוספת "עיירות גדולות" על מנת ללמדנו ששני גדרי המושג כרך נכללים באיסור, ולכן הוא פירט את ענין גודל העיר על מנת להדגיש שגם צריך ללמוד מהמילה "כרכים" את ענין איסור החומה.

איסור או מצוה בחומה? אופני ישוב הסתירה

בעל הטורים והלקח טוב לעומת הגמרא בערכין

מצינו מספר התייחסויות לסתירה בין דברי בעל הטורים והלקח טוב לגמרא בערכין לג:

1. האדר"ת –

שלושה נפלאו ממני ... לפלא בעיני דברי בעל הטורים בפרשת שופעים שכתב ע"פ "שלוש ערים" לומר ש"חזקות היו וערי מבצר שלא יבא עליהם גואל הדם בחיל". ותמוה לי מנין לו הדרש הזה ממשמעות "שלוש ערים", מה שהיא נגד ברייתא ערוכה במכות י ע"א, ערכין ל"ג ע"ב באין חולק: "דתניא ערים הללו אין עושין אותם לא טירים קטנים ולא כרכים גדולים אלא עליה עושים אותם עירות בינוניות" ופרש"י: "שמה יבא שם גוה"ז מתוך שרבים מצויים בכרכים גדולים" ע"ש, וצ"ע

כנסת הגדולה ג (לרבי יצחק סובאלסקי) ע"מ 40

2. רבי זאב וולף רבינוביץ⁵⁷

בספר לקח טוב המכונה פסיקתא זוטרתי ואתחנן דף מב "לנוס שמה מלמד שהיו בצורות מאד שלא יכבשוה הגואלים בחזקה" וכעין זה כתב בעל הטורים פ' שופטים יט יא "הערים האל" לשון חוזק לומר שחזקות היו וערי מבצר שלא יבא עליהם גואל הדם בחיל ולא מצאתי מקור לדבריהם ולהיפך מבואר כאן שאין עושין אותן ערי מבצר. ואם היה להן חומה סותרין אותה וכשהרציתי פליאה זו לפני הרב משה רבינוביץ ז"ל אב"ד דק"ק קאמניץ ... אמר שענין זה שמפני שבזמן שהפרישן משה ע"ה עדין לא היו קולטות מן

⁵⁷ בעל ספר שערי תורת בבל. יצא לאור בתשכ"א

התורה עד שעברו את הירדן והפרישו שם עוד שלש ערי מקלט ... לכן עשו אותן ערי מבצר שאם יברח לשם ההורג בשגגה, לא ירא מפני גואל הדם, שהרי יסגרו את השער בפניו, אבל לאחר שבאו לארץ, שאז הן קולטות מן התורה, ודאי שהרסו את החומה כהלכה, וזה דוחק⁵⁸

שערי תורת בבל ע"מ 252-253

3. רבי ברוך עין

ואולי שני רבותינו הללו שאבו דבריהם מסיפרי זוטא הנאבד מאיתנו

מובא "בתעלומות עין" בספר אנשי הכנסת הגדולה ד ע"מ 144

4. רבי משה נתן רובינשטיין⁵⁹

... הכריח רש"י לפרש דעיקר קושית הגמרא הוא מזהיתה עיר גדולה ... דעיר ביווני, אף שמוקפת חומה, רשאי לעשותה עיר מקלט ... והמשנה למלך הבין גם כן הכי בלשון הברייתא והרמב"ם, רק דלא ניחא ליה בהא לדינא בלי ראייה מוכרחת ... מנא ליה להגמרא דישיבה ולבסוף הוקפה, רשאי לעשותה עיר מקלט? ועל זה תירץ (בעל הטורים) דנמצא רמז בגופא דקרא ... ולזה כתב בעל הטורים דמהי טעמא שינתה תורתנו הקדושה וכתבה ערים לשון זכר (לא עיירות) לומר שחזקות היו וערי מבצר ... ובע"כ, דהיינו, או שהיו באופן שישבו ולבסוף הוקפו, או בלא"ה רשאים להיות מוקפות, וכדעת רש"י ורמב"ם...

שו"ת אלף המגן חלק ב סימן לו

⁵⁸ דוחק משום שמדוע לחלק בין לפני שבאו לארץ לאחר? ואם עיר מבוצרת היא לתועלת גואל הדם אז מדוע שלא יהיה גם אחרי שבאו לארץ? ועוד שהדיוק מהמילים "שלוש ערים" או מהמילים "ערים האל" מופיעות גם אצל הציווי להפריש ערים בעבר המערבי ולא רק במזרחי? ונראה שתירץ כן כי ראה רק את המקור בלקח טוב ולא בבעל הטורים, ולכן תירצו לא עומד.

⁵⁹ בעל שו"ת אלף המגן, במכתב שכתב לאדר"ת

5. הרב אברהם יצחק הכהן קוק⁶⁰

... וכן המל"מ בהל' רוצח פ"ח ה"ח לעומת דברי בעל הטורים שכל שלש ערים תבדיל ש"חזקים וערי מבצר היו" שבאמת אין האיסור רק לעשות אותם כרכים גדולים, אבל אם הם קטנים ואינם מרובים באוכלוסין אין איסור להקיפם חומה חזקה, אלא שזרכם היה שערי מבצר הי' עושים דוקא כרכים גדולים ולא עיירות בינוניות, ע"כ כאשר קוראים אותם בפס' "ערי מבצר" הי' גדולה (ע"י מכות י' שם וכ"ה בערכין ל"ג) שאי אפשר שיהיו ערי מקלט מפני גדולת הכרכין שרבים באים שם עמו, כמו שפירש רש"י במכות שם, אבל ודאי כשהבדיל ערים בינוניות, ראוי לעשות אותה חזקה ומוגנת בפני גואל הדם שלא יבא בחיל לרדוף אחרי הרוצח, ואתי שפיר דברי בעל הטורים ומיושבת קושית המל"מ ודברי הרמב"ם, שהם כלשון הגמ' הם ג"כ מדויקים, שדוקא שניהם יחדיו הם אסורים שיהיו כרכים וגדולים שאז הרבה מצויין שם ביותר וחיישינן לרגל גואל הדם, אבל כשהם עיירות בינוניות, לא די שאין איסור אלא שיש גם חובה להקיפם בחומה בצורה מפני גואל הדם כסברת בעל הטורים ז"ל

מובא בהסכמת הרב קוק לספרו של הרב ראובן מרגליות "נפש חיה"

6. הרב דב בריש ווידנפלד⁶¹

...להנ"ל דהני טעמים היא משום קדושת חומה, שלא יהיה מוכרח המצורע לצאת ממנה או משום דאסור לעשות בית קברות, כן נראה לי שפיר ניחא דהא ישב ולסוף הוקף אין עליה קדושת עיר מוקף ... ועל כן שפיר רשאי לעשותם הלויים מוקף חומה ... ועל כן י"ל דלעולם היו צריכים הערי מקלט

⁶⁰ הרב קוק נותן מענה על שאלה שמעלה הרב מרגליות ואינו נותן תשובה. התייחסות לשיטת הרב קוק

בקריאת הסוגיה של עיר מקלט נביא בהמשך הדברים.

⁶¹ ראש ישיבה ופוסק, נפטר בשנת התשכ"ה.

להיות מוקפים חומה שלא יבוא גואל הדם בחיל, רק לא היה אפשר לבחור באותן שהיו מוקפין חומה מימות יב"נ משום שהיה קדושת מוקף חומה עליהן ... אבל אחרי זה מצוה שפיר לעשותם מוקף חומה⁶² דהא לענין קדושת חומה לא מהני כדברי בעל הטורים.

אולם לפי מה שדייק המשנה למלך בפרק ח מהלכות רוצח מרש"י ז"ל במכות דזקא כרכים גדולים ומוקפים אסור להיות ערי תקלט אבל בינונים אפילו מוקפים שרי עיי"ש א"כ בפשיטות דברי בעה"ט נחא דשפיר היה מותר להיות מוקפים אם לא היו גדולים.

שו"ת דובב מישרים א מה

7. ה"ערוך לנר"⁶³:

אפשר שהקיפו הלויים לאחר שינתן להם אפילו אינה גדולה מפני גואלי הדם שלא יבואו על העיר בחיל, דהא מטעם זה אין מושיבין רק במקום אוכלוסין שלא יבואו בחיל על העיר, ואם אינה בצורה יהרגו מיד קודם שיבוא עזר ערוך לנר מכות י'.

מסתבר מלשון הערוך לנר, שלא ראה את דברי בעל הטורים, אחרת היה כותב שחייבים היו להקיף חומה מהתורה ולא רק מסברא

⁶² הערה על התירוץ הראשון של הדובב מישרים, על ההסבר שהביא לאיסור חומה בערי מקלט משום קדושת החומה:

הגמרא בערכים לג: הביאה כה"א לתירוץ הסתירה בין איסור החומה בערי מקלט לבין העובדה שהיו ללויים ערי חומה מקודשות, את התירוץ "ישב ולבסוף הוקף" מתוך הנחה (שנשללה בגמרא בסופו של דבר) שחומה במצב כזה היא מקודשת, ואין הדבר סותר את איסור חומה בעיר מקלט. מכאן מוכח שטעם איסור החומה אינו יכול להיות משום קדושת החומה.

⁶³ הרב יעקב אטלינגר, ראש ישיבה ורבה של העיר אלטונה

עיר לויים: אסור או מצוה בחומה

הערך דל מיישב את הסתירה בכך שהבעיה היא בחומת מבצר, בה יש כלי מלחמה, אך חומה בינונית לא מהווה בעיה:

... בתוך החומה ... כלי מלחמה מוכנים תמיד ... החשש שזה ימשוך את גואל הדם לשם ... ולפי זה בחומה בינונית יש לומר דעושין עיר מקלט ... ואף דסתר את החומה של מבצר, היו בונים אחר כך חומה בינונית ... היה חומה לערי הלויים ... אלא שלא היתה חומת מבצר
ערך דל על ערכין לג:

סיכום אופני יישוב הסתירה בין איסור חיוב בחומה:

דברי הלקח טוב ובעל הטורים היוו סתירה בעיני האדרת, הרב מרגליות ובעל שערי תורת בבל ונשארו בצ"ע.

אולם סתירה זו רק הבהירה את הצורך בתמונה רחבה יותר של סוגית החומה בעיר מקלט וכי המובן לנו מהגמרות במכות וערכין על איסור חומה בעיר מקלט, הם רק תמונה חלקית של הסוגיה, שהרי לא יתכן שדברי הראשונים יהיו סתירה לגמרא מפורשת, וגם יתכן ואבדו לנו מקורותיהם של אותם ראשונים.

בישוב הסתירה ראינו את דברי הרב קוק, אלף המגן והדובב מישרים, שהאיסור הוא לא בחומה אלא בעיר גדולה ואם כך, בעל הטורים והלקח טוב דיברו על עיר בינונית, בה אין איסור חומה.

בכך יש אולי ראיה להכרעה כדעת השיטה, שאין בעיה בחומה בעיר מקלט אלא בעיר גדולה.

הערך דל לא התייחס לדברי הלקח טוב ובעל הטורים אך נתן פיתרון לסתירה בין חובת עיר לויים בחומה לעומת האיסור בחומה בעיר מקלט בכך שהחומה האסורה היא חומה גדולה, אך חומה בינונית מותרת ואף מחוייבת.

האם ניתן להכריע בין השיטות?

כאשר יש סתירה בין מקורות ישנם שלוש אפשרויות:

1. חיפוש השיטה הכוללת, כלומר, אין סתירה וכל מקור מדבר על בחינה אחרת.
2. מחלוקת בין המקורות
3. יש טעות בהבנה או בגירסא באחד משני המקורות

האפשרות הראשונה היא תמיד האפשרות המועדפת, והשלישית היא מאוד לא שכיחה. להלן נבחן בסוגייתנו את שלושת האפשרויות.

1. השיטה הכוללת

נתחיל עם האפשרות היותר מועדפת והיא ההסבר הכולל ביותר שיכול להתאים לכל המקורות:

המקורות שצריך אותם אחד עם השני הם:

א. ערים הללו (ערי מקלט) אין עושין אותן לא כפרים קטנים ולא כרכים גדולים אלא

עיירות בינוניות

מכות י', ערכין לג:

ב. מדרש לקח טוב: **לְנוֹס עִמָּה** - מלמד שהיו בצורות מאוד. וז"ל - שלא יכבשוה הגואלים

בחזקה.

בעל הטורים: **שְׁלֹשׁ עָרִים** - לומר שחזקות היו ערי מבצר שלא יבא עליהם גואל הדם

בחיל

ג. לערי הלויים היו חומה: **וּבְמִנְרָשֵׁי הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְלוֹיִם מִקִּיר הָעִיר וְזוֹצָה אֶקָּף**

אִמָּה סָבִיב

במדבר לה ד

ד. היו ערים בינוניות מוקפות חומה מקודשות, כפי שהוכחנו ע"פ המשנה והנצי"ב ממספר מקורות.

השיטה האוסרת חומה בעיר מקלט:

שיטה זו מיושבת ע"י רוב המקורות ע"י הסברו של הערך דל: החומה האסורה היא רק חומה בצורה, אך חומה בינונית מותרת וזו היתה חומת הלויים, ועיר בינונית יכולה להיות בעלת חומה מקודשת.

החיסרון בשיטה זו היא אי התאמתה לדברי בעל הטורים והלקח טוב המחייבים חומה בצורה.

השיטה האוסרת עיר גדולה כעיר מקלט:

לעומת השיטה הראשונה, שיטה זו יכולה להיות מיושבת עם כל המקורות: כל האיסור הוא רק ב"כרכים גדולים", אולם ערים בינוניות יכולות להיות בצורות, ועל פי הקרן דוד אף מקודשות בקדושת ערי חומה (החיסרון בהסבר הקרן דוד הוא ששיטתו היא יחידית ומחודשת). שיטה זו היא המועדפת ע"י מי שתירץ את הסתירה בין דברי בעל הטורים לגמרא בערכין כמו הרב קוק, שו"ת אלף המגן ודובב מישרים.

סיכום:

השיטה היותר כוללת ומתאימה לכל המקורות היא שיטה האוסרת עיר גדולה כעיר מקלט, אולם, היא נזקקת לשיטת הקרן דוד המחודשת על מנת לתרץ את היות הערים הבינוניות מקודשות בקדושת ערי חומה.

2. מחלוקת בין המקורות

הרב יוסף שבתאי שני, בספרו ברית אברהם, מבין את הגמרא בערכין כפי השיטה שהבעיה היא החומה, ולכן סובר להבין ברמב"ם כי הוא לא פוסק אותה להלכה, ולהלן נימוקיו:

- א. הרמב"ם, בענין ערי מקלט, הזכיר את לשון הברייתא ללא איזכור איסור חומה באופן מפורש⁶⁴. (הלכות רוצח ח, ה)
- ב. הרמב"ם, בענין מדידת מגרשי הלויים ה"קיר העיר", לא הזכיר שחומה זו סותרים אותה, ע"פ הגמרא בערכין לד. (הלכות שמיטה ויובל יג, ב)

⁶⁴ דוקא בגלל שבמדרשי ההלכה יש לימודים בסוגיות אחרות באותו לשון "עיר ולא כרך" ושם כוונתם לשלילת גודלה של העיר ולא לשלילת החומה, היה מצופה שהרמב"ם יכתוב זאת מפורשות, אם אצלנו הוא סובר שהאיסור הוא החומה, ולא ישאיר את לשונה העמומה של הברייתא ללא אמירה ברורה שהבעיה היא החומה.

ג. הרמב"ם, בענין יכולתם היחודית של הלויים לגאול בתי ערי חומה, "כל זמן שירצו אפילו אחר כמה שנים" (שם ז), מוכח שהוא לא סובר את הגמרא בערכין להלכה: הגמרא שם עוקרת את האפשרות של קדושת בתי ערי חומה ללויים, ונותנת חלון לדבר זמן מזערי בלבד, והוא משעה שנפלו להם בנחלה ועד שסתרו חומתן. אם הרמב"ם לא העיר דבר בענין זה, סביר להניח שהוא פסק גמרא זו להלכה.

ד. הכסף משנה ציין על הרמב"ם שהמקור הוא במשנה בערכין, ולא מזכיר דבר על הסתירה עם דברי הגמרא.

ה. כל הראשונים במכות י. בענין ההלכה בערי מקלט הצריכות להיות ערים בינוניות, דיברו על בעית גודלה של העיר. לא הראשונים ולא הגמרא במכות הזכירו דבר בענין איסור חומה, מה שהיה צריך להאמר מפורשות. גם הגמרא הירושלמית במכות פרק ג הלכה ו לא הזכירה בנושא זה את בעית החומה.

כל הנימוקים הללו מובילים אותנו להבין כך:

הגמרא בערכין ראויה להתפרש כפי השיטה שיש בעיה עם החומה, אך להלכה לא פסקה הרמב"ם ומשום שהיא אינה להלכה לא הזכירה הגמרא בירושלמי והראשונים.

באופן קריאת הגמרא בערכין כשיטה המדברת על בעייתיות החומה, אין מניעה שלעיר בינונית תהיה חומה מקודשת, ומכיון שגם גמרא זו היא לא להלכה, ניתן לומר **שעיר מקלט יכולה להיות עיר בינונית ומוקפת חומה מקודשת בקדושת ערי חומה.**

3. מסכת ערכין שבידינו אינה מהדורה בתרא

לאור כל הנימוקים שהביא הרב יוסף שבתאי שני, הוא מציע אפשרות נוספת להבין את הפער בין הרמב"ם והראשונים לבין הסוגיה בערכין לג:

ויותר נראה שלא גרסו לכל סוגיה זו, ושגמרא ערכין שבידינו אינה הגירסא אחרונה דמר בר רב אשי, ובידי הראשונים היו גמרא מסכת נדרים ומסכת ערכין בנוסחאות אחרות ממה שבידינו ... ואולי לכן השמיט מר בר רב אשי סוגיה זו במהדורא בתרא

ברית אברהם סימן כה

הרב שבתאי שני מביא ראיה לטענה, שהגמרא בערכין שבידינו אינה מהדורה הסופית של עורכי הגמרא, מהריטב"א על מסכת מכות:

בשאלה אם טבריה נחשבת מוקפת חומה, אומר לנו הריטב"א (בשני מקומות שונים) כי הגמרא בערכין פסקה להלכה את דברי רבי יוחנן, הסובר שדינה לענין מקרא מגילה כמוקפת חומה:

ורבי יוחנן פשוט ליה דקורין בה בט"ו בירושלמי, והכי אסיקנא בגמרא דילן במסכת ערכין...

והנכון לתלמודא ... סמך אסוגיה דערכין, דאסיקנא טבריה, אע"פ שאינה מוקפת חומה מיומות יהושע בו נון לבתי ערי חומה מפני שימה חומתה, אפילו הכי, לענין מקרא מגילה, דין כרכים יש לה, כיון דמיגניא מאויבים ...

ריטב"א מגילה

ניתן להוסיף על דבריו עוד שני דברים:

א. הרמב"ן חולק באופן תמוה על הגמרא הסוברת שערי הלויים היו ערי מקלט.

ואני תמה כי על דעת רז"ל הכתוב שאמר "ועליהם תתנו ארבעים ושתים עיר", כולם למקלט ציוה בהם

רמב"ן על התורה במדבר לה יד

ע"פ התורה משמע שערי מקלט היו רק שישה בלבד, אך חז"ל הבינו שהתורה נתנה לערי הלויים מעמד של ערי מקלט, מה שסותר את פשט התורה.

אמנם במסכת מכות מצינו חילוקים בין ערי הלויים לערי מקלט בשני דברים:

1. הללו (שש ערי מקלט) קולטות בין לדעת ובין שלא לדעת, הללו (מ"ב

ערים) – לדעת קולטות, שלא לדעת לא קולטת

מכות י'.

2. היו מעלים שכר ללוויים, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: לא היו מעלים

להם שכר ... מחלוקת בארבעים ושתים ... אבל בשש לא היו מעלים להם

שכר

מכות יג.

ניתן לתרץ את קושית הרמב"ן בכך שיש חילוקים בין ערי מקלט לערי לויים, מדוע חילוק זה לא סיפק את הרמב"ן?

נראה לעניות דעתנו לומר שלא על דברי הגמרא במכות תמה הרמב"ן אלא על דברי הגמרא במסכת ערכין לג: תמיהתו. במסכת ערכין הגמרא רואה בערי הלויים כערי מקלט לכל דבר, עד שלא ניתנו ללויים ערים קטנות או גדולות, ואם היו בעלי חומה, הבעייתית לעיר מקלט, סתרו חומתן. קביעה זו הרמב"ן התקשה לקבל, שהרי ערי לויים, בניגוד לששת ערי המקלט, לא אמורות להיות לפי התורה ערי מקלט במהותם, אלא שהם יכולות כתוספת גם לקלוט⁶⁵.

א"כ, אם נקבל את ההנחה שיש עוד מהדורה נוספת והיא הגירסא האחרונה של המסכת ובה אמורים להיות תוספות ושינויים, מסתבר שסוגיתנו בערכין לא אמורה להיות במהדורה בתרא של מסכת ערכין. אז גם תנוח קושייתו של הרמב"ן.

ב. שו"ת נחלת דוד מט:

"לשון הש"ס באלו מסכתות (ערכין) משונה קצת"

הנחלת דוד פירש את הגמרא בערכין לד. אף שפירשו לא התאים לדיוק המילים בגמרא. הוא ראה בגמרא שלנו כשונה ממסכתות אחרות בהם נכון לדייק במילים, אך פה לא הקפיד על כך. הדבר מעיד על מחסור בעריכה סופית של הגמרא. ומסתבר שהגמרא שלפנינו עברה עוד עריכה נוספת שאינה בידינו.

⁶⁵ הרדב"ז כתב (בש"ות הרדב"ז ח"ו ב' קלח) על קושיית הרמב"ן שדעתו כדעת הירושלמי (מכות ב ו) החולק על התלמוד הבבלי ואומר "אין לך קולט אלא שש ערים בלבד". יתכן והירושלמי התכוון לערים בעלי תכונות של עיר מקלט שאינם אלא שישה בלבד, ולא מן הנמנע שערי לויים, שלא חייבות להיות בעלות תכונות של עיר מקלט כמו "ערים בינוניות" גם קולטות לפי הירושלמי.

סיכום: האם ניתן להכריע בין השיטות?

בחינה כוללת של כל המקורות העוסקים באיסור "כרכים גדולים" בעיר מקלט מורים על האפשרויות הבאות:

א. השיטה הכוללת:

אין איסור שעיר מקלט תהיה מוקפת חומה, ואדרבא, עיר מקלט כעיר בינונית חייבת להיות מוקפת חומה, ולא מן הנמנע שהיא יכולה היא להיות מקודשת בקדושת ערי חומה.

ב. מחלוקת סוגיות:

הרמב"ם והראשונים פסקו כמו הסוגיה המדברת על בעיה בעיר גדולה, והסוגיה בערכין המדברת על בעיה בחומה אינה להלכה. מכאן שעיר בינונית, אף מוקפת חומה, יכולה להיות עיר מקלט.

ג. גרסת הגמרא שלנו לא מעודכנת:

לפני הראשונים (לפחות בחלקם) היה את מסכת ערכין במהדורא מעודכנת יותר עם שינויים, תוספות והשמטות. מסתבר שסוגיה זו של איסור חומה בערי לויים הושמטה באותה מהדורה. כך מובן ההתעלמות של הרמב"ם והכסף משנה מהגמרא בערכין לג: ומיושבים תמיהות נוספות.

"והני למסתרינהו קיימי" האם סתירת החומה מפקיעה את קדושתה

האם סתרו את חומות העיר חברון?

כפי שמוכח מהפסוקים, חברון עיר המקלט היתה בעלת חומה. על פי מה שהוכחנו עד כה, אם היא היתה עיר בינונית, כפי שמסתבר לומר, סביר שחומתה לא היתה צריכה להסתר, אלא אדרבא, חייבת היתה להתקיים, אם כחומת ערי הלויים, או כחומת עיר מקלט המגינה מפני גואלי הדם.

אך אם בכל זאת נאמר כדעה שכל חומה בעיר מקלט אסורה, גם בעיר בינונית, או אם נאמר שהיתה העיר כרך גדול, משמעות הדבר היא שהיו צריכים לסתור חומתה. תפקיד סתירת החומה הוא למזער את ההתכנסות ההמונית שבתוכה העלול להיות גם גואל הדם.

מה מפקיע את קדושת ערי חומה?

נשאלת השאלה: האם סתירת החומה מפקיעה את קדושתה?

בשאלה זו אנו נכנסים לדיון: מה יכול לגרום לפקיעת קדושת החומה?

רבי ישמעאל ברבי יוסי: קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבא

ונימוקו: "... ראשונות בטלו משבטלה קדושת הארץ".

רבי אלעזר ברבי יוסי: קדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא

ונימוקו: "אשר לוא זזומה" אע"פ שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן"

מהי המחלוקת ביניהם?

שיטת התוספות (שבועות טז. ד.ה. "וכלי") והראב"ד:

רבי ישמעאל – קדושת החומות תלויה בשני דברים: א. קיום החומות ב. קדושת הארץ

רבי אלעזר – הקדושה היא תמידית ולא תלויה בקיום החומה וקדושת הארץ.

שיטת הרמב"ם (ע"פ הכסף משנה) והריטב"א (בביאורו למגילה י:):

רבי ישמעאל – קדושת החומות תלויה רק בקדושת הארץ

רבי אלעזר – הקדושה היא תמידית ולא תלויה בקיום החומה וקדושת הארץ

הנ"מ למחלוקת: לרבי ישמעאל שהלכה כמותו, מה דין חומה שנפלה קודם שפקעה קדושת הארץ בחרבן בית ראשון?

לתוספות והראב"ד – פקעה קדושת החומה

לרמב"ם והריטב"א⁶⁶ – קדושת החומה קיימת

הלכה היא כרמב"ם (שהוא עמוד ההוראה) שקדושת ערי חומה, לא פקעה קדושתם ע"י נפילת חומתם.

וְעִיר שֶׁהִיְתָה מִקֶּפֶת חוֹמָה בְּיָמֵי יְהוֹשֻׁעַ אֶף עַל פִּי שְׂאִינָה מִקֶּפֶת עֵתָה הָרִי הִיא כְּמִקֶּפֶת.
וְכִיּוֹן שֶׁגָּלוּ בְּחֶרֶב רָאשׁוֹן בְּטֻלָּה קִדְשֵׁת עִיר חוֹמָה שֶׁהָיוּ בְּיָמֵי יְהוֹשֻׁעַ

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל יב טו

שיטת תוספות: האם קדושת חומות עיר מקלט פוקע

כעת נדון בשאלה: האם קדושת חומות עיר שסתרו חומותיה משום שהן עיר מקלט פוקעת קדושתם?

בשאלה זו דן התוספות ד"ה "הן ומגרשיהן למיסתרניהן קיימי" בערכין לג::

תוספות נותנים שתי תשובות הפוכות:

א. לפי רבי אלעזר (ולרמב"ם גם לרבי ישמעאל) אכן קדושת החומות נשארת גם לאחר סתירתם.

ב. לכולם אין קדושת החומה נשארת לאחר סתירתם. הסיבה:

כיון שהם ראויות שלא יהא להם חומה לא תועיל להם קדושת חומה שהיה קודם לכן כאילו

לא היתה מעולם

א"כ, לכאורה, מחלוקת בין שני התירוצים אם סתירת חומות עיר מקלט הפקיעה את קדושת חומת

עיר מקלט. אולם להלן נראה כי ישנם שתי אפשרויות להבין שגם אם נסבור כמו התירוצ השני של

התוספות, בכל זאת קדושת החומה לא נמחקת:

⁶⁶ כלומר: דברי רבי אלעזר על השארות קדושת החומה למרות נפילה היא לדעת כולם

1. דברי תוספות הם רק לה"א של הגמרא ולא למסקנה

הרב יוסף ליברמן בש"ת משנת יוסף מעלה אפשרות לסייג את דברי תוספות רק לה"א של הגמרא ולא למסקנה:

ותרצו התוספות שכיון שערי הלויים ראויות שלא יהא להם חומה, לא תועיל להם קדושת חומה שהיה קודם לכן והיה כאילו לא היתה מעולם. למדנו מדברי התוספות שכל חומה שראוי שלא תהיה קיימת לא נחשבת חומה (וכענין דק"ל בכמה דוכתי כל העומד לזרוק כזרוק דמי, ולשרוף כשרוף דמי, דהיכא דודאי יעשה הדבר בסוף אמרינן כאילו כבר נעשה ...) ...

אלא שהתוספות כתבו זאת על קושית הגמרא "והא למסתרינהו קיימי" ובזה אמרינן כיון שעומד לסתור כסתור דמי. אבל הגמרא הרי מתרצת, "סד"א אדמסתתרי אי מזבני ליחלט בו בית, קמ"ל ..." וא"כ לא קאי הגמרא בתירוץ בסברת תוספות שהעומד לסתור כסתור דמי, שהרי אומר דסד"א אדמסתתרי יהא לו דין בתי ערי חומה, ואע"ג שעומד לסתור, לא אמרינן דכסתור דמי. וסברת התוספות שייכת רק לקושית הגמרא אבל לא למסקנא.

שו"ת משנת יוסף א נד

ויתכן שדעתו של הרב ליברמן מכוונת לדעת הגר"א שהקשה על התוספות:

איני יודע קושיתם ותירוצם, הא העיקר שיהיו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון ואילך, והני למיסתרינהו קיימי אז

הגהות הגר"א על ערכין

כלומר, אומר הגר"א: עד שהתוספות מקשים על החומה לאחר סתירתה שתחשב כקיימת למרות שסתורה, יש להם להקשות על החשבת החומה כקיימת עוד לפני סתירתה, שהרי היא עומדת לסתירה ולכן "כסתורה דמי".

בתירוץ הגמרא נחשבת החומה קודם סתירתה כחומה לכל דבר, למרות שהיא עומדת להסתור. דבר זה מלמדנו שלא הולכים לפי מה שהחומה ראויה, ומכאן שדברי תוספות הם מתאימים רק לשאלת הגמרא, אך לא לשלב התירוץ והמסקנה.

מכאן שגם לפי התירוץ השני בתוספות, רבי אלעזר ברבי יוסי יסבור שגם בעיר חומה שסתרוה משום היותה עיר מקלט, עדין היא נשארת בקדושתה.

האפשרות שהסבר התוספות הוא גם למסקנה

ואמנם, יתכן גם לבאר באופן אחר את דברי התוספות במסקנת הגמרא:

ה"מעשה חושב"⁶⁷ מבאר שרק בדין דאורייתא נחשב מה שראוי להיות כאילו כבר קיים, ועל כן, יש לבאר שבשלב שאלת הגמרא המקשן ראה את בעיית החומה בעיר מקלט מדין דאורייתא, ורק בשלב התירוץ הגמרא סברה כי דין זה הוא מדרבנן. על כן, החומה בקיומה לא נחשבת כלא קיימת, אף שעומדת להסתר, אולם חומה שכבר נסתרה, אם הדבר היה מתוך שאינה ראויה לקיום, לא תחשב כבנויה.

אם כך, אין ראיה שדברי תוספות הם רק על שלב שאלת הגמרא בלבד, ודעת תוספות בתירוץ השני נותרת בהבנה שקדושת החומה בעיר שסתרו חומתה פוקעת לכו"ע.

2. קדושת ערי החומה רק נגזזת אך לא נמחקת – המנחת חינוך

המנחת חינוך בביאורו למצוה שמ"א מזכיר את דברי הרמב"ם על דין עיר חומה בערי הלויים, ומסביר שהרמב"ם אמר את דבריו על העתיד לבוא בו יחזרו ערי הלויים אל הלויים ויהפכו שוב לערי מקלט, וקדושת החומות תחול, אך שוב רק עד סתירתן בלבד. המנחת חינוך, בשונה משאר האחרונים, מסביר את הרמב"ם כפי דעת התוספות בתירוץ השני. (בהמשך נביא את דעות האחרונים בהבנת הרמב"ם בהרחבה).

בדברי המנחת חינוך מתברר כי פקיעת הקדושה המוזכרת בערכין לג: היא לא מוחלטת, אלא רק נעלמת זמנית:

והנה הרמב"ם מביא דבר זה דנפקא מינה גם כן לימות המשיח במהרה בימינו דיכבוש עירות ויקדש מ"ח באותה העת ... אותן הערים שהיו מוקפות בימי יהושע בן נון,

⁶⁷ על מסכת ערכין לרבי משה בצלאל לוריא

ואף בימי המשיח יהיו מוקפות ויפול בחלקם אע"פ שהם צריכים לסתור מ"מ קודם
הסתירה יש⁶⁸ להם דין מוקפות חומה

מנחת חינוך מצוה שמ"א

המנחת חינוך מבאר שמדובר על אותם ערי לויים שנתנו עוד בימי יהושע. אמנם קדושתם פקעה בימי
יהושע ע"י סתירת חומתן, אך הקדושה תחזור שוב לעתיד לבוא⁶⁹. דבר זה מלמדנו שקדושת ערי
החומה של הלויים לא פוקעת בגלל היותן ערי מקלט אלא רק נגנזת, שאם לא כן, לא תחזור לחול
לעתיד לבוא קדושת ערי חומה. איסור חומה לערי המקלט לא מבטל את קדושת ערי חומה אלא רק
אינו מאפשר לה לקבל את ביטוייה ההלכתיים, וכאשר מסיבה כל שהיא תפסיק העיר לקלוט כעיר
מקלט, דיני קדושת ערי חומה חוזרים לאותה העיר.

משמעות הדבר היא שכאשר ערי הלויים וערי המקלט לא שימשו יותר כערי מקלט, קדושתם חזרה
להיות בקדושת ערי חומה. הדבר גם אומר שבימי בית שני, כשכבר לא היו יותר ערי לויים⁷⁰ וערים
אלו לא היו קולטות כערי מקלט, חזרה קדושת ערי חומה לחול על אותם ערים. גם ששת ערי המקלט,
ברגע שהם כבר לא משמשות בתפקיד זה, חוזרת קדושת ערי חומה לחול⁷¹.

עיקרון זה של קדושה הנגנזת זמנית, עקב הפיכת העיר לעיר מקלט, מביא גם הרב מרדכי אליעזר
וובר בשם רבו, בספרו ערך דל:

לכאורה תמוה מאוד הא נוב עיר הכוהנים וגבעון מערי לויים וצריך להרחיק מהם
רגל גואל הדם, ואיך עשו אותם מקום שעלו כל ישראל לשם רגל ובודאי גואל הדם
מצוי שם?

⁶⁸ בספר שהיה לפנינו כתוב כנראה בטעות לעניות דעתנו "אין" ונראה שזוהי טעות דפוס, הרי כל דברי
המנחת חינוך באים לבאר איך יש בכל זאת זמן בעתיד בו חוזרת קדושת ערי החומה עד לסתירת החומות.
ואם לא נתקן מילה זו, דבריו לא מובנים כלל.

⁶⁹ המנחת חינוך מביא בשם הטורי אבן שדוקא אותם ערים המוקפות מימי יהושע יתקדשו שוב ע"י המשיח
בקדושת ערי חומה. דבר זה מלמדנו שלא מדובר בקדושה חדשה אלא חשיפת קדושה שהיתה בעבר.
⁷⁰ הגמרא בסוטה מח: אומרת:

משחרב בהמ"ק ראשון בטלו ערי מגרש ...

מבאר רש"י: ערי לויים שהטעין הכתוב מגרשות

⁷¹ גם אם קדושת ערי חומה התבטלה קודם שפסקו ערי המקלט לשמש בתפקיד זה, לא פקעה המהם
קדושת החומה הפוטנציאלית שבטלה ותופיע שוב בעתיד.

והנה במכות דף י. "עיר שאין בה זקנים ועיר שרובה רוצחים אינן קולטים" והנה ודאי יש זמן ואופן שערי הלויים אין קולטין ועל פי הנבואה עשו את המשכן בנוב וגבעון ואז לא קלטו ובאותו זמן הלויים רשאים להקיף חומה ... ומדויק היטב "ומגרשיהן" למה נקט, אלא כיון שנפלו להן כך בחומה, רק שסתרו אותה כדי שתקלוט, ובזמן שאינה קולטת בנו החומה במקומה ולא עשו ממגרש עיר ערך דל ערכין לג: ד.ה. "בסוף ערכין"

סיכום שיטת התוספות:

ע"פ תירוצ' א: קדושת החומה קיימת

ע"פ תירוצ' ב: שלוש אפשרויות:

1. הקדושה מתבטלת רק לה"א של הגמרא אך למסקנה הקדושה קיימת (ע"פ ביאור של הרב יוסף ליברמן)
2. הקדושה רק נגזזת ולא מתבטלת. כשהעיר היא לא עיר מקלט קדושת ערי חומה חוזרת (ע"פ מנחת חינוך ורבו של הערך דל).
3. הקדושה מתבטלת.
(שיטת הרדב"ז)

דעת הרמב"ם ע"פ רוב האחרונים

מהי דעת הרמב"ם בענין קדושת ערי החומה שסתרו חומתן לשם הפיכתן לעיר מקלט? כפי שבארנו בפרק הקודם בדעת הרמב"ם, מסתבר שהוא לא פסק את הגמרא בערכין להלכה ויתכן שלא סתרו כלל חומות הערים לצורך הפיכתן לעיר מקלט. אולם, אם נניח בכל זאת שהוא לא שלל את הגמרא בערכין לג: להלכה, ואת חומות ערי הלויים כן סתרו, מה דינם של קדושת חומות הערים לאחר סתירתם לפי הרמב"ם? ננסה להבין את דעת הרמב"ם מתוך התייחסותו לדיני קדושת חומת ערי הלויים:

כְּהֲנִים וְלוֹיִם שֶׁמָּכְרוּ שָׂדֶה מִשְׁדֵּה עֲרִיהֶם אוֹ בֵּית מִבְּתֵי עֲרֵי חוֹמָה שֶׁלָּהֶן אִין גּוֹאֲלִין
בְּסֶדֶר הַזֶּה. אֲלָא מוֹכְרֵין הַשְּׁדוֹת וְאֶפְלוּ סָמוּךְ לַיּוֹבֵל וְגוֹאֲלִין מִיָּד. וְאִם הִקְדִּישׁוּ שָׂדֶה
גּוֹאֲלִים מִיָּד הִהָקְדַּשׁ לְאַחַר הַיּוֹבֵל. וְגוֹאֲלִים בְּתֵי עֲרֵי חוֹמָה כָּל זְמַן שֶׁיִּרְצוּ אֶפְלוּ אַחֲרֵי
בְּמֵה שָׁנִים שְׁנָאֵמֶר (ויקרא כה-לב) 'גֹּאֲלֵת עוֹלָם תִּהְיֶה לְלוֹיִם'

הלכות שמטה ויובל יג ז

הרמב"ם מפרט את ההלכה היחודית שיש בערי חומה של לויים השונה מערי חומה של שאר ערי ישראל. הגמרא בערכין לג: שדנה בהלכה זו מסיקה שהיא איננה יכולה להתקיים מציאותית משום סתירת חומתן של כל ערי הלויים כערי מקלט, מלבד פרק זמן מצומצם מאוד. זמן זה הוא משעה שערים אלו נפלו ללויים בגורל נחלתם ועד שיסתרו את חומתן. המשמעות היא שהלכה זו כנראה לא היתה מעשית כלל. מדוע הרמב"ם לא ציין מידע בסיסי זה בהלכה?

רוב האחרונים⁷² (ערכי עלי, שפת אמת וערך דל) סוברים בדעת הרמב"ם כי דברי גמרא אלו לא נפסקו להלכה משום שהרמב"ם פוסק כדעת רבי אלעזר ברבי יוסי שקדושת ערי חומה קיימת גם אם חומות העיר כבר לא קיימות. דעה זו היא כפי תירוצם הראשון של התוספות ד"ה "הן ומגרשיהן למיסתרינהו קיימי" בערכין לג:

והנה הרמב"ם ז"ל פסק האם בעיר חומה של לויים נגאלים לאחר שנה, ולא הערו
המפרשים דהא בש"ס מסיק דאדמיסתתרא קאי הפסוק, ולמה מביא הרמב"ם ז"ל הך
פסק שאינו נוהג לאחר שניסתתרו החומות? אלא דצ"ל דהרמב"ם ז"ל פירש בש"ס
כתירוץ התוספות הראשון בזה. הן ומגרשיהן ... והרמב"ם ז"ל הרי פסק כרבי אלעזר
ברבי יוסי, ושפיר פסק דיש בתי ערי חומה ללויים ונגאלים לאחר שנה
ערך דל על ערכין לג:

הערך דל גם מסביר כי הגמרא הקשתה, בענין ערי החומה של הלויים, רק על הבריייתא ולא על המשנה כי המשנה סוברת כרבי אלעזר ברבי יוסי, שעליו אין קושיה, ויכולה החומה לא להיות קיימת וקדושתה תישאר. וכל כל הדיון בגמרא הוא רק על הבריייתא בלבד.

⁷² אמנם המנחת חינוך ביאר את הרמב"ם כפי הסבר התוספות בתירוץ השני, אך כבר ביארנו בדבריו לעיל שליטתו הקדושה לא נמחקת אלא רק נגנזה.

ה"ערכי עלי"73 סובר אחרת מהערך דל בענין האחרון, ולדעתו קושית הגמרא היא גם לשיטת רבי אלעזר ברבי יוסי, ומתוך כך הוא מחדש הבנה שונה בפשט הגמרא:

הרמב"ם ... לא מחלק בין קודם סתירתן לאחר סתירתן ומוכח דלית ליה האי סברת התוספות דהא איהו פסק כרבי אלעזר ברבי יוסי. וצריך לומר דהרמב"ם סבירא ליה דפירוש "אדמסתתרי מסתתרי" דלא כפירוש רש"י, אלא הכי פירוש:

אדמסתתרי מסתתרי ואפילו הכי מזדבני אחלטי

ערכי עלי על תוספות ד.ה. "הן ומגרשיהן" בערכין לג:

הערכי עלי מסביר את פשט הגמרא באופן שונה מפירוש רש"י:

רש"י פירש את המילים "אדמיסתתרי מסתתרי" –

"כל זמן שלא נסתרו אס מכרוס קודם סתירתן ליחלטו קמ"ל"

רש"י ד.ה. סד"א אדמסתתרי

כלומר: מדובר במכירה עד סתירת החומות למרות שהחומה נסתרה.

אולם לפי שיטת הרמב"ם, כפי שהסבירו ערכי עלי, לא דיברה הגמרא רק על מכירת בתי ערי חומה של הלויים עד סתירת חומתן, אלא על מכירתן גם בזמן שהחומות כבר נסתרו ואפילו אז קדושת ערי החומה נשארת.

⁷³ רבי אליעזר קרפלס, נדפס בתקע"ה פראג. ה"נודע ביהודה" כותב לו בתשובה:

תשובה שלום וישע רב, לאור נערב, הוא כבוד אהובי, הרב הגדול המופלא, כבוד מוה' ליזר קרפלס נ"י...

האם דין מגילה תלוי בקדושת ערי חומה?

כפי שביארנו, אם נאמר שהיו צריכים להסיר את חומתה של עיר החומה, סובר הרמב"ם, עמוד ההוראה, שקדושת החומה נותרת בקדושתה. והסברנו שאף לשיטת התוספות בתירוצו השני יתכן שהקדושה לא פקעה או שהיא רק בגדר נגזת אך לא בטלה.

כעת נדון בשאלה, לפי מי שיסביר בתוספות שקדושת החומה נמחקה, האם בכלל יש תלות בין תקנת קריאת מגילה לבין קדושת ערי חומה או די בכך שבזמן כיבוש העיר ע"י יהושע בן נון היא היתה מוקפת חומה?

על הקשר בין מצות מקרא מגילה לבין קדושת בתי ערי חומה מרחיב הריטב"א בדברים הבאים:

כל מידי דהוה מדרבנן סמכו ליה אדין תורה כל מאי דאפשר ... כיוון שהוצרכו נמי לחלק בין מוקפין חומה לעיירות, ומצינו שיש חילוק לענין בית בבתי ערי חומה בין מוקפין חומה לאין מוקפין חומה, אתו אנשי הכנסת הגדולה וסמכו תקנתם לאותו דין תורה. ומה להלן מוקפין חומה מימות יהושע בן נון, שהוא תחילת קידוש ארץ ישראל, אף זו מוקפין חומה מימות יהושע בן נון. וזהו מה שכתב בירושלמי: "כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל" אע"פ שחרבה עדין, מצוות שלה חשובות בעינינו ואנו סומכים בהם תקנתנו זאת אפילו למאן דאמר קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא.

ריטב"א בתחילת פירושו על מסכת מגילה

וכן כותב על כך הרב קוק במצות ראייה:

ומסתבר שחילוק המקומות יהיה נתלה בדבר שיש בו חילוק בדיני תורה, על כן נחלק בין מוקפין לשאינם מוקפין

מצות ראייה סימן תרפח

א"כ, דין מגילה קיבל את הגדרת בתי ערי חומה. ההגדרה המשותפת הבולטת ביותר היא ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון. האם יש התאמה מוחלטת בין ההגדרות?

על כך מוסיף הריטב"א:

... דאף על גב דסמכו רבנן תקנתיהו אדין תורה, לא השוו מידותיהן לגמרי בכל אלא דרך כלל, ועל הרוב חלוקין הם בפרטים ...

שם

בדיני מגילה, בשונה מבתי ערי חומה יש הגדרה שונה לסמוכים לחומה

כך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נידון ככך

מגילה ב:

הגמרא בירושלמי אומרת על כך:

"קל הקלו בקריאתה"

ירושלמי מגילה א ה

אם כך, לא בכל ההגדרות הושוו דיני מוקף במגילה לבתי ערי חומה.

שאלתינו לגבי עיר בה היתה חומה מקודשת בעת כיבושה ע"י יהושע בן נון, האם, לפי הסוברים שפקעה קדושת החומה בהפיכתה לעיר מקלט, האם קדושת החומה⁷⁴ היא אחת ההגדרות לעיר מוקפת לענין מגילה או לא?

רמב"ן ריטב"א ורשב"א: קדושת חומה אינה מגידרי מוקף דמגילה

בשאלה זו עסקה הגמרא בירושלמי:

חרב הכרך ונעשה של גויים:

איתה חמי: בו אינן קורין ובחוצה לארץ קורין?

ירושלמי מגילה א א

את המילים "חוצה לארץ" גורסים הרמב"ן והריטב"א. שאלת ותשובת הגמרא מבוארת החזון איש:

⁷⁴ כמובן שלא מדובר בקדושת חומה שחלה כעת, שהרי להלכה קדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא, אלא מדובר בערים שקדושת חומתן חלה בזמן "קדושה ראשונה", כלומר: בזמן בית ראשון.

דמבעי ליה בנעשה הכרך כולו של עכו"ס, ישראל הנכנס לשם אם קורא בט"ו, כיון דלענין בתי ערי חומה פקע מיניה דין מוקף, בנעשה של עכו"ס, לענין מקרא מגילה מהו? ופשיט דלענין מקרא מגילה אין הפסד במה שיושביו עכו"ס, שהרי דין מוקף לענין מקרא מגילה הוא אפילו בחוץ לארץ, שאין שם דין בתי ערי חומה ויושביו עכו"ס, הכא נמי בארץ ישראל, אף על פי שיושביו עכו"ס דינו כמוקף לענין מקרא מגילה

חזון איש אורח חיים סימן קנ"ד

מבאר החזון איש את הגמרא באופן הבא:

שאלת הגמרא היא: האם אחד מגדרי מוקף לענין מגילה הוא חלות קדושת ערי חומה? תשובות הגמרא: מדין מוקפין בחוץ לארץ, בהם אין חלות קדושת ערי חומה, נלמד שאין זה אחד מגדרי מוקף לענין מגילה. ביאורו של החזון איש עוסק בבירור בגדרי מוקף דמגילה, מכאן נוכל להסיק שאף שסתירת החומות הפקיעה את קדושת החומה, לא יצאה מדין מוקף לענין מגילה, משום שאין חלות הקדושה הוא אחד מגדרי מוקף של מגילה.

אמנם יתכן וניתן לדחוק ולסייג להלכה את הפסיקה על פי הרמב"ן והריטב"א:

ניתן לדחוק ולומר שהסבר של החזון איש בגמרא אינו מוכרח, וניתן לבאר שהגמרא אומרת שתקנת מוקפים של חוץ לארץ היא יחודית, ורק בארץ יש את הדרישה לקדושת ערי חומה, אלא שלא יתכן שבזמן החרבן גדרי התקנה יחילו את דין מוקף דמגילה רק בחו"ל ולא בארץ, אך יתכן וגדר מוקף דמגילה כן מחייב רק עיר שאם היתה כעת קדושה ראשונה, קדושת ערי חומה היתה חלה.

הרשב"א:

הרשב"א גורס את הגמרא אחרת מהרמב"ן. (הריטב"א מביא את שני הגירסאות ומעדיף את גרסת הרמב"ן):

חוצה לו קורין מחמת הכרך ... והילכך: כיון דמעיקרו נתחייב הסמוך לכרך לקרוא בט"ו משום דמיגנו בתוך הכרך, הסמוך לו והנראה עימו שלא נחרבו ולא נשתנו,

במילתיהו קיימי וקורין בט"ו כדין הראשון. ומשום הכי קא מתמה: ⁷⁵חוצה לו שלא נתחייבו אלא מחמת סמיכות הכרך קורין בט"ו, ובו שהוא היה עיקר אין קורין?!"...
רשב"א מגילה ב:

גירסת הרשב"א היא "חוצה לו". על פי זה הגמרא לומדת מדין הסמוך לכרך את גדר מוקף, וכשם שהסמוך מתחייב כמוקף אף שאין בו קדושת ערי חומה, כך המוקף עצמו.

דברים מפורשים יותר ברשב"א ישנם במקום נוסף:

וכי תימא בשלמא למאן דאמר (לקמן י, א ו-ב) "קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא", כיון דעד"ן בקדושתה עומדת לענין בית בבתי ערי חומה ושלוח מצורעים הלכך אף היא קדושה לענין קריאת המגילה. אלא למאן דאמר "קדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבא" אמאי, כיון דאזלא לה קדושתה לענין בית בבתי ערי חומה ושלוח מצורעים אף לענין מגילה יהא כן?
יש לומר כיון דאזלינן בה בתר יהושע כדי לחלוק כבוד לארץ, הרי אנו דנין אותה לקריאתה כדינה שבימי יהושע ואפילו למאן דאמר לא קדשה לעתיד.
ועוד דלגבי קריאתה הקלו, שהרי כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נדון ככרך, אף על פי שלענין בית בבתי ערי חומה אין נדון כן אלא מה שלפנים מן החומה. ...
והלכך לא כל שאין קדושתה קיימת לענין בית בבתי ערי חומה אינה קדושה לענין קריאתה, אלא כיון שהיתה קדושה אף על גב דאינה קדושה עכשו מקילין וקורין בה בט"ו.

התקנה של מוקף דמגילה היא על ערים שבעבר היתה להם קדושת ערי חומה אף אם סתרו חומתה.

⁷⁵ יש לציין שהרשב"א משנה את סדר מבנה השאלה וממקם את "חוצה לו" לפני "בו", משום שבד"כ נשאלת תמיהה, הדוגמא המלמדת מופיעה ראשונה, והנלמדת מופיעה שניה. בעיה זו, שפתר הרשב"א ע"י שינוי גירסא, היתה הגורם לאחרונים, כמו החיד"א, להבין אחרת את הגמרא והיתה גם הסיבה שהגר"א הביא אפשרות נוספת של קריאה בניחותא.

ערי הלויים עד סתירתם היו בעלי קדושת חומה גם לפי לתוספות, ועל כן גם פקעה קדושתם, הרי הם נכנסים בגדר מוקפים דמגילה. הרי בסופו של דבר לכל הערים כיום פקעה קדושת חומתן אלא כל שבעבר היתה בה זמן חלות כלשהי של עיר חומה, הרי היא בגדר מוקף לענין מגילה.

סיכום דעת הרמב"ן, רשב"א וריטב"א:

הרמב"ן והריטב"א למדו ממוקפים של ערי חוץ לארץ שגדר מוקפים דמגילה אינו כולל קדושת ערי חומה.

הרשב"א לומד זאת מדין סמוך לכרך שגם הוא אינו נכנס לגדר קדושת ערי חומה.

אמנם ניתן אולי לדחוק שהדיוק לא מוכרח, ועל כן נמשיך לעסוק בגידרי מוקף דמגילה בדברי הראשונים וננסה לבחון האם חלות קדושת החומה היא אחד מגידרי התקנה:

דיון בגדרים נוספים של מוקף דמגילה

בגמרא ובראשונים מצינו דיונים העוסקים בהשוואות אחרות בין ערי חומה ומגילה. הדיונים עסקו בהגדרות הבאות:

1. ישב ולבסוף הוקף

2. עיר מוקפת כטבריה, הסמוכה לים ומאותו צד הים משמש כחומתה

כלומר: מדובר בגדרים שלערי חומה הם חלקיים ושלא מספיקים להחיל קדושת ערי חומה. לעומת זאת בערי המקלט וערי הלויים הושלמו התנאים וחלה קדושת החומה עד שסתרו את חומתה. רק משתיקת הראשונים על ערי מקלט כבר היה ניתן אולי לדייק שוודאי הן נכנסות לגדרי מוקף לענין מגילה, שהרי אם הספק נפל בהגדרות חלקיות, ששם ודאי לא חלה קדושת ערי חומה, כ"ש⁷⁶ כאשר מדובר בעיר שמלאו בה כל ההגדרות לענין בתי חומה, ואף קדושת חומתה חלה פרק זמן מסוים, ורק סיבה חיצונית הפקיעה את קדושתה.

ובכל זאת, מכיון ששתיקת הראשונים בנושא כל שהוא היא לא תמיד הוכחה מספיקה, ננסה לפשוט את שאלתינו מהדיונים בשאלות שכן עסקו בהם הראשונים. כל הגדרה חלקית של בתי חומה שלא

⁷⁶ ובאשר לטענה שמא חומת עיר מקלט במצב נחות יותר שהרי חומתה אינה ראויה להיות קיימת כדברי התוספות, וב"שב ולבסוף הוקף", או עיר כטבריה, לפחות יש חומה הראויה להתקיים? על כך נענה: ומה בכך? הרי היתה חומת חברון ראויה עד שסתרו חומתה, ומה לי אם קדושתה פקעה בגלל פקיעת קדושה ראשונה, או בגלל סתירתן? הרי עיקר ההגדרה היא האם היו קיימות בזמן כיבוש יהושע!

מספיקה להחיל קדושת ערי חומה, שנמצא אותה כן מתאימה להגדרת מוקף לענין מגילה, יכולה לפשוט את שאלתינו.

"ישב ולבסוף הוקף" – שיטת רש"י

אחד מגידרי בתי ערי חומה הוא: "הוקף ולבסוף ישב"⁷⁷. מה דין עיר מוקפת חומה מזמן יהושע בן נון שקודם נתישבה ורק אחר כך הוקפה?

וא"ר יהושע בן לוי כרך שישב ולבסוף הוקף נדון ככפר

מגילה ג:

סנתיסב תחלה צנחיס ולבסוף הוקף חומה נידון ככפר לענין בתי ערי חומה

רש"י ד.ה שישב ולבסוף הוקף.

האם רש"י סובר שההלכה "ישב ולבסוף הוקף נידון ככפר" שייכת לדיני ערי חומה בלבד ולא לקריאת מגילה?

הפרשנות לדברי נתונה במחלוקת בין הראשונים לחלק מהאחרונים:

תוספות רשב"א ריטב"א ור"ן – רש"י סובר ש"ישב ולבסוף הוקף שייך רק בערי חומה ולא במגילה

פני יהושע, טורי אבן והנציב מוולוז'ין (בספר מרומי שדה) – גם רש"י מודה שדין זה שייך למגילה.

הראשונים חולקים על רש"י

הראשונים הסוברים ש"ישב ואחר כך הוקף" הוא גדר הפוסל עיר לענין מוקף דמגלה הם:

תוספות, רא"ש, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א ור"ן.

הריטב"א מנמק את הדברים:

כל שדינו ברור לענין בית בבתי ערי חומה ולא אתו למסרך ולמיטעי ביה, הקילו בו

לענין מקרא מגילה. אבל כרך שישב ולבסוף הוקף לא בריר הכי לאינשי, ומדרשא

⁷⁷ ראה ערכין לג:

דוקא אתי, ואילו מפשטיה דקרא לא משמע דאיכא סברא בהא, לכך אם הקילו בו לענין מקרא מגילה, יבואו לדון כן לענין בתי ערי חומה, ולפיכך לא הקילו בו ריטב"א מגילה ג:

דינה של טבריה

בגמרא מגילה בירושלמי⁷⁸ ובבבלי מצוינים מעשיהם של חכמים ביחס לקריאת מגילה בטבריה: חיזקיה קרא מגילה יומיים מספק ואילו רבי ורבי יוחנן קראו מגילה בט"ו בלבד כפי מי ההלכה?

הריטב"א:

... טבריה אין לה דין מוקפת חומה לענין בתי ערי חומה מפני שצד אחד ימה חומתה ... ולענין מקרא מגילה ... ורבי יוחנן פשוט ליה דקורין בה בט"ו בירושלמי, והכי אסיקנא בגמרא דילן במסכת ערכין ... רבי יוחנן ... "קל הקלו בקריאתה" ... וכשם שהקלו בזה כך הקלו לענין טבריה. והלכתא ודאי כרבי יוחנן (שקוראים בטבריה בט"ו) דהכי אסיקנא בגמרא בערכין.

ריטב"א מגילה ב:

הריטב"א מסתמך על הכרעה מפורשת של הגמרא בערכין שהלכה היא שדין טבריה הוא בט"ו בלבד. גירסא זו של גמרא זו לא נמצא בידינו, אך לפנינו עדות מפורשת של הריטב"א על פסק הגמרא.

הרשב"א והר"ן:

ומסתברא לי דאפילו לענין מקרא מגילה אמר ריב"ל (י"שב ולבסוף הוקף נידון ככפר") ולדידיה מוקפין ממש בעינן לענין קריאה כענין לבית בבתי ערי חומה. ולמאן דאמר "סביב" פרט לימה חומתה, אף לענין קריאה כן ... וחיזקיה ... דמספקא ליה ... פליגא חיזקיה אדריב"ל ... וקיימא לן כריב"ל

רשב"א מגילה ג:

⁷⁸ מגילה ירושלמי א ה, ובבלי מגילה ה.

הרשב"א והר"ן סוברים שלדעת רבי יהושע בן לוי, גדרי מגילה תואמים לגמרי את גידרי עיר חומה מקודשת. יש לציין שאין הוכחה ברורה לדברים אלו מהגמרא.

אם כן מחלוקת מהו דינה של טבריה:

ריטב"א – דין מוקפת, ע"פ הכרעת הגמרא

רשב"א ור"ן – דין פרוזה

הכפתור ופרח:

עוד אחד מהראשונים (בן דורו של הריטב"א), רבי אשתורי הפרחי, בעל הכפתור ופרח, עסק בשאלת טבריה והכריע שדינה כמוקפת חומה:

וכן על טבריה אמרתי כי יש לה דין מוקפת חומה, מההיא דרבי (מגילה ה:) עליו השלום, ע"כ, והדין עימו⁷⁹

שיטת הרמב"ם במקרים אלו:

הרמב"ם לא דיבר על שתי השאלות הנ"ל (ישב ולבסוף הוקף ודינה של טבריה). ההגדרה היחידה שהרמב"ם נתן לדין מוקף לענין מגילה היא שהיא צריכה להיות מוקפת חומה מימות יהושע בן נון. לענין ההשוואה לגדרי בתי ערי חומה, לא נמצא ברמב"ם רמז. אם כן, יש לכאורה להיצמד להגדרתו היחידה והיא ממתני החומה ולא יותר.

כך דייקו הלחם משנה (הלכת מגילה פרק א הלכה ח), תורת רפאל (סימן קכ"ג), הרב קוק (מצות ראייה סימן תרפ"ח), ערוך השולחן (סוף סעיף ז), משנת חנוך⁸⁰ (סימן לז) ואמנם שתיקת הרמב"ם היא לא ראייה מספיקה, אך יכולה להצטרף לתמונת ההכרעה.

פסקי האחרונים ביחס לטבריה

שילטי הגיבורים (דף ב. בדפי הריף), המגן אברהם (ס"ק ד), הרדב"ז (שו"ת א רנ"ב) והמשנה ברורה (ס"ק ט) פסקו כשיטת חיזקיה בגמרא ולכן יש לקרוא בטבריה יומיים מספק.

⁷⁹ הדברים הובאו בשם הרב מתתיה מבית שאן, והכפתור ופרח הסכים עם דבריו.

⁸⁰ לרבי חנוך זונדל גרוסברג

פוסקים אלו לא הביאו את דעות הראשונים ביחס לטבריה וספק אם בכלל היו בפני האחרונים הללו את דבריהם של הראשונים, ולכן פסקו האחרונים ישירות מהגמרא.

על המשנה ברורה העיר הרב יוסף שבתי שני, בעל "ברית אברהם", שיתכן ונשמטו ממנו דברי הריטב"א.

סיכום דעות הראשונים בהתאמת גדרי מוקף דמגילה לגדרי בתי חומה:

קדושת ערי חומה: הרמב"ן והריטב"א, על פי ביאורו של החזון איש לגמרא בירושלמי, והרשב"א, סוברים שחלות קדושת ערי חומה היא לא אחת מגדרי מוקפין דמגילה והראיה היא ממוקפין דחו"ל או דין הסמוך לכרך.

מוקף ואחר כך ישוב – רוב הראשונים סוברים שאינה נחשבת מוקף למגילה. גם בדעות החולקים, רש"י והרמב"ם, ניתן להטיל ספק האם חולקים על כך מכיון שדבריהם לא מפורשים

ימה הוא חומתה כטבריה – הר"ן והרשב"א פסקו מסברא לא מוכרחת שדינה כערי פרוזה

הריטב"א פסק שדינה כמוקפת על סמך פסק הגמרא.

נראה לכאורה שעל פי הריטב"א המסתמך על הגמרא ובצירוף שתיקת הרמב"ם ושיטת רש"י ראוי להכריע שדין מגילה טבריה הוא כעיר מוקפת ויש לקרוא בט"ו בלבד.

אולם האחרונים כמגן אברהם, רדב"ז ומשנה ברורה פסקו שדין טבריה מסופק ולכן יש לקרוא יומיים, והערנו שיתכן ולא ראו האחרונים את דברי הריטב"א ולכן פסקו ישירות מהגמרא.

א"כ: נראה בבירור משטות הראשונים שנכון לכאורה להכריע שלעיר מקלט יש דין מוקף לענין מגילה:

1. דעת הרמב"ן הריטב"א והרשב"א שקדושת החומה היא לא מגדרי מוקף דמגילה.
2. דין טבריה נראה שראוי להכריע שיש לה דין מוקף למרות שאינה בגדרי ערי חומה
3. ביאור הראשונים על רש"י והאחרונים על הרמב"ם שאינם מצריכים גדרי ערי חומה למוקף דמגילה.

דעת האחרונים ביחס לפקיעת קדושת עיר מקלט

כפי שראינו לעיל, נראה שטבריה דינה ראוי להיות מוכרע ע"פ הראשונים, ולהחשב כמוקפת לענין מגילה, ואם כך, כל שכן עיר מקלט התואמת יותר את הגדרות ערי חומה מטבריה. אולם, אף שאולי די היה בכך, מאחר ודברי האחרונים ביחס לטבריה הותירו את דינה בספק, נמשיך ונבחן את דין חברון בפני עצמה:

שיטת הרשב"א והר"ן, ביחס להגדרת מוקף לענין מגילה, כפי שראינו לגבי לטבריה, היא המחמירה ביותר. הדרישה ע"פ ראשונים הללו היא לעיר שעונה על כל הקריטריונים של עיר חומה מקודשת. נדון כעת את עיר מקלט שסתרו חומתה. הגמרא הערכין לד. קובעת שעיר שסתרו חומתה היתה מקודשות עד רגע הסתירה.

אזמסתתרי מסתתרי אי מיזבני ליחלטו קמ"ל

כלומר: היה לעיר מקלט שסתרו את חומתה דין קדושת עיר חומה עד רגע הסתירה. אולם לאחר הסתירה פקעה קדושת עיר חומה ממנה. האם לענין מגילה די בזה שעיר המקלט היתה מקודשת כמוקפת חומה מימות יהושע בן נון, על אף שפקעה קדושתה מאוחר יותר, או שעל מנת להחשב מוקפת חומה לענין מגילה, היתה עיר המקלט צריכה להחשב מוקפת כל זמן חלות קדושה ראשונה? נענה על כך שתי תשובות:

א. די בזמן קצר של חלות קדושת החומות

לפי שיטת הראב"ד והתוספות שראינו לעי"ל, למאן דאמר "קדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא", אם נפלו החומות פקעה קדושתם, אף שעדין "קדושה ראשונה" קיימת. האם משום כך אין לאותה עיר שנפלו חומותיה דין מוקפת לענין מגילה? הרי גם לרשב"א ולר"ן, ההגדרה לענין מגילה היא עיר שהיתה בקדושת עיר חומה תקופה מסויימת, מזמן כיבוש יהושע בן נון ועד שנפלה חומתה, ואף על פי שבשלב מסויים פסקה קדושתה, קודם לחרבן בית ראשון ותום "קדושה ראשונה", אין הדבר גורע ממנה להחשב כמוקפת חומה. אם כן, אין הבדל אם קדושת חומתה עמדה לה זמן קצר, עד שהפכו את העיר לעיר מקלט, כחברון, או פרק זמן ארוך יותר.

ב. די בכך שבזמן כיבוש יהושע חברון היתה עם חומה

הגדרת עיר מוקפת לענין מגילה היא עיר עם חומה שנכבשה ע"י יהושע בן נון. אין דרישה לקדושת עיר חומה, ולכן, אף אם קדושת החומות לא היתה חלה כלל, עיר מקלט עומדת בהגדרה זו. להלן אותם אחרונים בדורות הקודמים שהתייחסו לשאלה זו לגבי העיר חברון:

א. הרב יצחק ברכה:⁸¹

והשתא לפי זה יש לספק בחברון אם היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון לענין מקרא מגילה שתלו הדברים מימי יהושע בן נון. ואף שהיתה עיר מקלט, מכל

⁸¹ מרבני ארם צובה, נפטר לפני כ-250 שנה, בן דורו של החיד"א

מקום אפשר שנפלה להם ביד ישראל הכובשים כשהיא מוקפת חומה. ואף על פי
שאחר כך עשאוהו עיר מקלט וסתרו החומה, מה בכך הרי היתה זו מוקפת חומה
מימות יהושע.

בירך יצחק דרוש לפורים (ע"מ 108 ירושלים תש"מ)

ב. **החיד"א**, בן דורו של הרב יצחק ברכה, הביא את דבריו ופסק כמותם:

בעיר הקודש חברון תוב"ב מנהג קדום לקרות המגילה יום י"ד ויום ט"ו שלא
כדברי הרדב"ז ... והרב בירך יצחק דרוש פורים כתב ששמע משם מורנו הרב
מהר"י זאבי ז"ל דהיה תמיה על המנהג והוא ז"ל ישנו בנותן טעם ... ולפום
ריהטא נראה לי דהדין עם הרב בירך יצחק. והגם שהרדב"ז כתב דלא יקראו
אלא ב"ד, הרי המנהג קדום להפך, וצריך לתת טעם לראשונים רבנן קדישא
שנהגו כן. ויש חילוק בין בתי ערי חומה לקריאת המגילה ולא תיקשי
מהתוספות, ודוק היטב כי קיצרתי

שו"ת חיים שאל ח"ב סימן לח אות צד⁸²

החיד"א נימק את הפסק שיש לקרוא יומיים בחברון בשני נימוקים:

מנהג קדום לקרא יומיים. אם הקדמונים קראו יומיים יש מכאן ראייה שמסורת בידם שחברון היתה
לפחות ספק מוקפת חומה.

1. למנהג המקובל ידוע תוקף של פסיקת הלכה

"והקבלה והמעשה הם עמודי ההוראה"

רמב"ם הלכות שמיטה יובל י, ו,

כנסת הגדולה סימן רטז לרבי חיים בנבנישתי

2. גדר מוקף חומה לענין מגילה הוא מוקף מזמן כיבוש יהושע בן נון ולא קדושת ערי
חומה

⁸² פסק זה של החיד"א הובא גם בסיפרו על השו"ע ברכי יוסף תרפ"ח ד

ג. רבי יהוסף שוארץ:

הרב יהוסף שוארץ מציין את חברון כעיר הקוראת יומיים מגילה משום הספק לגבי מיקומה המדויק. באשר לטענת הרדב"ז כי חברון היתה ללא חומה משום היותה עיר מקלט, הוא כותב:

כלל העולה שלא נוכל להחליט מאחר שידענו שעיר פלונית היתה מוק"ח מבצר וכרך אי אפשר להפרישה לעיר מקלט ולעיר לויים, לא כן, אם היה הכרח להפרישה אין מונעים בשביל שהיא מוקפת חומה כי אם סותרים חומותיה כדי שתיקרא עיר פרוצה

דברי יוסף דף יג.

הרב יהוסף שוארץ הבין שהרדב"ז סבר שחברון לא היתה כלל מוקפת חומה, גם בכיבוש הארץ, ולכן האריך וטען שמוכח שהיתה מוקפת אלא שסתר חומותיה. לדבי פקיעת קדושת החומה לאחר סתירתה לא התייחס הרב שוארץ, ומשמע שפשוט היה בעיניו שאין דבר זה סיבה לאי השב חברון כמוקפת

ד. הרב אברהם אהרון פראג

ולעניות דעתי נראה דתלוי בשעת כיבוש, דעיר שהיתה אז מוקפת, אע"פ שנתנה אחר כך ללויים והחריבו חומתה ובטלה קדושתה, מ"מ לענין מגילה נקראת מוקפת. ובריש מגילה אמרינן יליף "פרזי" "פרזי" מקרא ד"לבד מערי הפרזי הרבה מאוד", ושם איירי בשעת כיבוש סיחון ועוג, ודי שתהיה מוקפת באותה שעה. ולפי זה, אותן ערי מקלט וערי לויים שהיו מוקפות כל שנות כיבוש וחילוק דינן כמוקפות ... ואע"פ שאחר כך נעשית עיר מקלט וסותרו חומתה לא אישתני דינה לענין מקרא מגילה. נרות אהרון ע"מ עד

הרב פראג מביא סיוע לדבריו שדין מגילה לא תלוי בקדושת החומה מכך שהגמרא הבבליית במסכת מגילה למדה את המקור לדין מוקפין עוד מימי משה בזמן כיבוש סיחון ועוג, כלומר: אין הדבר תלוי דוקא בזמן יהושע, דבר היחודי לערי חומה מקודשות, אלא עוד קודם.

ה. הרב טיקוצ'נסקי

הרב טיקוצ'נסקי מונה את חברון כעיר המחוייבת יומיים. ולענין היות חברון עיר מקלט, הוא כותב:

הגם ששכם וחברון היו ערי מקלט, יש לומר שבזמן שיחדוס לערי מקלט פרצו חומותיהם.

ארץ ישראל סימן ה ע"מ מד בהערה 1

ציון פריצת החומות בדברי הרב טיקוצ'נסקי הוא סיבה לחייב בט"ו ולא לפטור. כלומר: למרות שחברון עיר מקלט, היה לה חומה שמחייבת אותה מגילה גם בט"ו, אלא שפרצו חומותיה.

סכום נושא: בית שמש כעיר מקלט

ארבע הנחות היסוד לאי קיום דין מוקף בערי הלויים משום היותם עיר מקלט נמצאו מעוררות ואולי אף כראויות ליפול:

א. ההנחה שעיר לויים היא עיר מקלט לענין דין חומתה:

1. הירושלמי (ע"פ הרדב"ז) והרמב"ן מייחסים את דיני עיר מקלט באופן בלעדי רק לשש ערים ולא לכל ערי הלויים.
2. גם קיום ערי הלויים כעיר מקלט היו באופן זמני בלבד: רק בימי בית ראשון ואולי גם לא מיד בימי יהושע בן נון (כפי שמשמע מהפסוקים) אלא בשלב מאוחר יותר עקב ריבוי הצורך בהם כעיר מקלט. ומכיון שתיפקודם כעיר מקלט לא היה מהותי להם, מסתבר שדין איסור חומה לא יחול עליהם, וגם אם כן, רק באופן טכני של הסרת חומה ולא עקירת קדושתה.

א"כ, ספק אם ערי הלויים היו עיר מקלט

וגם נאמר שכן, ספק אם הסירו את חומותיה

וגם אם נאמר שכן, מכיון שדין עיר מקלט לא מהותי לעיר, הרי שלא פקעה קדושת חומתה בכך.

ב. ההנחה שהסירו חומות עיר מקלט

הסתירה:

ישנם מקורות סותרים בדבר חומה בעיר מקלט:

מצד אחד יש את ההבנה המקובלת בגמרא בערכין לג: ממנה משמע שיש איסור חומה בעיר מקלט.

ומצד שני ישנם ראיות לחיוב חומה בעיר מקלט:

1. עיר מקלט מחויבת להיות מבוצרת מפני גואל הדם (ע"פ בעל הטורים ומדרש לקח טוב
2. עיר הלויים היו כולן מוקפות חומה (ע"פ הערך דל וכך גם מסתבר להבין ברש"י)
3. בחברון היו אזורים מוקפים ומפורזים. מהפסוקים משמע שעיר המקלט היתה דוקא במקום המוקף.

ישוב הסתירה:

סתירה זו הביאה פרשנים רבים (ערוך לנר, חשק שלמה, יד דוד, שו"ת נחלת דוד, שו"ת מגן האלף, שו"ת דובב משרים, הרב קוק) לבאר את הגמרא בערכין באופן שונה: **האיסור בעיר מקלט הוא לא בקיום החומה אלא בהיות העיר גדולה** אלא שהמציאות היתה (יתכן ורק בשלב הה"א, כפי שיבואר לעייל) שערי המקלט כערים בינוניות לא היו מוקפות חומה.

האם ערים בינוניות היו מוקפות חומה?

ישנם ראיות ממדרשי ההלכה (מובא ע"י הנציב בקדמת העמק) כי גם ערים בינוניות היו מוקפות חומה.

העלנו שלוש אפשרויות התמודדות עם סתירה זו:

א. השיטה הכוללת:

הגמרא חזרה בה מההבנה שערים בינוניות היו ללא חומה מימות יהושע בן נון.

ב. מחלוקת סוגיות:

הרמב"ם והראשונים פסקו כמו הסוגיה המדברת על בעיה בעיר גדולה, והסוגיה בערכין המדברת על בעיה בחומה אינה להלכה. מכאן שעיר בינונית, אף מוקפת חומה, יכולה להיות עיר מקלט.

ג. גרסת הגמרא שלנו לא מעודכנת:

לפני הראשונים (לפחות בחלקם) היה את מסכת ערכין במהדורא מעודכנת יותר עם שינויים, תוספות והשמטות. מסתבר שסוגיה זו של איסור חומה בערי לויים הושמטה באותה מהדורה. כך מובן יהיה ההתעלמות של הרמב"ם והכסף משנה מהגמרא בערכין לג: ומישובות תמיהות נוספות.

סיכום:

אם כן, **היו ערים בינוניות מוקפות חומה מימות יהושע בן נון.**

(מסתבר שעיר המקלט חברון נבחרה להיות בקטנה שבערי חברון (כמוכח בפסוקים שחברון היא קבוצת ערים ולא עיר אחת בלבד) המוקפות חומה והיא היתה מחוייבת להיות מוקפת חומה גם כעיר מקלט משום גואל הדם.)

הסרת החומה המדוברת בערכין לג: היא רק בערי מקלט וערי לויים גדולות ולא בבינוניות.

ג. ההנחה שסתירת החומה מפקיעה את קדושתה

א. שיטת הרמב"ם (ע"פ ערכי עלי, שפת אמת וערך דל) והתוספות בתירוצו הראשון (ד.ה. "הן ומגרשיהן למיסתרינהו קיימי" בערכין לג):

עיר מקלט שנסתרה חומתה לא נפקע ממנה קדושת ערי חומה.

הרמב"ם הוא עמוד ההוראה ועל פיו נקבעת ההלכה.

ב. בשיטת תוספות בתירוצו השני ניתן להבין ש:

1. הקדושה מתבטלת רק לה"א של הגמרא אך למסקנה הקדושה קיימת

(ע"פ ביאור של הרב יוסף ליברמן)

2. הקדושה רק נגזזת ולא מתבטלת. כשעיר המקלט לא מתפקדת כעיר מקלט קדושת

ערי חומה חוזרת (ע"פ מנחת חינוך ורבו של הערך דל).

ולגבי עיר לויים, נאמר את הדברים ביתר שאת כי הרי אינם עיר מקלט באופן מהותי,

וכל שכן שלא תיפקע קדושת חומותה.

ד. ההנחה שדין מגילה תלוי בקדושת ערי חומה

הראשונים:

הרמב"ן והריטב"א למדו ממוקפים של ערי חוץ לארץ שגדר מוקפים דמגילה אינו כולל חלות קדושת ערי חומה.

הרשב"א לומד זאת מדין סמוך לכרך שגם הוא אינו נכנס לגדר קדושת ערי חומה.

דין טבריה:

ניתן ללמוד את דין עיר ללא קדושת חומה מדינה של טבריה. דינה של טבריה, נראה שראוי להכריע שיש לה דין מוקף למרות שאינה בגדרי ערי חומה (ריטב"א ע"פ גירסת גמרא על מסכת ערכין שהייתה בידו, הכפתור ופרח, שיטת רש"י וכן הרמב"ם ע"פ הלחם משנה והרב קוק)

האחרונים:

האחרונים שסברו שמעמד חומת עיר מקלט אינו פוגע במעמד העיר חברון כעיר מוקפת לענין מגילה הם: הבירך יצחק, החיד"א, הדברי יוסף, הרב אברהם אהרון פראג והרב טיקוצ'נסקי

א"כ, לסיכום:

- א. ספק אם עיר לויים היתה עיר מקלט
- ב. גם אם היתה עיר מקלט, ספק אם סתרו חומותיה
- ג. גם אם סתרו את חומתה, הרי הרמב"ם, עמוד ההוראה, פסק שקדושת חומתה לא פוקעת עם סתירתה, (ונוסיף את דעתו של ה"ערך דל" שלאחר סתירת החומה בנו לה שוב חומות בינוניות כי ערי הלויים מחוייבות בחומה)
- ד. גם אם הסתלקה קדושתה עם סתירת החומה, מסתבר שהדבר אמור רק בששת ערי המקלט, ואף בהן היא רק נגנזה זמנית כל עוד היא עיר מקלט.
- ה. גם אם פקעה קדושתה לגמרי הרי מוקפים דמגילה לא תלויים בקדושת החומה אלא בחומות מימות יהושע בן נון בלבד, כפי שגם מוכח מדין טבריה.
- וכך גם סברו הרב יצחק ברכה, החיד"א, הרב יהוסף שוארץ, הרב אברהם אהרון פראג והרב טיקוצינסקי.

על כן, נראה לעניות דעתנו, מאחר ויש בשאלה זו חמש ספקות על מנת לטעון שבית שמש אינה בעלת דין מוקף משום היותה עיר כהנים, ומאחר ויש גם פסיקות מפורשות של עמודי הוראה בישראל המבטלות חלק מספקות אלו, וביחוד שהלכה למעשה בעיר חברון המנהג לקרוא יומיים, והחיד"א מנמק זאת משום שאין דין מגילה זקוק לדין קדושת עיר חומה, א"כ, שאלה זו נופלת ואין לטענה זו מקום.

ואם כן, **אין מניעה כלל לראות בבית שמש כעיר חומה משום היותה עיר כהנים.** ואם נוסיף לכך את הערים הרבות הנוספות באיזור בית שמש, המחילים על העיר של ימינו דין מוקף מצידם, הרי שטענה זו נפלה לחלוטין.

פרק ד

עקרונות לזיהוי מקום כעיר קדומה

הסתברות כוודאות

הקדמה

לאחר שהוכחנו מהן הערים מהתנ"ך שהיו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, נרצה כעת לזהות אותן ולדעת היכן הן ממקומות ומהו שיטחן הגאוגרפי. בפרק זה נרצה לקבוע עקרונות שינחו אותנו להגדיר מקום כמזוהה, אך ראשית נרצה לעסוק בשאלה הבאה:

מכיון שחלפו אלפי שנים מימות יהושע בן נון ושאלת הספק שמלוה נושא זה קיימת במידת מה, השאלה היא: מהי רמת הודאות הנדרשת על מנת לקבוע שהזיהוי שבידינו הוא נכון? האם הוכחה מסתברת מאוד היא מספיקה כהוכחה או שרק ודאות מוחלטת של 100% מספיקה על מנת לזהות עיר קדומה?

יש תחומים בתורה שדי ברוב של 51% על מנת לקבוע את ההלכה.

כותב על כך רבי שמעון שקופ:

... דזין לילך בתר רוב הוא חוק התורה, אף שאינו בירור גמור, דהרי ידעין דיש מיעוט, מ"מ אמר רחמנא שעלינו להתנהג בכל דרכי התורה על פי הרוב, אבל כל זה בדברים שעיקריהם הוא חוק התורה ...

ובזה יש מקום לומר דמה דאמר שמואל כי אזלינן בתר רובא באיסורא אבל בממונא לא אזלינן, בתר רובא הוא הכונה בדברים שיסודם חוק התורה אמרה תורה ליזיל בתר רוב, אבל בממון שיסודו הוא הסכמת שכלי גם בירור הספיקות תלוי על פי שכל וסברא.

שערי יושר שער ג

הרב שמעון שקופ מחלק בענין רוב בין דיני ממונות לשאר דיני תורה: בדין תורה יש ודי ברוב של 51%, לעומת דיני ממונות נקבעים על פי ההגיון וההסתברות ולא די ברוב מועט שכזה.

אולם גם בדיני ממונות אין דרישה של 100% אלא די בהסתברות ואמדם הדעת:

גם הדיינים יודעי דת - ידונו לפי אומד דעתן אם הוא אומדנא המוכחת כי
אומדנא המוכחת הוא הדין לאמתו כמו שמצינו במעשה של שלמה עם
הזנות

שו"ת הרמ"א לג

האם מלבד הלכות איסור והיתר ודיני ממונות שהזכרו לעייל גם בשאר התחומים די לנו בהסתברות
על מנת להחשב כדין ודאי או אנו נדרשים לודאות מוחלטת של 100%?
ננסה להתבונן בהתייחסות האחרונים להלכות שונות ולהסיק מהם לענייננו:

ראיות ליחס ודאי בדבר המסתבר⁸³

1. הסתברות נחשבת כוודאות:

א. רמב"ן:

יודע כל לומד תלמודנו שאין במחלוקת מפרשיו ראיות גמורות ולא ברוב
קושיות חלוטות שאין בחכמה הזאת מופת ברור כגון חשבוני התשבורות
ונסיוני התכונה. אבל נשים כל מאדנו ודיינו מכל מחלוקת בהרחיק אחת
מן הדעות בסברות מכריעות ונדחוק עליה השמועות ונשים יתרון הכשר
לבעל דינה מפשטי ההלכות והוגן הסוגיות עם הסכמת השכל הנכון וזאת
תכלית יכלתנו. וכוונת כל חכם וירא האלהים בחכמת הגמרא
הקדמה למלחמות ד'

ב. הפרי חדש:

כלל יב: היכא דאיכא ספיקא אלא דאיכא רגלים לדבר לאיסורא או
להיתרא לא מיקרי ספק
כלל יג: היכא דאיכא תרי צדדין להחמיר וחד להקל לא מיקרי ספק

⁸³ ועיין עוד ביתר הרחבה במאמרו של הרב דביר לוי בירחון האוצר מ"ט "שיקול הדעת וספקא דרבוותא" עמ'

כלל יד: ספיקא הרגיל וקרוב לודאי לא מקרי ספק

כללי הספקות בסימן ק"י ביורה דעה

ג. הראיה קוק:

באמת אומדנא ברורה - דין תורה יש לו שהוא נחשב כודאי גמור...
בדרך כלל, במקום שמתברר להדיין בכלל אמיתת הענין, לא על פי איזה
פרט של אומדנא, אלא מההיקף של כמה עניינים ביחד, זהו ענין ברור.
עזרת כהן⁸⁴ סימן מא

2. סימנים דאורייתא

נחלקו בגמרא (בב"מ כז:) אם "סימנים דאורייתא או דרבנן".
המגיד משנה מחלק את הסימנים לשלושה סוגים:

דע ששלשה מיני סימנין יש:

1. **סימנין מובהקים ביותר** כגון נקב יש בו בצד אות פלוני וכיוצא בזה ואלו הסימנים מחזירין עליהם אבדה דבר תורה לדברי הכל והרי הן כעדים.
2. **סימנים חשובין** כגון מדת ארכו ומדת רחבו וכן משקלו וכיוצא בזה מחזירין עליהם אבידה ואלו מחלוקת בגמרא (דף כ"ו:) אם הם דאורייתא או מדרבנן ואלו נקראים לפעמים סימנין מובהקים בגמרא ולאלו כיון הרב כאן ואחז לשון הגמרא
3. **יש סימנין גרועין** כגון סומקי וחיורי ואין מחזירין עליהם אבידה וארוך וגוץ וכיוצא בזה כיון שלא אמר מדתן:
מגיד משנה הלכות גזלה ואבידה יג

המגיד משנה מבאר שסימנים מובהקים ביותר נחשבים כראיה מדאורייתא אף למאן דאמר "סימנים דרבנן", וכל המחלוקת בגמרא היא ב"סימנים חשובים" הפחותים מ"מובהקים ביותר".

⁸⁴ המחבר הוא הרב אברהם יצחק הכהן קוק

להלכה פסק הרמב"ם (הלכות גירושין ג יא) ש"סימנים דאורייתא", כלומר: די בסוג השני הפחות מוחלט בודאותו על מנת להחשב כראיה.

3. עוד ראיה

ראיה נוספת⁸⁵ הביא ניתן להביא מסוגית "קבר שאבד בשדה":

שדה שנאבד בה קבר, הנכנס לתוכה טמא.
נמצא בה קבר, הנכנס לתוכה טהור, שאני אומר קבר שאבד הוא קבר
שנמצא, דברי רבי
רשב"ג אומר: תיבדק כל השדה כולה
פסחים י':

ישנה מחלוקת ראשונים אם הלכה כרבי או רשב"ג. אך כאשר יש רגלים לדבר שזהו
הקבר, לכו"ע סומכים על כך והנכנס לתוכה טהור:

ואפילו לרשב"ג דאמר תיבדק כל השדה כולה הנא רגלים לדבר
תוספות ד.ה. מי אמרין

ולענייננו, בתל בית שמש ותל ירמות נמצאו חרבות הערים ואף חומה קדומה. אוסף
הנתונים המורים על כל מקום ומקום, אותם נביא בפרק הבא, וצירוף כל המקומות יחדיו,
נראה שכל הנ"ל בהחלט יכולים להכנס לגדר "רגלים לדבר" שאלו הן ה"ערים האבודות".

דין ברכה בדבר מסתבר

המרכיב היותר חמור בדיוננו הוא הברכה: מצות מגילה היא תקנה שלא מהתורה, אולם הברכה
שנתקנה קודם קריאתה היא נחשבת כדאוריתא ופה קיים חשש איסור של "לא תישא את שם ד'
אלוהיך לשוא".

⁸⁵ ראיה זאת מובאת בש"ות מחקרי ארץ לרב רזיאל הכהן, סימן לה ע"מ רט"ז

בשאלת ברכה על תקנה מדרבנן שיש בה ספק האריך לבאר הרשל"צ הרב יצחק יוסף (בספרו ילקוט יוסף על הלכות פורים תשע"ו ע"מ 8-10) והוכיח מפוסקים רבים ממספר סוגיות שאין לחשוש לברכה לבטלה.

הרב יצחק יוסף הביא בין היתר את שו"ת חלקת מחוקק (מהד"ת ס"ס א) האומר **שבכל ספק דרבנן הקילו חכמים מדין ודאי** וכן את שו"ת דברי מלכיאל (ח"א סימן א) האומר **שכל תקנות חז"ל שהותרו מצד ספק יש לברך**.

החשש מטעויות בהכרעה

א. קצות החושן:

התורה ניתנה על פי הכרעת השכל האנושי... משום דתורה שבעל פה ניתנה כפי הכרעת חכמים אף על פי שאינו האמת
הקדמה לקצות החושן

ב. המהר"ל:

כי יותר ראוי ויותר נכון שיהיה פוסק מתוך התלמוד, ואף כי יש לחוש שלא ילך בדרך האמת ולא יפסוק הדין לאמיתו, שתהיה ההוראה לפי האמת, מכל מקום אין לחכם רק מה שהשכל שלו נותן ומבין מתוך התלמוד. וכאשר תבונתו וחכמתו תטעה אותו, עם כל זה הוא אהוב אל השם יתברך כאשר הוא מורה כפי מה שמתחייב מן שכלו, ואין לדיין רק מה שענינו רואות. והוא יותר טוב ממי שפוסק מתוך חיבור אחד ולא ידע טעם הדבר כלל שהולך כמו עיור בדרך.
נתיב התורה ספ"ו

הכיצד ניתן לזהות בוודאות עיר קדומה?

הקדמה

הכיצד ניתן לדעת האם עיר כלשהי היתה מוקפת מימות יהושע בן נון? איך ניתן להתגבר על פער של כ-3300 שנה? חז"ל אמרו לנו בענין זה את הדברים הבאים:

ולא אלו בלבד אלא כל שתעלה לך מסורת בידך מאבותיך שמוקפת חומה מימות

יהושע בן נון כל המצות הללו נוהגין בה

מגילה י':

מסורת על שם מקום היא ידיעה שמצליחה להשתמר אלפי שנים! עונה לתביעה זו היא התופעה הייחודית הקיימת בארץ ישראל וכמעט לא בשום מקום אחר בעולם: תופעת "שימורי השמות". אלפי הערים הקדומות, הבנויות והחרבות, שהיו בארץ לא נותרו אלמוניות אלא הן נושאות מסורות בדבר זהותן, מסורות בהם החזיקו יושבי הארץ לאורך הדורות, והגיעו עד אלינו. אולם הספקנות בדבר יכולתם לגשר על פער של מספר שנים כה גדול הביא רבים להטיל ספק גדול באמינותם. שיבוש השמות ע"י הניב הערבי והספק בדבר המיקום המדויק של העיר הקדומה עקב תזוזה טיבעית של מקום הישוב ברבות השנים והעתקתו למקום אחר, לא מאפשרים לנו לסמוך באופן בילעדי על שימורי השמות אלא מזקינים אותנו לבחון בעוד כלים נוספים את אמינות זהות המקומות. ננסה לבחון את היתכנות תופעת שימורי השם ואת יכולתנו לראות במסורות אלו כאמינות מבחינה הלכתית, ומהו המדד לפיו נוכל לסמוך על מסורות אלו.

על מנת לנסות לשחזר, לזהות ולהתאים בין חרבה של עיר קדומה לשם עיר המוכרת לנו מהמקורות, נרצה לבסס את הזיהוי של שימור השם בעוד נתונים ממספר תחומים:

1. התנ"ך ומקורות חז"ל השונים

2. מקורות הסטורים

3. ממצאים ארכאולוגיים

4. נתונים גאוגרפיים

נרצה לטעון כי ביסוסים אלו בכוחם לאשש את תופעת המסורת של שימורי השמות המוטלת בספק ולתת להם מעמד של זיהוי מסתבר ואף ודאי. לשם כך נקדים ונרחיב מעט בתופעת שימורי השמות, במדדים ההיסטוריים שיש לנו, ובעזר של עולם הארכאולוגיה להשלים את התמונה החסרה.

שימור שם

מימות יהושע בן נון ועד הכיבוש הערבי (כאלפיים שנה)

על יכולת השמות הערים המקוריות מימות יהושע בן נון להשתמר עד הימים שלאחר חורבן בית שני אין כאן שאלה גדולה. מלבד חמישים ושנים המפסיקות בין בית ראשון לטרום ימי בית שני⁸⁶, עת חזרו שבי ציון מבבל לארץ, יש רצף של כ-1400 שנים של נוכחות יהודית עיקרית השולטת על האופי התרבותי בארץ ישראל.

יתר על כן, לערים המוקפות חומה היה זיכרון משתמר נוסף, והוא "הלכות בתי ערי חומה":

כותב על כך הרשב"א:

ומסתברא לי דכל הני מילי בארץ ישראל שבזמן התקנה היו עריהם ידועות ומקובלות
בידם אי זו היא עיר ואי זו כרך מפני שהיה להם לדעת מחמת דין בית בבתי ערי
חומה ושלוח מצורעים
רשב"א מגילה י':

וכן כותב הגר"א:

ועוד דוקא בא"י שהיו עריה ידועות בשעת התקנה מחמת בתי ערי חומה כו'
ביאור הגר"א או"ח תרפ"ח סעיף ד

כלומר: ההלכות הייחודיות של בתי ערי חומה שנהגו בערים המוקפות חומה שימרו את זיכרון שמות הערים ומיקומם לאורך אלפי שנים, מימות יהושע בן נון ולפחות עד הימים שלאחר חרבן בית שני, במשך כ-1400 שנים.

⁸⁶ מבין העולים מבבל לארץ ישראל היו זקנים שנשתמר בזיכרונם המקומות בארץ ישראל וזיהויים עוד מימות נערוthem. בספר עזרא ונחמיה מוזכרים תושבי הערים הגולים שחזרו לעריהם המקוריות.

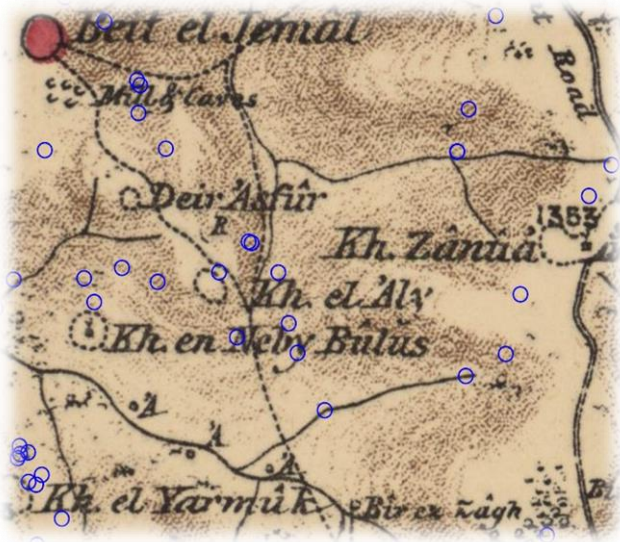
יתר על כן, טוען רבי יהוסף שוארץ בשו"ת דברי יוסף דף ו. כי נשארו ערי הארץ בארץ ישראל נשארו עומדות על תילן ולא נחרבו (יתכן כי נתכוון שאוכלוסייה יהודית דלילה שימרה את ישוב הערים, כך שלא היו צריכים שבי ציון להקים מחדש את הערים אלא בעיקר לעבות בחזרה את יישובם), וכך הוא כותב:

כי ידוע שבחרבן הית ראשון לא נחרבו כל ערי הארץ כמו בחרבן בית שני ... מוכח שנמצאו ערים

שעודנם על מכוונם ותכונתם הן אחר גלות י השבטים הן אחר גלות וחרבן ירושלים

גם כאשר האוכלוסייה היהודית לאחר ימי בית שני, שהחלה מתדלדלת בעיקר לאחר מרד בר כוכבא, עדין היא היתה בעלת נוכחות משמעותית במשך עוד מאות שנים, עד לכיבוש הערבי לפני כ-1300 שנה. הערכות המקובלות מדברות על בין 150 ל-200 אלף יהודים שישבו בארץ ישראל באותה עת, והיוו כ-10% מכלל האוכלוסייה. נוכחותה זו השרישה לתושבי המקום הנזכרים שחדרו ארצה את שמות המקומות בארץ ישראל.

מימות הכיבוש הערבי ועד ימינו (כאלף ושלוש מאות שנה)

קטע מהמפה הבריטית באזור הרמות של בית שמש. ניתן לזהות את תל זנוח ותל ירמות

לפני כמאה וחמישים שנה (מספר שנים קודם ה"עליה הראשונה") משלחת חוקרים בריטיים הכינו מפה גאוגרפית מדוקדקת של ארץ ישראל. בעת עריכת הסקר הגאוגרפי נלמדו כל שמות המקומות מהתושבים המקומיים. המפה מצטיינת במידה רבה של דיוק, והיא משמשת תעודה היסטורית חשובה לידיעת הארץ באותה תקופה. ע"י מאות רבות של שימורי שמות הפזורים על פני כל הארץ, משתקפת לנו תמונת שימור מיוחדת במינה.

כותב על כך החוקר הרב יואל אליצור שהינו פרופסור שחקר רבות את תופעת שימורי השמות בארץ:

אפשר לראות במערכת השמות של ארץ ישראל ושכנותיה מעין צילום של מצב לשוני קדום... נדמה שאפשר לראות במערכת השמות הערביים של ארץ ישראל עדות שטח המשקפת במידה רבה את מצב השמות לפני 1370 שנה [לפני הכיבוש הערבי]. מתוך מאמר "שמות ישובים בארץ ישראל כבסיס לחקירת עברה" שבירחון האינטרנטי לידיעת הארץ "צידה לדרך". אדר א , גיליון ראשון.

כך גם קובע רבי אשתורי הפרחי בעל ה"כפתור ופרח", כמי שחי באמצעית התקופה בה אנו עוסקים (כ-1300 שנה, מתחילת הכיבוש הערבי ועד ימינו):

"כי הארץ לעולם עומדת ובשמותיה ברוב והשינוי בשמות מעט הוא"

(עמי' תרלב),

"ואודיעך כי שמות העיירות והנהרות הכתובים בכתבי הקודש שבכתב ושבכל פה

שמעט הוא מה שנשתנה שמם בין הישמעאלים"

(שם, עמי' רמה)

שמות הערים במקומות אחרים בעולם כמעט ולא השתמרו. היה נהוג שכל כובש ועם חדש הבא לשכון באותו מקום אינו משמר, בדרך כלל, את השמות של המקומות שהיו לפניו אלא מחליפם בחדשים על מנת לשכח את העבר של העם שהיה לפניו ולהטביע חותמו החדש על המקום. בארץ המצב היה שונה.

כותב על כך הרב אליצור:

השתמרות השמות הקדומים בארץ ישראל היא תופעה שאין דומה לה בארצות עתיקות אחרות. במצרים, עיראק או טורקיה השתנו רוב השמות לפחות פעמיים במהלך ההיסטוריה. כך למשל, שמות המקומות בתעודות האשוריות והבבליות העתיקות שונות כמעט לגמרי ממערכת שמות המקומות שבתלמוד הבבלי (שבהם היסוד הפרסי הוא החזק ביותר), ואלה שונים בהחלט מן השמות של היום (שרובם ערביים). בארץ ישראל זה לא קרה.

מהו ההסבר ההיסטורי שניתן לבאר תופעה חריגה זאת?

שמות זרים שניתנו במכוון לערי ארץ ישראל בתקופה ההלניסטית, בתקופה הרומית ובתקופה הביזנטית ושוב אחר כך בימי שלטון הצלבנים, השאירו את רישומם לדורות רק במקרים מעטים כגון באניאס, טבריה, ברדוויל, אקבאלא. ברובם המכריע של המקרים היו השמות הזרים משמשים רק במערכת המנהלית הזרה, ואילו עם הארץ המשיך להשתמש בשמות הקדומים ואותם העביר לדורות הבאים אחריו.

לערבים יש בהקשר זה תפקיד מכריע. מצד אחד אין להם קשר למקרא ולעולמו ולפיכך עדותם היא בחזקת עדות אובייקטיבית של "נכרי מסיח לפי תומו". מצד אחר, בניגוד לכובשים אחרים של ארץ ישראל, לא הייתה לערבים שום נטייה לתת למקומות שמות חדשים, והשמות העתיקים נשמרו בפהם באופן טבעי...

שילטונות עמי האיסלאם ששלטו בארץ, בזמן גלות ישראל מארצו, לא שינו את שמות הערים בארץ משום שארץ ישראל לא היתה מרכז שילטונם, אלא ארץ ניספחת לאימפריה הגדולה עליה שלטו, וחותרם שילטונם לא קיבל את ביטוי בארץ.

בהסתכלות היסטורית הסיבה היא ריחוקה של הארץ ממרכזי השלטון בתקופות הערביות והעות'מניות, שבגללו הניחו השליטים לשמות לזרם זרימה טבעית.

אך מעבר למבט ההיסטורי, הרב יואל אליצור הגדיר זאת בגדר "נס תרבותי" המאפשר לנו לשוב אחרי שנים רבות אל ארץ התנ"ך:

המשמעות לשימורי השם

בשוב ד' שבות עמו לאחר כ-2000 שנות גלות, נותרו לנו מהעבר המפואר, עת ישבנו בארץ ישראל, מאות רבות של חרבות ערים עתיקות הפזורות בכל הארץ עם שמותיהן המקוריות מימות יהושע בן נון! (נעמוד בהמשך על הראיות הברורות לכך). תופעה ייחודית ופלאית זו, שאין לה אח ורע בכל העולם מבחינה כמותית, מחייבת אותנו לנסות לראות מה ריבוננו של עולם אומר לנו דרך הנהגתו את העולם: האם שמות אלו נשתמרו עבור חובבי ההסטוריה והארכאולוגיה בלבד או נועדו בעיקר לשחזר את ההלכות הייחודיות הקשורות לערים הללו:

בהיבט שמעל ההיסטוריה נדמה לי שמותר לנו לחשוב כאן על חזון תנ"כי עתיק שהתגשם, על דברי הנביא ירמיהו, בנבואת הנחמה הגדולה שנשא בפני הגולים לבבל: "הציבי לך ציונים, שימי לך תמרוקים, שיתי לבך למסילה דרך הלכת, שובי בתולת ישראל, שובי אל עריך אלה" (ירמיהו לא).

שם

נראה שההשגחה האלוהית איפשרה את הנוכחות הארוכה של הערבים בארץ על מנת לשמר דרכם את זיכרון הארץ וחבלי נחלתה על שמות עריה. ריבוננו של עולם הכין את חזרתינו ארצה שתהיה

מתוך שיחזור הימים הקדומים מימות יהושע בן נון והשבת נחלות שיבטי ישראל וקדושת ערי החומה למקומם⁸⁷.

האופן בו בחר ריבוננו של עולם לשימור השמות מתואר בזוהר הקדוש. ארץ ישראל בתקופת הגלות מיועדת להיות ע"פ הזוהר בחזקת בני ישמעאל:

⁸⁸ וְזִמְיִין בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל, לְמִשְׁלַט בְּאַרְעָא קְדִישָׁא, כְּדֵ אִיהִי רִיקְנִיא מְכָלָא, זְמַנָּא סְגִי, כְּמָה דְגִזְרִי דְלֵהוֹן בְּרִיקְנִיא בְּלֵא שְׁלִימוֹ. וְאִינוּן יַעֲכָבוּן לְהוֹן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְאַתְבָּא לְדוֹכְתִּייהוּ, עַד דְּאַשְׁתְּלִים הָהוּא זְכוּתָא דְבְנֵי יִשְׁמָעֵאל.

זוהר שמות וארא לא.

כפי שכותב הרב אליצור, הנסיונות לשנות את השמות בארץ, נסיונות שלא צלחו עקב אי השימוש בהם ע"י יושבי הארץ, היו ע"י הנוצרים בני אדום⁸⁹. כותב על כך הזוהר:

⁸⁷ עיין לעייל בפסקא "הכנה לעתיד" שבפרק "חשיבות מצות מגילה בט"ו"

⁸⁸ תרגום: וְעִתִּידִים בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל לְשִׁלַּט בְּאַרְץ הַקְּדוּשָׁה כְּשֶׁהִיא רִיקָה מֵהֶכַל זְמַן רַב, כְּמוֹ שֶׁהִמְלִיחַ (ברית המילה) שְׁלֵהֶם רִיקָה בְּלִי שְׁלֵמוֹת, וְהֵם יַעֲכָבוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָשׁוּב לְמִקְוָמָם, עַד שֶׁיִּשְׁתַּלֵּם אוֹתָהּ זְכוּת שֶׁל בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל

⁸⁹ עובדה זו תואמת את השוני התפיסתי בין הנצרות לאיסלאם: בעוד הנצרות רואה את עצמה כמי שאמורה לתפוס את מקום הבכורה במקום עם ישראל ולהחליפו, כפי שעשיו ראה את עצמו כמי שראוי לבכורה במקום אחיו יעקב, כך היא נטייתם לשכח את שמות ארץ ישראל הקדומים. אדריאנוס ("שחיק טמיא") קיסר רומא ניסה להשכיח את השמות הישראלים של הארץ והטביע שם חדש לירושלים (איליה קפיטולינה) ולאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (פלסטינה). בעיניהם ה"ברית החדשה" מחליפה את תורתנו. טענת בני אדום היא שתם זמנו של ישראל ועתה הם החלופה.

האיסלאם לעומתם לא טוען שהגיע העת להתחלף אלא שמעולם בני ישמעאל הם בני הברית עם ריבוננו של עולם ולא היהודים. ספר הקוראן אינו פותח פרק ב על גבי היהדות כפי שעושה הנצרות אלא מסלף את תורתנו וטוען בה לשורשים ישמעאליים (לדוגמא: לא יצחק הוא הנעקד על המזבח לפי הקוראן אלא ישמעאל...).

ישמעאל כבן השיפחה חייב להתעלם מקיומו של יצחק על מנת להיות יורש העצר, לעומת עשיו שלו אין בעיית יחוס והוא הבכור הביולוגי, יכול לעמוד פנים אל פנים מול יצחק ולטעון להחלפת הכתר.

תכונות אלו גם באות לידי ביטוי בצורך להחליף שמות לעומת שימורם.

⁹⁰ וַיִּמְיֵינוּ בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל, לְאַתְעָרָא קְרָבִין תְּקִיפִין בְּעֶלְמָא, וּלְאַתְכַּנְשָׁא בְּנֵי אָדָם עַל־יְהוָה, ...
וַיִּשְׁלְטוּן אֱלִין בְּאֱלִין, וְאַרְעָא קְדִישָׁא לֹא יִתְמָסָר לְבְנֵי אָדָם.
שם

השליטה של עמי האיסלאם בארץ ישראל, בתקופת גלותו של עם ישראל מארצו, היתה ארוכה יותר משמעותית לעומת שילטון הנצרות, וכך גילגלה ההשגחה את שימורי שמות ערי הארץ הישראלים לאורך כל ימי הגלות.

הראיות למהימנות שימורי השם:

התאמה כוללת

מאות רבות של שמות של ערי הארץ פזורים לנו בתנ"ך, כשלרבים מהם יש בתנ"ך מיקום מסויים ומוגדר. בספר יהושע יש כמות גדולה של ערים וכל עיר משוייכת לנחלת שבט מוגדרת ולתא שטח מדוייק. הריבוי הגדול ביותר של רשימות ערים בספר יהושע מצוי בנחלתו של שבט יהודה. שם מנויות 112 ערים, כשכל עיר משוייכת למחוז כלשהו עם עוד קבוצת הערים המצויה סמוך לו.

ניתן לעשות הצלבה בין מאות המיקומים שהתנ"ך מציין לערי הארץ, בספר יהושע בפרט, ובשאר ספרי התנ"ך, לבין המיקום הגאוגרפי הנוכחי של השמות שנשמרו לנו ולקבל התאמה מדוייקת⁹¹. הנתונים הגאוגרפים שנותן לנו התנ"ך עוזרים לנו לדעת את השיוך האזורי של הערים הקדומות וכאשר שימור השם שבידינו תואם את המיקום הגאוגרפי אנו מצליחים לזהות בזיהוי מסתבר את העיר התנכ"ית⁹².

אמנם לגבי כל מקום בפני עצמו עדין לא יצאנו מכלל ספק, אך לגבי תופעת שימורי הערים בכללותה והתאמתה למאות הערים התנכ"יות מהימנות הזיהוי ורמת הודאות היא גדולה.

⁹⁰ תרגום: וַעֲתִידִים בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל לְעוֹרֵר קְרָבוֹת חֲזָקִים בְּעוֹלָם וּלְהִתְכַּנְּסוֹת בְּנֵי אָדָם עֲלֵיהֶם, ... וַיִּשְׁלְטוּ אֱלֹהֵי בְּאֵלָה, וְאַרְץ הַקְּדוּשָׁה לֹא תִמָּסָר לְבְנֵי אָדָם.

⁹¹ מדובר בדיוק של שייכות של עיר לאיזור מסויים, אך עדין נותר אפשרות של טעות בטווח של מספר קילומטרים.

⁹² אם כי לא בהכרח המיקום המדוייק כי ערים נוטות לזוז או להעתיק את מקומן לאזורים קרובים, ועל האפשרות לזהות במדוייק נצטרך להעזר בכלים הארכאולוגים. על כך נרחיב בהמשך

אשכול ערים

יתר על כן, זיהוי של "אשכול ערים", כלומר: התאמת מספר שימורי שם באזור אחד לקבוצות שלמות של ערים המנויות יחדיו בתנ"ך באותו אזור, מגדיל את הסבירות לזיהוי ודאי של אותן ערים ומחזק את מהימנות תופעת זיהוי השמות. כך ניתן לשחזר קבוצות שלמות של ערים המנויות יחדיו ביהושע נמצאות ע"י שימורי השם בימינו⁹³.

לדוגמא: במדבר יהודה – חירבת

מעון, חירבת כרמל, יטה, וזיף:

אלו שמות שנשתמרו לנו עד היום באזור קטן במרחק של קילומטרים ספורים אחד מהשני, ותואמים לחלוטין את מה שהפסוק מתאר בערי נחלת יהודה באזור:

מֵעֵוֹן כְּרָמֶל וְזִיף וְיִטָּה:

יהושע טו לה

תופעת זיהוי "אשכול ערים" חוזרת על עצמה במקומות רבים וכך קמים להם לתחיה פסוקים תמונת לזין בדרום הר חברון עם שמות המקומות שנשתמרו: זיף מעון כרמל ויטה ואף פרקים שלמים בתנ"ך!

עד כאן הרחבנו ביכולת של זיהוי ערי התנ"ך ע"פ הנתונים הגאוגרפיים שנותן לנו התנ"ך והתאמתם למיקום בו נמצאים בימינו מקומות שימורי השם.

אולם לא די בכך, וגילגלה ההשגחה לידינו כלים נוספים המסייעים בידינו בזיהוי המקומות והמעצמים ביתר שאת את ודאות הזיהויים, ועל כך בפרק הבא:

⁹³ בהמשך, בשנעסוק בפרק זה בזיהוי הערים הקדומות באזור בית שמש, נבחין בתופעת זיהוי "אשכול ערים",

מה שנותן מידה רבה של ודאות בזיהוי הערים הללו

תיעודיים הסטורים

עיקר הבעיה של איבוד המסורת לזיהוי שמות ערי ישראל התנכיים נובעת מאלפי שנות גלות של עמינו וניתוקם מהארץ. אולם, כן נמצא בידינו עדות נאמנה שנשתמרה מלפני כ-1650 שנים:

תיעוד נדיר למצבה הגאוגרפי של ארץ ישראל מתקופת האמוראים נשתמר לנו בספר קדום שנכתב ע"י דמות בשם אוסביוס הנוצרי שר"י. גלגלה ההשגחה דווקא דרך אותו האיש את זכות השימור והתיעוד של מפת ארץ ישראל בתקופתו: הוא כתב ספר ("אונומסטיקון") המתעד מאות מקומות בארץ ישראל ומשוה אותם עם המקומות המוזכרים בתנ"ך. ככל הנראה, ערך אוסביוס כחמישה מקורות היסטוריים שהיו לפניו ואף שוטט בארץ, ראה את האתרים במו עיניו ושוחח עם אנשי הסביבה. כך מהווה ה"אונומסטיקון של אוסביוס", מקור אמין ה"משיח לפי תומו", ומתעד את שימור השמות בארץ ישראל כפי שהיה ידוע בתקופתו, לפני כ-1650 שנה.

בתקופה זו חיו האמוראים. הם העידו בעצמם בגמרא במסכת מגילה וערכין על מקומות הידועים להם במסורת כמוקפים מימות יהושע בן נון. בתקופה זו, האוכלוסייה היהודית בארץ עוד מנתה מאות אלפי יהודים. בערב היציאה לעומק הגלות והניתוק מארץ הקודש, הקשר למסורת אודות זיהויים של המקומות התנכיים בני אלפי השנים עוד היה חי בקרב בני אותה תקופה והזיהויים לשמות הערים והמקומות עוד היו ידועים.

אוסביוס תיעד בצורה מדויקת את מיקום המקומות ומרחקם במילים רומיים מערים אחרות ידועות. הצלבה בין שמות שהוא מוסר לנו למקומות עם שמות שנשתמרו לנו עד היום, מעידה על אמינות דבריו של אותו נוצרי.⁹⁴

⁹⁴ כותב על סיפרו של אוסביוס הרב פרופסור יואל אליצור ("שמות מקומות קדומים בארץ ישראל", עמ' 13 מהדורה שניה):

חיבור זה יכול בצדק להחשב מקור ראשון במעלה לחקר הגאוגרפיה ההסטורית של ארץ ישראל... ברוב המקרים מפנה האונומסטיקון למקומות שהוכרו בזמנו על פי הדרכים הרומיות הראשיות של הארץ ומציין את מרחקם במילים רומיים מן הכרך הקרוב. לפי ההשערה השתמש אוסביוס במפת דרכים של האימפריה... עדותו על המציאות היא בדרך כלל מהימנה בהחלט, וברוב המקרים קל לאתר במידה רבה של דיוק את המקומות שעליהם מצביע המחבר הודות לשימוש שהוא עושה בדרכים ובאבני המיל. חיבור מוגן יחסית מפני שיבושי מעתיקים, הואיל ויש לו מבדוקת תרגום לטינית קדומה שנעשתה ע"י היירונימוס פחות ממאה שנה לאחר כתיבתו, וכן משובצים קטעים ממנו במפת מידבא ובכתבי פרופוקיוס איש עזה

כמו כן היא גם מעידה לכיוון השני: שימורי השם הערביים אכן אמינים, ומאפשרים לנו לזהות באופן ודאי מאות ערים בארץ! בכך מתעורר מחדש באופן מופלא עדות אותנטית הממשיכה את הידוע בארץ ישראל עוד טרם גלינו מארצנו!

אם כן, בידינו שתי ראיות חזקות הנותנות ודאות לאמינות התופעה הכוללת של שימורי השמות:

א. התאמה כוללת של מיקום הערים התנכיות על פי הנתונים הגאוגרפיים של פסוקי התנ"ך אל האופן בו פרוסים המקומות כיום עם שימורי שמות.

ב. עדות שמוסר לנו אוסביוס, בן לדור בו עדין היה קיים הישוב היהודי בארץ באופן משמעותי. עדות למיקום הערים בתקופתו. התאמת המיקום שאוסביוס מוסר לנו עם המיקום בו השתמר לנו השם היא ראיה ברורה לאמינות השם שהשתמר.

הודאות מקבלת משנה תוקף כאשר מדובר ב"אשכול ערים", כלומר ערים סמוכות ששמותיהם נשתמרו יחד עד ימינו.

אולם חשוב להדגיש כי האמינות בתופעה הכוללת של שימורי השמות אינה פותרת את חובת ההוכחה שיש לזיהוי של כל מקום בפני עצמו, אך תורמת באופן משמעותי להגדיל את רמת הודאות בכל זיהוי עם ראיות סבירות, ובעיקר ב"אשכולות ערים".

זיהויים ארכאולוגיים – השלמת החוליה החסרה

החוליה החסרה

ואמנם, גם לאחר כל אריכות הדברים בדבר יכולתם של שימורי השמות להיות אמינים, עדין נותרה בפנינו חוליה אחת משמעותית החסרה על מנת להשלים את הזיהוי הודאי:

כותב הרב יהוסף שוארץ בשו"ת דברי יוסף:

אף שידענו בבירור שהיו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון אכן הספק שמא תכונתם

הנוכחית אינה במקומה הראשונה ממש שנבנה קצת רחוק ממקומה הראשון

דברי יוסף דף יא.

הרב שוארץ מעלה את הספק שמא אותו תל אינו המיקום המדויק של העיר הקדומה מימות יהושע בן נון, ויתכן שבתקופה מאוחרת יותר העיר נדדה למקום אחר סמוך, כך שאיננו יודעים מהו מיקומה המדויק של העיר בימי יהושע בן נון.

חשש זה מעלה גם החזון איש:

אי אפשר לסמוך על השם, כי בהמשך הזמן נחרבו וחזרו ונתייטבו, ופעמים נעתקו
ממקומם הראשון, ...

זרעים הלכות שביעית פרק ג ס"ק י"ט

מסיבה זו פוסק הרב יהוסף שוארץ שחיובם של הערים הקדומות בפורים אינו יכול להיות רק בט"ו
באדר אלא יש לחגוג יומיים מחמת הספק לגבי מיקומם המדויק.

כאן נכנס לתמונה נתון חדש שלא היה בימיו של הרב שוארץ, נתון שככל שעובר הזמן הוא הולך
ומשתכלל ונמצא בפיתוח מתמיד: עולם הארכאולוגיה.

למה נועדה הארכאולוגיה?

הצצה מוחשית אל עבר העבר, מתאפשרת לנו היום, עקב החפירות הנרחבות והחקר המתפתח של
העבר ע"י ארכאולוגים. החיים העלומים בני אלפי השנים כאילו מתעוררים מחדש כשנחשפים הבתים
והחפצים של אנשי העבר. תחת מפלות ההרס והחורבן של תקופות הפאר הטמונות תחת האדמה
נחשפים בפנינו היכן אבותינו הילכו ומה היה אורח חייהם היומיומיים. מקוואות טהרה, כתובות
בעברית, מטבעות, וטביעות חותם של דמויות מהתנ"ך מתגלות שוב ושוב ושופכים לנו אור רב על
הידוע לנו ממקורותינו.

לא לחינם כיוונה ההשגחה את התפתחות המדע דוקא לעת בו עם ישראל שב לארצו. יש
בארכאולוגיה לתרום תרומה חשובה בפיתוח התודעה ההיסטורית של היות יהודי בן ימינו שייך לעבר
מפואר של עם מיוחד, וכי הוא נושא תפקיד של המשכיות לגודל העבר. תודעה זו חייבת להתפתח
שהרי חלק משמעותי מהעמיד של עם ישראל נעוץ בשיחזור העבר, והברכה שאנו מייחלים לעצמנו
"חדש ימינו כקדם" מעידה על כך.

הארכאולוגיה גם יודעת לחשוף בפנינו מידע חשוב למספר תחומים הילכתיים חשובים, כך שניתן
לומר כי גם יש וחשיבותו של מדע זה הוא להיות שותף בחשיפת את העבר שנשכח, להנגישו אל
ההווה ובכך להתערב בעיצוב העתיד.

אמנם, ידיים כפרניות ומזידות שלטו ועדין שולטות על הניתוחים והמסקנות של המומחים
הארכאולוגים בדבר עיצוב הידיעות העולות מהמצאים על החיים שחיו אבותינו בעבר. אולם לא
בשל כך יש לדחות מקצוע זה. חובה עלינו ל"גייס" את הניתוחים המסולפים שביצעו החוקרים מתוך
רצון לשלול את אמיתות סיפורי התנ"ך, ולכוון את הפוטנציאל הגלום במקצוע זה למקומות הראוי לו.

ואכן ישנם מספר תלמידי חכמים חשובים שניכנסו לעובי הקורה וטיהרו את השרץ והוציאו לנו יקר מזולל על מנת שההלכה תוכל ליהנות מהכלי החשוב, אותו כיוונה ההשגחה העליונה על מנת להשיב את כבודה של ארץ ישראל.

כיצד ההיגיון הארכאולוגי עובד?

מדע הארכאולוגיה הוא החכמה לניתוח מימצאים שנמצאו בחפירות או נמצאים על פני השטח ולשייך אותם אל תקופה היסטורית מסויימת, ובכך לתרום למידע ההיסטורי על בסיס מה שנמצא. הארכאולוגיה תלויה באופן מוחלט בהיסטוריה. בלעדיה היא חסרת חשיבות. הארכאולוגים וההיסטוריונים בנו שני צירי זמן וחילקו אותו לתקופות שונות על סמך כל המידע שנצטבר אצלם: ציר זמן היסטורי וציר זמן ארכאולוגי. הציר ההיסטורי בנוי מהמקורות וכל המידע הכתוב שיש בידינו המתאר זמן (ולדוגמא שנוגעת לתחום העיסוק שלנו: התקופה הכנענית, הישראלית, החשמונאית, וכו'), וציר הזמן הארכאולוגי בנוי על סמך שכבות החפירה, מתוך ההנחה הברורה כי כל שיכבה העליונה יותר מחברתה היא מאוחרת לה בזמן.

מתקופת בית שני קל יותר לתארך כל שיכבה משום שניתן למצוא בהן מטבעות עם סממני השילטון שדאג להטביע את חותמו על מטבעות בני זמנו. אולם קודם לזמן זה, הקושי בתיארוך גדול יותר והתיארוך נעשה מסופק יותר: כל שיכבה נושאת בתוכה ממצאים וכלים בעלי סיגנון היחודי לתקופתם בלבד, סיגנון שהוגדר כשייך לאותה שיכבה על סמך השוואת הכלים שנמצאו בכל האתרים הנחפרים באותה שיכבה. שמות השכבות נקבעו על פי מאפיין בולט שקיים במימצאיה (לדוגמא: תקופת הברונזה והברזל).

היכולת לדעת לאיזה תקופה שייכת כל שיכבה נחפרת היא ע"י השוואת הכלים וסיגנונם, שנמצאו בכל שיכבה, אל הסיגנון הידוע כשייך לתקופה מסויימת בלבד. הסיגנון נקבע ע"פ מכלול המימצאים בכל מקומות החפירה הרבים בארץ ובעולם כולו. כלומר, הניתוח של המימצאים הארכאולוגים שנמצאו, שעל פיהם קובע הארכאולוג את שייכות כל שכבת חפירה אל תקופה היסטורית מסויימת, הינו תוצר של תובנות שנבנו מתוך הנחות יסוד שעוצבו מהרכבת "פזל ענק" של רבבות נתונים ארכאולוגים והיסטוריים הפזורים על פני מקומות רבים.

הארכאולוגיה ככלי לבירור זיהוי עיר מוקפת חומה

בכוחה של הארכאולוגיה להועיל עבורנו בתחום המחקר סביב ערי ישראל המוקפות חומה בכמה דברים:

1. זיהוי המיקום המדויק של העיר הקדומה
2. באיזה תקופה⁹⁵ הוא היה קיים
3. סיוע בידיעה לאורך איזה תקופות היא היתה קיימת
4. סיוע בזיהוי שם המקום
5. זיהוי שרידי חומות העיר

מקומות כמו תל בית שמש, תל ירמיות ועזקה אלו הם מקומות שנחפרו וכבר יש לנו מידע רב שלא היה ידוע בעבר קודם החפירות. ניתן לדעת את המיקום המדויק של העיר, ומהם התקופות בהם היא היתה קיימת, ואף ניתן לדעת לאיזה תרבות היו שייכים בני העיר ואופי השילטון באותם ימים.

גם במקומות שלא נחפרו ארכאולוגית, כמו תל צרעה ותל זנוח, נתבצעו סקרים הבוחנים את השטח הגלוי, כך שאין מקום כיום בו לא נעשה ניתוח בדבר זיהוי המקום, היכן עמדה העיר הקדומה ובאיזה תקופות היא היתה קיימת.

המחקר הארכאולוגי כל כך התפתח עד כי אין כיום שום תלולית עפר ושום אבן בשטח שלא נתנו עליה החוקרים את דעתם, כך שהידיעות שיש בידנו כיום לאיתור אתרים וערים קדומות הוא חזק מאוד.

ישנם ערים שסיוע לזיהויים, מלבד שימור שמם, היה כתובות מפורשות של שם העיר שהתגלו בחפירות ארכאולוגיות כמו העיר "עקרון" ששמה הכתוב התגלה ב"חרבת אל מוקנע" וכן העיר שילה שזוהתה בתל "סילון", נמצא אף בחורבותיה כתובת עם שם העיר "שילה".

תגליות אלו לא רק מסייעות לזהות את מקומם אלא גם נותנות חיזוק נוסף לאמינות של זיהוי המקומות על ידי שימורי שם הערביים.

⁹⁵ ניתן לזהות את "התקופה הארכאולוגית" של העיר. בהקבלת התקופות הארכאולוגיות לתקופות ההסטוריות חותם הספק עדין טבוע. התקופות שלא השתמשו במטבעות, כלומר, התקופות שקודם בית שני, סובלות הן מעמימות, ועל כך בהמשך דברינו.

יתר על כן, חשיפת חומות עתיקות עם תיארוך מתאים⁹⁶ לתקופת יהושע בן נון נותן לנו עוד אישור חשוב לקביעת המקום כמוקף חומה מימות יהושע בן נון, ומצטרף לידוע לנו כבר מהמקורות על היות חומה לאותה העיר.

א"כ, הארכאולוגיה היא התחום הרביעי המסייע בידינו להשלים את החוליה החסרה. שלושת הראשונים הם:

1. הזיהוי של עיר ע"פ שמה שהשתמר בידינו
 2. הנתונים הגאוגרפים שבמקורות התומכים במיקום המדובר
 3. העדות במקורות ההיסטורים למיקום העיר
- כל הנ"ל ביכולתם לאשר את הזיהוי אך לא את תא השטח המדויק כי עדין הספק מחשש נדידת העיר למקום סמוך באחת מהתקופות קיים. א"כ הנקודה הבאה משלימה את החסר:
4. ממצאים ארכאולוגים המעידים על מיקום העיר ובאיזה תקופה היא היתה קיימת.

האם ניתן לסמוך על הארכאולוגיה מבחינה הלכתית?

הסתייעות הרמב"ן בממצא ארכאולוגי

נביא בענין זה דברים שכתב הרב ישראל אריאל:⁹⁷

דוגמא הקרובה יותר לנושא שלנו, היא הכרעת הרמב"ן בענין משקל השקל ההלכתי. הרמב"ן בשמות ל, יג; מביא את שיטת רש"י בענין משקל השקל, ודוחה את דבריו. אך כשעלה הרמב"ן לארץ ישראל שינה את דעתו לאור ממצא ארכאולוגי שראה לנגד עיניו, וקיבל את דעת רש"י.

זו לשונו (נזפס במהדורת 'תורת חיים' בשמות שם, ובמהדורת שעוועל בסוף פרושו לתורה):
באתי לעכה [עכו] ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פתוחי חותם, מצידו האחד כעין מקל שקד ומצידו השני כעין צלוחית. ובשני הצדדים סביב כתב מפותח באר היטב. והראו הכתב לכותיים [השומרונים] וקראוהו

⁹⁶ אמנם תיארוך ימות יהושע בן נון היא סוגיה מורכבת שעדין חותם הספק טבוע בה, וידובר עליה בהמשך דברינו.

⁹⁷ מתוך מאמר "קני מנורת המקדש, ישרים או עגולים", נמצא באתר דעת מכללת הרצוג

מיד, כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותיים... וקראו מן הצד האחד - שקל השקלים, ומן הצד השני ירושלים הקדושה... והנה נסתייעו דברי רבינו שלמה סיוע גדול

מפשטות דבריו נראה, שלאור מטבע זו הכריע למעשה כשיטת רש"י, וכן הבינו בדעתו האברבנאל (תחילת כי תשא) וה'חזון איש' (חו"מ סי' טז ס"ק ל). נמצא אם כן, שהרמב"ן סבר תחילה לקבל את מסורת הגאונים, כנראה משום קרבתם בזמן ובמקום לימי התנאים והאמוראים, אבל שינה את דעתו בעקבות "תגלית ארכיאולוגית" של מטבעות בודדים. והרי ניתן היה לטעון שאלו מטבעות שנפסלו, או שלא נטבעו על דעת חכמים ושלא בהתאם להלכה (כך העיר בעל 'מדות ומשקלות של תורה' עמ' קעז). אך הרמב"ן העדיף את הסברה הפשוטה יותר מבחינה מציאותית, שזה אכן השקל המקורי.

בדבר הספקנות הארכאולוגית

על שאלה האם ניתן לסמוך מבחינת ההלכה על דברים מסתברים אך לא ודאיים, שאלה זו נידונה בפרק "ודאות והסתברות". כאן נרצה לבחון האם בכלל ניתן לתת לארכאולוגיה מעמד של מדע מסתבר.

כותב הרב יעקב אריאל בהסכמה לחוברת "פורים בבאר שבע" של הרב שמואל דביר:

הארכאולוגיה אינה מדע מדויק כמדעי הטבע, גם לדעת המדענים עצמם, אשר הם נחתום המעיד על עיסתו. אין ההלכה יכולה לסמוך על מדע הארכאולוגיה, בין אם הוא טוען שהיתה חומה לעיר ובין אם לא... שאם לא תאמר כן אתה עלול למצוא את עצמך מפקפק בכל התנ"ך כולו חלילה, ביציאת מצרים, וכיבוש יריחו והעי ויתר הערים בארץ ע"י יהושע בן נון ובהרבה אירועים היסטוריים המובאים בספרי הקודש... אין לנו אלא מסורת רצופה מדור דור או ממצאים ודאיים ומוחלטים ללא כל ספק

דברי הרב אריאל יכולים להתפרש כשלילה גורפת לשימוש במדע הארכאולוגיה. כנגד דברים אלו קמו אחרים וסייגו את דבריו בטענות הבאות:

א. יש להבחין בין זיהוי ברור ומסכם ללא חולק לבין זיהוי מסופק עם ביסוס קלוש. הרמב"ם פסק⁹⁸ ש"סימנים דאוריתא" ולכן יש להשתמש במדרג ההסתברות באותה סוגיה⁹⁹ ולחלק בין סימנים מובהקים, סימנים חשובים וסימנים גרועים. גם במקומות שאין הסכמה בין החוקרים, יש לברור את החלק המוסכם והברור ולבחון האם הוא מסייע בידינו לשאלה המבוקשת.

ב. ההסתייגות מראיות מהארכאולוגיה אינם ראיות בילעדיות אלא מצטרפות לעוד ראיות נוספות כמו שימור שם, וראיות גאוגרפיות והיסטוריות¹⁰⁰.

ג. בנוגע להכחשת הארכאולוגים את יציאת מצרים ואת כיבוש יריחו, העי ויתר ערי הארץ מפני מחסור בממצאים:

האם הודאות שלנו במה שמוכחש ע"י הארכאולוגיה מערער על אמינות מדע זה?

ישנם שלושה כיוונים שונים הנותנים מענה לשאלה זו:

1. אין בכח הארכאולוגיה להכחיש מידע תנכ"י. מדע זה, כוח ראייתו חלש מידי ועל כן "לא

מצינו אינה ראייה"¹⁰¹

2. ניתן לתרץ תירוצים מקומיים על קושיות הארכאולוגים ולהוכיח שהממצאים אינם סותרים

את דברי התנ"ך¹⁰²

⁹⁸ הלכות גירושין ג יא

⁹⁹ ע"פ המגיד משנה הלכות גזלה ואבידה יג ג:

דע ששלשה מיני סימנים יש:

סימנים מובהקים ביותר כגון נקב יש בו בצד אות פלוני וכיוצא בזה ואלו הסימנים מחזירין עליהם אבדה דבר תורה לדברי הכל והרי הן כעדים.

סימנים חשובים כגון מדת ארכו ומדת רחבו וכן משקלו וכיוצא בזה מחזירין עליהם אבידה ואלו מחלוקת בגמרא (דף כ"ו:) אם הם דאורייתא או מדרבנן ואלו נקראים לפעמים סימנים מובהקים בגמרא ולאלו כיון הרב כאן ואחז לשון הגמרא

יש **סימנים גרועים** כגון סומקי וחיורי ואין מחזירין עליהם אבידה וארוך וגוץ וכיוצא בזה כיון שלא אמר מדתן:

¹⁰⁰ ועיין עוד בספר "מגילה במוקפות חומה" ע"מ 263 בתגובת הרב זולדן לדברי הרב יעקב אריאל

¹⁰¹ כך טוען הרב יהושע ענבל, ראש כולל וחוקר תורני, בהרצאתו: "הארכאולוגיה מפרשת או מתפשרת" -

כינוס "מתחת לפני השטח ב' " - אגודת מטמוני ארץ, לחשיפת תחומי דעת תורניים י"ב באב. התשע"ו.

נמצא באינטרנט.

¹⁰² זוהי דרכו של הרב יהודה לנדי בסיפרו "ערכה של ארץ ישראל – ספר יהושע"

3. אכן הקושיות טובות ומכאן ראייה שהתיארוך המקובל טעות ביסודו ויש לתארך את עולם הארכאולוגיה באופן אחר¹⁰³

הכיוון הראשון מקליש את כוחה של הארכאולוגיה

הכיוון השני מעמיד אותה על מקומה

הכיוון השלישי קורא ליצור רפורמה משמעותית באופן התיארוך הארכאולוגי המקובל.

אולם אף כיוון לא שולל את השימוש בעולם הארכאולוגיה ככלי המוסיף רמה של ודאות לנידון וכמצטרף לביסוס של מכלול הראיות. אכן יש לסייג את מקומה של הארכאולוגיה והטון הודאי שהיא מדברת עימו, אך לא לשלול אותו. יש לבחון כל ראייה לגופה ולברור מה ודאי, מה רק מסתבר ובאיזה רמת ודאות, ומה משוער ללא ביסוס מספיק.

כך כותב גם הרב אברהם שבתאי שני בספרו ברית אברהם:

אמת ויציב שאין להאמין לחוקרים אלו בהשערותיהם הבנויות על קורי עכביש, אבל בהבנות מציאות כנענית ובהבנות ההבדל בין בית מבוצר לחומה, מסיחים הם לפי טומאם בדברים הברורים וניכרים לכל מבין.

בדבר התיארוך הארכאולוגי המקובל

אחד התחומים הבולטים בהם הכפירה של אנשי מדע הארכאולוגיה הנחתה אותם בניתוחיהם הוא קביעת התיארוך ההיסטורי ועימה התיארוך הארכאולוגי. באופן כמעט עיקבי רואים אותם חוקרים את המידע שהתאסף לנו מהתיעודים ההיסטוריים השונים כאמת ברורה, ואילו התנ"ך וחז"ל נתפסים בעיניהם כמשליים במקרה הטוב וכלא אמינים במקרה המצוי.

זיהויה של התקופה אליה אנו מכוונים במחקרינו, תקופת יהושע בן נון, סובלת מאוד מניתוחי חוקרים שדעתם הכפרנית ביחס למהימנות התנ"ך מובילה אותם לשייך אותה באופן לא מוכרח אל תקופה ארכאולוגית מסויימת.

¹⁰³ זוהי דעתו של הרב דניאל משה לוי בסיפרו "מקרא וארכאולוגיה" בו הוא עמל לבסס את התיארוך הארכאולוגי באופן שונה כך שלא רק שאין הכחשה ארכאולוגית אלא אדרבה: יש ראיות ארכאולוגיות מובהקות!

אופן התיארוך הארכאולוגי הוא סוגיה שלמה וארוכה הראויה לבחינה עמוקה ושורשית. ישנם הרבה הנחות בלתי מוכרחות וקושיות על תיארוך זה והתירוצים הם תמיד בכיוון של שינוי הכל מלבד נגיעה בתאריך המקובל. ממספר מומחים שיצא לי לשאול אותם בנושא הבנתי שזוהי סוגיה שכמעט ולא עוסקים בה¹⁰⁴, ורבים הם ההולכים שבי אחרי התיארוך המקובל מתוך קיבעון מחשבתי והרגל של שנים רבות, ומתוך הנחה שהיא דבר מוכח וברור.

יתר על כן, רובם ככולם של אנשי האקדמיה מתייחסים לתיארוך שלהם באופן תקיף כדבר קדוש שאין לעגת בו ואינם מוכנים לבחון כל עירעור עליו.¹⁰⁵ כל רעיון של חשיבה מחודשת נתקל שם בבוז.

מכיוון שאין לי יכולת הכרעה בסוגיה זו, מפאת היעד המקצועי הגדול שהיא דורשת והזמן המרובה שצריך להשקיע בשבילה, לא נכנסתי לעובי הקורה ולא טרחתי לבחון לעומק האם ניתן להכריע בה, אולם להתרשמותי הלא מקצועית, יתכן ובהחלט אם יהיו עוד ועוד חוקרים שירבו לבחון אותה, ניתן יהיה לקבל בה הכרעה, עד לכדי הסתברות שהיא בגדר ודאות, ואם כך גם יהיה לה משקל הלכתי משמעותי.¹⁰⁶

בינתיים נבחן את התיארוך ע"פ שתי שיטות:

1. שיטת הרב יואל אליצור: (כמותו גם סבור ד"ר יצחק מייטליס ועוד)

שיטה זו ממשיכה להחזיק בתיארוך המקובל, אך עם שינוי מקומי ונקודתי:

על פי התנ"ך, מפרידות בין תקופת יהושע לזמנו של דוד המלך כ-400 שנה ואילו התיארוך המקובל ביו המדענים מקצץ מתוכם כ-200 שנה, (וכפי שנאמר לעייל, הנחה זו היא לרוב משום שהתנ"ך אינו מקור מהימן בעיניהם). הרב פרופסור אליצור מיישב סוגיה זו¹⁰⁷ ומתארך את יציאת מצרים 200 קודם ובכך מיישב את הסתירה¹⁰⁸.

¹⁰⁴ הרב פרופסור יואל אליצור אמר לי כי אין לו הכרעה בנושא כי לא חקר אותו וכי נושא זה דורך עמל של

חקירה במשך חודשים ארוכים ואף יותר מכך.

¹⁰⁵ היה בעבר חוקר בשם וילקובסקי שבעקבות עירעורו על התיארוך המקובל דאגו אנשי האקדמיה שירדו

לחיו ויאימו עליו. דיברתי עם פלוני ד"ר חשוב וידוע לארכאולוגיה, שאת עבודת הדוקטורט שלו רצה לעשות

על חשיבה מחודשת בדבר התיארוך הארכאולוגי אולם בשום אוניברסיטה בארץ לא אישרו לו לחקור נושא

זה. אורת ה"דיקטטורה המחשבתית" בתחום זה ניכרת לכל המעוניין לעסוק בה בין כותלי האוניברסיטאות.

¹⁰⁶ ולדוגמא, בסוגית "עיבורה של עיר" ביחס לתל ירמות, אם נכון הוא התיארוך של חומות ירמות לימיו של

יהושע בן נון, הרי שרמות א, ג ו-ד נחשבות כמחוברות לירמות, ורמה ב ושאר העיר בית שמש נכנסות לגדר

"סמוך" וכך יתכן וכל העיר תתחייב מכח ירמות בלבד.

¹⁰⁷ עיין במאמרו "רעמסס ושאלת תאריך יציאת מצרים" ע"מ 93 בספר "מקום בפרשה"

¹⁰⁸ לפי שיטה זו, יהושע בן נון נכנס לארץ בתקופת הברונזה המאוחרת.

2. שיטת הרב דניאל משה לוי:¹⁰⁹

הרב לוי טוען שיש לבצע שינוי נרחב בכל התיארוך המקובל.¹¹⁰ השינוי המשמעותי של הרב לוי מזהה את זמן כניסת יהושע לארץ כתקופה בה ארץ ישראל מאופיינת מבחינה ארכאולוגית בערים בצורות באופן יוצא דופן כפי שלא היה באף תקופה אחרת. מהתקופה ההיא נמצאו ביצורים מרשימים בערים כגון: חברון יריחו העי וירמות. יש בכך התאמה מדויקת בין המסופר על ערים אלו בתנ"ך לבין הממצאים הארכאולוגיים. התורה מפריזה מאוד בתיאור ביצור הערים שעל עם ישראל לכבוש בכניסתם לארץ:

עָרִים גְּדוֹלוֹת וּבְצֻרוֹת בְּשָׁמַיִם

דברים ט א

וְהָעָרִים בְּצֻרוֹת גְּדוֹלוֹת מְאֹד

במדבר יג כח

לעומת זאת, על פי התיארוך המקובל, בולט מאוד חיסרון המימצאים המעידים על ביצורם של ערים אלו כפי המסופר בתנ"ך.¹¹¹

כאמור, אין חוות דעתי מקצועית ומקיפה בתחום, אך לאחר קריאת המחקר הרחב שלו בסיפרו: "מקרא וארכאולוגיה", שם הוא מבסס מאוד את שיטתו מכיוונים רבים, התרשמותי היא שעל אף השינוי המהפכני שמבקש הרב משה דניאל לוי לחולל בתפיסה הארכאולוגית, דבריו חזקים מאוד ויתכן שמסתברים לפחות בחלקם העיקרי, עד לכדי ודאות הלכתית.¹¹²

שתי שיטות אלו ילוו אותנו במספר מקומות בספר על מנת לבחון את הממצאים הארכאולוגיים ולהעזר בתיארוך שלהם.

¹⁰⁹ מעט הרחבה בנוגע לשיטה זו עיין בנספח שבסוף הפרק.

¹¹⁰ בציר ההיסטורי מצמצם הרב לוי את התקופה המצרית באלף שנה, ובציר הארכאולוגי טוען הרב לוי למחיקת תקופת הברונזה המאוחרת (350 שנה) וצימצומה של תקופת הברזל (מ600 שנה ל200 שנה). בחיבור בין הצירים הרב לוי מקביל את זמן יציאת מצרים לתקופת הברונזה הקדומה, וקובע כי הברונזה התיכונה היא תקופת בית ראשון, ואילו תקופת הברזל היא סוף ימי בית ראשון ותחילת ימי הבית השני.

¹¹¹ עד כדי שהיו שנתערערה להם אמונתם בודאות סיפורי התנ"ך. כאמור לעיל הבאנו שלושה כיוונים

למענה על שאלה זו, ודרכו של הרב לוי היא אחת מהם.

¹¹² ישנו ת"ח חשוב שעיין בספרו ואכן סובר ששיטת הרב לוי היא השיטה הנכונה. גם בקרב הארכאולוגים, שוחחתי עם ארכאולוג ידוע שנוטה לקבל את התיארוך של הרב לוי.

יחס הפוסקים לשימורי שם

הקושיה

מרכיב מרכזי בזיהוי הערים הקדומות נסמך על שימורי השם. להלן נביא מספר התייחסויות השוללות הסתמכות על שימורי שם ונסה לבחון אותם:

הרב קוק

הרב אברהם יצחק הכהן קוק הגיב לרב טיקוצ'נסקי בנושא הזיהוי הערים ע"פ שימורי שמות את הדברים הבאים:

ע"ד קביעות קריאת המגילה להמושבות בפרטיות, איני מוצא לי חומר לספק, להוציא מידי רובא דעלמא. כי כל החכמה הזו, של חקירת מדע א"י, מלאה היא רק השערות, שאמנם ראויים הם לחבה וכבוד החוקרים והדורשים בזה מצד חבת הקודש, אבל סוף-כל-סוף, א"א לקבע מסמרות, על סמך השמות השגורים בין הערבים. ומ"מ אם יש לו על איזה מהם ספיקות והערות יסודיות, יואיל נא בטובו להמציאם לי, ואגלה בל"נ לכת"ר את דעתי ע"ז.
אגרות ראי"ה ב ע"מ ע"ה

כלומר: שימורי השם, בעיני הרב קוק, לא היו ראויים לנאמנות מספקת עד לכדי להחיל נ"מ הלכתיות.

החזון איש

ועדין אין אנו בטוחים אם אפשר לסמוך על מפת הארץ שלא דיקדקו בדברי חז"ל ושמות הערים ומקומותיהם נשתנו ויש שנחקו זיכרם ובנו על אומדנות¹¹³
חזון איש הלכות שביעית סימן ג ס"ק יח

הרב שריה דבליצקי

הרי שלעת עתה, עם כל הידע והממצאים שבידינו, הרי אינני רואה אפשרות של עד כדי כך לקבוע במקומות ההם את הפורים רק בט"ו ולהכנס בחשש ספק ביטול כל מצוות הפורים וברכות לבטלה... בנידון דידן אני לוקח לעטרה את דברי מאורנו

¹¹³ חשש נוסף מעלה החזון איש, עימו התמודדנו בפרק "זיהויים ארכאולוגים - החוליה החסרה"

הגראי"ה זצ"ל באיגרותיו ... **על שבירי מילים** (זיהוי שמות) ומשחקי מילים עם שבירי כדים וקטוניות, אין לנו סמך שנוכל לבנות הלכות כאלה, אשר אם טעינו אנחנו הכל¹¹⁴

אם כן, פוסקים מרכזיים בדורינו שללו את ההשענות על סמך שימורי השם, ואם כן, הכיצד ניתן לסמוך על כך מבחינה הלכתית?

נענה על טענה זו בשלושה דרכים:

1. הזיהויים כיום הרבה יותר ודאיים מאשר בזמנו של הרב קוק בעקבות התפתחות המחקר.

2. שלילת הזיהויים ע"י הרב קוק והחזון איש היא על זיהויים ללא סימוכים נוספים או זיהויים

שלא נחקרו כראוי¹¹⁵

3. אינו דומה זיהוי עיר אחת לאשכול ערים כפי המצוי באזור בית שמש

בנקודה האחרונה הארכנו בפרק העוסק ב"ראיות למהימנות שימורי השם".

כעת נרחיב בשתי הנקודות הראשונות:

1. ודאות הזיהויים גדלה עקב התפתחות המחקר

דבריו של הרב קוק נכתבו בשנת תרס"ט. מה היה ידוע בתחום זה עד שנה זו ומה התחדש לאחר מכן?

על מנת להבין את ההתקדמות המחקרית של ימינו לעומת מה שהיה ידוע בעבר, ננסה להרחיב מעט על ההסטוריה של המקצוע הקרוי "גאוגרפיה מיקראית". העוסקים במקצוע זה שאפו לזהות היכן כיום נמצאים המקומות התנכיים בעלי המעמד הלכתי ועל פיהם לקבוע הלכה. הפער של אלפי השנים וגלותו של העם היהודי מארצו איתגרו אותם להרתם למשימת הזיהוי המחודש של המקומות ולהשבת המצוות התלויות בארץ והקושי במלאכה חייב אותם להתמסר לכך שנים מרובות. מלאכת הזיהויים והרכבת הפסיפס של ערי הארץ נראתה בתחילתה כגישושים של עיוור באפלה והספקנות בדבר נאמנות הזיהויים היתה גדולה. אך ככל שמלאכת אומן זו הלכה ונטוותה יותר ויותר החלו אט אט הערפילויות שליוו אותה להתבהר.

התשתית לעבודה חשובה זו החלה להבנות כבר בדורות קדומים וכעת נמנה את חלוצי הגאוגרפיה המקראית ונתאר את פעלם בתחום:

¹¹⁴ מובא בספרו של הרב זולדן "מגילה במוקפות חומה" ע"מ 261

¹¹⁵ כך גם כותב הרב זולדן ב"מגילה במוקפות חומה" ע"מ 261

רבי אשתורי הפרחי – בעל "הכפתור ופרח"

זכות ראשונים לעוסקים במקצוע זה היא לרבי אשתורי הפרחי, בעל הספר "כפתור ופרח". רבי אשתורי הפרחי חי לפני כ-700 שנה ודבריו מובאים בספרים כאחד מה"ראשונים". כתיבת הספר "כפתור ופרח" הינה פרי של מסע שעשה בארץ ישראל.

הן הייתי כשתי שנים בגליל, דורש וחוקר את הארץ, ועוד חמש שנים בשאר ארצות השבטים, לא מנעתי עצמי שעה אחת מרגל את הארץ, ברוך העוזר.

במהלך מסעו זיהה 180 מקומות ששמותיהם מוזכרים במקרא, במשנה ובתלמוד, חלקם על פי הדמיון לשמות האתרים הערביים בימיו. למרות פקפוקים שונים על כמה מקביעותיו, מחקרו החלוצי של ר' אשתורי על גבולות הארץ משמש עד היום את פוסקי ההלכה כאבן פינה בדיונים בנושא רחב זה.

רבי יהוסף שוארץ – "תבואות הארץ"

כחמש מאות שנים ללא אף חוקר רציני וידוע מחכמי ישראל, קם רבי יהוסף שוארץ, וגאל את התחום:

ואמת אניגד כי בושתי וגם נכלמתי לפני חכמי העמים אשר באו ממרחקים הנה לחפור

וחקור את כל הארץ, באמרם לי כי דרשו
פעמים הרבה מחכמי בית ישראל ... ואין
מגיד להם כי לא ידעו ארץ נחלת
אבותיהם ... ולמה יגרעו חכמי בית ישראל
מחכמי העמים ... ציון היא ודורש אין לה

...

הקדמה לתבואות הארץ

רבי יהוסף שוארץ ראה במחקר זה אחת ממשימות חייו. לשם כך הוא עלה ארצה והתגורר בירושלים ומשם התהלך בארץ ישראל לאורכה ולרוחבה, חקר שמות מקומות ותולדותיהם, למד את טבע הארץ ותושביה, ורשם וצייר את ממצאיו. סיפרו "תבואות

מפת ארץ ישראל על פי רבי יהוסף שוארץ

הארץ" שהוציא לאור לפני כ-180 שנה הוא אבן יסוד בתורת הגאוגרפיה המקראית, אך עדין היה בגדר ראשוני בלבד.

תלמידו וממשיך דרכו א.מ. לונץ כתב עליו :

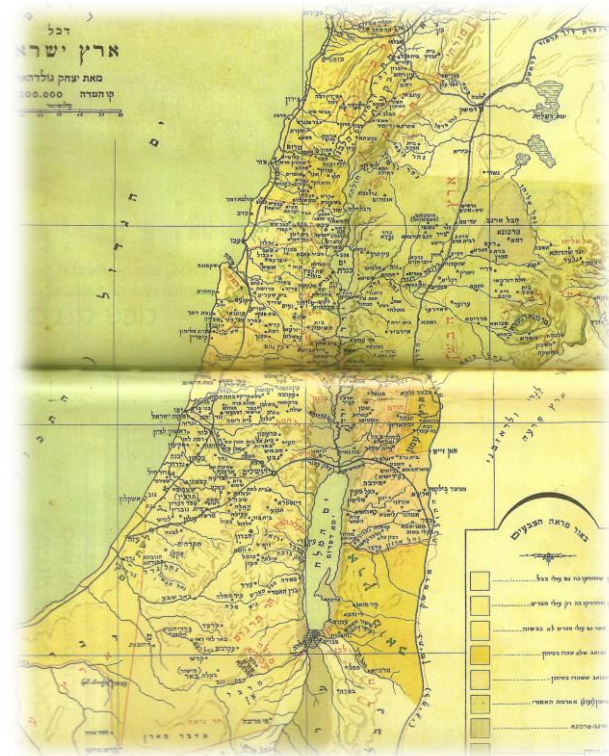
גדול בתורה ואחד המעטים שקשרו את הקשר בין העם הנוזד והמפוזר ובין אדמתו בארצו. עבודתו של הרב המחבר ותוצאותיה נכבדה ונעלה היא בערכה על הקודמים לה

הרב ישראל זאב הורביץ - "ארץ ישראל ושכנותיה"

רבי ישראל זאב הורביץ היה ת"ח שעסק בחקר בגאוגרפיה מקראית בארץ ישראל וכתב את סיפרו "ארץ ישראל ושכנותיה" לפני כ-100 שנה. הוא אסף חומר מכל רחבי הספרות הקודש, וספרות החול. את הערכים בספר הוא סידר על-פי שמות המקומות הנמצאים בספרותנו העתיקה, העולים בערך לארבעת-אלפים ובסדר אלפא-ביתא.

על החשיבות בחקירת הארץ של ת"ח מתוך מקורות התורה לעומת המחקר הגאוגרפי בארץ ישראל של הגויים, כתב הרב הורביץ בהקדמה לסיפרו:

צריכים עבודת איתנים כבירה בשנים רבות לבור מתוכם את השמות העתיקים ולקבוע הלכה ברורה בזהות כל מקום ומקום. לזה יכולה לעזור הרבה ידיעת השפה הערבית וביטוי הנכון של כל שם ושם ... אז אפשר לגלות צפונות רבות בנוגע לשמות עתיקים, אבל לזה צריכים נסיעות רבות ... ומלבד שיש יתרון ליהודי בן ארץ ישראל על חוקר אירופי באיכות חקירות הארץ כי יש לו אפשרות לגשת אל הספרות העתיקה וגם להסתגל אל שפת ערב ... יש לנו היהודים נחיצות רבה ליהד את חקירת ארצנו ... חקירת ארצנו היא תנאי הכרחי לשובינו ... יתעוררו נא תלמידי חכמים מביני דבר, ואיספו לנו את כל הנחוץ ... יבואו נא חוקרים בעלי כשרון וחקירו וצרפו ולבנו וגלו איש איש במקצועו שהוא מומחה בו... אמנם לא בשנה אחת ולא בימי דור אחד תכלה העבודה הזאת... אין עם חי נרתע מפני עבודה של דורות אם יודע הוא שברכה רבה כרוכה בעתיד לו ולארצו.

מפה מדויקת של ארץ ישראל שסירטט הרב יצחק גולדהאר

הרב יצחק גולדהאר – "אדמת הקודש"

חוקר נוסף מלפני כ-100 שנה, המקביל לרבי ישראל זאב הורביץ היה הרב יצחק גולדהאר. ספרו עוסק בארץ ישראל וגבולותיה כפי שנתקדשו במהלך הדורות ע"י עולי מצרים ועולי בבל, ועד ימינו אנו. הרב יצחק גולדהאר התהלך בארץ לאורכה ולרוחבה במחקר של שנים ארוכות, עד שהכיר את כל הארץ "ואף את מכמניה", כפי שאמרו עליו בני דורו. בספרו כתב, למשל, כי שהה בגולן שנתיים ברציפות והכיר היטב את "ארץ הבשן, ממלכת עוג בה החזיקו עולי בבל".

בספר ניכר ידע רב ובקיאות מרשימה הן במקורות התורניים והן בהיסטוריה ובגיאוגרפיה של ארץ הקודש והארצות השכנות.

הספר מעוטר בהסכמותיהם הנלהבות של גדולי הדור בתקופתו:

הרידב"ז, רבי יצחק ירוחם בן הגרמ"ל דיסקין, הראי"ה קוק ורבי יוסף חיים זוננפלד.
הרידב"ז כותב עליו:

כבושם הזה לא היה עדיין במחנה העברים מיום שגלו ישראל מארצם ואשרי ליראי ה' שבאשכנז שהחזיקו אותו שנים רבות למען שיתעסק בזה... יען כי יש לו כל הידיעות הנחוצות לחבר ספר כזה...

הרב קוק מייחס חשיבות רבה לספר עד כי התבטא במילים:

יום שמחה הוא לי היום הזה, אשר בו בשרני כת"ר שספרו הנכבד יצא לאור

עד כה הבאנו את שמות תלמידי החכמים וסיפריהם, שהיו חלוצים בתחום מחקר הארץ והגאוגרפיה המקראית מלפני מאה שנה ויותר, בימים בהם המחקר היה עוד בחיתוליו. הם אלו שהניחו את היסודות במקצוע זה ובנו תשתית לעולם ההלכתי למצוות התלויות בארץ.

מאז עולם המחקר התפתח והשתכלל מאוד, בעיקר עם פיתוחו של מדע הארכאולוגיה ששפך אור על חלקים נרחבים בתחום וכיום הידיעות שבידינו נשתכללו לאין שעור בעשרות השנים האחרונות.

מקצוע הגאוגרפיה מקראית הפך למושא מחקרי נרחב אף בין כותלי האקדמיה, אך שם סבל מדע זה את רוח הכפירה הנושבת שם בעוצמה רבה. ישנם כיום מספר חוקרים תלמידי חכמים, דוגמת הרב מאיר רוטר והרב יוסף רוטשטיין, המסייעים בידינו לברור יקר מזולל ולתת בפנינו סולת נקיה מהמידע המצטבר בעולם המחקרי, אך הת"ח המומחה הותיק והגדול בימינו בתחום הגאוגרפיה המקראית הוא הרב פרופסור יואל אליצור:

הרב פרופסור יואל אליצור -

"שמות מקומות קדומים בארץ ישראל"

הרב יואל אליצור חוקר בתחומי הגאוגרפיה המקראית, תנ"ך,

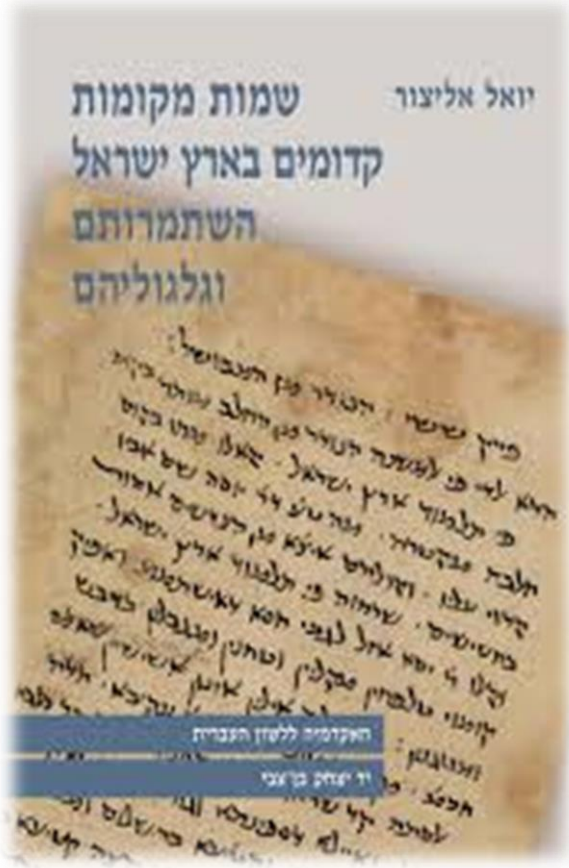
הלשון העברית והלשונות השמיות, כבר למעלה מארבעים שנה. בסיפרו "שמות מקומות קדומים בארץ ישראל" שנשתמרו בפי הערבים, ניסח הרב אליצור את החוקים הלשוניים השולטים בשינויים החלים בשמות הערביים שמקורם בשמות עבריים או ארמיים, ובכך יצר בסיס מדעי איתן לזיהויים של אתרים עתיקים. עבודתו, נחשבת לעבודה יסודית וחלוצית בתחום מחקר זה.

אחד ממחקריו המפורסמים של הרב אליצור הוא בזיהוי ערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון. בנושא זה נפגש והתכתב הרב אליצור עם גדולי הדור, ובעקבות מחקריו הורה רבה של העיר לוד הרב נתן אורטנר לחגוג את חג הפורים בעיר גם ביום ט"ו. למאמריו של אליצור הייתה השפעה גם לגבי קביעת מועד פורים ביישוב שילה.

כעת נחזור לדבריו של הרב קוק:

כי כל החכמה הזו, של חקירת מדע א"י, מלאה היא רק השערות, שאמנם ראויים הם לחבה וכבוד החוקרים והדורשים בזה מצד חבת הקודש, אבל סוף-כל-סוף, א"א לקבע מסמרות, על סמך השמות השגורים בין הערבים.

הרב קוק כתב את דבריו אלו בשנת תרס"ט. עד אז, מלבד עבודתו הראשית של הרב יהוסף שוארץ בתחום, עוד לא נבנתה קומה נוספת בפיתוח התחום. בשנת תרע"ג, ארבע שנים בלבד לאחר

כתיבתו של הרב קוק דברים אלו, כתב הרב קוק את ההסכמה לספר המחקר של הרב יצחק גולדהאר:

... לכבוד ידידי חביבי הרב הגדול לתורה ולתעודה ליש ולביא במחקרי ארץ הצבי מו"ה יצחק גולדהאר ...הנה קם לנו גואל גם לחכמת חיקרי ארץ הקודש ... רק מעט גילינו עד כה בעבודה רבת ערך ונאדרת בקודש זאת. עד שקם הדרת כבוד חביבי ... שואב מים טהורים מבאר ישראל ... מספרי הקודש והתנ"ך ודברי חז"ל בתלמוד בבלי והירושלמי והמדרשים ... להמציא לנו ספרו הענקי רב הכמות והאיכות

הסכמת הרב אברהם יצחק הכהן קוק

הרב קוק מדבר על גאולת המקצוע ועליית קומה בתחום המחקר של הגאוגרפיה המקראית. האם בעקבות ספר "אדמת הקודש" כבר אפשר "לקבוע מסמרות" ע"פ הרב קוק? דברים מפורשים לא נאמרו לנו ע"י הרב קוק, אך אם התפעלותו הגדולה היתה על כבר על שלב ההתפתחות ההתחלתית שהיתה בימיו, ויתכן שכבר אז עמדתו השתנה בענין, הרי בימינו אנו, שעולם המחקר מפותח הרבה יותר לאין שעור¹¹⁶ מאז אותם ימים, כל שכן ראוי לבחון התייחסות מחודשת לשימורי שמות ולא להשען על אמירתו של הרב קוק שמסתבר שהיתה נכונה לזמן כתיבת דברים אלו בלבד.

¹¹⁶ נמנה מספר גורמים שתורמו לפיתוח המדע מאז אותם ימים: 1. התפתחות ענף הארכאולוגיה 2. גידול

בכמות העוסקים במחקר מבודדים ואלפים רבים 3. סינכרון של מידע סיפורי רב שלא היה נגיש וידוע 4. שימוש בכלים בלשניים

2. יחסם של רבותינו לשימורי שם: 117

על מנת לבחון את היחס הנכון לשימורי שם והאם ניתן לסמוך עליהם בצירוף נתונים המוכיחים את זיהויים נביא אופני התייחסות של רבותינו לאורך הדורות לתופעה זו:

א. הגמרא במגילה:

ישנה מחלוקת בין רבי יוחנן לרבא האם טבריה היא העיר חמת או העיר רקת, ערים המוזכרות ביהושע.

רבא מביא ראיה לדבריו מההכרזה של אנשי טבריה על הגעת מת מבבל:

אוהבי שרידים יושבי רקת צאו וקבלי הרוגי עומק.

מגילה ו.

וכן על מותו של רבי זירא:

אוי נא לה אמרה רקת, כי אבדה כלי חמדתה

שם

ע"פ הגמרא ברי ירמיה ורבה הסכימו עם רבא.

א"כ, רואים שלא היה ידוע בברור מי העיר טבריה והאמוראים התייחסו אל השם שהשתמר אצלם כקובע להלכה.

ב. הרמב"ן

שני מקורות לכך שהרמב"ן סמך בפרשנותו לתורה על השימורי שם של יושבי הארץ:

הרמב"ן בהגיעו לארץ משנה פירושים הקשורים לתחום הגאוגרפי:

זה כתבתי תחילה. ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלים, שבח האל הטוב

והמטיב, ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל. והנה

¹¹⁷ סוגיה זו לובנה ונכתבה בספרו של הרב אייל בן דוד "פורים דמוקפין בבאר שבע" פרק ב ע"מ כה-נג

והדברים הבאים הם סיכום של דבריו:

הוכחש הפירוש הזה, וגם דברי מנחם. אבל הוא שם מידת ארץ כדברי

רש"י ...

רמב"ן בראשית לה טז

"קול ברמה נשמע ... רחל מבכה על בניה" ... וכן ראיתי שאין קבורה ברמה

ולא קרוב לה, אבל הרמה אשר לבנימין רחוק ממנה כארבע פרסאות, והרמה

אשר בהר אפרים רחוק ממנה יותר משני ימים

שם מח ז

בית לחם, קבורת רחל, והרמה, אלו מקומות שהרמב"ן סמך על זיהוין ושינה את פירושיו. ואף על פי שלא מדובר בענין הלכתי, ספקות בזיהוי מקומות היו צריכים לכאורה עוד לשמור פתח לפירושים ששלל ולא להכריעם באופן נחרץ, ואם כך, ניכר כי סמך הרמב"ן על שימורי השמות של יושבי הארץ.

ג. רבי אשתורי הפרחי

רבי אשתורי הפרחי חי בארץ לפני כ-700 שנה, עת היתה הארץ בשיממונה, והיהודים בה היו מתי מעט. הוא ציין מספר פעמים בספרו את האמון שהוא נותן בשימורי שמות של תושבי הארץ הנזכרים:

ואודיעך כי שמות הנהרות והעיירות הכתובים בכתבי הקודש שבכתב

ושבעל פה, שמעט מה שנשתנה שמם ביו הישמעאלים, גם רוב המדבר

שבלשונם הוא לשון התלמוד הבבלי והירושלמי

כפתור ופרח פרק י'

ואזכיר המקום בלשון הקודש ובערבי, שעם זה יודו שאי אפשר ממעט

שינוי בקצתם

שם יא

יגיד עליו רעו כי הארץ לעולם עומדת ובשממונה ברוב, והשינוי בשמות

מעט הוא

שם מז

את סמיכתו על שמות הערביים הוא גם משליך לנ"מ הלכתיות:

ישנה הלכה המחייבת ברכה במקום בו נעשה נס:

הרואה מעברות ים ומעברות הירדן ... על כולם צריך שיתן שבח והודיה

לפני המקום

ברכות נד.

כותב על כך הכפתור ופרח:

אין המברך מברך עד שיראה בפרט מקום הנס

כפתור ופרח פרק ז

רבי אשתורי הפרחי מזכיר מקומות הלכה למעשה שיש לברך עליהם: מעברות הירדן מול יריחו, נחל ארנון, הר הכרמל, שונם ומקום עלית אלישע. כל המקומות הללו מזוהים על פי שימורי השם.

גם לענין מוקפים דמגילה מציין הכפתור ופרח מספר ערים ומזהה אותם כמוקפות חומה, וזאת על סמך שימורי השם: סלכה ואדרעי, בית שאן גוש חלב וטבריה. לגבי כל המקומות הללו קובע ספר הכפתור ופרח שיש לקרוא בט"ו בלבד (או יומיים מספק כגון גוש חלב)

אם כן אינם קוראים את המגילה אלא בחמשה עשר לחוד¹¹⁸

על גדלותו של הכפתור ופרח:

רבי אשתורי הפרחי נחשב כאחד מרבתינו הראשונים ובתחום ארץ ישראל נחשב כמומחה ועמוד הוראה. להלן ציטוטים מתוך רבתינו על יחסם לכפתור ופרח¹¹⁹:

והנה מקורב נזדמן אלי ספר קדמון, שמו כפתור ופרח. חיבורו גדול

ומופלג אחד מבני ישראל

שו"ת חוות יאיר סימן א

¹¹⁸ כפתור ופרח פרק ח

¹¹⁹ ראה עוד בהקדמתו של רא"ם לונץ לספר כפתור ופרח

ועכשיו זיכני השי"ת לראות שכיוונתי לדעת הגדולים הקדמונים ... ובהיותי
משוטט בו (בספר כפתור ופרח) לרוב חישקי כי חדת הוא לי וקדמון
היעב"ץ

זה ספר כפתור ופרח תולדות חכמתו של האדם הגדול איש תורי ... כבר
מפואר ומהולל אצל כל רבותינו הקדמונים כולם הזכירוהו לשבח ולתהילה
בכל מקום אשר הגיעו ... הרדב"ז, המבי"ט, רבי בצלאל אשכנזי, מרן הבית
יוסף, והרמ"א ... ומובא שמה (בשו"ת אבקת רוכל) תשובת ר"מ גלנטי אשר
נתן תודה להשי"ת על שזכה לראות ספר זה
מהר"ץ חיות

ד. הרב קוק

הרב קוק לא שלל את שימורי השמות אלא את הוכחה שזוהי העיר הקדומה על סמך שימור
השם בלבד. אולם, אם יש ביסוסים נוספים להוכחת מיקום העיר המבוקשת, יתכן וצירופי
הדברים יכולים להוכיח שהמקום המדובר הוא אכן העיר הקדומה, ודין ט"ו יתחדש שוב באותו
מקום.

ניתן להוכיח זאת מדבריו:

1. איני מוצא לי חומר לספק, להוציא מידי רובא דעלמא. כי כל החכמה הזו, של חקירת
מצע א"י, מלאה היא רק השערות, שאמנם ראויים הם לחבה וכבוד החוקרים והדורשים
בזה מצד חבת הקודש, אבל סוף-כל-סוף, א"א לקבע מסמרות, על סמך השמות
השגורים בין הערבים. ומ"מ אם יש לו על איזה מהם ספיקות והערות יסודיות, יואיל
נא בטובו להמציאם לי, ואגלה בל"י לכת"ר את דעתי ע"ז.

2. הרב קוק נשאל¹²⁰ ע"י רב המושבה בשם כפר יהודיה, הרב אהרון הכהן, (בעל שו"ת
תקות אהרון) האם ניתן לדון את המושבה כדין מוקף משום סמיכותם לכפר אונן, מתוך

¹²⁰ אגרות הראיה ב ע"מ ק"ה

הנחה כי מדובר באונו המוזכרת בגמרא כעיר מוקפת מימות יהושע בן נון. הרב קוק שלל זאת משתי סיבות:

א. אולי כפר אונו הוא כפר הסמוך וקרוי על שם אונו ולא אונו עצמה, כפי ששמה אולי "כפר אונו" ולא רק "אונו" מורה על כך.

ב. היו שתי ערים בשם אונו, ורק אונו האחרת היתה מוקפת חומה

ומכאן שהרב קוק לא שלל את השימור השם של אונו, שלו יש ביסוסים נוספים מלבד השם שהשתמר.

ה. החזון איש

ועדין אין אנו בטוחים אם אפשר לסמוך על מפת הארץ שלא דיקדקו בדברי חז"ל ושמות הערים ומקומותיהם נשתנו ויש שנמחקו זיכרם ובנו על אומדנות חזון איש הלכות שביעית סימן ג ס"ק יח

דברי החזון איש לא נאמרו¹²¹ על הזיהויים של "תבואות הארץ" ו"אדמת הקודש" אלא על מחקרי הגויים בנושא, שהרי ספרים הללו נכתבו מתוך דיקדוק רב בחז"ל ובפסוקים ומתוך עמל של שנים רבות:

ידע הקורא כי טרחתי בכל האפשרי ובעזרת ד' דברי על פי המציאות והאמת ... כי מי שלא ראה את המציאות ולא ידע דברי חז"ל אי אפשר להגיע לתכלית המבוקש... ואנוכי לא אשגיח בחקירותי על שמות הערים בלשון הערבי אם הוא התנגדות למשמעות מקראי קודש ולדברי חז"ל בבלי וירושלמי והמדרשים והתרגומים ...

הקדמה לתבואות הארץ

כמו כן, ספר "אדמת הקודש" קיבל את הסכמתם של גדולי ישראל כספר המדקדק בדברי חז"ל:

¹²¹ מובא בספר "דרך אי"ש"- כללים ועיונים במשנתו של האדם הגדול בענקים מרנא ורבנא החזון איש", מאת הרב אורי טיגר שהחזו"א לא היו אצלו בתדירות אפילו ספרי יסוד מחז"ל כמו בבלי ירושלמי וראשונים על הש"ס, כך שלא מפליא אם לא היה לו גם את "תבואות הארץ" ואדמת הקודש"

ואף גאולה ניתנה לארץ קדשנו ע"י האי גברא רבה יקרא ... איש בעל רוח כביר ומרץ עז כי עבד עבודת בשר במחקרי ארץ אבותינו משך עשרם שנה רצופות ועל פי חקירה מקומית על כל שעל ושעל באדמת הקודש בתשומת לב ובכובד ראש ובמידה נכונה עמד וימודד ארץ ואור לנתיבותיו דברי רבותינו הקדושים ובידיעתו הרבה בשמות הערים והכפרים ההרים והעמקים והנהרות בלשון יושבי הארץ הביא לנו פרי עבודתו ... הספר הנכבד הזה אשר הופיע עתה על שדה חכמת ישראל מצד החומר הרב שהיה זרוש לעבודתו בקיאות רבה בספרות התלמודית במקומות מפוזרים מצד צורתו השלמה הנתאמת את המציאות ואל דברי חכמינו ז"ל הנאמנים

הסכמת הרב יצחק ירוחם דיסקין

... לכבוד ידידי חביבי הרב הגדול לתורה ולתעודה ליש ולביא במחקרי ארץ הצבי מו"ה יצחק גולדהאר ...הנה קם לנו גואל גם לחכמת חיקרי ארץ הקודש ... רק מעט גילינו עד כה בעבודה רבת ערך ונאזרת בקודש זאת. עד שקם הזרת כבוד חביבי ... שואב מים טהורים מבאר ישראל ... מספרי הקודש והתנ"ך ודברי חז"ל בתלמוד בבלי והירושלמי והמדרשים ... להמציא לנו ספרו הענקי רב הכמות והאיכות

הסכמת הרב אברהם יצחק הכהן קוק

וכן כתב הרב יוסף ליברמן בשו"ת משנת יוסף, בעסקו בגבול הדרומי של הארץ על דברי החזון איש:

אמנם זה רק אם באנו לקבוע שמות קדומים על סמך שמות ומפות של ימינו, בזה אין לנו ידעה ברורה שאמנם מקום זה שלנו עומד על המקום הקדום, אבל הגבול הדרומי של ארץ ישראל המסומן בתורה, הרי קבעוהו ופרשוהו מחברי הגבולות לפני כמאה שנה ... ועל כגון זה ודאי סמך החזון איש ... וסמכינו על הגבולות המסורים בידינו

שו"ת משנת יוסף ח"א סימן מד

ו. בד"ץ העדה החרדית ביחס לגבול הדרומי

בחודש שבט של שנת תשל"ג התקימה ישיבת הרבנים הגאונים שליט"א בד"צ העדה החרדית בראשות הגאון האדיר מרן יצחק יעקב וייס ... יסוד השאלה היתה אם מקומות אלה נמצאים מחוץ לגבולות ארץ ישראל ואם יש להתירם על סמך הגבולות שסימנו מחברי הגבולות האחרונים (תבואות הארץ ואדמת הקודש) ... אחרי משא ומתן הוחלט להכשיר את הבאת הירקות מגרופית ויטבתה, ולא להכשיר את הירקות מעין חצבה ועין יהב ...

שו"ת משנת יוסף ח"א סימן מד

הזיהויים המדוברים ושימורי שמותם בגבולה הדרומי של ארץ ישראל:

בעל תבואות הארץ:

קדש ברנע – נשתמר שמו כ"ואדי גאעין"

כל התרגומים מתרגמים קדש ברנע – "רקס גיעא" ... ואין ספק אצלי ש"ואדי געין" נקרא על שם רקס גיעא

תבואות הארץ כו:

בעל אדמת הקודש:

- א. מי מריבת קדש – נשתמר שמו כ"עין מרדה", כלומר: לשון מריבה התחלף במרידה
- ב. צין – נשתמר שמו כ"ואדי ציע"
- ג. חצר אדר – נשתמר שמו כ"עין אודראת"

א"כ, מדובר בפסיקה הלכה למעשה של הבד"ץ שסמכו על שימורי שמות ופסקו לקולא שאין המקומות המדוברים נמצאים בשיטחה של ארץ ישראל לענין שביעית ומותרת שם העבודה בשביעית.

אם נבחן את הזיהויים שנתקבלו ע"י פסיקה זו נוכח כי שימור השם ומכלול ההוכחות שם הרבה יותר חלש מאשר "אשכול הערים" בעלי שימורי השם הנמצא באזור בית שמש (בית שמש, צרעה, ירמות, זנוח, עין גנים, עזקה ושוכה)

סיכום יחס הפוסקים לשימורי שם:

- א. מצאנו אצל רבותינו הסתמכות על שימורי שם של יושבי הארץ:
 1. האמוראים רבא רבה ורבי ירמיה
 2. הרמב"ן
 3. רבי אשתורי הפרחי
- ב. החזון איש לא שלל שימוש בשימורי שמות שהתבררו על פי תורה כי הם תואמים את מקורותינו
- ג. הרב קוק לא שלל את שימורי השמות אלא את תלות בלעדי בהם ללא הסתמכויות נוספות, והראיה היא שהוא קיבל את שימור השם של העיר אונו.
- ד. כבר פסקו הלכה למעשה על פי שימורי שמות בראיות קלושות יותר ואף לקולא.

נספח:

שיטת התיארוך הארכאולוגי של הרב דניאל משה לוי

הכרונולוגיה הארכאולוגית המקובלת משייכת ומקבילה את הזמן בתנ"ך מימות יוסף הצדיק ועד יהושע בן נון לסוף תקופת הברונזה התיכונה ועד תקופת הברזל.

הרב דניאל משה לוי אסף בספרו "מקרא וארכאולוגיה" ראיות רבות לכך שיש לשנות את כל התיארוך הארכאולוגי ולהקדים את הקבלת הציר הארכאולוגי לציר ההיסטורי באלף שנה. כאשר ננסה למקם את תקופת הברונזה הקדומה לתקופה המקבילה לתקופת שיעבודם של בני ישראל במצרים, נוכל לזהות בסימנים מסתברים ביותר תקופה זו. ע"פ ההקבלה המקובלת כיום במחקר ביו הציר הארכאולוגי להיסטורי, שיעבודם של בני ישראל במצרים, שהותם במדבר וכניסתם לארץ, אלו הם אירועים שאין להם זכר בעולם הארכאולוגי ולכן גם רבים מהחוקרים נוטים לומר כי הם לא היו ולא נבראו.

אולם בשיטה זו, בה הולך הרב דניאל משה לוי, יש התאמה מרשימה לתקופת הברונזה הקדומה. ניתן למצוא בה דמות הזזה ביותר ליוסף הצדיק, סימנים ברורים של עם ישראל במצרים, תוצרי בניה עצומים של עבדות ישראל במצרים, עדויות ברורות למכות מצרים, סימנים למגורי בני ישראל בהר סיני וקדש ברנע, עדויות מוחשיות ביותר לערי כנען הבצורות ונפילת חומת יריחו.

רפורמה זו בתיארוך המקובל תסייע בידינו גם למצוא את פארה של תקופת שלמה המלך בזמן הברונזה התיכונה.

ליקטנו מתוך סיפורו של דניאל משה לוי "מקרא וארכאולוגיה" את תמציתה של התאוריה שהוא מעלה:

ראיות להקבלה חדשה

להלן תמצית הראיות שנמצאו לשיבוץ זמן יוסף ועד שלמה מתקופת הברונזה הקדומה ועד הב"ת (ברונזה תיכונה):

א. זיהוי יוסף כאמחותפ:

דמות בולטת בארכאולוגיה המצרית היא מנהיג בשם אמחותפ (שייך לתקופת שושלת ג שבשושלות המצריות). ההשערה היא שהוא הוא יוסף הצדיק עקב הסימנים המצטברים בממצאים הבאים:

1. משנה למלך

2. יעץ למלך ג'וסר מה עושים בשבע שנות רעב

3. הקדיש חבל ארץ לכהנים

4. החכם מכל אדם

5. בקיא בשפות זרות

6. בעל קרקעות עמי הארץ

7. עשו ממנו אליל

8. המקדש שלו נקרא "סרפיס" – תואם את הגמרא בע"ז דף מג. שיש ע"ז בשם סר-אפיס ע"ש יוסף

9. מצויר בדמות שור

10. מסורת פיניקית מייחסת לאמחותפ סיפור שכשהיה נער צעיר ויפה ניסתה אישה לפתותו והוא נמלט

11. שיר מיצרי על כך שקיברו לא נמצא

ב. בני ישראל במצרים

יש ראיות לגזע זר שפלש למצרים מארץ כנען והתבדל מהמצרים. בימי שושלת ה שבשושלות מצרים, עם זה כבר לא היה קיים במצרים. לכן, יציאת מצרים משוערת להיות בסוף שושלת ד.

ג. השיעבוד

הפרמידות הגדולות הדורשות כח עבודה אדיר הם משושלת ד. בשושלת ה הם כבר קטנות הרבה יותר. נתון זה גם הוא מחזק את הראיה למיקום יציאת מצרים בתקופת הארכאולוגיות.

ד. מכות מצרים:

1. אחד ממלכי שושלת ה מספר על מכת בכורות שבאה ע"י אל לא מוכר.

2. הפפירוסים ' ייסורי איפואר' ו'נבואת נפר-רח'ו', שניתן לדלות מהם חלק ממכות מצרים (הדם, הערוב, הדבר, הברד, הארבה והחושך) ועוד רמזים ליציאת מצרים, פפירוסים אלו הם מסוף שושלת ד והראיה היא שהמלך סנפרו הוא משושלת ד וביטול מעמדו של "רע" כאלוהי מצרים המוזכר בפפירוס קרה בסוף שושלת ד.

3. המלך האחרון בשושלת ד, בנו של מנכורע לא היה בכור. נראה שהבכור מת במכת בכורות.

ו. בני ישראל במדבר

ישנם שרידי מגורים במדבר סיני רק מתקופת הברונזה הקדומה בסנטה קטרינה (מקום המשוער להיות כמקום הר סיני), קדש ברנע ועוד מספר מקומות במדבר סיני ובדרום הנגב. לא מובן כיצד הצליחו להתקיים שם במרחק כה גדול ממים לזמן מגורים לא מבוטל. אם מניחים ששרידים אלו הם של בני"ש שהו במדבר באופן ניסי, הדבר מוסבר היטב.

ז. ערים מתקופת יהושע בן נון

שרידי הערים מהברונזה הקדומה תואמים מאוד לימות יהושע הרבה יותר מאשר ב"ת או ב"מ (ברונזה מאוחרת). הדוגמאות לכך הם:

1. תל ערד – יש שרידים רק מתקופת הברונזה הקדומה ולא מהברונזה המאוחרת.

2. גמלא – מוזכרת במשנה כמוקפת חומה מזמן יהושע בן נון. ע"פ הנתונים בתל ישנם שרידים מהברונזה הקדומה בלבד ולאחריה השרידים הם רק מימי בית שני.

3. ערי עוג – נמצאו מתחמים גדולים בגולן מוקפות חומה

4. יריחו והעי – קיימות מברונזה קדומה ולא קיימות בב"מ.

5. מגידו, אשקלון – ישוב קטן ופרוז בב"מ אולם בב"ק הוא עיר גדולה עם חומה.

6. לכיש, אפק, חברון, תל צפית (גת), ירמות – עיר עם חומה מב"ק

7. תל בית ירח (עיר מדון?) – עיר גדולה בתקופת בב"ק ולא קיימת בב"מ

ז. ימי שלמה

יש התאמה לימי שלמה עם זמן שושלת י"ב המצרית שהיא שייכת לתקופת ב"ת 2 ב' בה היתה פריחה כלכלית.

ראיות לקיצור התיארוך הארכאולוגי המקובל

הרשימה דלעיל היא אוסף מרשים המעיד שיש לשנות את התיארוך המקובל אולם היא דורשת לאחר את כל הכרונולוגיה הארכאולוגית בכ-1000 שנה! האם ניתן לשבור את כל המקובל כיום ולקצץ כל כך הרבה שנים מהתקופות הארכאולוגיות ומהשושלות המצריות?

עיון בתיארוך המקובל מגלה לנו בעיות רבות ללא פיתרון המתיישבות היטב בשיטת הרב דניאל משה לוי:

תקופת הברזל:

הכרונולוגיה המקובלת היום מתארכת את תקופת הברזל בכ-600 שנה. הרב לוי מקצר אותה לכ-200 שנה. להלן אוסף ראיות שהוא מביא להכרח בקיצור התקופה:

א. העדר תמוה של התקופה במספר ערים:

1. גבל – עיר הקיימת לאורך תקופת הברזל - כמעט ואין ממצאים
2. בית שאן - ישנה שיכבה דקה מאוד בין תקופת רעמסס ג משושלת יב לתקופה הרומית (תקופה של כ-1000 שנה).
3. התרבות המיקנית בין והחיתית בתורכיה סובלות מהעדר קיום ממצאים בתקופת הברזל לעומת ממצאים עשירים לפני ואחרי
- ב. ממצאים במיקום לא מתאים:

ממצאים עם שיוך מוחלט לתקופת סוף בית ראשון נמצאים בשיכבה של תחילת בית ראשון: החותמת של הדמיות התנכיות שנתגלו בחפירות הארכאולוגיות ומופיעים בספר ירמיהו, יהוה בן שלמיהו וגמריהו בן שפן, נמצאו בשיכבת ראשית ברזל 2 במקום סוף תקופת ברזל 2 שלא נמצאה כלל במקום.

ברונזה מאוחרת :

ישנם בעיות בתיארוך התקופה לצד סימנים המעידים על אפשרות איחוד תקופה זו עם ב"ת וברזל 1:

1. אין הבדלים בין כלי החרס בין ברונזה התיכונה לב"מ 1
2. תחותמס השלישי מתאר מצור סביב אשקלון ומגידו – לפי הארכאולוגיה לא היה בתקופה זו (ב"מ) לא היתה חומה לאותם ערים, אולם חומה כן נמצאה בתקופת הב"ת.
3. כלי ב"מ 2 נמצאו באותה שיכבה עם ברזל 1. (הנסיון להתגבל על קושי זה היה ע"י התאוריה בה אנשי ברזל 1 חפרו בורות לשיכבת ב"מ, תופעה הקרויה "בורות התנחלות")
4. אדם זרטל נשאר בקושיא על ההתאמה לסיפורי אל עמרנה בשכם. הממצאים של ברזל 1 באזור נראים תואמים יותר את הימים של אל עמרנה מאשר תקופת הב"מ.
5. הממצא "קנקני שפת הצוארון" מתקופת הברזל דומה מאוד לממצאי ב"ת. (הארכאולוגים טוענים טענה תמוהה: קנקנים אלו בתקופת הברזל הם המשך של העבר בהפסקה של מאות שנים). אם התקופות סמוכות, המעבר מתקופה לתקופה מובן בהחלט.

6. נתגלו חותמות מהב"ת אצל תקופת הברזל. ממצא זה יכול להיות מובן אם התקופות אכן סמוכות

7. ארכאולוגים מומחים וידועים מעידים שעיקר קיום תקופת ב"מ היא לתת מענה לאורך השנים של ציר הזמן המיצרי:

גדות: "החלוקה נועדה לסייע בשחזור ההיסטוריה המדינית... מסתבר ששימוש באירועים היסטוריים-פוליטיים יוצר הפרדה בין התרבות הקודמת לאירוע לתרבות שלאחריו"

פורטוגלי: "תקופת הברונזה המאוחרת יותר משהיא יצור ארכיאולוגי, היא למעשה יצור פוליטי מובהק".

סימנים לאיחוד שושלות מצריות:

התפרסומם של השושלות המצריות לאורך מאות רבות של שנים מצטמצמת מאוד בשיטת הרב לוי. לטענתו יש טעות בפריסת השושלות ולכן יש לאחד את חלקם. להלן טענותיו וראיותיו:

שושלות יט ו-כו:

1. הכתב של שושלות יט (מאות יב-יד לפנה"ס) ושושלת כו (מאות ו-ז לפנה"ס) זהה. כך גם אצל הפניקים, הבבלים והפרסים. (המענה המקובל לכך הוא שהיתה נפוצה תופעת העתקה מהעבר באותם ימים).

2. על פי הטיפולוגיה של העיר אל עמרנה (שושלת יח) עיר זו היתה קיימת (ע"פ כלים שנמצאו שיובאו מיוון) במאות ו-ז לפנה"ס.

3. רעמסס השני (שושלת יט) ואמסיס (שושלת כו) דומים מאוד. שניהם בונים גדולים ומהאחרון מבינהם לא נותר דבר.

4. בבבל: נבוכדנצר א (מאה יב) לפנה"ס ונבוכדנצר ב (מאה ו) דומים.

שושלות יב ו-יח:

1. דמיון רב בין שושלת יב לשושלת יח באומנות ובספרות.

2. שושלת יב - כמעט רק של פקידים ואצילים

שושלת יח – כמעט רק כתובות ממלכתיות.

נראה א"כ שזוהי ממלכה אחת עם שמות שונים המקובלים באותה חברה

שושלות כ-כא (מאות י-יב לפנה"ס) וכח-ל (מאות ה-ו לפנה"ס, התקופה הפרסית):

1. סימנים ארכאולוגיים מובהקים של התקופה הפרסית והיוונית נמצאים בשושלת כ.
 2. נמצא בבית שאן בשכבה מתחת לשכבה בה נמצא פיסלו של רעמסס ג (משושלת כ) שער התואם לשער ארמון שנמצא בשומרון המשוער להיות של מלכי ישראל. ומכאן ששושלת זו היתה מאוחרת יותר ולא קדומה.
- מכאן נראה שיש לאחד את שושלות יח-כא עם תקופות אחרות:
- יב=יח, יט=כו, כ-כא=כח-ל
- בנוסף, ע"פ שיטת דניאל משה לוי, יש גם לקצר את משך שושלות יג – יז בכ150 שנה
- (סימן לכך הוא שבשושלות יג-יז – 200 שנה - אין כמעט כתבים, אך לפני ואחרי יש הרבה)
- וכן בשושלות כג-כד יש לקצץ.

סיכום

שיטת דניאל משה לוי מקדימה את התיארוך המקובל באלף שנה ונזקקת לקיצוץ של תקופות שלמות או חלקי תקופות מהמקובל. שיטה זו מוחקת את תקופת הברונזה הקדומה (350 שנה) וחלק ניכר מתקופת הברזל (375 מתוך 600 שנה) ואת הנותר בפער (200 שנה) מצמצמת אותו בתוך התוך התקופה הפרסית. ההשתלבות בין שיטת לוי לשיטה המקובלת נעשית רק בתקופה ההלניסטית.

אמנם נעשתה עבודה עצומה בשיטה המקובלת על מנת להתאים את הכרונולוגיה הארכאולוגית עם מקבילתה ההיסטורית באלפי פרטים רבים, אך לצד חיבורים מוצלחים ישנם קשיים וחורים לא מעטים בשיטה זו.

מאידך, שיטת דניאל משה לוי נותנת מענה חזק והגון ביותר לתקופה בעלת מאות שנים שהחיבור שלה עם הכרונולוגיה המקובלת הינו סובל מחולשה גדולה עד כדי שכבר בנו עליו וטענו ש"לא היה ולא נברא".

אמנם שיטה זו נפרדת בצער מהתאמות מוצלחות כמו מזבח יהושע בהר עיבל, אך בכך מרויחים התאמה מעולה לתקופה ארוכה של אבותינו מימות יוסף ועד שלמה המלך.

בחינת הצעה זו של הרב דניאל משה לוי דורשת כמובן מחקר מקיף וארוך שרק בעלי ידע מקיף בתחום יכולים לבצעו. דיברנו עם מספר מומחים בתחום, ומצאנו מעט אנשי מקצוע שנטו לשיטתו של הרב דניאל משה לוי לעומת רוב מומחים שנטו לדחותה. היו מהם שהצביעו על נקודות חלשות בשיטת התיארוך החדש ועירערו על מספר דברים שנראים כחוליות חלשות. לעני"ד נראה שלא נכון לשלול את כיוון השיטה בגלל שמצאנו מספר פרטים שהתיאום ביניהם לא מוצלח כל כך.

בהתרשמותי (הלא מקצועית) לא זיהיתי הצבעה על פסול מהותי בשיטה אלא רק בצורך ללטש אותה באופן טוב יותר. הקונצנזוס הקיים שלא בצדק, תוך דחייה אגרסיבית של בחינת כל שיטה אחרת, אינו מאפשר בחינה מדעית וראויה של חלופות אחרות, שיתכן והצדק נמצא דוקא עימם. יתכן גם וקיים פה קיבעון מחשבתי והרגל נפוץ של שנים רבות שמקשה על חשיבה פתוחה ובחינה מחודשת של הסוגיה.

מכיון שידיעותי המקצועיות בתחום זה אינם ראויות בשביל לצדד בנושא זה לצד מסויים, אני משאים את הנושא הנ"ל בגדר ספק.

פרק ה

זיהוי הערים הקדומות

הקדמה

לאחר שעסקנו בביאור הכלים העקרוניים שיש לנו לזיהוי ערים קדומות בארץ ישראל, נרצה בפרק זה לעסוק בפועל בזיהוי "שמונת¹²² ערי בית שמש הקדומות" וליישם את דרכי הזיהוי על כל עיר ועיר.

הכלים שנמצאים בידינו לזיהוי הערים הם:

1. שימור שם
 2. התאמת לגאוגרפיה המקראית ע"פ התנ"ך ומקורות חז"ל
 3. מקורות חיצוניים כמו ספר ה"אונומסטיקון של אוסביוס"
 4. סיוע ארכאולוגי
 5. זיהויים של רבותינו חוקרי ה"גאוגרפיה המקראית"
- בנוסף, נעמוד בסוף הפרק על בחינת הזיהוי הערים כ"אשכול ערים" ולא רק כאוסף ערים בודדות.

¹²² ישנן ערים קדומות שלא הובאו בפרק זה ונמצאות בין באיזור בית שמש ואלו הן:

חירבת כייפה – מזוהה עם העיר שעריים אך אין לה שימור שם המשמר שם זה ולכן, בגלל חולשת הזיהוי (ועוד שהיא חרבה ומחוץ לעיר) לא הובאה עיר זו בספר זה כאחת מהערים המזוהות

עדולם – מזוהה עם חורבה בשם "עיד אל מיה". שימור שמה אינו חזק מספיק וחסרונותיה הן שאינה בטווח מיל מבית שמש ונראית רק מחלקים קטנים מבתי העיר

חירבת כיכ וחירבת העליה – נמצאות בתוככי שכונת רמה א. כיכ מזוהה עם העיר "כה" מתקופת בית ראשון. אף שנמצאו בה חומות, אין לנו עדות בפסוקים על היותה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון. אמנם היו עוד ערי חומה שלא הוזכרו בספר יהושע, אך ללא ביסוס סביר לא הכנסנו ערים אלו כאחת מערי בית שמש המוקפות חומה מימות יהושע בן נון.

גבול נחלת שבט יהודה ממזרח לבית שמש: יוצא מירושלים, ועובר דרך קרית יערים, כסלון, ופונה דרומית מערבית לכיוון בית שמש

זיהוי קו גבול זה בימינו די ברור:

מיקומו של קו הגבול המתואר די ברור: קריית יערים מזוהה די בוודאות באזור אבו גוש¹²³, והישוב כיסלון של היום, הממוקם צפונית מזרחית לבית שמש, במרחק של כ-8 ק"מ בקו אווירי, שוכן למרגלות חרבות תל עתיק עם שימור שם טוב הנקרא "כסלא".

מערבית לבית שמש:

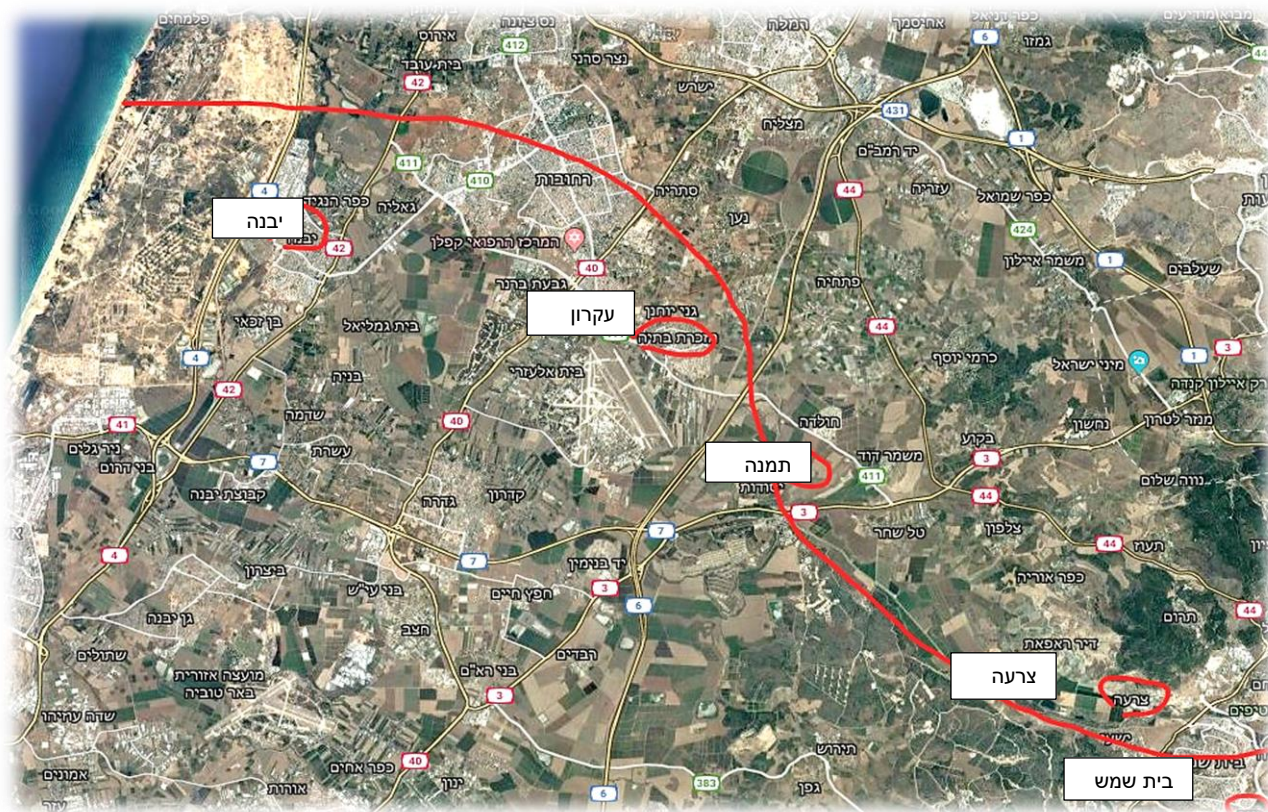
וַיֵּצֵא הַגָּבֹל אֶל כְּתָף עֶקְרוֹן צְפוֹנָה ... וַיֵּצֵא יִבְנָאֵל וְהָיוּ תֵּצְאוֹת הַגָּבֹל יָמִינָה

יהושע ט"ו י

ממשיך קו הגבול ועולה צפונית מערבית. הוא עובר חלקית לאורך תוואי נחל שורק דרך הערים תמנה עקרון ויבנה.

זיהויים שלו אלו הם:

תמנה ב"תל בטש", עקרון ב"חרבת אל מוקנע", הסמוך למזכרת בתיה, שבו אף מצאו ממצא ארכאולוגי של כתובת המעיד על שם העיר, ויבניאל היא יבנה, בתל יבנה.

גבול נחלת יהודה ממערב לבית שמש

¹²³ ראה מאמרו של הרב יואל אליצור "קריית יערים והגבעה – לא מה שחשבתם" בספרו "מקום בפרשה".

ב. בית שמש כשכנה של צרעה וזנוח

אזכור נוסף של העיר בספר יהושע בשינוי קטן של שמה נאמר כך:

לְמִטָּה בְּנֵי דָן...וַיְהִי גְבוּל זְנוּחָתָם צָרְעָה וְאַשְׁתָּאוֹל וְעִיר שֶׁמֶשׁ¹²⁴: ...זֹאת זְנוּחָתָם
מִטָּה בְּנֵי דָן לְמִשְׁפּוֹחֵתָם הָעָרִים הָאֵלֶּה וְזִצְרִיתָן

יהושע יט מ-מא

צרעה מזכרת גם בין ערי יהודה כסמוכה לזנוח

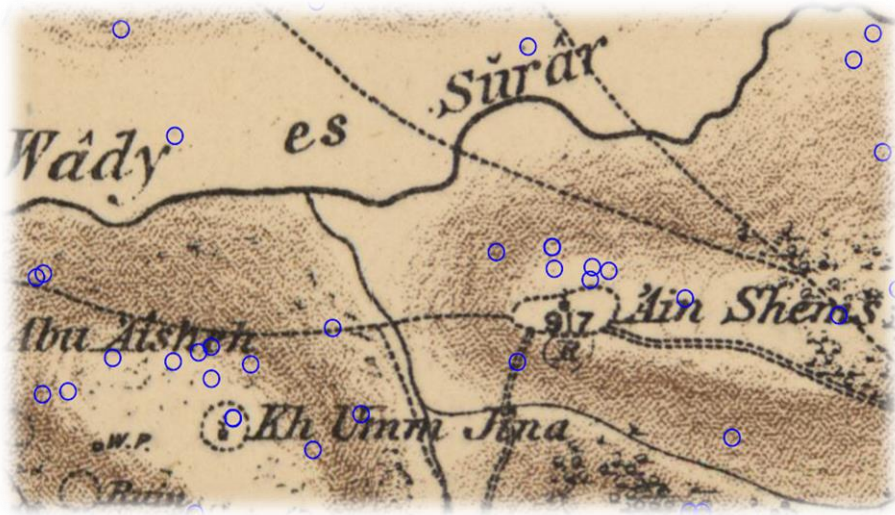
בְּשִׁפְלָה אֲשֶׁתָּאוֹל וְצָרְעָה וְאַשְׁנָה: וְזִנּוּחַ וְעֵין גִּנִּים תְּפוּזוֹ וְהָעֵינָם:

יהושע טו לג-לד

"צרעה" מזוהה כיום עם התל ששמו שומר ע"י "כפר צרעה".

"זנוח" אף היא בסמיכות ל"תל זנוע", שליד הישוב זנוח,

"עין גנים" מזוהה בחירבת "אם ג'ינה" דרומית מערבית לתל בית שמש.

צילום מהמפה לחקר ארץ ישראל מלפני 150 שנה. ניתן לראות את המקומות:

נחל שורק, עין שמש ואם ג'ינה הנמצא דרומית מערבית לו

ג. בית שמש בעמק

ארון האלוהים בתקופת חרבן משכן שילה נשבה בידי הפלישתים והועבר מעיר לעיר בגלל האסונות שתקפו אותם עקב החזקת הארון. התחנה האחרונה של הארון הייתה בעיר עקרון

וַיִּשְׁלְחוּ אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים עֲקָרוֹן...

שמואל א ה'

¹²⁴ מסתבר מאוד ש"עיר שמש" היא "בית שמש" על פי השם והמיקום בסמיכות לצרעה, אשתאול וזנוח.

הרחבה בנושא "ראיות לחומה בבית שמש" המופיע בפרק הקודם

משם שילחו הפלישתים את ארון האלוהים לכיוון בית שמש:

וְרֵאִיתֶם אִם דֶּרֶךְ גִּבּוֹל יַעֲלֶה בֵּית שֹׁמֶשׁ ... וַיִּשְׁרְנָה הַפְּרוֹת בַּדֶּרֶךְ עַל דֶּרֶךְ בֵּית
שֹׁמֶשׁ בַּמִּסְלָה אֵזוֹת הִלְכוּ הָלָךְ וַעֲזוּ וְלֹא סָרוּ יָמִין וַיִּשְׁמְאוּ וַסְרֵנִי כָּל־שְׂתֵּי הַלָּכִים
אֲזָרִיָּהם עַד גִּבּוֹל בֵּית שֹׁמֶשׁ: וּבֵית שֹׁמֶשׁ קִצְרִים קִצְרִים וְזָטִים בְּעֵמֶק

שמואל א' ו' ט', יב-יג

ארון האלוהים יוצא מעקרון על מסלול הקרוי בפי הפלישתים "דרך בית שמש" ומגיע לעמק בית שמש.
מעקרון הנמצאת בסמוך לנחל שורק נוסע הארון מזרחה לכיוון בית שמש במסלול הנמצא לאורך
הנחל.

עמק שורק הנשקף מתל בית שמש

אם נקבץ את כל הנתונים נבחין במיקומה המסתבר של העיר:

- א. בחיבור בין תוואי ההרים היורדים מירושלים לעמק נחל שורק, מערבית לכסלון
- ב. בעמק
- ג. בסמיכות לצרעה עין גנים וזנוח.

נתונים אלו מצמצמים את המיקום של בית שמש לטווח של קילומטרים בודדים שבין קצה ההרים
לעמק הסמוך לנחל שורק. על מנת "לדקור את הנקודה" נשתמש בנתונים הנוספים הבאים:

2. שימור שם

עד לפני כמאה וחמישים שנה שכן כפר ערבי בסמוך לתל בית שמש הקרוי "עין שמש" שפירושו "עין שמש". מיקומו הוא בטווח המתואר לעיל. השם גם מוזכר במפת ה"קרן לחקר ארץ ישראל"¹²⁵ שנעשתה לפני כמאה וארבעים שנה.

על חיסור והחלפת המילה "בית" ל"עין" כותב הרב יואל אליצור:

זהו שימור טוב כי גם בתנ"ך מצאנו 'עיר שמש' לצד 'בית שמש', זאת אומרת שהיסוד העיקרי בשם הוא המילה השניה ולאחר שחורבה העיר העיקר היה המעיין הצמוד אליה.

3. ממצאים ארכאולוגים

א. תיארוך העיר הקדומה

אע"פ שנעשו חפירות נרחבות בתל, עדין הן רק מקיפות חלק קטן של התל. החפירות הארכאולוגיות ב"תל בית שמש" מעידות על ישוב עתיק בין אלפי שנים שראשיתו מ"תקופת הברונזה התיכונה". על גבי שיכבה זו יש שכבות של העיר מהתקופת הברונזה המאוחרת תקופת הברזל. לאחר מכן, נדדה העיר מעט הזרחה (ממזרח לכביש 38) ושם המשיכה את קיומה עוד תקופות רבות ועד לימי הכפר עין שמש שחדל להתקיים לפני כמאה וחמישים שנה.

בענין התיארוכים, ציינו עד כה שני סוגים עימם אנו בוחנים את התקופות הארכאולוגיות:

ע"פ התיארוך המקובל: העיר שנתגלתה היא עדות לתקופה הכנענית, עיר עם חומה שתואמת את המבוקש על ידינו: עיר חומה שנכבשה ע"י יהושע בן נון והפכה לישראלית.

ע"פ התיארוך של הרב דניאל משה לוי: תיארוך עיר החומה שנחשפה תואם לזמן בו הגיע ארון האלוהים לעיר. נראה ששיכבת העיר הכנענית עדין לא נחפרה ולא נחשפה.

¹²⁵ מפה שהוכנה על ידי משלחת חוקרים בריטיים, שכבר ערכה סקר בארץ ישראל שבע שנים לפני ה"עליה הראשונה". בעת עריכת הסקר נלמדו כל שמות המקומות מהתושבים המקומיים. המפה מצטיינת במידה רבה של דיוק, והיא משמשת תעודה היסטורית חשובה לידיעת הארץ באותה תקופה.

ב. עיר יהודית

עדויות ברורות לשוב יהודי גדול בחפירות היו:

מקוה טהרה בתל בתי שמש מימי
חזקיהו מלך יהודה

- א. המחסור בגילוי עצמות חזיר, עצמות שנמצאו לרוב בערים מערביות למקום, שם ישבו הפלישתים¹²⁶.
- ב. מקוואות טהרה שנתגלו
- ג. מטבעות עם כתב עברי קדום עם שמות יהודים כדוגמת: "אליקים נער יוכן" (יש משערים שמדובר במלך יהודה יהויכין המכונה גם "יוכן", שהוגלה ע"י הבבלים)
- ד. ידיעות של קנקנים עם כיתוב "למלך" שנמצא בעשרות מקומות בארץ. מתוארך לימי מלכות יהודה, ומשוער כקנקנים שבהם גבו מיסים למלך.

גם ללא ידיעת שם העיר, הממצאים מעידים (ע"פ התיארוך המקובל) שמדובר בעיר בעלת חומה שהייתה קיימת עוד קודם זמנו של יהושע בן נון¹²⁷, התחלפה להיות מעיר של גויים לעיר ישראלית, והוחזקה ע"י היהודים במשך מאות שנים רבות כעיר חשובה ומרכזית.

ג. רצף התיישבות

בחפירות בתל בית שמש נמצאו תשע שכבות של תקופות יישוב, החל מהתקופה הכנענית, דרך העיר היהודית בתקופת ימי מלכות בית דוד, ימי בית שני, ולאחר מכן בימי הגלות רצף של תקופות: ביזנטי, מוסלמי, ממלוכי, ועותומאני.

המשמעות היא שלשימור מסורת שם העיר קיימת תשתית שימור מסורת מהעבר: תקופה הרואה תקופה שקדמה לה, מאפשרת שימור אותנטי.

¹²⁶ ביישובים פלישתיים וכנעניים אחוז עצמות החזיר הוא כ-20% מהממצא. בתל בית שמש אחוז עצמות החזיר נמוך מ-1%.

¹²⁷ לפי התיארוך של דניאל משה לוי העיר שמצאו, המתוארכת מ"תקופת הברונזה התיכונה" היא רק מימי דוד המלך. יש לציין כי את רוב העיר עוד לא חפרו ואם כן, עוד ניתן לומר כי אין ראיה מהחפירות שלא היתה עיר בימי יהושע.

יתר על כן, מהמקורות הידועים לנו, בעיר בית שמש היתה קיימת לאורך תקופות רבות: היא מוזכרת בזמנו של יהושע בן נון, ימיו של שמואל הנביא, שלמה המלך, בימי אמציה ואחז מלכי יהודה, ומהגמרא הירושלמית נראה שהיתה קיימת העיר בימי האמוראים, וכך רואים מספרו של אוסביוס.

אריכות קיומה של העיר לאורך אלפי שנים במקורות, תופעה שלא ערים רבות זכו לה, והתאמתם לממצאי הארכאולוגיה שאכן מראים על עיר הקיימת באותם תקופות, מסייעים מאוד לזיהוי מסתבר ביותר של תל בית שמש כעיר בית שמש המקראית.

4. איזכורים נוספים במקורות היהדות

עדות על ישוב יהודי במקום, לאחר ימות התנ"ך, אנו מוצאים בגמרא הירושלמית:

א"ר יוחנן: " מגבת ועד אנטיפרס ששים ריבוא עיירות היו והקטנה שבהן היתה **בית שמש**"

מגילה א א

רבי יוחנן חי כמאתיים שנה לאחר חרבן בית שני. אמנם יתכן ורבי יוחנן מדבר על מה שהיה בימי יהושע בן נון, שהרי הנושא של רבי יוחנן הוא ערי החומה מימות יהושע בן נון, אולם מהממצאים הארכאולוגים ניתן לראות בבירור כי בית שמש היתה קיימת עוד בזמן רבי יוחנן.

5. תיעודים הסטוריים

להבדיל בין הטהור לטמא, דמות אחת הסמוכה לזמנו של רבי יוחנן בעשרות שנים בלבד, הוא אפיפניוס הנוצרי שר"י, המציין את מיקומה של בית שמש.

באונומסטיקון הקצר של אפיפניוס (נספח לספרו 'על המידות והמשקלות') כתוב שאבן העזר נמצאת בעמק סמוכה לבית שמש התחתונה בין ירושלים ואשדוד, "למזרח ולצפון בית גוברין" ומצויין המרחק מבית גוברין. וכאן הבדלי נוסח: **בשרידי כתב יד יווני כתוב 12 מיל**, ואילו בתרגום הסורי (כתב יד ממאה שביעית) כתוב 14 מיל.

המרחק מבית גוברין לתל בית שמש הוא כ-18 ק"מ, מה שמתאים ל-12 מיל רומאי הרב פרופסור יואל אליצור

6. זיהויים של חוקרי הגאוגרפיה המקראית

תבואות הארץ ע"מ קיז:

...ומשם ירד לבית שמש, הוא כפר ... הנקרא "עין שמש", ובערך שליש שעה מערב

בית שמש הכפר "תיבנה" הוא תימנה

ארץ ישראל ושכנותיה ע"מ 156:

היום היא נקראת עין שמש ... כפר קטן רחוק 4 ק"מ מהמושבה הרטוב על יד מסילת

הברזל יפו – ירושלים.

אדמת הקודש ע"מ 198:

עמק האלה ... והמישור הזה משתרע מן עיר בית שמש (כעת תקרא עין שמש) עד

עיר ירמות (כעת תהא ירמוק)

הרב פרופסור יואל אליצור:

הזיהוי בתל בית שמש מקובל כיום על כל החוקרים. הממצאים מדברים בעד עצמן

והזיהוי הוא במידה רבה של ודאות.

רבי יהודה דוד אייזנשטיין:

ולא רחוק משם (מהמושבה הרטוב) נמצאות חורבות של עיר בית שמש (בערבית עין

שמש)

בספר אוצר מסעות ע"מ 347

סיכום זיהויה של בית שמש

איסוף כל הנתונים המוזכרים משקפים תמונה ברורה לחלוטין לגבי מיקום העיר:

1. התיאורים הגאוגרפים בתנ"ך מצמצמים את מיקומה של בית שמש לטווח די צר וברר.
2. אישור היסטורי מתקופת האמוראים המזהה את המקום המדויק כבית שמש
3. ממצאים ארכאולוגים המעידים על עיר חשובה וגדולה.
4. שכבות ישוב שנמצאו בתל המעידים על רצף של ישוב באותו מקום והתאמתם למקורות.
5. שם הכפר "עין שמש" שמשמר את שם המקום.
6. כל חוקרי הגאוגרפיה המקראית מזהים את עין שמש עם בית שמש פה אחד

כל הנ"ל מאשרים את מיקומה המדויק של העיר בית שמש המקראית עם המיקום של תל בית שמש של היום.

זיהויה של העיר ירמות

1. ירמות בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית

ירמות מוזכרת לראשונה בספר יהושע כאחת מחמשת המלכים הנלחמים נגד בני ישראל

וַיִּשְׁלֹחַ אֶדְנִי צִדִּיק מֶלֶךְ יְרוּשָׁלַם אֶל הַזֵּהָם מֶלֶךְ זֹזְבְּרוֹן וְאֶל פְּרָאִם מֶלֶךְ יִרְמוֹת ...
עָלוּ אֵלַי וְעָרְנִי וְנָכְתָה אֶת גְּבֻעֹן כִּי הִשְׁלִימָה אֶת יְהוֹשֻׁעַ וְאֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיֹּאסְפוּ
וַיַּעֲלוּ זִמְשִׁית מֶלֶכִּי הָאֲמֹרִי מֶלֶךְ יְרוּשָׁלַם מֶלֶךְ זֹזְבְּרוֹן מֶלֶךְ יִרְמוֹת ... הֵם וְכָל
מוֹזְנֵיהֶם וַיִּזְנוּ עַל גְּבֻעֹן וַיִּלְחָמוּ עִלֶּיהָ:

יהושע י ג-ה

בתיאור נחלת יהודה, מוזכרת ירמות כנמצאת באזור עם קבוצת הערים הבאה:

יִרְמוֹת וְעֶרְכָם שׁוֹכָה וְעֶזְקָה

יהושע טו לה

עדולם שוכה ועזקה מזהות דרומית לבית שמש: שוכה- ב"חרבת שוכה", עדולם-ב "ח'רבת עיד
אלמיה" ועזקה סמוך ל"תל זכריה" (עם דגש באות "כ")

יש לנו גם עדות על מיקום עזקה ושוכה בפסוקים בפרשת "דוד וגלית":

וַיֹּאסְפוּ כָּל־עַמֵּיתַי אֶת מוֹזְנֵיהֶם לְמִלְחָמָה וַיֹּאסְפוּ שׁוֹכָה אֲשֶׁר לַיהוּדָה וַיִּזְנוּ בֵּין שׁוֹכָה
וּבֵין עֶזְקָה בְּאֶפְסַי הַמַּיִם

שמואל א יז

כלומר: הערים שנכתבו בפסוק שלעייל עם ירמות לא היו רחוקות אחת מהשנייה.

פסוק נוסף בתנ"ך מתאר קבוצת ערים באזורינו:

וּבְעֵין רִמּוֹן וּבְצֶרְעָתָה וּבְיִרְמוֹת: וְזֶזוּ עֶרְכָם וְזִזְצִרְיָהם לְכִישׁ וּשְׁדֵחְתִּיהָ עֶזְקָה וּבְנִתְיָה

נחמיה יא כט-ל

צרעה וזנוח שהובאו גם לעייל כערים סמוכות לבית שמש, מצטרפות לשוכה ועזקה ועדולם שבפסוק
מספר יהושע. סביר אם כן, שירמות נמצאת בקרבת מקום באזור, דרומית לבית שמש.

הערים בסביבות ירמות

2. שימור שם

השם שהשתמר למקום הוא "ירמוק", המשמר את שמה הקדום. השם מופיע במפת ה"קרן לחקר ארץ ישראל" שנכתב לפני כמאה וארבעים שנה.

3. תיעודים היסטוריים

אוסביוס חי בימי האמוראים, ימים עוד האוכלוסיה היהודית בעלת רצף התיישבותי מימות יהושע בן נון, עוד היתה נוכחת בארץ ישראל באופן משמעותי והמסורות עוד היו חיות ולא נאבדו. הוא מתאר את מיקומה המדויק של ירמות כנמצאת במרחק של 10 מייל רומי מבית גוברין, מרחק שאכן תואם באופן מדויק את המרחק מבית גוברין לתל ירמות בימינו (כ-15 ק"מ).

4. ממצאים ארכאולוגיים

עיקר החפירות הארכאולוגיות בתל נעשו בחלקה התחתון. החפירות מגלות שהעיר ירמות בתקופתה הראשונה הייתה אחת מהערים הגדולות ביותר במזרח התיכון. הנתונים שהתגלו מאשרים את העובדות הבאות:

א. העיר קיימת בימי יהושע בן נון:

בניתוח הממצאים ימי תפארתה של ירמות היא בתקופת הברונזה הקדומה, וכעת נבחן את הדברים ע"פ שתי סוגי התיארוך כפי שעשינו עד כה:

על פי התיארוך המקובל:

העיר המוזכרת בתנ"ך כבר ירדה מגדולתה ההתחלתית בימות יהושע בן נון והצטמצמה והתכנסה רק לחלקה העליון של התל. בראש התל נעשה חתך מדגמי ונתגלו ככבות מגורים לאורך שנים רבות, החל מימות הכנענים, דרך תקופת יהושע בן נון, ועוד מימצאים לאורך כל ימי בית ראשון ושני ועד התקופה הביזנטית. מלבד החתך הנקודתי שנעשה נשאר המקום קבור ועיקר מימצאיו עוד טמונים תחת האדמה

על פי התיארוך של הרב משה דניאל לוי:

ירמות בתפארתה על חומותיה המפוארות שנחשפו ונתגלו היתה קיימת בימיו של יהושע בן נון, ומימדיה המרשימים הופכים אותה לאחת מהערים החשובות ביותר בארץ ישראל באותה העת. דבר התואם את הנאמר בפסוקי יהושע בן נון ומסביר מדוע פראם מלך ירמות הוא המלך השלישי המוזכר בפסוקים אחרי ירושלים וחברון, דבר המעיד על היותו בין חשובי מלכי האיזור.

דבר נוסף: הארכאולוגים מעידים על נטישה פיתאומית ותמוהה של העיר ללא סימני הרס וחרב. לתופעה מוזרה זו לא ניתן הסבר המניח את הדעת, אך אם קיומה של העיר תואם את ימי יהושע, כיבוש העיר על ידי נותן לנו הסבר די משכנע:

בפרק י' בספר יהושע מוזכרים חמשיה מלכים גדולים שהתאגדו וכנגדם נלחם יהושע וניצח אותם בשילוב התערבות שמיימית. סופם של ארבע מתוך חמש ערים ידוע לנו מהתנ"ך עצמו: ירושלים, העיר הבכירה מבין החמש ערים, נכבשה באופן חלקי רק בשלב מאוחר יותר על ידי שבט יהודה (את השלמת עשה דוד המלך), ועל יתר הערים: חברון לכיש ועגלון הקדיש התנ"ך מספר פסוקים המפרטים לנו את כיבושה כל עיר ועיר מערים אלו. היחידה מבין החמש ערים שנותרה ללא שום תיאור היא ירמות. מה עלה בגורלה?

ההשערה שלנו היא שביצורי העיר של ירמות, שעלו בעוצמתם על כל עיר אחרת בארץ ישראל באותם ימים, היו אמורים להיות מכשול של משמעותי בכיבוש העיר יותר מכל עיר אחרת. מדוע דוקא על ירמות נעדר כל תיאור של כיבוש עיר בספר יהושע? יתכן והניסיון באבני הברד ועמידת ה"שמש בגבעון דום" הייתה מכוונת בעיקרה אל לוחמי העיר ירמות, כך שאלו שאולי נותרו, אם בכלל, מלוחמי העיר, לא היו מעטים מדי בכדי להגן על העיר, ולכן היתה נתישה המונית ופתאומית של העיר אל ערים אחרות, וירמות נפלה בידי בני ישראל כפרי בשל וללא מאמץ של כיבוש.

ב. העיר היתה מיושבת לאורך ימי בית ראשון ושני

ע"פ ממצאי הארכאולוגיה לא יושבה העיר הנטושה באופן מיידי והבתים נשארו עזובים. רק לאחר פרק זמן הגון נתחדשה הישיבה בעיר, אך רק בחלק העליון של העיר בלבד.

בראש התל נעשו חפירות רק בחתך קטן בלבד, וכך שהעבר נשאר קבור ואין לנו מידע מספק על ממדיה הברורים, אך כן נתקבל לנו מידע על רציפות ארוכת שנים של מגורים במקום לאורך ימי בית ראשון ושני, התקופה הרומית והביזנטית.

עדות על חשיבות ירמות מעולם הארכאולוגיה נמצא גם בתגלית מעניינת שנחשפה דווקא במקום אחר, המכונה "תל חסי", הנמצא דרומית לקריית גת. שם התגלה מכתב אכדי (נחשב כאחד מ"מכתבי אל עמארנה"), בו מתלונן פקיד מצרי, היושב כנראה בלכיש לפני הממונה עליו בתל חסי, על קשרים נגד מצרים שקשר מושל ירמות עם שליטי לכיש.

ג. המקום קיים בימיו של אוסביוס:

אוסביוס מדבר על ירמות כמקום ישוב הקיים בימיו. ואכן נמצאו שרידים ברורים של ישוב מהתקופה הביזנטית, כך שדבריו של אוסביוס שחי באותה תקופה, היא תקופת האמוראים, עת בה עוד נשמרה המסורת על ערים מימי יהושע בן נון, עדות זו נמצאה כאמינה.

5. זיהויים של חוקרי הגאוגרפיה המקראית

תבואות הארץ ע"מ קב:

מצאתי בספרי חכמי העמים שירמות רחוק מבית גוברין כמהלך שעה לצד ירושלים, וכעת כפר "ירמוק" לצפונית (נוטה מזרחה) בית גוברין בערך שלוש שעות וכפי הנראה הוא ירמות.

ארץ ישראל ושכנותיה:

ירמות היא היא ירמוך, חרבות על גבעה רצפון-מערב לבית נטיף 22 ק"מ למערב

בית לחם

אדמת הקודש ע"מ 198:

מפה של ספר "אדמת הקודש" של הרב גולהאר

עמק האלה ... והמישור הזה משתרע מן עיר בית שמש (כעת תקרא עין שמש) עד עיר ירמות (כעת תהא ירמוק)

הרב פרופסור יואל אליצור:

אוסביוס (תרגום עברי ערך 540) בלי ספק התכוון לאתר ירמות שברמת בית שמש ג' שנקרא בתקופתו ירמוך (כנראה בהשפעת השם המפורסם; קורים דברים כאלה. דוגמא: בְּלִיָּאס בחוף הסורי שהפך ל- בְּאִיָּאס). המרחק 10 מיל רומי מבית גוברין בדרך לירושלים מתאים בדיוק וכן השתמרות השם יְרֵמוֹךְ לאתר עד קום המדינה. "ירמות ועדלם שוכה ועזקה" (יהושע טו), "בצרעה ובירמות" (נחמיה יא) מתאימים היטב לתל ירמות.

סיכום זיהויה של ירמות

איסוף כל הנתונים המוזכרים משקפים תמונה ברורה לחלוטין לגבי מיקום העיר:

1. התיאורים הגאוגרפים בתנ"ך מצמצמים את טווח הימצאותה של ירמות לטווח גאוגרפי די צר וברור

2. אישור היסטורי מתקופת האמוראים התואם את מיקומה הנוכחי.

3. ממצאים ארכאולוגים של עיר חשובה מימות יהושע בן נון

4. עדות ארכאולוגית על היות עיר בשם ירמות הנחשבת כעיר חשובה מתקופת יהושע בו נון.

5. שימור שם טוב במקום שעבר במסורת בשם "ירמוך"

6. מוסכם על כל חוקרי הגאוגרפיה המקראית לאורך הדורות.

כל הנ"ל מאשרים את מיקומה המדויק של העיר!

זיהויה של העיר זנוח

1. זנוח בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית

"זנוח" בספר דברי הימים הוא השם של נכדו של כלב בן יפונה ועל פי חז"ל קרוי על שם משה רבינו¹²⁸:

וּבְנֵי כָלֶב בֶּן יִפְנֶה ... וְאַשְׁתּוֹ הַיְּהוּדִיָּה יִלְדָּהּ ... וְאֶת זִכְרֵ אָבִי שׁוֹכֵה וְאֶת יְקוֹתִיאֵל
אָבִי זְנוּחַ וְאֶלֶה בְנֵי בְתֻלָּה בַּת פְּרַעֲהָ¹²⁹ אֲשֶׁר לָקַח בְּיָדָהּ¹³⁰

דברי הימים א ד טו-יח

זנוח ובן דודו שוכה ייסדו ובנו ערים שכנות שנקראו על שמם (ראה רש"י דברי הימים א ד יח ד.ה. "ירד אבי גדור").

העיר זנוח גם מוזכרת בתנ"ך פעמיים בין ערים נוספות:

בספר יהושע כעיר בנחלת יהודה:

בְּשִׁפְלָה אֲשֶׁת־אוֹל וְצַרְעָה וְאַשְׁנָה: וְזְנוּחַ ... יְרֵמוֹת וְעַדְכֶם שׁוֹכֵה וְעֹזָקָה:

יהושע טו לג – לה

פעם נוספת מוזכרת זנוח שוב בין הערים הבאות:

¹²⁸ "זנוח" – שהזניח עונותיהן של ישראל

מגילה יג.

¹²⁹ היא "אשתו היהודייה" של כלב:

אמאי קרי לה יהודייה? על שום שכפרה בע"ז, דכתיב {שמות ב-ה} "ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור" ואמר רבי יוחנן: שירדה לרחוץ מגילולי בית אביה.

שם

¹³⁰ וכי מרד שמו? והלא כלב שמו? אמר הקב"ה: "יבא כלב שמרד בעצת מרגלים וישא את בת פרעה

שמרדה בגלולי בית אביה"

שם

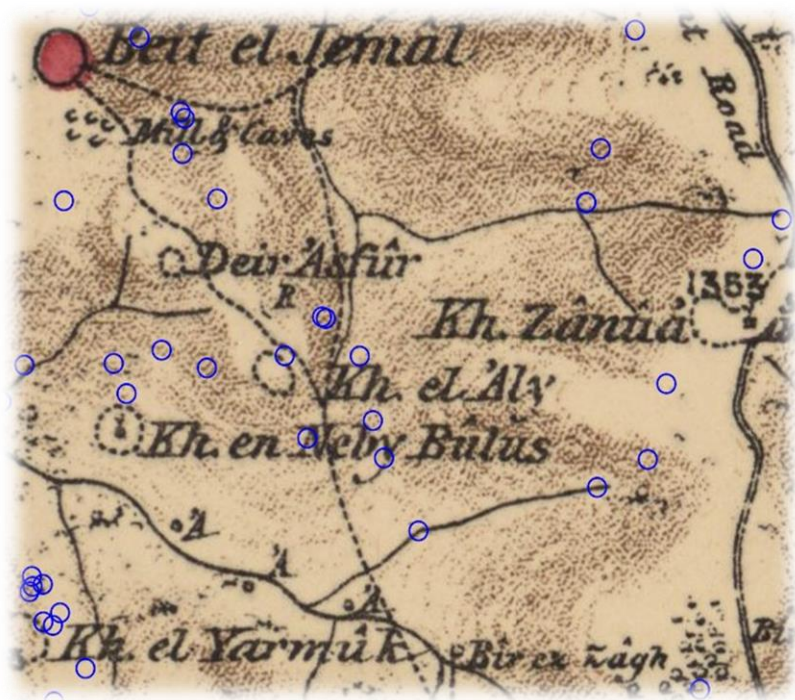
וּבְעֵין רִמּוֹן וּבְצֶרֶת וּבִירְמוֹת: וְנָזַל עַד לָם וְנִצְרִיהֶם לְכִישׁ וּשְׁדָתֶיהָ עֲזָקָה וּבְנֶתֶיהָ

נחמיה יא כט-ל

הערים צרעה, אשתאול, ירמות, עדולם, שוכה ועזקה ממרכזים את מיקומה של זנוח באיזור בית שמש.

2. שימור שם

השם שהשתמר במקום המזוהה כיום כ"תל זנוח" הוא "ח'רבת זאנוע". שם זה גם מוזכר ב"מפת הקרן לחקר ארץ ישראל".

המפה של הקרן לחקר ארץ ישראל. זנוח נמצאת במרכז, ירמות המכונה "ירמוק" בתחתית התמונה

ע:פ שימור שם זה מזהה הרב ישראל הורביץ בסיפרו "ארץ ישראל ושכנותיה" ע"מ 247 את זנוח המקראית באותו המקום שנשתמר שמה. 5.5 ק"מ מתחת הרכבת של בית שמש ("דיר אבאן" שמה היה בימיו).

3. איזכורים במקורות היהדות

א. בתחילת ימי בית שני

בתקופת שיבת ציון התיישבו בזנוח עולי בבל והשתתפו עם נחמיה בבנין חומת ירושלים.

את שַׁעַר הַנִּיָּא הַזֶּה זָנַן וַיִּשְׁכֵּי וְזָנַן הַמֶּלֶךְ בְּנוֹהוּ וַיַּעֲמִידוּ דְלִתְתָיו בְּנִעְלָיו וּבְרִיזָיו
וְאֶלֶף אֲמִיה בְּזוֹמִיה

נחמיה ג יג

ב. מימי בית שני

זנוח נחשבה "אלפא לסולת", וממנה היו מביאים למקדש בימי בית שני את העומר ושתי הלחם
"שאינן באים אלא מן המובחר:

כָּל קֶרֶבֶנוֹת הַעֲבוֹר וְהִתְחִיד בָּאִים מִן הָאָרֶץ וּמִחוּצָה לָאָרֶץ ... חוּץ מִן הָעֵמֶר וּשְׁתֵּי
הַלֶּחֶם... בָּלֶן אֵינָן בָּאִים אֶלָּא מִן הַמִּבְחָר. וְאֵיזֶהוּ מִבְּחָר. מִכֶּמֶס וּמִזִּנְיָה [נ"א: זנוחה]
אֶלֶף לִסְלֵת. שְׁנֵיהָ לָהֶם, חֲפָרִים בְּבִקְעָה. כָּל הָאֲרָצוֹת הָיוּ כְּשֵׁרוֹת, אֶלָּא מִכָּאן הָיוּ
מִבִּיאִים:

מנחות פ"ח, מ"א

4. תיעודים היסטוריים

המקום מתואר ככפר קיים מימי התלמוד, ע"י אוסביוס:

זנוח במטה יהודה. והיום יש כפר בגבול בית גוברין, כלכתך ירושלימה, נקרא זנוחא
(=זנועא)

ספר האונומסטיקון לאוסביוס 463

5. ממצאים ארכאולוגיים

נמצאו שרידים של ישוב מהתקופה הכנענית והתקופה הישראלית. נחשפו במקום גם מקוואות טהרה.
שרידי ישוב התגלו גם מימי הבית השני וכן מימי המשנה והתלמוד.

סיכום זיהויה של זנוח:

איסוף כל הנתונים המוזכרים משקפים תמונה ברורה לגבי מיקום העיר:

1. התיאורים הגאוגרפים בתנ"ך מצמצמים את טווח הימצאותה של זנוח לטווח גאוגרפי באיזור של מיקומה היום.

2. ע"פ מקורות היהדות מסתמן רצף של ישוב מימות התנ"ך ועד ימי המשנה

3. איזכור היסטורי מתקופת האמוראים.

3. ממצאים ארכאולוגים של עיר מימות יהושע בן נון ועם רצף של ישוב במקום עד ימי התלמוד

5. שימור שם טוב במקום שעבר במסורת בשם "זנוע"

כל הנ"ל מאשרים את מיקומה של העיר!

זיהויה של העיר צרעה

1. צרעה בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית

א. עיר משותפת על גבול נחלות יהודה ודן:

צרעה מזכרת כעיר בנחלת יהודה:

בְּשִׁפְלָהּ אֶשְׁתָּאוֹל וְצָרְעָה וְאַשְׁנָה: וְזִנְזִן...

יהושע טו לג- לד

בנוסף, שוב העיר מופיעה, אך הפעם בגבול נחלת דן:

וַיְהִי גְבוּל זִנְזִנָּה לָהֶם צָרְעָה וְאַשְׁתָּאוֹל וְעִיר שִׁמְשִׁי

יהושע יט מא

רכס צרעה מכיוון בית שמש

אם כן, סביר שמדובר בעיר גבול משותפת ליהודה ודן.

בצרעה גם גרו "שגרירים" של המיוחדים שבשבט יהודה (קריית יערים נחשבה כעיר חשובה ומיוחדת)

אֵלֶּה הָיוּ בְנֵי כָלֵב: בֶּן זֹזֵר ... שְׂוֹכֵל אָבִי קְרִית יַעֲרִים: ... וּבְשִׁפְזֹזֹת קְרִית יַעֲרִים

...מֵאֵלֶּה יָצְאוּ הַצָּרְעָתִי וְהָאֶשְׁתָּאוֹלִי:

דברי הימים ב נ-נג

ב. עירו של שמשון

השיתוף בין השבטים התאפיין בעיר אף בקישרי נישואים, שהובילו ללידתו של "הה"א למשיח" – שמשון: אמו (צלפונית) מיהודה ואביו מן. צרעה זכתה להיות עיר הולדתו של שמשון:

וַיְהִי אִישׁ אֶזְרָא מִצָּרְעָה מִבְּשִׁפְזֹת הַדְּרָגִי וַיָּבֹאוּ מִזִּנְזִן

שופטים יג ב

שמשון הדני פעל את פעולתו הראשונה מול פלישתים בעיר תמנה, עיר סמוכה לצרעה, המזוהה כיום בתל בטש, מספר ק"מ ספורים מהמקום הידוע כתל צרעה.

ג. צרעה ואשתאול – זוג ערים

העיר צרעה גם מוזכרת לרוב בשיתוף עם העיר צרעה:

1. וְתִזְכֹּר רִיזוֹ יְהוָה לְפָעֻמוֹ בְּמוֹנֶזֶה דָן בֵּין עֲרֵעָה וּבֵין אֲשֶׁתְּאֹל ...

שופטים יג כה

2. וַיִּקְבְּרוּ אוֹתוֹ בֵּין עֲרֵעָה וּבֵין אֲשֶׁתְּאֹל

שופטים טז לא

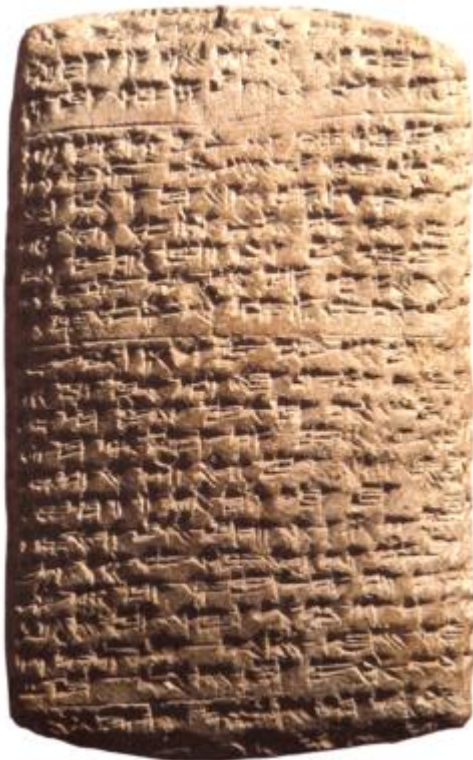
3. וַיִּשְׁלָחוּ בְנֵי דָן מִמִּשְׁפּוֹתָם זִמְשָׁה אֲנָשִׁים מִקְצוֹתָם אֲנָשִׁים בְּנֵי זִיכָל מִעֲרֵעָה

וּמֵאֲשֶׁתְּאֹל לְרַגֵּל אֶת הָאָרֶץ וּלְזַקְרָהּ ... וַיִּסְעוּ מִשָּׁם מִמִּשְׁפּוֹת הַדָּנִי מִעֲרֵעָה

וּמֵאֲשֶׁתְּאֹל ...

שופטים יח ב, יא

אחד ממכתבי אל עמארנה

אשתאול משוערת להיותה באזור מושב אשתאול של ימינו, לא הרחק ממקומה של תל צרעה.

2. שימור שם

השם צרעה השתמר במלואו. עד סמוך לקום המדינה שכן בסמיכות למקום כפר ערבי בשם "צרעה", אותו החליף הקיבוץ בן ימינו - "צרעה"

3. תיעודיים היסטוריים¹³¹

במכתבי אל עמארנה צרעה מוזכרת:¹³²

¹³¹ המידע נלקח מספר "מקום בפרשה" ע"מ 288 של הרב אליצור

¹³² מדובר על תקופה בה שלטו המצרים על ארץ ישראל:

לפי התיארוך המקובל – מדובר בתקופת השופטים

"ידע המלך אדוני כי שלח החבירו אל איילון ואל צרעה ..."

אוסביוס בספר האונומסטיקון הכיר את צרעה כמקום קיים בימיו

4. זיהויים של חוקרי גאוגרפיה מקראית

כפתור ופרח: לדרום לוד כשלוש שעות מזרחי, הוא צרעה ואשתאול לא נשתנה שם

תבואות הארץ: הכפר צארא הוא צרעה ...

אדמת הקודש: ... ועובר בצד צפון של הערים אשתאל וצרעה ... וממערבה של העיר צרעה

הגבול יורד הנגבה לבית שמש החרבה היום והערביים קורין לה עין שמש

כמו כן גם "ספר ארץ ישראל ושכנותיה" מזהה את צרעה במקום שנשתמר שמה היום.

5. ממצאים ארכאולוגיים

אבן מסותתת המכונה "מזבח מנוח"

בשטח הכפר החרב ניכרות אבני בניה קדומות וחרסים, אך חפירות ארכאולוגיות לא נעשו במקום.

סיכום זיהויה של צרעה

איסוף כל הנתונים המוזכרים משקפים תמונה ברורה לגבי מיקום העיר:

1. התיאורים הגאוגרפים בתנ"ך מצמצמים את טווח הימצאותה של צרעה לטווח גאוגרפי באזור של מיקומה היום.

2. ע"פ מקורות היסטוריים: אזכור העיר על פני תקופות רבות המוכיח רצף של ישוב או לפחות הכרה במקום כצרעה מימות התנ"ך ועד ימי מלחמת העצמאות

3. ממצאים ארכאולוגים של עיר קדומה, אם כי דלים מידי כי לא נעשו חפירות

4. שימור שם טוב במקום שעבר במסורת בשם "צרעה"

5. זיהוי המקום כצרעה ע"י כל חוקרי הגאוגרפיה המקראית

כל הנ"ל מאשרים את מיקומה של העיר.

זיהויה של העיר עזקה

1. עזקה בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית

א. חלק מקבוצת ערים אזורית ביהושע ונחמיה

בתיאור נחלת יהודה, מוזכרת עזקה כנמצאת באזור עם קבוצת הערים הבאה:

יְרֵמוֹת וְעֶרְכָּם שׁוֹכָה וְעִזְקָה

יהושע טו לה

על ירמות כבר הרחבנו בזיהויה לעייל. עדולם ושוכה מזוהות דרומית לבית שמש: שוכה- ב"חרבת שוכה", ועדולם-ב "ח'רבת עיד אלמיה". כלומר: עזקה ודאי נמצאת בקירבת מקום לערים הללו.

פסוק נוסף בתנ"ך מתאר קבוצת ערים באזורינו:

וּבְעֵין רֵמוֹן וּבְצֶרְעָה וּבְיֵרֵמוֹת: וְעִזְקָה וְחֶצְרֵיהֶם לְכִישׁ וְיִשְׁדֵּיתִיהָ וְעִזְקָה וּבִנְתֵיהָ

נחמיה יא כט-ל

צרעה וזנוח שהובאו גם לעייל כערים סמוכות לבית שמש, מצטרפות לשוכה ירמות ועדולם שבפסוק מספר יהושע הנמצאות דרומית לבית שמש. סביר אם כן, שעזקה נמצאת בקרבת מקום

עמק האלה הנשקף מתל עזקה.

ב. עמק האלה – דוד וגלית

הפסוקים בפרשת "דוד וגלית" מעידים שעזקה נמצאת לא הרחק משוכה:

וַיֹּאסְפוּ כָּל־עֲשָׂתֵיהֶם אֶת מוֹזְזֵיהֶם

לְמִלְחָמָה וַיֹּאסְפוּ שֹׂכָה אֲשֶׁר

לִיהוּדָה וַיִּזְנוּ בֵּין שׁוֹכָה וּבֵין עִזְקָה בְּאֶפֶס דָּבָיִם

וַיֵּאָכֵל וַאֲשֵׁי יִשְׂרָאֵל נֶאֱסָפוּ וַיִּזְנְוּ בְּעֵמֶק הָאֵלֶּה וַיַּעֲרְכוּ מִלְחָמָה לְקִרְאֵת כָּל־שִׁתִּים.

שמואל א יז

מנסרת סנחריב

2. איזכורים נוספים במקורות היהדות והארכאולוגיה

עזקה מוזכרת לראשונה בספר יהושע בפרשת בריחתם של חמשת מלכי האמורי. שם נאמר כי צבא ישראל רדף אחר מלכי כנען עד לעזקה.

וַיִּהְיוּ ה' לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיָּבֹאוּ מִכָּה-גְדוֹלָה בְּגִבְעוֹן; ... וַיָּבֹאוּ
עַד-עֲזָקָה, וְעַד-מִקְדָּה. ... וַיִּהְיֶה ה' עִלֵּיהֶם אֲבָנִים
גְּדֹלוֹת מִן-הַשָּׁמַיִם עַד-עֲזָקָה--וַיָּבֹאוּ

יהושע י

עזקה גם מוזכרת כאחת הערים שביצר רחבעם:

וַיֵּשֶׁב רְחֹבְעָם, בִּירוּשָׁלַם; וַיִּבֶן עָרִים לְמִצּוֹר, בְּיְהוּדָה... וְאֶת-
אֲדוּרִים וְאֶת-לָכִישׁ, וְאֶת-עֲזָקָה

דברי הימים ב, י"א, ט'

עזקה הייתה היעד הראשון במסעו של סנחריב, במהלכו החריבה אשור את כל ערי יהודה פרט לירושלים. כתובת אשורית מתארת את הכיבוש האשורי:

האל אשור אימץ את רוחי ויצאתי אל ארץ יהודה... העיר עזקה, מבצרו, אשר בין
גבולי ובין ארץ יהודה, אשר כמו קן נשרים שוכנת על גבי רכס הר כמו פגיונות
ברזל ללא ספור נישאים מגדליה לשמים חומותיה בצורות ומתחרות (בגובהן) בהרים
הנישאים. למראה עיניים, כאילו מן השמים צץ ראשן. צרתי על העיר בסוללות עפר
כבושות, באילי-מצור חזקים מוגשים, בהסתערות חיל-רגלים גיבורי... את מתקפת סוסי
ראו, את קול צבאות האל אשור העצומים שמעו, ופחד לבבם... את העיר עזקה הקפתי
ולכדתי, שללם שללתי, הרסתי, החרבתי ושרפתי באש

עזקה נבנתה מחדש והבבלים צרו עליה ערב חורבן . הנביא ירמיהו תיאר את גורלן של שתי הערים האחרונות שנותרו בשפלת יהודה:

וַיֵּזֶל מֶלֶךְ-בָּבֶל, וְלִזְמוּמִים עַל-יְרוּשָׁלַם, וְעַל כָּל-עָרֵי יְהוּדָה, הַנְּעֻתָרוֹת: אֶל-לְכִישׁ,
וְאֶל-עֲזֻקָה, כִּי הָיָה נִשְׁאָרוּ בְּעָרֵי יְהוּדָה, עָרֵי מִבְצָר.

ירמיהו, ל"ד, ז'

אוסטרקון (שבר כלי חרס) שנמצא בשכבת החורבן של שער העיר לכיש המתוארך לחורבן הבבלי משלים את העולה מתיאורו של ירמיהו: מגניה של לכיש מדווחים שמשואותיה של עזקה כבו, כלומר שעזקה נכבשה בידי הבבלים ולכיש נותרה לבדה בשפלה.

וידע כי אל משואות לכיש נחנו שומרים ככל האתת אשר נתן אדני כי לא נראה את
עזקה

בתחילת בית שני מוזכרת עזקה כאחת מהערים ששבו אליה שבי ציון:

וּבַעֲיֵן רְמוֹן וּבַצֶּרֶת וּבִירְמוּת: וְזֶזוּ עַלְלֶם וְנִצְרִיהֶם לְכִישׁ וּשְׂדֵתֶיהָ עֲזֻקָה וּבְנֵתֶיהָ

נחמיה יא כט-ל

עזקה גם מוזכרת לשבח בתלמוד:

נכרי שהיה מוכר פירות בשוק ואמר פירות הללו של ערלה הם של נטע רבעי הם
של עזקה הם לא אמר ולא כלום לא נתכוין זה אלא להשביח מקחו ... ופירש שם
דעזקה עיר שבארץ ישראל ופירותיה משובחים

תוספות ד.ה. "בד"א" סוכה לט:

בתקופה הביזנטית אוסביוס איתר את עזקה בין בית גוברין וירושלים, אך במפת מידבא, מפת פסיפס של ארץ ישראל מאותה תקופה, שנמצאה במידבא שבעבר הירדן המזרחי, נזכר שם היישוב "בית זכריה" במקום השם עזקה

3. שימור שם

השם עזקה התחלף לפני כ-1500 שנה, בתקופה הביזנטית ל"זכריה", והוא משמר את שם המקום. נעקוב אחר צילי האותיות של "עזקה", והסבירות לשינויים או העלמותם:

"ע" - אמנם האות "ע" נעלמה מהשימור, אך היא מוסברת בכך שהלשון הלטינית לא יודעת לבטא צליל זה.

"ז" - האות השתמרה

"ק" - זכריה נקרא עם דגש באות "כ", כך ניתן צליל השווה לצליל האות "ק" המוכרת בימינו. סיום השם "זכריה" כנראה נובע משיבוש האותיות הקודמות שהביאו לשם דומה לשם המוכר - "זכריה".

מגדלי עזקה המתוארכים לזמן חזקיה מלך יהודה

4. ממצאים ארכאולוגיים

המיקום של עזקה כשולטת על הצומת האסטרטגי של הדרך המובילה מכיוון גת פלשתים, דרך עמק האלה לכיוון הרי יהודה שממזרח עם הדרך המקשרת בין בית שמש בצפון ולכיש שבדרום, הפך באופן טבעי את העיר לחשובה ומבוצרת. גובהה של העיר ומדרונותיה התלולים הפכו אותה לעיר שכיבושה היתה משימה קשה ביותר. תיאוריו של סנחריב, למראה המרשים של ביצורי העיר, מעידות על כך.

ע"פ החפירות הארכאולוגיות שנעשו בתל, התקיים רצף של מגורים בן אלפי שנים הכוללים את כל ימי ישראל בארצו מימות יהושע בן נון ועוד לאחר חרבן בית שני. ראשיתה של העיר היא בתקופת הברונזה הקדומה. ביצורים מרשימים שנתגלו, ביצורים וחומות המגינים על העיר, מתוארכים למספר תקופות: הברונזה הקדומה, הברונזה התיכונה והמאוחרת, וכן מתקופת הברזל. לפי כל סוגי התיאורים שישנם נמצאו חומות התואמות את תקופת יהושע בן נון.

5. זיהויי חוקרי גאוגרפיה מקראית

תבואות הארץ ע"מ קכב: הכפר "תל עזאקריא" והוא לפי דעתי עזקה.

אדמת הקודש ע"מ 198: ולעזקה קורין תל זאקאריא

סיכום זיהויה של עזקה

איסוף כל הנתונים המוזכרים משקפים תמונה ברורה לגבי מיקום העיר:

1. התיאורים הגאוגרפים בתנ"ך מצמצמים את טווח הימצאותה של עזקה לטווח גאוגרפי די צר וברור
2. ממצאים ארכאולוגים של עיר חשובה ומבוצרת מימות יהושע בן נון
3. עדות ארכאולוגית לעיר בת אלפי שנים, דבר המאפשר את שמירת המסורת לזהותה של העיר.
4. שימור שם דרך השם "זקריה"
5. זיהויים של תבואות הארץ ואדמת הקודש למקום

כל הנ"ל מאשרים את מיקומה המדויק של העיר!

זיהויה של העיר שוכה

1. שוכה בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית

"שוכה" בספר דברי הימים הוא השם של נכדו של כלב בן יפונה ועל פי חז"ל קרוי על שם משה רבינו¹³³:

וּבְנֵי כָלֶב בֶּן יִפְנֶה ... וְאַשְׁתּוֹ הַיְּהוּדִיָּה יִלְדָּהּ ... וְאֶת זֶכֶר אָבִי שֹׁכֹה וְאֶת יְקוֹתִיאֵל
אָבִי זְנוּזִי וְאַלְהָה בְּנֵי בִתְיָה בַת פְּרַעֲהָ¹³⁴ אֲשֶׁר לָקָזוּ בְּמֶרְדִּי¹³⁵

דברי הימים א ד טו-יח

שוכה ובן דודו זנוח ייסדו ובנו ערים שכנות שנקראו על שמם (ראה רש"י דברי הימים א ד יח ד.ה. "ירד אבי גדור").

בתיאור נחלת יהודה, מוזכרת שוכה כנמצאת באזור עם קבוצת הערים הבאה:

יְרֵמוֹת וְעֶדְלָם שֹׁכֶה וְעֹזָקָה

יהושע טו לה

כל הערים הללו כבר הזכירו לעייל כנמצאות בקירבת מקום למקום המסתבר של העיר שוכה.

¹³³ "סוכה" – שנעשה להם לישראל כסוכה

מגילה יג.

¹³⁴ היא "אשתו היהודייה" של כלב:

אמאי קרי לה יהודייה? על שום שכפרה בע"ז, דכתיב {שמות ב-ה} "ותרד בת פרעה לרחוץ על

היאור" ואמר רבי יוחנן: שירדה לרחוץ מגילולי בית אביה.

שם

¹³⁵ וכי מרד שמו? והלא כלב שמו? אמר הקב"ה: "יבא כלב שמרד בעצת מרגלים וישא את בת פרעה

שמרדה בגלולי בית אביה"

שם

2. שימור השם

שמה של העיר השתמר בשם: "ח'רבת שְׁוִיָּה".

בתנ"ך יש שלוש ערים במקומות שונים עם השם שוכה:

העיר הנזכרת בדרום הר חברון, העיר הידועה הנזכרת בעמק האלה והעיר הנזכרת באזור עמק חפר בתיאור נפות שלמה המלך:

יְרֵמוֹת וְעַדְלָם שֹׁכֵה וְעֹקֶה:

יהושע טו מח

וּבְהָרַיִם שְׁמִיר וְיִתִּיר וְשֹׁכֵה

יהושע טו מח

בֶּן זֹסֵד בְּאַרְבֹּת לֹו שֹׁכֵה וְכָל אֶרֶץ זֹפֶר

מלכים ד י

כולן השתמרו עד ימינו בצורה הייחודית "ח'רבת שְׁוִיָּה", בהתאמה מדוייקת למיקומים התנכיים.

תופעה זו מחזקת ביותר את האמינות של שימור השם.

חותמת למלך

3. איזכורים נוספים במקורות היהדות

והארכאולוגיה

א. "למלך" - העיר שוכה היא אחת מארבע ערים יחידאיות ששמן מופיע בחותמות "למלך". (הערים הנוספות הן חברון, זיף, ממשת). חותמות למלך הן הטבעות על ידידות קנקנים, משיכה המכונה תקופת הברזל ב', שאלפים כמותן נמצאו בחפירות הארכאולוגיות במספר ערים קדומות שנחפרו. ההשערה היא כי מדובר בארבעת המחוזות העיקריים של מלכות חזקיהו, שאגר מזון לקראת התקפה אפשרית על הממלכה.

ע"פ התיארוך של הרב דניאל משה לוי אלו הן מימצאים

מהתקופה הפרסית (ואכן הראיות שהצדק עימו בתחום זה הן חזקות ביותר).

ידידות קנקני "למלך"

ב. בספר מקבים א (ז,יח) מוזכרת עיר ביהודה בשם "בית סוכו", עליה צר בקידס, מצביא יוני.

ג. תלמידו של שמעון הצדיק, אנטיגנוס, המוזכר בתחילת פרק א בפרקי אבות, קרוי "איש סוכו", אך לא ברור איזה מבין שלוש ערי שוכה הוא היה.

ד. אוסביוס והירנימוס מזכירים באונומסטיקון מקום בשם "סוכו" בין בית גוברין לבין ירושלים במרחק 9 מיל מבית גוברין.

ה. העיר מופיעה במפת מידבא.

מפת מידבא

4. ממצאים ארכאולוגיים

לא נעשו בתל חפירות ארכאולוגיות אלא סקרים בלבד. ע"פ ממצאי השטח, התל היה מיושב, לא ברציפות, למן תקופת הברונזה התיכונה ועד לתקופה העות'מאנית. נמצאו חרסים מעטים מתקופת הברונזה התיכונה והמאוחרת (חרסים מתקופת הברונזה המאוחרת נתגלו סביב קברים שדודים בגבעה שמדרום לתל) וחרסים רבים מתקופת הברזל 2, הפרסית, הרומית, הביזנטית, האסלאמית הקדומה, הממלוכית והעות'מאנית.

התאמה לתקופת יהושע בן נון יש ע"פ הכרונולוגיה המקובלת, אולם ע"פ הסוג השני של התיארוך ניתן לומר כי מכיוון שלא נתבצעו חפירות במקום, זו הסיבה שממצאים מתקופת הברונזה הקדומה טרם נמצאו.

5. זיהויים של חוקרי גאוגרפיה מקראית

תבואות הארץ ע"מ קכב:

כעת הכפר סואוויכע (סוכו) לצפונית בית גוברין (נוטה מעט מזרח בערך שתי שעה (איננו כפר כי אם חורבה))

אדמת הקודש ע"מ 198:

כעת לעיר שוכה הערבים קורין שוויכה

סיכום זיהויה של שוכה

איסוף כל הנתונים המוזכרים משקפים תמונה ברורה לגבי מיקום העיר:

1. התיאורים הגאוגרפים בתנ"ך מצמצמים את טווח הימצאותה של שוכה לטווח גאוגרפי די צר וברור.
2. ממצאים ארכאולוגים של עיר מימות יהושע בן נון לפחות לפי אחד משני סוגי התיארוכים.
3. עדות ארכאולוגית לעיר בת אלפי שנים, דבר המאפשר את שמירת המסורת לזהותה של העיר.
4. שימור שם טוב.
5. אחת מבין שלוש ערים בשם שוכה. שלושתם השתמרו במיקום הגאוגרפי התנכ"י.
5. זיהויים של תבואות הארץ ואדמת הקודש למקום.

כל הנ"ל מאשרים את מיקומה המדויק של העיר!

זיהויה של העיר עין גנים

1. עין גנים בתנ"ך – ע"פ הגאוגרפיה המקראית

דרומית מערבית למושב ישעי ישנם שרידים של כפר ערבי נטוש

בְּשִׁפְלָה אֶשְׁתָּאוֹל וְצִרְעָה וְאַשְׁנָה: וְזִנְיוֹ וְעֵין גִּנִּים תַּכְוִיז וְהָעֵינָם:

יהושע טו לג-לד

מטבע מימי יהוחנן הורקנוס מ"אום ג'ינא", עם כיתוב
 "יהוחנן הכהן הגדול וחבר היהודים"

2. שימור השם

השם שנשתמר הוא "אום ג'ינא", ומיקומו הוא דרומית למושב ישעי, במרחק של קילומטר מערבית לבית שמש.

דימיונו לשם המקראי עין גנים והתאמתו הגאוגרפית לפסוקים הוא זה שהעלה את ההשערה שמדובר בעין גנים המקראית.

תבואות הארץ (ע"מ קכא בהערות) מציין כי:

"החוקרים החדשים" מאחדים אותה עם חורבת "אס ג'ינא"

למערב בית שמש"

מקוה מימי בית שני מ"אום
 ג'ינא"

3. ממצאים ארכאולוגים

ישנם עדויות, מלפני כמאה וחמישים שנה, על קיומו של כפר ערבי קטן בין חורבות המקום.

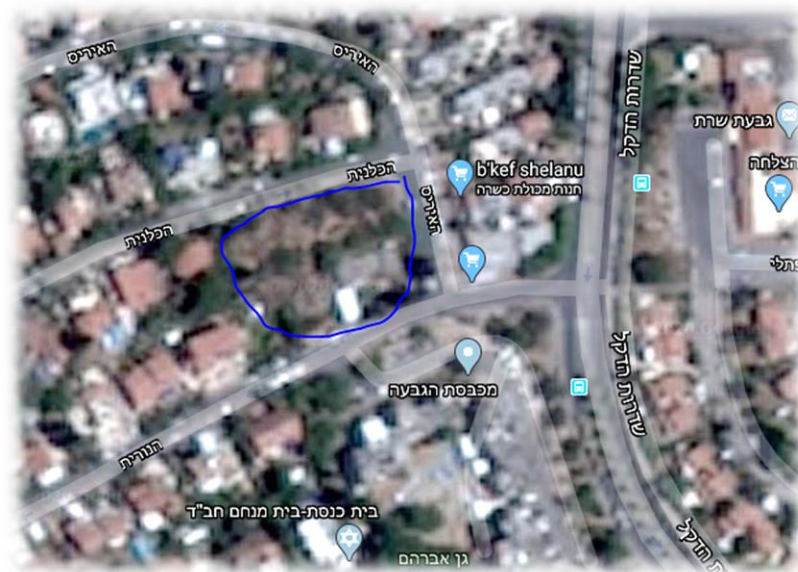
המימצאים שנתגלו בחפירות הן שרידים מתקופת הברזל ב ומתקופת בית שני, הרומי, ביזנטי מוסלמי ועותומאני, כלומר ישנו רצף מגורים בן אלפי שנים במקום.

בין הממצאים שנתגלו במקום: מקוה טהרה ומטבעות מימי בית שני.

תקופת הברזל ב אמנם שייכת לתקופת בית ראשון (לפי תיארוכו של הרב דניאל משה לוי ראשית תקופה זו היתה בשילהי בית ראשון, אך עיקר התקופה שייכת לתחילת בית שני), אך לא לימי יהושע בן נון, ולכן, אם אכן הזיהוי נכון, יש להניח שחפירות נרחבות יותר יחשפו את השיכבה המבוקשת.

האם יש עיר שמינית – "אשנה"?

בתוככי העיר, בשכונת "גבעת שרת", רחוב הכלנית, נמצאו שרידים של עיר קדומה וקטנה עם שרידים של חומה. החפירות והחקירות במקום סייעו לתארך את זמן קיומה של העיר לימי הברונזה התיכונה ויתכן שהיתה קיימת בימי יהושע בן נון (ע"פ התיארוך שהבאנו בשם הרב פרופסור אליצור).

חרבות העיר אשנה (?) בתוככי העיר

החיסרון הגדול של חרבה זו היא שלא נשתמר לה כלל שם, ועל כן היא נותרה בגדר תעלומה, אולם כבר כתב הבית יוסף (סימן תרפ"ח):

כיון שאנו רואים אותה שהיא מוקפת חומה באה
לכלל ספק אם היא מוקפת מימות יהושע

ניתן להבין שכל עיר שיש בה חומה קדומה ראויה להחשב כעיר מסופקת, כ"ש אם גם התיארוך שלה גם יתכן ותואם את זמן יהושע בן נון. בהתבוננות ברשימות הערים בתנ"ך, המוזכרות בנחלת שבט יהודה, נוכל להבחין כי לא כולן מזוהות. ננסה לבחון את הלא ידועות באזורנו:

בְּשִׁפְכָּה אֶשְׁתָּאוֹל וְצָרְעָה וְאַשְׁנָה: וְזִנְזִיז וְעִין גִּזְיִים תַּפְזִיז
וְהָעֵינָם: יִרְמוּת וְעֶדְלָם שׂוֹכָה וְעֹקָה:

יהושע טו לג- לה

שבעה מתוך אחד עשר הערים הנ"ל מזוהות היום. הפסוק השני המתחיל מזנזוז לוקח אותנו כבר יותר דרומה מהפסוק הראשון. אם כן, "עיר התעלומה" שלנו, עשויה להתאים לעיר "אשנה"¹³⁶.

¹³⁶ כך זיהה את העיר חוקר המקומות הקדומים הרב יוסף רוטשטיין. ראה באתרו באינטרנט "תורה ומחקר"

אשכול ערי בית שמש

. נדרג את ודאות הזיהוי שיש לנו ל"ערי בית שמש" מהכי ודאי לפחות ביותר:

1. בית שמש וירמות
2. זנוח צרעה עזקה ושוכה
3. עין גנים (שימור שם חלש)
4. אשנה (ללא שימור שם)

מתוך שמונת הערים, בית שמש וירמות זוכות ליתרון ברור ואולי רק שתיהן יכולות לעמוד בפני עצמן ולחייב את העיר של היום בדיון מוקף בזכות יתרונות הזיהוי שיש לשתייהן ואף בזכות יתרונותיהן ההלכתיים (נחשבות כמחוברות לעיר ולא מחוצה לה).

יתרונות הזיהוי של בית שמש וירמות מתבטא בשלושה דברים:

1. עדות מימי האמוראים למיקומה של העיר
2. חפירות ארכאולוגיות המראות את מקום העיר
3. שרידים של חומות הקיימות עד ימינו

החידוש בהוכחת הזיהוי של "ערי בית שמש" היא בכך שהיא בנויה על מקשה אחת של שמונה ערים. דבר זה מייצר זיהוי "אשכול ערים" שהינו בעל זיהוי מובהק. מטרת הוספת שאר הערים לתמונה לכדי אשכול ערים היא להעצים את ודאות הזיהוי ולסלק כל צל של ספק, שהרי על מקום בודד ניתן אולי לתהות שמא המיקום לא מדויק, או שמא טעינו בזיהוי, אך על מיקשה של שמונה ערים כבר לא נשאר מקום לספק. היתרון בזיהוי של אשכול ערים בבת אחת מתבטא בשני דברים:

1. לא מדובר באוסף של שמונה מקומות נקודתיים אלא זיהוי של אזור שלם משמונה כיוונים. נמשיל זאת כדוגמא להרמת משקלים: משא כבד שאדם מסוגל להרים בשני ידיים זה לא מה שהוא מסוגל להרים ביד אחת כפול שתיים אלא הרבה יותר. וכן, מה שאדם מצליח להרים עם עוד חבר הוא לא רק כפול ממה שאדם אחד מסוגל אלא הרבה יותר מכך. כלומר: על מקום אחד אפשר לערער, לא על שמונה. הם כבר נותנים תמונה ודאית ביותר, או אם תירצו: "רק מאוד מאוד מסתברת".

2. לכל עיר יש יתרון על פני חברותיה. בהבאת ארבעתם ביחד יש השלמה הדדית של איסוף כל היתרונות יחדיו, ולהלן התימצות שלהן:

א. שישה שימורי שמות טובים:

בית שמש – עין שמש, ירמות – ירמון, זנוח – זנוע

צרעה – צרעה, עזקה – זקריה, שוכה – שוויכה

ב. כולם מופיעות בתוך פסוקים בו כמעט כל הערים המוזכרות מזוהות, והנה הפסוק קם לתחיה מחודשת:

"בְּשִׁפְלָה אֲשִׁתְּאוּל וְצִרְעָה וְאַשְׁנָה וְזִנְזִי וְעֵין גִּנִּים תַּפְזִיז וְהָעֵינָם: יִרְמוֹת וְעֵדְלָם

שְׁוִיכָה וְעִזְקָה: (יהושע טו לג-לד)

"וַיְהִי גְבוּל נְזֻלָּתָם צִרְעָה וְאַשְׁתְּאוּל וְעִיר שָׁמֶשׁ"

(יהושע יט מא).

אם כן, האמינות לשימורי השם של הערים כאשר הם מזוהות יחדיו גבוהה מאוד.

ג. לשלוש מהן נמצאו החומות

ד. לשנים מהם יש מיקום מדויק מהתנ"ך ומימי האמוראים התואם את מיקום התל היום (בית שמש וירמות)

ה. בשלושה מהן נעשן חפירות ארכאולוגיות ונמצאו מתאימים לתקופת יהושע בן נון (בית שמש ירמות ועזקה)

ו. שישה מהם ידועים מהמקורות כמאוכלסים לפחות עד ימי בית שני ואף יותר

ז. ארבעה מהם הם בעלי רצף יישובי עת לעת האחרונה (עין שמש, ירמות צרעה ועין גנים)

המבט המשולב יוצר ודאות המאפשרת להגיע להבנה ודאית כי לעיר בית שמש יש דין של עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון!

חוות דעתו של הרב פרופסור יואל אליצור

הרב פרופסור יואל אליצור הינו מגדולי החוקרים בימינו המתמחים בזיהוי מקומות בארץ ישראל. הוא השקיע עשרות שנים של מחקר ותרם תרומה משמעותית להתפתחות מקצוע זה.

להלן לקט דברים שנכתבו על ידו בנוגע הזיהויים של בית שמש וירמות:

בית שמש

הזיהוי בתל בית שמש מקובל כיום על כל החוקרים. הממצאים מדברים בעד עצמם. יש בתל חומה כנענית מסיבית בעובי של יותר משני מטרים, ואחר כך יש יישוב ישראלי א' (ללא עצמות חזירים – מאפיין המבחין בין יישובים כנעניים ופלשתיים לבין ישראלים), ישראל ב' עם חומת סוגרים טיפוסית, שחרב בכיבוש האשורי, נסיון התישבות מעט אחר כך מסיבית למתקן המים שסוכל ונסתם כנראה בידי הפלשתים והשלטונות האשוריים. המקום חולש על העמק הפורה של נחל שורק שמתחת ("ואנשי בית שמש קוצרים קציר חטים בעמק"), מתאים לקו הגבול של צפון יהודה ההולך מן היציאה מן ההרים עד הים לאורך הגבעות התוחמות את נחל שורק מדרום דרך כתף עקרון צפונה ויבנאל היא יבנה, שכן לצרעה, ירמות ועדלם שוכה ועזקה (יהושע טו, לג-לה ויט, מא) שזיהויים באזור ידוע.

שימור השם: עין שמש. זהו שימור טוב כי גם בתנ"ך מצאנו 'עיר שמש' לצד 'בית שמש', זאת אומרת שהיסוד העיקרי בשם הוא המילה השניה ולאחר שחרבה העיר העיקר היה המעיין הצמוד אליה.

במקורות המאה הרביעית לסה"נ מצויין מרחקה של בית שמש 10 מיל מבית גוברין בדרך לאמאוס ממזרח לדרך באונומסטיקון לאוסביוס. בערך 'אבן העזר' הוא כותב שמקומה ליד בית שמש "בין ירושלים ואשקלון". באונומסטיקון הקצר של אפיפניוס (נספח לספרו 'על המידות והמשקלות') כתוב שאבן העזר נמצאת בעמק סמוכה לבית שמש התחתונה בין ירושלים ואשדוד, "למזרח ולצפון בית גוברין" ומצויין המרחק מבית גוברין. וכאן הבדלי נוסח: בשרידי כתב יד יווני כתוב 12 מיל, ואילו בתרגום הסורי (כתב יד ממאה שביעית) כתוב 14 מיל.

המרחק מבית גוברין לתל בית שמש הוא כ-18 ק"מ, מה שמתאים ל-12 מיל רומאי. (המרחק 10 מיל מבית גוברין נזכר באונומסטיקון גם בקשר לצרעה ואשתאול, וייתכן שמדובר בצומת על הכביש הראשי).

בכל מקרה, אפילו אילו לא היו כאן אלא הנתונים הארכיאולוגיים בלבד, כבר היה כאן ספק קרוב לודאי של עיר מוקפת מימות יהושע, קל וחומר כשישנם הנתונים הגיאוגרפיים והספרותיים הנ"ל.

ירמות

ירמות מזוהה במידה רבה של ודאות בתל ירמות, לשעבר ח' אל-יֶרְמוֹב (נ"צ 147124) מזרוע לבית שמש.

בסיס הזיהוי: עיר כנענית חשובה, אחת מחמש הערים הראשיות בארץ יהודה (יהושע י 3). ביהושע טו 35, נמנתה בקבוצה הראשונה של ערי שפלת יהודה, בין אשתאול וצרעה לבין עדולם, שוכה ועזקה – מיקום המתאים היטב לאתר זה. ירמות נושבה בימי שיבת ציון (נחמיה יא 29; נמנת עם עין רמון, צרעה, זנוח ועדולם).

לפי אולברייט (BASOR 87 [1942], 32-38) המקום נזכר במכתב בן תקופת אל-עמארנה שנמצא בתל חסי בצורה Yaramu, ומן ההשוואה בין הגרסה העברית לגרסה היתדית שבמכתב זה יש ללמוד שהשם נגזר אולי משורש רו"ם על שם גובהה של הגבעה ושליטתה על כל סביבתה.

השם ירמות השתנה ל"ירמוך" כנראה בהשפעת נהר הירמוך המפורסם יותר, כבר לפני ימיו של אוסביוס. באונומסטיקון לאוסביוס (106,24-25; מלמד 540) נאמר: Iepmouch (= יהודה והיום הוא כפר clepmouch (= היירונימוס: Iermucha) במיל העשירי מאלוותרופוליס (= בית גוברין) בדרך לאיליה (=ירושלים). המרחק מבית גוברין אל הצומת המוביל לתל ירמות הוא 16 ק"מ שהם קרוב ל-11 מיל (ראה ז' קלאי, "ירמות", א"מ ג, 865-867).

בעונות החפירה המרובות מ-1980 התרכזו החפירות בעיקר בממצאים המרשימים מתק' הברונזה הקדומה, אבל נמצאו בעיקר בפסגה ובקרבתה גם שרידים מתקופת הברונזה המאוחרת, הברזל א' ותקופות מאוחרות (עד הביזנטית; אחריה נעזב המקום). (P. Miroshedji, "Tel Yarmut, 2003", IEJ 54 [2004], 246-255).

"יתכן שקרב ירמוכ המפורסם בכיבוש המוסלמי של הארץ בשנת 636 לסה"נ היה למעשה השתלטות מוסלמית על אתר זה ולא על נהר הירמוך שבעבר הירדן.

פסגת הגבעה (נ"ג 410) המסומנת במפה כ'תל ירמות' היא למעשה האקרופוליס של העיר הגדולה מתקופת הברונזה הקדומה שהשתרעה מהפסגה לכיוון צפון-מערב. שעריה וביצוריה הענקיים נמצאו בסמוך לשביל העפר כ-500 מ' צפונית מערבית לפסגה. ירמות המקראית (שהיא כנראה Yaramu מהלוח האכדי בן המאה ה-14 לפנה"ס שנמצא בתל חסי) שכנה בפסגה וסביבתה. רוב הממצא בן תקופת המקרא שבפסגה שייך לתק' ברוזה מאוחרת וברזל א'. הדגם של העיר מזכיר את תל ערד שבו עיר ב"ק גדולה בעיקר במרחב הנמוך ועיר ישראלית קטנה בפסגה

לענ"ד קשה מאד לפקפק בזיהוי ירמות בתל זה. ביהושע טו כתוב "בשפלה אשתאול וצרעה ואשנה. וזנוח ועין גנים תפוח והעינים. ירמות ועדלם שוכה ועזקה", וזה מביא אותנו לאזור זה. המעבר ירמות-ירמוך היה ידוע לאוסביוס והוא זיהה כאן את העיר. התל הגבוה והחומות המרשימות, המתאימים לאחת הערים הראשיות של הארץ (מלך ירמות היה אחד מחמשת המלכים המנהיגים במלחמה עם יהושע).

אוסביוס (תרגום עברי ערך 540) בלי ספק התכוון לאתר ירמות שברמת בית שמש ג' שנקרא בתקופתו ירמוך (כנראה בהשפעת השם המפורסם; קורים דברים כאלה. דוגמא: בְּלִיָּאס בחוף הסורי שהפך ל- בְּאִיָּאס). המרחק 10 מיל רומי מבית גוברין בדרך לירושלים מתאים בדיוק וכן השתמרות השם יְרֻמוֹכ לאתר עד קום המדינה. לפי ממצאי מירושנגי היה במקום כפר בתקופה הביזנטית, מה שתואם את תקופת אובסיוס.

יש באקרופוליס שרידים מתקופת ברונזה תיכונה ב', ברונזה מאוחרת וברזל א' והממצאים הקיימים מתאימים היטב ליהושע.

"ירמות ועדלם שוכה ועזקה" (יהושע טו), "בצרעה ובירמות" (נחמיה יא) מתאימים היטב לתל ירמות. לגבי החומה, ביהושע כתוב שמלך ירמות הוא אחד מחמשת המלכים הגדולים של ארץ יהודה שהנהיגו את המלחמה נגד בני ישראל, ואין הדעת סובלת שהוא מלך בישוב פרזי. מלך ירמות גם מנוי כמובן בין ל"א המלכים וערי הממלכה היו סמל לערים חשובות ומבוצרות (יהושע י 2).

ירמות גם נזכרת כעיר חשובה במכתב מתל אל-חסי שזמנו סביב 1400 לפסה"נ (לשיטתי בערך תקופת כיבוש כנען). לדידי העדות על ב"ת היא הנתון החשוב מבחינה ארכיאולוגית. זאת היא התקופה של "ערים גדולות ובצורות בשמים".

פרק ו

דין הסמוך לכרך חרב

א. חקירות בדבר עיר חרבה והסמוך לה

העיר בית שמש של היום אינה יושבת על הערים העתיקות המוקפות חומה מימות יהושע בן נון, אלא בסמוך להם. המקור לדין קיום חג פורים לאלו המתגוררים מחוץ לחומת העיר הוא מהגמרא הנ"ל:

אמר רבי יהושע בן לוי כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נידון ככרך
מגילה ב:

כלומר: לעיר בית שמש דין של עיר הסמוכה לעיר המוקפת חומה האמורה לקרוא בט"ו באדר.

אולם הערים העתיקות הן חרבות בימינו, ואם כן, כדי לדון מה דינה של העיר בית שמש כיום, יש לעיין בסוגיה העוסקת בעיר מוקפת חומה שחרבה ודין הסמוך לה. אמנם יתכן כי תל בית שמש ותל ירמות כבר נחשבות היום כמחוברות לשכונות הסמוכות אליהן ונחשבות כהמשך לתל עצמו (נעסוק בזה בפרק בפני עצמו) אולם מחמת שהחיבור עדין נתון בספק, נותרה סוגית הסמוך למקום חרב כסוגיה מרכזית בשאלת ההכרעה בדין מוקף ביחס לבית שמש.

בסוגיה זו ראינו לנכון להרחיב כי כמספר הפוסקים שהתייחסו אליה כן מספר הכיוונים השונים שיש בה ודומה כי עדין שולטת בה העמימות וזקוקה היא לליבון נוסף מעבר לנכתב עליה עד היום. על כן, ראינו לנכון לפרוס את הסוגיה ולהוכיח את האפשרות להכרעה ברורה לעניות דעתינו.

עסקו בשאלה זו בהרחבה בעת שדנו על דין ירושלים המערבית שנותקה מהעיר העתיקה ע"י השלטון הירדני. יש לציין ישנם שני מקורות שלא היו בידי הפוסקים באותם ימים, והם כן מצויים בידינו. נרצה לטעון בהמשך פרק זה כי חשיבותם של אותם מקורות בביאור הסוגיה היא מכרעת עד כדי שינויים בחלק ממרכיבי הסוגיה, ונעמוד על כך בהמשך.

חקירות בסוגית כרך שחרב

א. חקירה בדין מוקף:

על מנת לדון בחיוב הכרך עצמו יש לעסוק בשאלה מהו גדר החיוב:

1. האם רק על מקום ישוב יהודי דין מוקף חל או גם על ישוב של גויים?
2. האם תקנת דין מוקף היא רק על עיר קיימת או על המקום עצמו, בו עמדה העיר, על אף שחרב ממקום יישוב?

ב. חקירה בדין סמוך:

יש לחקור בקשר שיש בין הסמוך לכרך לבין הכרך עצמו:

1. האם בכלל יש תלות בין השניים או שהסמוך עצמאי? כלומר, האם דין סמוך מתקיים רק כאשר גם הכרך מוגדר עדין כבעל דין מוקף או שיש לו קיום בלעדיו?
 2. בהנחה שיש תלות, הכיצד היא באה לידי ביטוי? האם הסמוך תלוי בקיום בפועל של קריאת מגילה בכרך על מנת שגם יחול בו דין מוקף, או די לו באפשרות שהדבר יקרה גם אם בפועל לא היה יהודי שנכנס לכרך וקרא את המגילה?
- על מנת לפשוט חקירות אלו ולהגיע עד להלכה למעשה נעיין בסוגיה בגמרא הירושלמית, העוסקת בכרך שחרב ונעשה של גויים, ולאחר מכן ננסה להשליך מסוגיה זו לשאלת כרך שחרב ונותר שומם, שהיא השאלה שלנו.
- גמרא נוספת שניתן לדייק ממנה, כפי שנראה בחזון איש, היא הגמרא במגילה (הבבלי) בדף ג: ונביא גם אותה בהמשך.

הגמרא הירושלמית

המקור המרכזי ביותר בסוגייתנו הוא הגמרא בירושלמי, המובאת בתחילת מסכת מגילה. כפי שנראה, היא נתונה למספר אפשרויות של קריאה. האפשרות שתיפסק להלכה היא זו שתכריע את סוגייתנו.

נחל כעת לעיין בגמרא:

חרב הכרך ונעשה של גויים:

איתא חמי: בו אינן קורין ובחוצה לו קורין

ירושלמי מגילה א א

בשביל להבין מה הגמרא רוצה לומר לנו צריכים אנו לבחון בה מספר דברים:

1. האם משפט זה הוא שאלת תמיהה או שהוא אומר משפט פשוט ללא שאלה?

2. בהנחה שזהו משפט פשוט, האם המילה "בו" היא תיאור מציאות או קביעה הלכתית?¹³⁷
 3. בהנחה שזהו משפט שאלת תמיהה: האם השאלה היא על "בו" או על "חוצה לו"?
 4. מהו "חוצה לו": חוץ לכרך או חוץ לארץ?
 5. האם הגמרא המדברת על "כרך שחרב ונעשה של גויים" מתכוונת לשני מצבים: "כרך שחרב" ו"כרך שנעשה של גויים" או מקרה אחד בו הכרך שחרב גם נעשה של גויים?
- לאחר שפרסנו את השאלות המרכזיות שיש לברר בסוגיה זו נתבונן באופן בו הראשונים והאחרונים למדו אותה ודרכם נבחן דרכם את התשובות לשאלות שהעלינו.

¹³⁷ כלומר, כשהגמרא אומרת שבכרך אין קורין, היא מתכוונת לומר שהדין שמי שנכנס לכרך זה שיקרא בי"ד או שהיא מכוונת רק לתאר מציאות שבפועל אין איש שיקרא בו אך אם היה נכנס לשם איש הדין היה שיקרא בט"ו.

ב. דעת הראשונים

שיטת הרשב"א¹³⁸

כפי שיתברר בהמשך, ההלכה נפסקה כדעת הרשב"א ונבאר כאן את דבריו:

חוצה לו קורין מחמת הכרך ... והילכך: כיון דמעיקרו נתחייב הסמוך לכרך לקרוא בט"ו משום דמיגנו בתוך הכרך, הסמוך לו והנראה עימו שלא נחרבו ולא נשתנו, במילתיהו קיימי וקורין בט"ו כדינן הראשון. ומשום הכי קא מתמה: ¹³⁹ חוצה לו שלא נתחייבו אלא מחמת סמיכות הכרך קורין בט"ו, ובו שהוא היה עיקר אין קורין? ... חידושי הרשב"א מגילה ב:

הרשב"א מבאר לנו קודם את הנחת היסוד של הגמרא ביחס למקומות הסמוכים, ולאחר מכן מסביר שדברי הגמרא הם בעצם שאלת תמיהה על הכרך:

הנחת הגמרא: פשוט הוא שדין הסמוכין לכרך לא תלוי במצבו העכשוי של הכרך וכל שאלת הגמרא היא על הקריאה בתוך הכרך החרב.

שאלת הגמרא על הכרך עצמו ולא על הסמוך לו: הייתכן שהסמוך לעיר יקרא בט"ו ובעיר עצמה יקראו בי"ד? הרי לא יהא טפל חמור מהעיקר!

הסברא הנשללת לקריאת מגילה בי"ד תבואר בהמשך על ידי הגר"א.

מסקנה: דין המוקף החרב ונעשה של גויים ודין הסמוכין לו הוא שקוראים בט"ו.

¹³⁸ נציין כבר כעת שדברי הרשב"א לא הגיעו לדפוס וההפצה עד לפני עשרות שנים בודדות ולכן לא הם היו לפני הפוסקים, בימים בהם דנו בשאלת ירושלים שנותקה מהעיר העתיקה.

¹³⁹ יש לציין שהרשב"א משנה את סדר מבנה השאלה וממקם את "חוצה לו" לפני "בו", משום שבד"כ נשאלת תמיהה, הדוגמא המלמדת מופיעה ראשונה, והנלמדת מופיעה שניה. בעיה זו, שפתר הרשב"א ע"י שינוי גירסא, היתה הסיבה שגרמה לאחרונים, כמו החיד"א, להבין אחרת את הגמרא והיתה גם הסיבה שהגר"א הביא אפשרות נוספת של קריאה בניחותא.

שיטת הרמב"ן

הרמב"ן מבאר את הסוגיה כנוגעת לשאלת כרך שחרב ולבסוף ישב ולא כשאלה הנוגעת לדין הסמוך לכרך. להלן דבריו:

ועוד מצאתי בירושלמי: הכרך שחרב אית חמו בו אינן קורין ובחול קורין
הכרך שחרב פירוש: כרך שחרב או שנעשה של גויים ונטלו ממנו י' בטלנין, לשיחזרו
שם ישראל שיקראו בט"ו.

כרך שחרב ולבסוף ישב דר"י בן לוי מיבעיא ליה.
ופשוט מהא שאלה: והלא בחוץ לארץ קורין במוקפין שבה בט"ו, אעפ"י שהרבה
כרכין בחול"ל שלא היו שם ישראל כלל בימי אחשורוש, וכ"ש שלא היה בהן י' בטלנין
תדיר. וש"מ דבחוץ לארץ, דבר פשוט הוא שקורין בט"ו במוקפין וכן דעת כל הגאונים
ז"ל.

חידושי הרמב"ן מגילה ב.

הגירסא בה משתמש הרמב"ן בפתיחת הראשי תיבות היא "חוץ לארץ" ולא "חוצה לו".
כאמור, גם הרמב"ן קורא את הגמרא כשאלת תמיהה וגם אצלו, המובן מאליו בדברי הגמרא הוא
הדין ב"חול"ל" והשאלה מוסבת דוקא על ה"בו".
יש לציין שהרמב"ן מצריך י' בטלנין ולכן הוא מפרש את שאלת הגמרא במצב בו חוזרים ישראל לכרך
החרב או של הגויים, כדי שיהיה י' לפחות בטלנים
ע"פ גירסת הרמב"ן¹⁴⁰, אין לנו מקור המדבר על היחסים בין הסמוך לכרך לבין הכרך עצמו.

שיטת הריטב"א

הריטב"א מבאר אמנם את הגמרא כפי שיטת הרשב"א אך מזכיר את הגירסא בה משתמש
הרמב"ן.

מהי הגירסא בה מצדד הריטב"א? ישנה לכאורה סתירה בדבריו: בתחילה הוא כותב:

¹⁴⁰ נציין כבר כעת כי הגר"א שלל את פרשנותו של הרמב"ן והכריע להלכה כפירוש הרשב"א (ביאור הגר"א
סימן תרפ"ח, ב)

בעיקר נסחי ה"ג בו אין קורין בח"ל קורין

ריטב"א מגילה ב.

כלומר, סובר הריטב"א שיש לקרוא את הגמרא כמו הרשב"א, אולם בסוף דבריו נראה לכאורה כי הוא מעדיף את גירסת הרמב"ן:

אלא דנסחא דחיקי היא ואיזך ד"יקי' טפי דמדמי' כרך שחרב ונעשה של גויים לחוצה לארץ.

שם

נציין גם את דברי הרשב"א שהינם מוחלטים יותר בדבר שלילת נוסחת הרמב"ן:

בגרסת הירושלמי מצאתי " ... חוצה לו ... " ו"חוצה לארץ" ליכא בספרים.

רשבא מגילה ב.

באשר לסתירה בדעת הריטב"א בשו"ת היכל יצחק (או"ח עמ' קסב) הקשה קושיה זו ונשאר בצ"ע. אך ברבותינו האחרונים, הריטב"א מובא בדבריהם באופן פשוט כפי שיטת הרשב"א. כך מצינו בחזון איש או"ח:

... אבל כל דברי הברכי יוסף נכתבו בזמן שלא היה בידו לא הרמב"ן ולא הריטב"א, אבל כשזכינו לדבריהם, אין מקום למה שכתב הברכי יוסף... ואין לנו מי שיחלוק על דברי הריטב"א ...

חזו"א או"ח סוף סימן קנ"ד

וכן בשו"ת עמודי אש (סימן ו):

הנה מבואר מדבריו (הריטב"א) ... דאזרבא "חוצה לו" פשיטא שקורין בט"ו... ואם כן בודאי ראוי להורות כפירוש הריטב"א בירושלמי.

שו"ת עמודי אש סי' ו

ועיין עוד במקראי קודש עמ' קכג, וצ"ע.

סיכום דעות הראשונים:

ברבותינו הראשונים מצינו ארבעה ראשונים שהתייחסו לגמרא בירושלמי: הרמב"ן הרשב"א, הריטב"א והר"ן (בדפי הרי"ף)¹⁴¹. בניגוד¹⁴² לדעות שיובאו באחרונים בהמשך דברנו, ישנה הסכמה ברבותינו הראשונים בכמה הנחות משותפות, ובנוגע לגמרא הירושלמית והמחלוקת ביניהם מוסבת על נקודה אחת בלבד. נסכם את דיבריהם ע"פ התשובות לשאלות ששאלנו על הירושלמי¹⁴³

בנוגע לשאלה הראשונה: מוסכם על כל הראשונים ששאלת הגמרא היא שאלת תמיהה.¹⁴⁴

בנוגע לשאלה השלישית: מוסכם על כל הראשונים שהשאלה היא על "בו" ולא על "חוצה לו".

בנוגע לשאלה הרביעית: ישנה מחלוקת בראשונים – רמב"ן (ורטב"א-?): מדובר ב"חוץ לארץ"

רשב"א (ורטב"א-?):¹⁴⁵ מדובר ב"חוץ לכרך"

א"כ, מוסכם בראשונים שדברי הגמרא בירושלמי מובאים בלשון תמיהה, ושאלת הגמרא היא על "בו" ולא על "חוצה לו".

¹⁴¹ הר"ן מביא את הגירסא של הרמב"ן ואגב דיון בדבריו הוא מציין שיש גירסא נוספת. הוא אינו מבאר מהי ואינו נוקט עמדה.

¹⁴² כפי שנבאר בהמשך, נראה שהדבר נובע מכך שאותם אחרונים לא ראו את הראשונים.

¹⁴³ להלן שוב השאלות:

1. האם האמורא חמי שואל במשפט זה שאלת תמיהה או שהוא אומר משפט פשוט ללא שאלה?
2. בהנחה שזהו משפט פשוט, האם המילה "בו" היא תיאור מציאות או קביעה הלכתית?¹⁴³
3. בהנחה שזהו משפט שאלת תמיהה: האם השאלה היא על "בו" או על "חוצה לו"?
4. מהו "חוצה לו": חוץ לכרך או חוץ לארץ?
5. האם הגמרא המדברת על "כרך שחרב ונעשה של גויים" מתכוונת לשני מצבים: "כרך שחרב" ו"כרך שנעשה של גויים" או מקרה אחד בו הכרך שחרב גם נעשה של גויים?

¹⁴⁴ כך מובן באופן פשוט. וזה לשון הריטב"א: "הכרך שחרב ונעשה של גויים **אתמהא** בו אי קורין בח"ל קורין ... שלא יהא הטפל חמור מן העיקר והיינו **דמתמהא** וכי תעלה על דעת שח"ל עיקר חיובו היה מחמת הכרך קורין בט"ו ובו אין קורין?"

ועיין בחזון עובדיה עמ' ק"י שביאר בר"ן ובריטב"א באופן אחר, וצ"ע.

¹⁴⁵ כפי שעוד נראה בהמשך הגר"א פוסק כדעת הרשב"א.

ג. דעת האחרונים

דעת הגר"א

לאחר הצגת הראשונים בסוגיה, נציג כעת את דברי רבותינו האחרונים בסוגיה. אנו נפגוש מחלוקת מהו מעמדו של הסמוך לכרך. דעה אחת היא שיטת הגר"א, דעה התואמת את ביאור הראשונים על הסוגיה ואת השניה ייצגו דבריו של הברכי יוסף.

נחל כעת בשיטת הגר"א. כפי שנראה בהמשך, חשיבותו של הגר"א בסוגיה היא בשני דברים:

- א. בהכרעה כפי גרסת הגמרא המדברת על חוץ לכרך
- ב. ביאור הסברא העומדת מאחורי מעמדו העצמאי של הסמוך לכרך.

נעניין כעת בדברי הגר"א:

אם בחוץ לכרך קורין, דהא שם לא מחמת חומה... וא"כ, אף שבטל החומה קורין, כ"ש בתוכה...

ואפשר לפרש הירושלמי שהוא לשון פשיטות: "בו אינן קורין אבל בחוצה לו קורין", מדלא נקט להיפך "בחוצה לו" קודם.¹⁴⁶
באור הגר"א תרפ"ח ב

הגר"א מביא שתי אפשרויות של קריאה:

¹⁴⁶ הבאנו מדברי הגר"א רק את הדברים הנוגעים לסוגיתנו. בהקשר לסוגיות אחרות הגר"א מבאר שלא ניתן ללמוד מסוגיה זו להכריע כדעת התוספות בשאלת הצורך בעשרה בטלנים בכרך: ניתן היה להבין שחידושה של הגמרא הוא שאף אם לא נותרו בעיר עשרה בטלנים עדין יש לה דין כרך. הגר"א מבאר שהחידוש בגמרא נסוב על ענין אחר והוא שאלת תלות דין מגילה בקדושת החומה: ולכאורה מזה ראייה לפי תוס' דבשל כרכין א"צ עשרה בטלנים דזה היתה הבעיא שנעשה של עובדי גילולים אבל י"ל דה"ל שרובה עובדי גילולים דבטלה קדושת החומה ועי' תוס' דכתובות מ"ה ב' ד"ה

ניתן לבאר ע"פ הגר"א כי מדובר על מצב בו נותרו או נכנסו עשרה בטלנים לכרך ולכן לא ניתן להכריע כתוספות ע"פ גמרא זו.

א. שאלת תמיהה כדעת הרשב"א¹⁴⁷

ב. בניחותא

הסבר לביאור השני של הגר"א:

למרות שבתוך העיר החרבה לא קוראים בט"ו, במקומות הסמוכים אליו כן קוראים בט"ו. הגר"א, לפי הסבר זה, לא קורא את הירושלמי בתמיהה אלא ב"ניחותא"¹⁴⁸.

הגר"ם טיקוצ'נסקי מבאר את סברת האפשרות השניה:

מכיון שהמקום הסמוך לחומה הוקבע בתקנת אנשי הכנסת הגדולה שיהא לו לו דין מוקף חומה ולא נפקעת תקנת המקום כל זמן שיש שם ישוב ישראל.

ארץ ישראל עמ' מט

מדוע בהסברו השני של הגר"א לא קוראים בט"ו בעיר חרבה?

בביאור זה של הגר"א ישנם שתי דרכים לביאור המילים "כו אינן קורין":

א. **הסבר מציאותי:** המציאות היא שאין אף אחד הקורא שם. אך אילו היה נכנס מישהו לשם,

הדין היה שצריך לקרוא בט"ו¹⁴⁹.

ב. **הסבר הלכתי:** הגמרא סוברת שהדין הוא שלא קוראים בעיר חרבה בט"ו אלא בי"ד¹⁵⁰.

¹⁴⁷ הגר"א הוסיף שהה"א לשאלת הגמרא היא ביטול קדושת החומה עקב החורבן, והמסקנה היא שדין קריאת מגילה לא תלוי בקדושת החומה ועל כן נשאר הדין שקוראים בט"ו בעיר חרבה.

¹⁴⁸ החיד"א בברכי יוסף חולק על האפשרות לקרוא את הגמרא שלא בתמיהה ומוכיח מעוד מקומות נוספים שפתיחת המשפט "איתה חמי" הוא פתיחה של תמיהה.

מה אילץ, אם כן, את הגר"א לקרוא ב"ניחותא"?

הגר"א מנמק זאת בסוף דבריו: "מדלא נקט להיפך בחוצה לו קודם" – כלומר, במשפט תמיהה היה נוח יותר שאת המובן מאליו תכתוב הגמרא ראשון ואת החלק הנלמד ממנו תכתוב הגמרא בחלק השני. לכן העדיף הגר"א לקרוא בניחותא את המשפט.

זוהי הסיבה גם שהרשב"א גורס בסדר הפוך את חלקי המשפט. הגר"א יכול היה לקרוא מבחינה לשונית כהסבר החיד"א דלעיל וכך הדברים היו מתיישבים באופן הטוב ביותר מבחינה לשונית, אך נראה שנמנע מכך בגלל הסברא החזקא שדין מגילה בסמוך לא בטל, ולכן דחק את עצמו לבאר את המשפט של הגמרא בניחותא.

¹⁴⁹ אם כן, להלכה אין הבדל בין שתי הלישנות של הגר"א ודין המוקף והעיר הוא אותו דין שקוראים בט"ו,

וכל ההבדל ביניהם הוא בדיוקנות הלשונית: האם זהו משפט תמיהה או לא.

¹⁵⁰ שתי סברות מובא באחרונים לדברי הגר"א:

א"כ לפי הגאון מוילנא:

בעיר החרבה עצמה: לפי האפשרות הראשונה של הגר"א קוראים בט"ו, ולפי השניה: ספק ט"ו ספק י"ד¹⁵¹.

הסמוך לעיר החרבה: קוראים בט"ו.

הסבר הה"א ומסקנת הגמרא ע"פ הגר"א:

שאלת הגמרא היא בגדרי דין מוקף לענין מגילה, האם הוא תואם את דין "ערי חומה" או לא.

ההוא אמינא:

קדושת ערי חומה תואמים את דין מוקף במגילה, ומאחר ובעיר שהפכה לעיר של גויים קדושת החומה בטלה, בטל דין מוקף לענין מגילה.

תשובת הגמרא:

הסמוכין יוכיחו שאין דין מגילה שווה לדין ערי חומה לענין הצורך בקדושת החומה: בערי חומה אין דין "סמוך ונראה" וכל מי שמחוץ לעיר הוא לא כלול בדני קדושת ערי חומה, לעומת דין מוקף לענין מגילה בו יש את דין "סמוך ונראה".

כלומר: עצם זה שיש עקרונית את דין סמוכין מלמד אותנו שגדרי דין מגילה שונים מגדרי עיר חומה.

האם הסמוך הוא עצמאי או תלוי בכרך?

הגמרא לומדת את דין כרך שחרב מהדין של הסמוך לו בלימוד של קל וחומר.

בו אינן קורין ובחוצה לו קורין!?

כלומר, ההנחה היא שדין הסמוך לכרך הוא בט"ו והוא המקור המלמד את דין הכרך החרב.

א. חזון איש: (או"ח סי' קנ"ד): הסבר המתאים לשיטת הרמב"ן שמחוסר "עשרה בטלנים" בטל בכרך דין מוקף בט"ו

ב. הרידב"ז על הירושלמי: משום דין "ערי חומה" הבטל בשילטון גויים, גם הדין של הכרך עצמו בטל לענין מגילה, אולם דינו של הסמוך, שלא נובע מדין ערי חומה, ממשיך להתקיים.

¹⁵¹ רבי זונדל מסלנט החמיר לקרוא בעיר העתיקה יומיים בגלל ספק זה (בזמן שהשילטון בעיר העתיקה לא היה יהודי). וראה ב"ציץ הקודש" סימן נג אות ה, שסבר שאין לחשוש ודי לקרוא בט"ו.

הגרצ"פ פרנק בספרו מקראי קודש על פורים (עמ' קכד) מבאר את לימוד הק"ו:

גם גוף הכרך יש לו מעלת הסמוך כמו שכתב רש"י (בכורות ס) אין לו סמוך יותר מגופו, וע"כ שי"ך ק"ו, ואע"ג דנשתנה גופו מ"מ כיון דאותה מעלה שבסמוך יש גם בכרך, אמרינן: בסמוך לו קורין, בו מבעיא?!

שאלתינו היא: האם יש ראייה משאלת הגמרא למעמד עצמאי של הסמוך לכרך, משום שהוא המקור המלמד, או שמא עדין הוא נשאר תלוי במצבו של הכרך?

שאלה מעין זו העלה הרב אליקים שלזינגר בספרו בית אב:

נסתפקתי בעצם כוונת דבריו בביאורו הראשון לפשוט ספקו של הכרך מדין סמוכין, אי כוונתו מדין סמוכין בשעת קיומו של כרך ... או כוונתו בפירושו שהראיה היא באמת מדין סמוכין שלאחר חרבן הכרך, ופשיטא ליה להירושלמי כי דין סמוכין לא משתנה בחרבן הכרך מלקרוא בט"ו

בית אב ס' לד עמ' רכז

נ"מ לשאלה זו תהיה אם נאמר שכרך חרב, פקע ממנו שם מוקף:

אם נאמר שהסמוך הוא עצמאי, הרי שפקיעת שם המוקף לא גורעת מהסמוך ודינו נשאר להיות מוקף¹⁵², אך אם נאמר שהסמוך הוא לעולם תלוי בכרך, הרי שדין הסמוך לכרך יהיה כדין הכרך, ודינו יהיה בי"ד.

נבחן שאלה זו ע"פ האופן בו ביארו את הגר"א:

דברי הגרי"ד סולובייצ'יק:

הגרי"ד סולובייצ'יק ביאר את שאלת הגמרא ע"פ הגר"א באופן הבא:

דבעית הירושלמי בכרך החרב אם קורין בו בט"ו, ופשיטא דבסמוך לו קורין בט"ו ...

¹⁵² במצב כזה הדין יהיה שהנכנס לכרך חרב קורא בי"ד משום שאין למקום גדר עיר אולם בסמוך לו יקראו בט"ו אף אם אין למקום שם של עיר. הסיבה היא שאין צורך במקום הסמוך להגדיר אותו כעיר כשם שיש לכרך.

היתכן לומר שבחוץ ודאי שקורין בט"ו דמעולם לא היה עליו קדושת חומה, זרק לפנים מהחומה הוא בקדושת החומה ... אך בסמוכין הקריאה לא תלויה בקדושת החומה

לסמוכין יש דין מוקף בלא תלות בקדושת החומה ופשוט הוא שקוראים בו בט"ו לאחר חרבן הכרך. אם היה תלות של הסמוך בכרך והיה ספק אם הכרך תלוי בקדושת חומה, לא היה ניתן לומר שדין הסמוך הוא "ודאי שקורין בט"ו", ומכאן שלסמוך יש דין עצמאי.

דברי החזון איש:

נבחן את האפשרות שדין הסמוך הוא תלוי במצבו של הכרך:

אפשרות זו היא קשה, שהרי ממאי נפשך: אם יש ספק בדין הכרך אזי כ"ש שיש ספק בדין הסמוך, ואם ידוע לנו דין הסמוך, הרי בכך אנו גם יודעים את דין הכרך ואין צורך בלימוד ק"ו¹⁵³.

כך גם מקשה החזון איש:

וזה צריך עיון, דאם הטפל אינו חמור מן העיקר, דין הוא שגם חוצה לו קורין ב"ד, אבל הגר"א ז"ל דגרס גם כן "חוצה לו" יישב זה יעויין שם.

חזון איש או"ח סימן קנד

החזון איש אומר שתשובה לשאלה זו טמונה בדברי הגר"א. הם אמור להוביל אותנו לראות בסמוך לכרך מעמד עצמאי ללא תלות במצבו של הכרך, אחרת קושייתו של החזון איש תחזור למקומה.

הסברו של הגר"א ללימוד הגמרא הוא כדלהלן:

אם מחוץ לכרך קורין דהא שם לא מחמת חומה ... ואם כן אף שבטל חומה קורין, כל שכן בתוכה.

באור הגר"א או"ח סימן תרפ"ח

חוסר התלות בחומה נובע מכך שהסמוך קיבל ע"י תקנת חז"ל דין עצמאי והוא אינו נספח לעיר קיימת. ניתן לבאר מסברה כי תקנת חכמים הוסיפו את דין סמוך לכרך ולא הסתפקו בכרך עצמו בגלל

¹⁵³ האם ניתן לומר שהגמרא נשענת על ידיעה מוקדמת שיש לסמוך דין מוקף, והק"ו מסביר את התלות שיש בין הסמוך לכרך? מסתבר לומר שלימוד זה הוא בגדר פשיטא. הראיה לכך היא מהחזון איש שלא תירץ באופן זה אלא נסמך על הסברו של הגר"א, וכדלעיל.

שרבות מהערים היו חרבות בזמן קביעת התקנה. התוספת מיל מחוץ לכרך נועדה להיות בעבור מצבים בהם לא בנו ושיקמו את הערים החרבות אלא בנו רק בסמוך אליהן. הלכה זו נותנת מעמד עצמאי למה שבנוי מחוץ לכרך ומאפשרת את "כבודה של ארץ ישראל" גם אם כל העיר נבנתה מחדש מחוץ למקומה הקדום עקב הקושי בפינוי החורבות.

יש עוד לציין כי החזון איש מפנה אותנו להסברו של הגר"א על מנת להבין את סברתו של הריטב"א. כלומר, **החזון איש סבור שמשמעותו של הסבר הגמרא של הראשונים הוא שיש לסמוך לכרך מעמד עצמאי.**

וכך גם מובא בשו"ת היכל יצחק (שם):

והנה הריטב"א ז"ל מביא את הנוסחא בירושלמי שלפנינו ומפרש כפירוש הגר"א הראשון

סברה מעין זו הנותנת לסמוך לכרך מעמד עצמאי יתכן¹⁵⁴ ומצינו גם אצל הרשל"צ עוזיאל, וזהו לשונו:

דין מוקפין חומות מימות יהושע בן נון הוא משום כבודה של ארץ ישראל ולא משום הקפת החומה. הלכך אין לצמצם כבוד זה רק לתוך החומות, אלא לכל גבולי העיר ... ואין כאן (בירושלים החדשה) ענין לדין סמוך ונראה וכרך שנחרב שבתלמוד ובירושלמי, שאין הדברים אמורים אלא בכפר הסמוך לכרך...

שו"ת משפטי עוזיאל חלק ח סימן ס"ב

הרב עוזיאל מציין שגבולות העיר בכרך לענין מגילה לא נקבעים לפי מיקום של החומה אלא לפי מיקומה של העיר בפועל. גם אם נדדה העיר למקום הסמוך לעיר המקורית נשאר דינה להיות בט"ו הודות לדין סמוך. (דברי הרב עוזיאל נכתבו בזמן שירושלים שבידינו היתה מחוץ לעיר עם החומה).

דברי שו"ת היכל יצחק:

מקור נוסף המבהיר את כוונתו של הגר"א מובא בשו"ת היכל יצחק:

וזהו דלא כהמ"ב, שלפי המשנה ברורה, כל זמן שהכרך היה שמם לא היו קוראים בט"ו בסמוך לה, ועתה שנתישבה ע"י עכו"ם, איך קוראים בחוצה לה, אם משום שחזרה ונתיישבה, א"כ פשיטא שקוראים בתוכה (א"כ איך יבאר את הירושלמי יאין

¹⁵⁴ אך אין הדברים מוכרחים, ויתכן דברי עוזיאל מכוונים רק לעיר שנמשכה מהעיר העתיקה ולא עיר שכל כולה נבנתה מחוץ לחומה.

קורין). ולפי זה דלא כהמשנה ברורה אלא שבחוצה לה תמיד קוראין אבל לא בה כשהיא שממה וישיבה ע"י עכו"ם והוא אומר שקורין בה מק"ו.

היכל יצחק או"ח סי' סה אות ב עמ' קסא

הריא"ה הרצוג משווה בין המשנ"ב לגר"א: בניגוד למשנ"ב המחלק בין הסמוך לכרך שחרב, שדינו בי"ד, לבין הסמוך לעיר של גויים, שדינו בט"ו, אצל הגר"א אין חלוקה כזו. הסיבה היא שאם נאמר חילוק כזה לגר"א כל לימוד הק"ו מתייטר, שהרי גם נעשה חלוקה כזו, יצא שההבדל בין הסמוך לכרך חרב לעיר של גויים הוא ההשפעה של הכרך עצמו על הסמוך, ואם כך, כוחו של הסמוך תלוי בכרך והוא אינו עצמאי. אם נאמר כך, לימוד הק"ו מיותר שהרי אם בסמוך קוראים, פשיטא שגם בכרך.

דברי הרב אליקים שלזינגר:

גם הרב שלזינגר רואה הכרח שלדין סמוכין יש מעמד עצמאי, ואלו הם דבריו:

דאם יסוד דין קריאת סמוכים בט"ו מכח שסמוכין ומשכים אחר הכרך, ... אם כן פשוט שאין סברא לדון מדין סמוכים בשעת קיומו של כרך לזמן חרבן הכרך אלא ע"כ ס"ל דסמוכים שם חלות יש להם להקרא כרך לגבי מגילה וע"כ הראיה דחזינן דגם חוץ לחומה שייך חלות שם כרך ואם כן לא אכפת לן בחרבנו בפנים, דסו"ס שם כרך קיים אחלקו שבחוץ

בית אב עמ' רכז

אם ההנחה היא שיש תלות בין הסמוך לכרך, ברור שלא ניתן ללמוד מהסמוך כל עוד אנו לא יודעים מה דין הכרך החרב עצמו, כך שכל הלימוד של הגמרא נופל. רק אם לסמוך יש דין עצמאי כמו הכרך עצמו ניתן להעמיד את לימוד הגמרא.

על פי הבנה זו מסיק הרב שלזינגר את הדברים הבאים:

ונראה דודאי עיקרא דמילתא דתקנת חכמים שסמוכים יש להם שם עצמו בחלות שם כרך לגבי מגילה, שהרי אינם כתוך הכרך ובכ"ז דינם לקרוא בט"ו, א"כ לגבי דידהו לא נשתנה דבר עם חרבנו של כרך וכמו מקודם לא היה להם ישוב כרך ולא יי בטלנים אלא ישוב מחוץ לחומה בשלי שם כרך של תוך חומה ובלי חלות קדושה, כך דינם קיים כמקדם, אלא שס"ד דין קריאת תוך כרך לחוד דחלה בחלות קדושה

וישוב בפנים ודין קריאת סמוכין לחוד, ובתוך הכרך וישובו וקדושה תליא, ע"ז הדר
פשטיין דאין לומר כן שדינים נפרדים הם ... דלא יהא דינו של הכרך גרוע מחוצה

לו

שם

עוד הוסיף הרב שלזינגר:

ושאלתי את מו"ר מרן מבריסק ואמר לי שכוונת הגר"א אחוצה דאחר חרבן קא¹⁵⁵.

שם עמ' רכח

ע"פ ההסבר השני של הגר"א:

הגר"מ שטרנבוך הסביר את ההסבר השני של הגר"א בכך שראה בסמוך דין עצמאי ללא תלות בכרך
עצמו:

אין הסמוך תלוי בהעיקר כלל ובניחותא אמרינן: בה אין קורין ובסמוך לה מכל

מקום קורין

מועדים וזמנים השלם ח"ב סי' קפה

באותו אופן ביאר הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק:

יש לבאר דין זה בשני אופנים: הא' דהסמוך לו נגרר בדין קריאתו לבתר הכרך והב'
דהסמוך או הנראה דינו ככרך ממש ולא רק כנגרר בתר הכרך אלא שהוא כחלק מן
הכרך. ועיין בביאור הגר"א ... דביאר את דברי הירושלמי בלשון פשיטות ... ולפי"ז
מוכח דסמוך היינו דנעשה ככרך עצמו, דאי כל דין סמוך לו היינו שנגרר בחיוב
הכרך, א"כ כאשר בטל דין הכרך מהי"ת דיקראו הסמוך לו בט"ו, אבל אי הוי כחלק
מן הכרך י"ל שפיר שאף שחרב הכרך מ"מ חלק זה של הכרך קורא בט"ו.

ישורון (מאסף תורני) ח"ח עמ' שסח

¹⁵⁵ "אחר החרבן קא" - הכוונה שהגמרא קובעת שלסמוכים יש דין מוקף גם לאחר חרבן הכרך, כלומר, מעמד

הסמוכים הוא עצמאי בדין מוקף.

א"כ, לפי החזון איש וש"ת היכל יצחק, הגר"מ שטרנבוך והגר"ד סולובייצ'יק מתבארת לנו דעתו של הגר"א: דין סמוך לכרך הוא דין עצמאי ולכן גם בסמוך לכרך חרב יש דין מוקף ודינו בט"ו.

דעת החיד"א¹⁵⁶:

ייחודו של דעת החיד"א היא בזה שהוא מייצג שיטה שנוסדה מתוך סברתם של חלק מהאחרונים ואין לה מקור באף אחד מהראשונים הידוע לנו.

החיד"א בספרו ברכי יוסף העלה בדיוק את שאלתינו: מהו דין הסמוך לכרך חרב? וזוהי לשונו של החיד"א:

יש לחקור: כפר הסמוך לכרך שהיו קורין בו בט"ו בקריאת הכרך, ויהי היום עדת ישראל יושבי הכרך אלו, הן גולין אבדורי אבדר, עקורים היו מן הכרך לגור באשר ימצאו, ונשאר הכרך שמם ואין גם אחר מישראל בו אל הכרך מיושב כמאז הימים. מי אמרין דבני הכפר יקראו בט"ו כאשר היתה באמנה קרואים והולכים כדין הכרך, והשתא נמי מאן מירמי מיניהו דבכרך ראוי הוא לשיבת ישראל, ולימים ימצאון שם ישראל, או דילמא אין הכפר נידון ככרך אלא ככרך מיושב יקראו בו בט"ו, ואילו השתא מקור משחת, ומאי דהוה לא הוה ואיך יתכן דבני הכפר יקראו בט"ו ? ברכי יוסף או"ח ס' תרפ"ח, ח

סברתו הראשונית של החיד"א היא כדלהלן:

אם הכרך איתרע ביה מילתא ונתרוקן מישראל דליכא קריאה התם, אז גם הכפרים דקיימי בהדיה יוצאים בגירעון, והוה ליה ככפרים בעלמא... דאמרו בירושלמי (פ"א ה"א) קל הוא שהקלו בקריאתה (בהחלת דין מוקף לסמוך לכרך) ... הא דסמוך ונראה חידוש הוא במגילה, שהקלו ... תסגי לן היכא שהכרך עודנו עומד על כנו ויחן שם ישראל, קורין בט"ו, אבל כאשר ישראל חוץ לכרך, אם ריק¹⁵⁷ הוא מזרע ישראל,

¹⁵⁶ החיד"א מביא בדבריו את המשאת משה ונוטה לפרש כמותו. כמו כן, גם קרבן העדה על הירושלמי

מפרש כדעת הברכי יוסף את הגמרא. החיד"א שהאריך בנושא מופיע פה כמייצג השיטה.

¹⁵⁷ האם דין מוקף בטל לסמוך כאשר העיר אינה עומדת על כנה או רק כאשר אין שם זרע ישראל כלל (ונ"מ אם יכנסו ישראל לכרך חרב)? להלן תשובה לשאלה זו תתפרש ע"י החידא בסוף דבריו כמחלוקת ראשונים.

מהיכא תיתי לקרות בעיר הקרובה אליו בט"ו, דאעיקרא כשהכרך בצביונו זה קולא יתרא.

סובר הברכי יוסף כי בדין הסמוך לכרך, אין בו אלא חידושו: רק סמוך לעיר במלוא ציביונה, עיר ישראלית המתפקדת כעיר יש דין מוקף. הברכי יוסף סבור שהסמוך לכרך אינו עצמאי במעמדו. דין מוקף של הסמוך הוא פועל יוצא של מה שקורה במוקף עצמו.

בתשובתו הארוכה מנסה החיד"א לברר תשובה לשאלתו מתוך הגמרא הירושלמית והאופן בו למדו אותה הראשונים.

החיד"א מביא שתי פרשנויות לסוגיה בירושלמי ע"פ הרמב"ן, כשבאחת מהן הוא מציע הבנה בה יש מחלוקת בין הרמב"ן והר"ן. כלומר, ע"פ הברכי יוסף נוכל לדלות סה"כ שלוש דעות בסוגיה, וכדלהלן:

א. פרשנות א בירושלמי:

כפי שהרחבנו לעייל בסוגית כרך שחרב, ישנן שתי גירסאות בסוגיה זו. הברכי יוסף מביא את דברי הרמב"ן המבארים את הסוגיה ע"פ הגרסא הסוברת שהגמרא עוסקת בשוואה בין עיר **בחוץ לארץ** לבין עיר של גויים או כרך חרב. וזוהי לשונו של הרמב"ן כפי שהוא מובא בר"ן¹⁵⁸:

שהרי בכרכין המוקפין חומה שבחו"ל קורין בט"ו ואע"פ שהרבה כרכים בחו"ל שלא היו בהן ישראל כלל מימות אחשורוש וכ"ש שלא היה בהן עשרה בטלנין.
ר"ן בדפי הר"ף

הברכי יוסף מבין בדברי הר"ן שאף עיר חרבה, גם ללא עשרה בטלנים, דינה נותר בדין מוקף. ובנוגע לסמוך לכרך, נוטה הרמב"ן להבין שכשם שדין מוקף ניתן לכתחילה אף למקום חרב ללא יהודים, כן הוא ביחס לסמוכין אליו:

ולפי זה מכריע קצת הצד האחר בנידון דידן:

דכיון שאף שהכרך חרב, אי אתרמי איש יהודי בו קורא בט"ו, דין הוא שהכפר הסמוך יקראו בט"ו, הואיל דבכרך ישראל שנטפל לו עובר אורח, והוא באחד, קרי בט"ו.

ברכי יוסף סימן תרפ"ח ס"ח

¹⁵⁸ הברכי יוסף לא ראה את הרמב"ן במקורם אלא רק כפי שהביאו הר"ן.

הברכי יוסף מסיק על פי הבנתו ברמב"ן מספר דברים:

1. לעיר של גויים יש דין מוקף
 2. גם יחיד¹⁵⁹ הנכנס לשם קורא בט"ו.
 3. אין לחלק בין עיר של גויים לכרך חרב.
- הברכי יוסף לומר מדברי הרמב"ן בעיר של גויים לשאלתו בדבר כרך חרב.
4. הסמוך לכרך חרב או לעיר של גויים יש דין מוקף.
- כך נוטה הברכי יוסף לומר: הכרך והסמוך הם "לעולם בדין אחד הוא"¹⁶⁰. דין הסמוך נבחן ע"פ **הבחינה העקרונית**: אם דינו של אדם יחידי שהיה נכנס לאותו מקום הוא לקרוא בט"ו, אף אם לא נמצא שם בפועל אף יהודי, יש לסמוך דין מוקף.
- לכאורה סברת החיד"א כאן שונה ממה שכתב בתחילת תשובתו:
- הא דסמוך ונראה חידוש הוא במגילה, שהקלו ... תסגי לן היכא שהכרך עוזנו

עומד על כנו"

נראה לומר שסבר החיד"א שבטל דין סמוך רק אם היינו אומרים שדין מוקף מתקיים בעיר עם מקום המתפקד כעיר ישראלית, אולם מדברי הרמב"ן, כפי שהבינו הברכי יוסף, מתברר שתקנת מוקפין היא על **המקום** שבו היתה העיר, גם אם היא חרבה. לכן, אם הדין על המקום אף בחרבנו ולא רק עיר קיימת מסתבר יותר לומר שתקנת סמוכין היא גם למקום חרב.

על פרשנות זו של הרמב"ן בירושלמי החיד"א מקשה:

ברם, הר"ן לקמן גבי "כרך שאין בו עשרה בטלנין" כתב בשם הרמב"ן דקרי ב"ד והביא ראיה לזה מהירושלמי

הברכי יוסף תמה הכיצד הרמב"ן סותר את עצמו: מצד אחד הוא סובר שלכרך חרב ועיר של גויים יש דין מוקף ומצד שני מצריך הרמב"ן את הכרך עשרה בטלנים.¹⁶¹

¹⁵⁹ בשו"ת הר צבי או"ח סי' קלא מוכיח הרב פרנק שאין נכון להבין כך ברמב"ן שהרי בחידישי הרמב"ן נכתב להדיא "לכשיחזרו שם ישראל", כלומר, לא מדובר על אדם יחידי אלא על קהל שיש בו עשרה בטלנים המתיישבים במקום.

¹⁶⁰ כך היא לשונו של החזון איש או"ח סי' קנד

¹⁶¹ בהמשך נבאר כי עיון בחידושי הרמב"ן עצמן מורה שאין סתירה: הרמב"ן סבר שלכרך חרב ועיר של גויים יש דין מוקף רק אם נכנסו לשם עשרה בטלנים. החזון איש טוען בדעת הברכי יוסף כי לא ראה את הרמב"ן במקורו אלא רק כפי שהביאו הר"ן ולכן נעליו מעיניו דעתו השלימה של הרמב"ן.

תמיהה זו תביא את הברכי יוסף להעלות השערה כי הרמב"ן חזר בו מהבנתו את הירושלמי וכי הוא סובר לקרוא את הגמרא ע"פ הגרסה האחרת.

ב. פרשנות ב בירושלמי

את הפרשנות הבאה הברכי יוסף מבאר מתוך **השערתו**¹⁶² בלבד מהו האופן בו מבארים הראשונים את הסוגיה בגרסא השניה. גרסא זו היא הגרסא המדברת על השוואה בין כרך לבין **חוץ לכרך**.

הברכי יוסף מסיק מתוך דברי הר"ן כי ישנה גרסא נוספת בירושלמי:

... דגרסינן בירושלמי ... ואם הירושלמי מתפרש כך ...

... אע"פ שהגרסא מתחלפת ואין פירושו ברור וצ"ע ...¹⁶³

את הגירסא פירש הברכי יוסף ע"פ סברתו הראשונית, כפי שניכר מתוכן דבריו וגם מלשון הפתיחה לבאור הגרסא:

ולבי אומר לי ...

וכך החיד"א סבור לקרא את הירושלמי:

"אם בו אין קוראים בט"ו, היתכן שנקרא בסמוכין לו בט"ו?!"

שאלת הגמרא היא לא על הכרך אלא על הסמוך לו. בתוך הבנה זו מדייק החיד"א וטוען בזה למחלוקת ראשונים בהבנת הגמרא, ונבאר את דבריו:

הכיצד יש לבאר את לשון הגמרא הירושלמית "בו אין קורין"? האם הגמרא תמהה על כך **שההלכה** היא ש"בו" לא קוראים או שהיא תמהה על מצב בו **המצאות** בפועל היא ש"בו" לא קוראים? בדבר זה משער החיד"א להבין את הראשונים כך:

א. **הסבר הלכתי ע"פ שיטת הרמב"ן** –

... ומזה הוכיח (הרמב"ן) דאם אין בו י' בטלנים – קרו ביי"ז

¹⁶² כאמור, הריטב"א והרשב"א כתבו באופן מפורש כיצד יש להבין את הגמרא ע"פ גרסא זו. הברכי יוסף,

שלא ראה את אותם ראשונים, פירש גירסא זו באופן הפוך מהם.

¹⁶³ לגבי מקור זה בר"ן מוכח מדברי הרמב"ן עצמו כי היא לא נאמרה על סוגית כרך שחרב אלא על שאלת י' בטלנים, ועל כך נביא בהרחבה בהמשך. אולם הברכי יוסף, שלא היה בידו את חידושי הרמב"ן עצמם הבין שהר"ן מדבר על סוגייתו.

כלומר: מכיון שהעיר חרבה והפכה לשל גויים ואין בה עשרה בטלנים, הדין הוא ש"בו אין קורין". גם אם יכנסו יהודים לעיר, ללא "י בטלנים" הדין הוא שלא קוראים בט"ו אלא בי"ד, וכך גם הוא דין הסמוכין לאותה עיר.

ב. הסבר מציאותי ע"פ שיטת הר"ן -

... דדילמא¹⁶⁴ דוקא כלו גויים ואין ישראל כלל (המילים "בו אין קוראין" הם תיאור מציאות שאין יהודים ולא קביעה הלכתית האומרת שאין קוראים בכרך), אבל אי איכא ישראל אף דליכא עשרה בטלנים קרי בט"ו.

כלומר: ע"פ הר"ן, יתכן והגמרא דיברה על מציאות שאין מי שיקרא כלל בעיר כי אין אף יהודי, ואם כך, גם בסמוך לא יקראו בט"ו, אך אם יהיה יהודים, אף פחות מעשרה, כן יקראו בכרך בט"ו, וכך גם בסמוך לו.

מתוך כך ניתן להסיק, על פי הסבר החיד"א בשיטת הר"ן, שדין הסמוך נבחן ע"פ הבחינה המעשית: רק כרך ללא יהודים כלל מבטל את דין הסמוך אך אם יזדמן לכרך יהודי, יתכן ויתחייב לקרוא בט"ו, ועימו גם דין הסמוכין יחזור אז להיות בט"ו כי כל עקירת דינו כ"דין מוקף" היא מכח זה שבמוקף עצמו לא מתקיים בפועל מקרא מגילה.

סיכום שיטת הברכי יוסף:

1. אין לחלק בין כרך שחרב לכרך של גויים.
2. מהו דין הנכנס למקומות אלו? החיד"א מביא שתי שיטות:
 - א. יש להם דין מוקף (ע"פ הרמב"ן והשערה בשיטת הר"ן)
 - ב. אין להם דין מוקף (ע"פ השערה בשיטת הרמב"ן השניה)
3. מהו דין הסמוך לכרך ועיר של גויים? החיד"א מביא שלוש שיטות:
 - א. יש להם דין מוקף (השערה בדעת הרמב"ן)
 - ב. יש להם דין מוקף רק אם יש יהודי בתוך הכרך (השערה בדעת הר"ן).
 - ג. אין להם דין מוקף (השערה בדעת הרמב"ן השניה).

¹⁶⁴ הברכי יוסף מביא זאת בשם הר"ן כאפשרות אחרת לקריאת הגמרא הירושלמית על מנת להפריך את ראיתו של הרמב"ן מגמרא זו לדין עשרה בטלנים.

דיוקי הלשון של הברכי יוסף לעומת הראשונים והגר"א

בנוסחת הגמרא המצויה, איתה אנו מתמודדים, ישנן שלוש אפשרויות של הבנה:

איתא חמי: בו אינן קורין ובחוצה לו קורין

- א. הברכי יוסף - שאלת תמיהה: המובן מאליו הוא "בו" והתמיהה היא על "חוצה לו"
- ב. הריטב"א והגר"א – שאלת התמיהה: המובן מאליו הוא "חוצה לו" והתמיהה היא על "בו"
- ג. הגר"א (בפירושו השני) – בניחותא.

שיטת הברכי יוסף, בהסבר הנוסח המצוי, היא המדויקת ביותר משתי סיבות:

1. "איתה חמי" בד"כ מופיע כלשון תמיהה.¹⁶⁵
 2. בשאלת תמיהה, המובן מאליו המלמד מופיע בד"כ בתחילת השאלה, והתמיהה בסופה.¹⁶⁶
- ההסברים של הריטב"א והגר"א מעט דחוקים לשונית. הגר"א העיר והודה בקושי שבדבריו, ולכן הציע שתי אפשרויות קריאה בגמרא כשבכל אחת יש בה קושי מסויים. ניתן ללמוד כאן בעיקר ממה שהגר"א לא הציע כאפשרות הבנה בגמרא:

הסברו של הברכי יוסף הוא המדויק ביותר מבחינת סגנון שאלת הגמרא, אולם נראה כי הריטב"א והגר"א שללו באופן מוחלט את הסברת הברכי יוסף, בה הסמוך רק נגרר אחר הכרך אך הוא חסר מעמד עצמאי בדין מוקף. ולכן, הריטב"א כלל לא העלה את אפשרות ההסברה הפשוטה של הברכי יוסף, והגר"א אף הוא העדיף לתת שני הסברים מעט דחוקים ולא להשתמש בהסבר המדויק לשונית אך דחוק מבחינת הסברא.

וכן כותב הרב אליקים שלזינגר בספרו בית אב:

וצ"ל מה שהגר"א מ"אן בפירוש זה משום פשיטות הסברא שלע"ל לגבי סמוכין, אחר שתיקנו חכמים בהן ט"ו לא שייך להשתנות דינם אע"ג שנחרב הכרך.
בית אב סי' לד עמ' רכח

¹⁶⁵ כך מוכיח הברכי יוסף ממקורות אחרים בהם נוקתת הגמרא בלשון זו

¹⁶⁶ זהו הנימוק של הגר"א מדוע הוא מביא את הסברו השני

אל הריטב"א והגר"א גם מצטרף הרמב"ן, שאמנם ביאר את הגמרא כעוסקת בדין כרך בחו"ל, אולם גם הוא קרא את הגמרא כך שהמובן מאליו הוא "חוצה לו" והתמיהה היא על "בו". כלומר: גם הריטב"א וגם הרמב"ן לא ראו בעיה בהקדמת מושא התמיהה אל המובן מאליו.

הרשב"א הוא היחידי שהצליח להתחמק מהבעיה, הן מצד הדיוק הלשוני המעט דחוק והן מצד הסברה, בכך שבשונה מכולם, הוא גרס גירסא אחרת בגמרא והחליף את חלקי השאלה אחד בשני:

איתה חמי: חוצה לו קורין ובו אינן קורין?

פסק המשנה ברורה¹⁶⁷

פוסק חשוב נוסף בסוגיה זו הוא המשנה ברורה. וכך הוא כותב בביאור הלכה:

כפר הסמוך לכרך שהיו קורין בט"ו ונהיה שמם – יקראו ב"ד (דבר [משאת] משה).

כרך של עכו"ם שאין בו ישראל כלל, ישראל הנכנס לכרך זה בפורים קורא בט"ו (ברכי יוסף).

ביאור הלכה ד.ה. "או שסמוכין להם"

המשנה ברורה עושה חילוק בין כרך חרב לעיר של גויים אולם הוא לא ביאר לנו מהו החילוק שיש ביניהם. בנוסף, המשנה ברורה כתב את הדברים בתמצית מרובה ודבריו העמומים מותירים לנו בסוגיה את השאלות הבאות:

א. בכרך חרב- מה דין הנכנס לכרך החרב עצמו?

ב. עיר של גויים – מה דין הסמוך לעיר זו כאשר אין בעיר עצמה יהודים?

היכולת לענות על שאלות אלו היא מתוך עיון במקורותיו של המשנה ברורה והבנת העקרונות הטמונים מאחורי דבריהם.

נציין עוד כי נוכל להעזר בהבנת המשנ"ב ע"פ מה שכבר נכתב כתשובות לשאלה מעשית שעלתה בענין דינה של ירושלים המערבית (כאשר המזרחית התנתקה מיהודים עת היתה תחת שלטון ירדני).

¹⁶⁷ וכן פסק כף החיים בסימן תרפ"ח

שתי אפשרויות בהבנת המשנה ברורה

נתחיל כעת בפריסת שתי אפשרויות בהבנת הביאור הלכה. אנו נבחן כעת בכל שיטה שני דברים: מהו החילוק של המשנ"ב? מהו האופן שיש לבאר את הגמרא?

אפשרות א- הבחינה העקרונית:¹⁶⁸

1. ביאור המשנ"ב:

כרך חרב – יצא מגדר מוקף משום שאינו עיר כלל ולכן דינו ב"ד.

עיר של גויים – יש לה דין מוקף, וכן לסמוך לה (משום ש"הכרך והסמוך הם לעולם בדין אחד"169). דין מוקף של הסמוך אינו תלוי אם יש יהודי שנכנס בפורים לתוך העיר המוקפת, ולכן גם אם אין אף יהודי בעיר, יש למקומות הסמוכים דין מוקף.

הבנה זו היא ההבנה¹⁷⁰ המובאת בחזון איש (או"ח סי' קנ"ד) שו"ת היכל יצחק (או"ח ס' סה) ושו"ת הר צבי (או"ח סימן קלא עמ' ריד)

2. קריאת הגמרא "כרך שחרב":

"כרך שחרב ונעשה של גויים" – מדובר במקום שגם חרב וגם נעשה של גויים ולא בשני מקרים שונים שהרי אם היה מדובר בשני מקרים, אזי מוכח מהגמרא שאין לחלק בין ביניהם.¹⁷¹

כך גם כותה הריא"ה הרצוג:

¹⁶⁸ ע"פ שיטה זו, בניגוד לשיטה השניה, על מנת לדעת מה דין הסמוך אין צורך בבדיקה מעשית מה מתרחש בכרך אלא די בבחינה עקרונית האם דין מוקף חל לגביו.

¹⁶⁹ כך היא לשונו של החזון איש או"ח סי' קנד

¹⁷⁰ להלן יתבאר כי סביר לומר שאם היו יודעים שהמשאת משה הוא מקורו של משנ"ב, הם היו מבארים את המשנ"ב באופן אחר.

¹⁷¹ אמנם אנו נראה בהמשך שלשיטה זו דין עיר של גויים נלמד מהאופן שבו הרמב"ן למד את הירושלמי על סוגיתנו ובכך א"כ יהיה קושי כי הרמב"ן סובר שמדובר בגמרא על שני מקרים שונים. אולם מכיון שלשיטת הרמב"ן, כל כרך נזקק לעשרה בטלנים, אם כך מדובר ברמב"ן במצב בו נכנסו לכרך החרב עשרה אנשים, ויש בכך להחשיב את המקום באותו היום כאלו העיר הוקמה מחדש. להלכה לא נפסק כרמב"ן בענין זה ויש לבאר את הגמרא בנקודה זו באופן אחר ממנו.

כרך שחרב ונעשה של עכו"ם משמע דוקא בשני גורמים: שחרב, ונעשה של עכו"ם.
אבל אם יצאו משם ישראל ... ונתישבו עכו"ם לא חל שינוי.

שו"ת היכל יצחק או"ח סי' סה

אפשרות ב- הבחינה המעשית:

1. ביאור המשנ"ב:

כרך שחרב – מכיון שאין יהודים הנמצאים בפועל בכרך החרב, דין הוא שבסמוך יקראו בי"ד.
עיר של גויים – רק אם יהודי יכנס לכרך עצמו, דין הסמוך יהיה בט"ו, אולם אם העיר של
הגויים תהיה נעדרת מיהודים אזי דין הסמוך יהיה בי"ד.
אפשרות זו מובאת בשו"ת היכל יצחק (שם עמ' קס סי' א):

אם נכנס יהודי הוא קורא בט"ו, אבל כשאין שם שום יהודי, הואיל ובפועל ממש
אין קורין בו, אע"פ שראוי לקרוא בו, אין קורין בחוצה לו¹⁷²

2. קריאת הגמרא "כרך שחרב":

"כרך שחרב ונעשה של גויים" – מדובר בשני מקרים: גם כרך שחרב וגם עיר של גויים.
זהו האופן בו קורא הברכי יוסף את הגמרא:

יש לחקור: כפר הסמוך לכרך ... ונשאר הכרך שמם ואין גם אחד מישראל בו
... מי אמרין דבני הכפר יקראו בט"ו ... או דילמא אין הכפר נידון ככרך אלא
כי כרך מיושב וקרו בו בט"ו ...?

במהלך דברי הברכי יוסף מובאת גמרתנו בירושלמי ואומר על כך החיד"א:

וצופה הייתי בירושלמי פ"ק דמגילה ... נחרב הכרך ונעשה של גויים ... והא
דאמרין נחרב הכרך וכו' נראה דהכונה דבעי אם נחרב הכרך היכי לידיינו
כפרים דסמיכי והיינו ממש חקירתנו

¹⁷² ואמנם הרב הרצוג סבר כפי האפשרות הראשונה, וניכר מדבריו כי הם נכתבו מתוך סברתו בלבד ולא ראה
את הברכי יוסף, מקורו של המשנ"ב, שהרי הוא שלל הבנה בירושלמי המובאת בברכי יוסף שמדובר על כרך
חרב ממש.

הברכי יוסף קובע שגמרא זו פושטת את שאלתו, בין אם מבינים אותה באופן המחייב את המוקף החרב בדיון מוקף ובין אם לא:

ולפי זה מכריע קצת הצד האחר בנידון דידן:

דכיון שאף שהכרך חרב, אי אתרמי איש יהודי בו קורא בט"ו, דין הוא שהכפר הסמוך יקראו בט"ו, הואיל דבכרך ישראל שנטפל לו עובר אורח, והוא באחד, קרי בט"ו.

א"כ, ישנם ארבע נ"מ בין שתי האפשרויות הללו:

- א. דין הסמוך לעיר של גויים הריקה מיהודים (כפי שהיה בירושלים כשהשלטון הירדני היה בעיר העתיקה).
- ב. דין הסמוך לעיר חריבה שנכנסו אליה יהודים.
- ג. האם המשנה ברורה סובר שפקע דין מוקף בכרך חרב או לא?¹⁷³
- ד. האם יש לקרוא את הגמרא הירושלמית כשני מקרים או מקרה אחד.

מקור המשנ"ב לדין עיר של גויים

הביאור הלכה מציין שמקור דבריו, בענין עיר של גויים, לקוח מהברכי יוסף. המשנה ברורה העתיק את לשונו של הברכי יוסף.¹⁷⁴ ואלו הם דבריו:

והרמב"ן הביא ראיה דמוקף דחוץ לארץ קרי בט"ו דגרסינן בירושלמי... ולפי גרסא זו ופירוש הרמב"ן, הירושלמי בענין אחר, ולא עוד אלא דלפי זה כרך של עכו"ם שאין בו ישראל כלל, הנכנס לכרך זה בפורים קורא בט"ו, ולפי זה מכריע קצת הצד אחר בני"ד דאף שהכרך חרב, אי אתרמי איש יהודי בו קורא בט"ו, דין הוא שהכפר הסמוך יקראו בט"ו הואיל דבכרך, ישראל שנטפל לו ועובר אורח והוא באחד קורא בט"ו.

ברכי יוסף סימן תרפ"ח ס"ח

¹⁷³ נ"מ זו תבואר בהמשך בהרחבה, והיא לענייננו תהיה החשובה ביותר.

¹⁷⁴ עיין שו"ת הר צבי או"ח סימן קלא עמ' ריד, חזון עובדיה פורים עמ' קי-קיא.

מקור זה קובע לכאורה באופן ברור מהו דין הסמוך לעיר של גויים (וכן לעיר חרבה): הנכנס לעיר זו וכן הסמוך למקום חרב אף אם אין יהודי בעיר¹⁷⁵ של הגויים, הדין הוא שיש לו לקרוא בט"ו. כלומר, כמו האפשרות הראשונה.

את העיקרון העומד מאחורי דברים אלו תימצת החזון איש:

והנה דין הכרך והסמוך לו הם לעולם בדין אחד, ואם הכרך ששם הנכנס לתוכו קורא בט"ו, הדין נותן שגם הסמוך לו (אף אם אין בכרך יהודי¹⁷⁶) קורא בט"ו.

העיקרון אומר שאם יש למקום דין מוקף, גם לסמוך לו יש דין מוקף אף אם במוקף עצמו אין יהודים ודין מוקף לא מתממש בפועל.

ואכן כך הבין החזון איש את המשנה ברורה, וז"ל:

נמצא לדינא, כרך שחרב ונעשה של עכו"ם, הסמוך לו קורא בט"ו, וכן כתב בבה"ל שם בשם הברכי יוסף.

חזון איש או"ח ס' קנד

אולם על הבנה זו במשנ"ב ישנם מספר קשיים:

1. ציטוט זה, הלקוח מהברכי יוסף, מובא ע"י החיד"א בשביל להוכיח את ההיפך ממה שפסק המשנה ברורה לגבי כרך שחרב. הברכי יוסף קובע כאן:

ולפי זה מכריע קצת הצד אחר בני"ד¹⁷⁷ דאף שהכרך חרב ... דין הוא שהכפר הסמוך יקראו בט"ו

ואילו הביאור הלכה קובע:

כפר הסמוך לכרך שהיו קורין בט"ו ונהיה שם – יקראו בני"ד.

כך גם מקשה בשו"ת הר צבי (או"ח ס' קלא):

¹⁷⁵ שאלת הברכי יוסף היתה על הסמוך למקום חרב. תשובתו לשאלה זו כאן היא שהעיקרון שמחייב את הנכנס למקום החרב לקרוא בט"ו, יחייב גם את הסמוך בדין מוקף, אף אם לא יכנס אף יהודי בפורים לתוך הכרך החרב.

¹⁷⁶ כפי שנראה בהמשך, על פי העיקרון ש"דין הכרך והסמוך לעולם הם בדין אחד" החזון איש דייק מדברי המש"ב שהוא סובר שפקע דין מוקף.

¹⁷⁷ שאלתו הראשית של הברכי יוסף היא בדבר הסמוך לכרך חרב ולא לעיר של גויים.

ולכאורה יש לתמוה על הביאור הלכה שמזכה שטרא לבי תרי והביא כאן

שני דינים סותרים

2. ציטוט זה של המשנה ברורה, הלקוח מהברכי יוסף מוקשה ע"י החיד"א עצמו מיד לאחר

שהובאה.

קושיה זו מובאת בחזון עובדיה על פורים (עמ' קי):

ותימא שזהו הס"ד של הברכי יוסף ואיך לא סיימוה קמיה דמסיק היפכא

לא ברור, אם כן, כיצד המשנה ברורה מביא הלכה **בשם הברכי יוסף** שהוא עצמו (הברכי

יוסף) מוקשה עליה ונוטה שלא לקבלה!?

ננסה להתייחס לקושיות אלו בהמשך הדברים.

מקור המשנ"ב לדין כרך חרב

מובא בביאור הלכה מה דין הסמוך לכרך חרב אך לא מהו דין היחיד הנכנס לכרך עצמו. כפי שביארנו לעיל, שאלת היסוד בהבנת המשנה ברורה היא האם הכרך והסמוך הם בדין אחד תמיד, גם כאשר לא מתממש בפועל דין מוקף בכרך או שמא דין סמוך תלוי בקריאת מגילה בפועל בכרך עצמו. בשביל לבחון שאלה זו אנו צריכים לבחון מהו הנימוק של מקורו של המשנה ברורה. ישנם שתי אפשרויות בדבר:

1. דין מוקף פקע מעיר חרבה. כלומר, רק עיר קיימת נכנסת להגדרת עיר בדין מוקף.

2. דין מוקף לא מתממש בפועל בכרך.

החזון איש, שלא ראה את מקור דיברי המשנ"ב שיער הוא כי אחז בעיקרון "דין הכרך והסמוך לעולם הם בדין אחד" ולכן, אם המשנ"ב קבע שלסמוך למקום שומם אין דין מוקף, הסיבה היא שפקע דין מוקף מהכרך שאינה חלה אלא על עיר קיימת. אם כן, גם הנכנס לכרך חרב יקרא בי"ד.

דברי החזון איש הם השערה מכיון שלא ראה את מקור דברי המשנ"ב:

ובמשנ"ב ... כתב **בשם דבר משה** זכרך שמם, הסמוך לו קורא בי"ד. והנה דין

הכרך והסמוך לו לעולם בדין אחד, ואם הכרך ששם, הנכנס לתוכו קורא בט"ו,

שדין נותן שגם הסמוך לו קורא בט"ו ומשמע שזעתו ז"ל זכרך שמם פקע מיניה דין

מוקף, אבל אין הדבר מוכרע.

על מנת להכריע בבירור בהבנת המשנ"ב יש לעיין במקורו. בביאור הלכה מובא שהמקור להלכה על כרך חרב הוא בספר בשם "דבר משה". חיפוש בכל הספרים בשם זה לא העלו אף תשובה הנוגעת לענייננו. המקור היחיד הנוסף העוסק בשאלה זו הוא בספר "משאת משה". על כן מסתבר כי חלה כאן טעות סופר וכי המקור "דבר משה" הוא "משאת משה". כך הסיקו במהדורת "עוז והדר" וכך גם תיקן הרב שריה דבליצקי:

... המשאת משה (כצ"ל ולא דבר משה)

האגרת הזאת עמ' 22

תיקון זה מתאפשר בעיקר בימינו כאשר מאגרי המידע העצומים נגישים באופן קל ומהיר דרך תוכנות חיפוש ממוחשבים, וזאת בניגוד לעבר בו רבים מהספרים לא היו נגישים, וחלקם אף לא היו ידועים. ידיעה חדשה זו בדבר השינוי שנכון לגרוס במקור של הביאור הלכה לא היה ידוע לרבתינו (החזון איש, הריא"ה הרצוג והרב פרנק) שעסקו בסוגיה זו בימים בהם העיר העתיקה תחת השלטון הירדני, כך שמקור דבריו של במשנ"ב נותר אז עלום ולא ידוע. לעובדה זו יכולה להיות נ"מ בביאור דעת המשנ"ב מאחר ובימינו אין צורך לנחש את מקור הדברים.

המשאת משה אומר את הדברים הבאים:

כיון דאעיקרא אין קורין בה בט"ו כי הכי דתהוה כל הקרב כל הקרב נידון כמוה
זכולא מילתא משום יקרא זכרך מטו בה אשר סביבותיה נתנו בתוכה ובהבטל
הסיבה בטל המסובב.

ולפי דרכנו למדנו סמך לנא אמון (שם העיר עליה דן המשאת משה) על שום מה לא
באה לכלל ספק להיות נידונת חוצה לה כתוכה, דאיברא תוכה ודאי היא בכלל הספק
להיותה קדומה וקורין בי"ד וט"ו, מיהו חוצא לה הך דיתובי יתבין בגוה אין נותנים
לה דין העיר גופא אע"ג דסמיכא טובא כיון דמתא גופא אין רבים מבני ישראל
בוקעים בה ולא דיירינן בגוה. וכיון דעיקר מתא אינה בדין י"ד וט"ו למאי דאין
ישראל דרין בה תו לא מיגרר אבתרא חוצה לה דכעיר חדשה דמיא ודינה בי"ד
גרידא כרובא דעלמא וברור.

משאת משה ח"ב או"ח סי' יג

המשאת משה, המדבר על דין הסמוך לכרך חרב שדינו ב"ד, יותר משמע מלשונו שהנימוק הוא הנימוק השני שהוא ה"בחינה המעשית": יש לכרך החרב דין מוקף אך בפועל אין יהודים בפנים שיממשו זאת.

ואמנם, יתכן וניתן להכניס פרשנות אחרת בדברי המשאת משה ולומר שמה שהתכוון באומרו כי יש לכרך החרב דין מוקף הכוונה ל"בחינה העקרונית", כלומר, אילו היה שם עיר קיימת, וכניסת ישראל לשם, הכוונה לכניסה לעיר מגורים, ואילולא עיר קיימת גם הנכנס לחורבה עצמה היה קורא הי"ד. גם אם כך ניתן להבין את המשאת משה זהו עדין רק אפשרות בדבריו וודאי דבריו לא יכולים להיות ראיה ומקור לכך שכרך שחרב, פקע דין מוקף ממנו.

כפי שכתבנו לעיל, הקביעה שהמשנ"ב הבין במשאת משה שפקע דין מוקף, משמעותה שבכך הוא סובר שיש מחלוקת בין המשאת משה לברכי יוסף בדבר כרך שחרב, שהרי הברכי יוסף סובר שאין לחלק בין כרך שחרב לעיר של גויים. מעיון בדברי הברכי יוסף, המביא את המשאת משה, דן בדבריו ומזדהה עימו, נראה שהברכי יוסף מבין אותו כפי דעתו ולא חולק עליו. גם מסתבר לומר שדבריו האחרונים של הברכי יוסף המתחילים במילים "וליבי אומר לי..." הם דברים התואמים את סברתו שהביא בראשית דבריו, בהם הוא הזדהה עם דעתו של המשאת משה.

נראה לעניות דעתינו לומר כי החזון איש סבר שמקורו העלום של המשנ"ב אומר באופן ברור שפקע דין מוקף מכרך שחרב. להערכתנו, אילו הוא היה רואה את מקור הדברים במשאת משה, היה חוזר בו מהשערותו על פקיעת דין מוקף משום שלא ברור מדבריו שפקע דין מוקף ממקום חרב.

יתר על כן, הברכי יוסף סובר מצד אחד שאין לחלק בין עיר חרבה לעיר של גויים ולכן דין אחד להם ומצד שני הוא בעצמו הביא את המשאת משה והסכים עימו. אילו ידע החזון איש שמקור המשנ"ב זהו מקור שהברכי יוסף מביאו וסבור כמותו, יתכן והיה החזון איש מבאר את המשנ"ב באופן אחר.

שיטת הרצ"פ פרנק

יתכן וניתן למצוא פיתרון ע"פ ביאורו של הרב צבי פסח פרנק למשנ"ב. בשו"ת הר צבי (או"ח סי' קלא) כאמור, ישנו קושי לטעון למחלוקת בין המשאת משה לברכי יוסף, בחילוק בין מקום חרב לעיר של גויים. הרב פרנק עשה חילוק מעט שונה מהחזון איש והרב הרי"א הרצוג. החילוק שלו הוא בין כרך חרב שניכר שרידיו לכרך שלא ניכר שרידיו. אלו הם דבריו:

ואולי כוונת הביאור הלכה שנהיה הכרך שמס, היינו לא רק שיצא מרשות ישראל
אלא שנחרב לגמרי ונהפך לשדה בור ולא ניכר כלל שהיה שם ישוב, ובכה"ג אפשר
דלכו"ע הסמוכין לו קוראים ב"ד

יתרוננו של הסבר זה הוא שגם הברכי יוסף יסבור שיש לחלק בין כרך חרב שניכר שרידי הכרך לבין כרך חרב שלא נותר ממנו אף שריד.

אולם חילוק זה קצת קשה משתי סיבות:

1. יש כאן קושי בסברה: מדוע יש לחלק בין המצבים? אם שרידי העיר מספיקים לחייב את המקום כמוקף, הרי מכאן שתקנת מוקפין היא על המקום עצמו ולא רק על עיר קיימת, אז מדוע לחלק בין מקום שניכר שרידיו למקום שהפך לשדה בור?
2. גם הרב פרנק לא ידע לראות במשאת משה כמקור של המשנ"ב. האם תואמים דבריו בשו"ת הר צבי למקורו של המשנ"ב? עיון במשאת משה מורה שאיבוד מעמדו של כרך חרב נלמד מכך שהגמרא לא למדה שיש לטבריה דין מוקף ודאי מהעיר חמת. עיר זו היתה סמוכה במיל לטבריה, ולטענת המשאת משה, אין בכוחה לחייב את טבריה משום שהיתה חרבה. האם עיר זו היתה באותם ימים "שדה בור שלא ניכר כלל שהיה שם ישוב"? נראה לומר שלא. מקומה היה מזוהה ע"י בני אותה תקופה ואם היתה חרבה, סביר ששרידיה עוד היו ניכרים.

בחינת שתי האפשרויות

נפרוס כעת את היתרונות והחסרונות של שתי האפשרויות בנוגע להתאמתן לדברי המשנ"ב:

אפשרות א – הבחינה העקרונית

יתרונה: לשון המשנ"ב מועתקת מתוך דברי הברכי יוסף במקום בו הוא מביא את הבחינה העקרונית.

חסרונותיה: 1. הברכי יוסף עצמו הקשה על שיטה זו ולכן קשה לומר אותה בשמו.

2. לשונו של המשנ"ב: "כרך של עכו"ס שאין בו ישראל כלל, ישראל הנכנס

לכרך זה בפורים קורא בט"ו" זוהי דעת הרמב"ן המובאת בברכי יוסף ועל גבי דבריו אלו מחדש הברכי יוסף את דין סמוך. אילו המשנ"ב היה פוסק כחידושו של הברכי יוסף באותה ה"א, צריך היה להביא את חידושו, ולא רק את דברי הרמב"ן בלבד ולציין שהמקור הוא הברכי יוסף.

3. לפי שיטה זו, צריך היה המשנ"ב לומר "כרך שחרב ונעשה של גוי"ס" ולא רק "כרך של עכו"ס" בלבד.

4. המשאת משה לא דיבר על פקיעת דין מוקף בכרך חרב. ניתן להבינו כפי מסקנת הברכי יוסף ואין הכרח לטעון למחלוקת בינו לבין הברכי יוסף שלא חילק בין עיר של גויים לכרך חרב.

אפשרות ב – הבחינה המעשית

החסרונות המנויים בשיטה העקרונית הופכים ליתרונותיה של השיטה הבחינה המעשית משום שהם מקבלים מענה בשיטה זו.

ועדין נותרת השאלה: מדוע ציטט המשנ"ב את הדברים המובאים בשם הרמב"ן כאשר כוונתו היא לדעתו של הר"ן, כפי שהברכי יוסף שיער להבינו ע"פ הבחינה המעשית?!

מכלול קושיות אלו מוביל אותנו לבאר את במשנ"ב באופן הבא:

אנו נניח כעת חמש הנחות שבזכותן יתורצו כל הקושיות באופן ברור:

1. הברכי יוסף לא דחה את השיטה של הרמב"ן הראשונה אלא רק שיער שחזר בו. אין בכך לדחות את השיטה מההלכה ויתכן תירוץ אחר משל הברכי יוסף (כפי שאכן באמת רואים ברמב"ן במקורו הסבר אחר).
 2. המשנ"ב הביא בשם הברכי יוסף **רק את דעתו בדין עיר של גויים בלבד** ולא את דין הסמוך לעיר זו. לכן, **אין ללמוד ממקום הציטוט בברכי יוסף את דין הסמוך לכרך**, כי לא לשם כך הוא הובא ע"י המשנ"ב.
 3. ע"פ הברכי יוסף דין הנכנס לעיר של גויים הוא משותף גם לרמב"ן וגם למה שמשוער על ידו בדעת הר"ן. ולכן אין לומר שאלו הם דברי הרמב"ן בלבד. הברכי יוסף חידש הבנה בראשונים שיש מכנה משותף בין שתי דעות בנוגע לנכנס לעיר של גויים: דעתו של הרמב"ן בביאור הראשון ודעתו של הר"ן, כפי ששיערו הברכי יוסף.
 4. המשנ"ב הכריע כדעת המשאת משה בדין הסמוך לכרך חרב.
 5. לא נתבאר במשאת משה האם דעתו היא כפי הבחינה המעשית או העקרונית. גם בברכי יוסף אין הכרעה ברורה בשאלה זו והיא נשארה פתוחה.
- אולם פסיקה המשלבת בין המשאת משה עם הברכי יוסף בהכרח מביאה להכרעה. ונבאר את דברינו: בהנחה שאין לראות את המשאת משה והברכי יוסף כחולקים, הרי לפנינו הנתונים הבאים:
- א. יש לעיר של גויים דין של מוקף

ב. לפי הברכי יוסף אין לחלק בין כרך של גויים לכרך חרב¹⁷⁸

שילוב שני נתונים אלו משמעותם היא שהנכנס לכרך חרב יש לו דין מוקף ולא פקע דין זה ממנו.

ג. דין הסמוך לכרך שומם הוא בי"ד

כרך שומם עליו דיבר המשנ"ב הוא מקום ללא בני אדם. מסיבה זו כתב המשנ"ב "שומם ולא "חרב" להדגיש לא רק את העיר החרבה אלא את שיממותה מבני אדם.

השילוב של מקום שיש לו דין מוקף ולסמוך לו אין דין מוקף מתאפשר רק ע"י הבחינה המעשית (בה יש דין מוקף לסמוך רק אם יש אדם בכרך) ולא לבחינה העקרונית, (בו יש דין מוקף לסמוך גם אם אין אף אדם בכרך).

סיכום דעת המשנה ברורה

1. אין לחלק בין כרך של גויים לכרך חרב
2. למקומות אלו יש דין מוקף
3. הסמוך למקומות אלו יש לו דין מוקף רק אם יש יהודי בתוך מקום הכרך.

¹⁷⁸ מכיון שלפי הברכי יוסף אין לחלק ביניהם ומכיון שאין שום משפט של המשאת משה הסותר הנחה זו, מסתבר שכך גם יסבור המשנ"ב להלכה שהרי פסקיו נסמכים על שניהם. לכן, כל עוד אין אמירה ברורה נגדית מהמשאת משה סביר הוא שאין לראות בנקודה זו מחלוקת ביניהם.

שיטת החזון איש

חשיבותו של החזון איש לסוגייתנו היא הבסיס האלטרנטיבי שהוא בנה לסוגית כרך שחרב. ע"פ החזון"א, מלבד הירושלמי, יש לנו מקור גם בגמרא הבבלי.

כרקע להבנת החזון איש כראוי אנו נזקקים לשתי נקודות שבארנו אותם באריכות לעיל:

1. לפי הראשונים והגר"א – לסמוך לכרך יש דין עצמאי.
2. החזון איש הסתפק בביאור המשנ"ב ונטה לבאר את דבריו כך:
 - א. דין הסמוך הוא כפי הבחינה העקרונית, בה המדד הוא מה היה ראוי להיות בכרך עצמו, אף אם בפועל אין שם אף יהודי.
 - ב. כרך שמם - פקע ממנו דין מוקף.

החידוש של החזון"א:

החזון איש סבר להלכה כדעת הריטב"א והגר"א שהסמוך מתפקד באופן עצמאי בדין מוקף והוא אינו תלוי במצבו של הכרך. לכן, **פשוט הוא שיש דין מוקף לסמוך לכרך חרב.**

אולם את החזון איש העסיקה שאלה שלא ניתן לפשוט מסוגית כרך שחרב שבירושלמי, שאלת הכרך החרב עצמו: הגמרא שם אמנם למדה בק"ו מהסמוך לכרך עצמו שיש דין מוקף, אולם בכרך חרב אין לכרך מעמד של עיר ויתכן ופקע דינו מלהיות נחשב ככרך גם אם לסמוך לו יש דין מוקף, כך שהק"ו לא יועיל.

כלומר, שאלת החזון איש היא: האם דין מוקף הוא רק על עיר קיימת או אף על מקום בו היה הכרך? על מנת לענות על שאלה זו החזון איש מבאר את דינם של ערי חומה ביחס לדין מגילה: הוא מביא שני תנאים לקיום דין עיר חומה:

א. קיום עיר:

נראה דלענין בתי ע"ח אם חרבו ולא נשארו ו' בתים בטל דין מוקף חומה,

חזרו ונבנו – חזרו לדין מוקף חומה.

חזון איש או"ח סימן קנד

ב. שילטון (או רוב גויים):

וכן אם חרב ונעשה של גויים, וכן כתב תוספות כתובת מה: דאפילו ברוב

גויים מתבטל דין מוקף חומה. חזרו וישבו שם ישראל חזר לדין מוקף.

לעומת ערי חומה, מה הדין במגילה?

ואם הדין כן למגילה יש לתמוה: למה לא פירש בגמרא כן הא דרבי יהושע
בן לוי?

והלכך נראה דלענין מקרא מגילה אף אם חרבה ואין שם ו' בתים מ"מ קוראין
בט"ו וכן אם נעשית של עכו"מ.

נבאר את ראייתו של החזון איש:

החזון איש מבסס את הקביעה כי למוקף שחרב ונותר כמקום שומם יש דין מוקף מדיוק שהוא עושה
בגמרא במסכת מגילה ג:

ואמר רבי יהושע בן לוי: "כרך שחרב ולבסוף ישב נדון ככרך"

מאי חרב? אילימא חרבו חומותיו, ישב אין לא ישב לא, והא תניא: רבי אליעזר בר
יוסי אומר "אשר לוא חומה" (ויקרא כה-ל) אף על פי שאין לו עכשיו והיה לו
קודם לכן

אלא מאי חרב? שחרב מעשרה בטלנין

מדוע לא העמידה הגמרא את דברי ריב"ל במצב של כרך שומם וחרב, כפשט לשונו של ריב"ל,
ונדחקה לתת הסבר אחר? אלא שמכאן לומדים שסוברת הגמרא שעיר חרבה, אין דינה פוקע מדין
מוקף, ולכן לא ניתן להעמיד את דברי ריב"ל בעיר חרבה ושוממה.¹⁷⁹

¹⁷⁹ מקשה על כך הרב שריה דבליצקי זצ"ל¹⁷⁹:

אם חרב מעשרה בטלנים בטל דין מוקף אז כל שכן חרב ושומם ולכן נקטה הגמרא את החידוש היותר גדול
ומכאן שאין ראיה לשיטת החזון איש.

וניתן לתרץ: נחלקו הראשונים האם הצורך בעשרה בטלנים הוא רק בעיר פרוזה, ע"מ שלא להחשיבה ככפר
בו מקדימים ליום הכניסה (תוספות) או גם תנאי בעיר מוקפת, על מנת להחיל בה דין מוקף (רמב"ן):

לשיטת תוספות: דברי ריב"ל מוסבים על עיר שאין לה דין עיר חומה כי רק שם יש את דין "י בטלנים".

ומדוע לא העמידה הגמרא את דברי ריב"ל בעיר מוקפת כשהיא חרבה, כפשט לשונו של ריב"ל והעדיפה
לדבר על עיר פרוזה? הרי כל אמירותיו של ריב"ל האחרות על כרך, המובאות בגמרא בענין מגילה, היו על

עיר מוקפת? מדוע להדחק ולבאר את המילה "כרך" במובן של עיר פרוזה ולא לבאר את דברי ריב"ל

כמדברים על עיר מוקפת חרבה, כפי פשט לשונו של ריב"ל? אלא שמכאן יש ללמוד ראיה שברור לגמרא

שכרך חרב ושומם לא בטל דינו כמוקף ולכן חייבת הגמרא להעמיד את דבריו בכרך פרז שחסר בו עשרה
בטלנים.

הסברא שניתן לומר ללימודו של החזון איש היא: הרי התקנה נתקנה על ערים החרבות משום כבודה של ארץ ישראל ולא על ערים בנויות בהכרח ולכן לגמרא פשוט שלא פקע דין מוקף לענין מגילה בעיר חרבה.

ע"פ מקור זה נוכל גם ללמוד את דין הסמוך לכרך גם ללא המקור בירושלמי. העיקרון המשמש את החזו"א לאורך דבריו הוא:

דין הכרך והסמוך לו הם לעולם בדין אחד

כלומר, כאשר לכרך יש דין מוקף גם לסמוך לו יש דין מוקף.

א"כ, יש בידינו מקור מהגמרא הבבלית, בנוסף לגמרא הירושלמית, שלסמוך לכרך חרב יש דין מוקף.

האם החזו"א הסתפק בדעתו?

החזון איש שהבין בדעת המשנ"ב כי הוא סובר שפקע דין מוקף מהכרך החרב, כתב לאחר מכן:

אבל אין הדבר מוכרע

חזון איש או"ח סימן קנד

כלפי מה הדברים אמורים? ניתן לכאורה להבין את דברי החזון איש בשתי אופנים:

1. החזו"א מסתפק בדעתו אם נכון לומר כדברי המשנ"ב או לא.¹⁸⁰
2. החזו"א מסתפק האם אכן כך סובר המשנ"ב. הוא אינו מסכים עם דבריו שסותרים את דעתו המובאת קודם, אלא רק תוהה האם אכן כך נכון להבין את המשנ"ב.

בפשטות נראה שיש להבין כפי האפשרות השניה משלוש סיבות:

א. החזו"א כתב את דעתו באופן החלטי:

והלכך נראה דלענין מקרא מגילה אף אם חרבה ... קוראין בט"ו

שם

ואמנם נראה לכאורה מהמשך דבריו שהוא משתמש בלשון שאינה מוחלטת בענין:

לשיטת הרמב"ן, הסובר דין "י בטלנים" במוקף, נח יותר לבאר את פשט דברי ריב"ל כפשטם, שמדובר על חרבן העיר ולא במחסור בבטלנים, ואם הגמרא נדחקה לפרש את "חרב" כמחסור מעשרה בטלנים, והוציאה את דברי ריב"ל מפשטות משמעותם, נראה כי לא בגלל שאין לחרבה שם עיר, אלא משום שכך זקוק לעשרה בטלנים כדי להיות בעל חשיבות.

¹⁸⁰ דעה זו מובאת בספר כרם אליעזר על פורים עמ' תתצ"א.

ואמנם עדין לא שמענו מה דין כרך שחרב ... ואם דין חרב כדין עיר של

גויים נחא

שם

אך אין הכרח להבין שהוא מסתפק בדבר אלא הוא רק ציין שאין על שאלתו מקור מפורש והדיוק שהוא עשה נראה נכון.

ב. ספק בהבנת המשנ"ב הוא ספק מפורסם, בו עסקו רבים כדוגמת שו"ת הר צבי והיכל יצחק ועוד, וכל הסבר בדברי המשנ"ב אינו יכול להיות מוחלט, ביחוד בזמנם שלא היה ידוע מקורו של המשנ"ב. לכן כל הסבר שהובא היה בגדר "אין בדבר הכרע" וכלפי זה הדברים נכתבו.
ג. כך מובא בספרי ההלכה בשם החזו"א, לא כספק בדבר אלא שיש דין מוקף לכרך החרב באופן ברור. כך כתוב בספר שונה הלכות, שמחברם הם הרב חיים קנייבסקי והרב חיים צדוק טורצין, שהיה תלמיד מובהק של החזו"א (או"ח סימן תרפ"ח):

הלכה ה: פסק בחזו"א וכתב שגם אם הכרך חרב לגמרי ולא נשאר בו ו' בתים אפ"ה הנכנס בו קורא בט"ו (או"ח סי' קנז סק"ג דלא מדמשמע בבה"ל
(

הלכה ח: כפר הסמוך לכרך שהיו קורין בו בט"ו ונהיה הכרך שמם יקראו ב"ד (בה"ל ד"ה או) ודעת החזו"א שיקראו בט"ו (או"ח סימן קנ"ד סק"ג)

וכן כותב הרב ישראל יעקב פיישר בספרו הליכות אבן ישראל:

ולהחזו"א ... וגם בחרב דין מוקף עלה ... זמנו להחזו"א בט"ו

הליכות אבן ישראל על פורים עמ' תכא הערה 11

וכן הבין הרב שריה דבליצקי בספרו האגרת הזאת:

ומרן החזו"א שיטה אחרת לו בדין כרך שחרב ... שגם בחרבנו יש לו דין כרך וספק כן בסימן קנ"ד.

האגרת הזאת עמ' 23

אם חרבו ולא נשאר ו' בתים

ישנה טענה שכל דברי החזו"א הם על כרך שנותרו בו בתים ספורים ולכן הוא עוד נחשב במידה מסויימת זיכרון לכרך. וכך היא לשונו של החזו"א:

אם חרבו ולא נשאר ו' בתים

חזון איש שם

אולם כרך שחרב לגמרי גם החזון איש יודה שפקע ממנו דין כרך.

ונראה שאין לחלק בדבר משלוש סיבות:

1. נראה שלא ניתן לומר זאת בדעת החזון איש שהרי בסיס לימודו על כרך שחרב שדינו כמוקף הוא מזה שהגמרא בדעת רבי יהושע בן לוי לא ביארה את דבריו "כרך שחרב ולבסוף ישב" על כרך חרב אלא נדחקה להעמיד אותם על י' בטלנים. א"כ, אם יש לחלק בין כרך חרב עם בניינים שנותרו וכרך שלא נותר בו כלום, הרי על כך היתה הגמרא צריכה לבאר שדברי ריב"ל מוסבים - על כרך שחרב מכל וכל ולא להגיע לתירוץ של י' בטלנים. ומכאן ראייה שאין לחלק.
2. הסברא האומרת שכרך חרב ונותרו פחות מ-ו' בתים היא שהמקום גורם למקום את דין מוקף ולא העיר הבנויה. אם זוהי הסברה אין זה משנה אם נותר בית כל שהוא או לא נשאר כלום.
3. כך משממע מהציטוטים המובאים לעייל מהרב ישראל יעקב פישר והרב שריה דבליצקי.

סיכום שיטת החזו"א

1. יש מקור מהגמרא הבבלית שלכרך חרב יש דין מוקף.
2. לסמוך לכרך חרב יש דין מוקף גם לפי הירושלמי, הראשונים והגר"א כי הסמוך אינו תלוי במצבו של הכרך אלא בעל מעמד עצמאי.
3. נראה שהחזו"א לא מסתפק בדבריו שלו אלא בדעת המשנ"ב. כן כתבו בספר שונה הלכות, הליכות אבן ישראל והאיגרת הזאת.
4. נראה שאין לחלק בין כרך חרב לגמרי לכרך שנותרו בו בתים ספורים.

ד. בירורים נוספים

1. האם ניתן לפסוק כדעת הברכי יוסף?

שיטת הברכי יוסף היא מרכזית בסוגייתנו והובאה להלכה ע"י המשנה ברורה, אולם על דבריו כתב החזון איש:

...אבל כל דברי הברכי יוסף נכתבו בזמן שלא היה בידו לא הרמב"ן ולא הריטב"א,
אבל כשזכינו לדבריהם, אין מקום למה שכתב הברכי יוסף...
...ואין לנו מי שיחלוק על דברי הריטב"א ...
חזון איש אורח חיים סימן קנ"ד

ונבאר את דברי החזון איש:

א. הברכי יוסף לא ראה את הרשב"א והריטב"א:

ניתן לראות בברור, במשא ומתן ההלכתי שמאריך בו החיד"א, כי הוא מתאמץ להישען על ההסברים של הראשונים על הגמרא בירושלמי. לאחר שהחיד"א מביא את סברת עצמו הוא חוזר בו מדבריו לאור דברי הראשונים שסתרו את דבריו. הר"ן, ע"פ הבנת החיד"א, התייחס לגמרא זו רק באופן סתום ומרומז, ולכן נצרך החיד"א לעשות בר"ן מספר דיוקים על מנת להבין איך הם, הר"ן והרמב"ן המובא בר"ן, קראו את הגמרא. ישנם עוד ראשונים שהתייחסו לגמרא זו באופן מפורש. אלו הם הרשב"א והריטב"א, ואותם החיד"א לא הביא. כפי הנראה ספריהם לא הגיעו לידינו, ולכן הוא לא הביא את דבריהם. גם את הרמב"ן המובא בר"ן לא ראה החיד"א במקורו.

מדוע קובע החזון איש "אין מקום למה שכתב הברכי יוסף"? הרי זוהי דעתו בהסבר הגמרא?

את התשובה נותן לנו החיד"א בעצמו:

א. ניכר מהברכי יוסף עצמו שהוא מחפש להשען על הראשונים, ואם היה רואה אותם הוא היה חוזר בו מהבנתו.

ב. עקרונות פסיקה המובאים בספרים מכריחים אותנו במצבים כאלו לפסוק אחרת מהחיד"א, וכפי שהוא בעצמו כותב:

אין לדון מסברא רק צריך לבקש סמך מהגמרא או מהפוסקים - מהר"י הלוי בתשובה

סי' מ"ב

ברכי יוסף חושן משפט סימן כה סעיף ג

עוד מוסיף וכותב החיד"א:¹⁸¹

מי יחוש לנוסחאות דידן בפרט בירושלמי נגד הראשונים

חיים שאל ח"א סי' עד אות מו

עיקרון זה גם נכתב ע"י אחרונים נוספים:

1. הש"ך

¹⁸² כלל גדול בידנו מרבינו הש"ך שכל מקום שהאחרונים כתבו דבר ונעלם מהם דברי הראשונים, בהגלות לנו דברי הראשונים יש לפסוק כדבריהם, כי אם היו רואים את דברי הראשונים היו חוזרים בהם:

אם נמצא לפעמים תשובת גאון ולא עלה זיכרונו על ספר ונמצא אחרים חולקים עליו אין צריך לפסוק כהאחרונים שאפשר שלא ידעו דברי הגאון, ואיהו שמעי הוי הדרי בהו, ויש חולקים שאין שומעים לאחרונים כנגד גדולי הראשונים ... ומכל מקום אין לחלוק על הגאונים הקדמונים

ש"ך יורה דעה סימן רמ"ב קיצור הנהגת הוראת איסור והיתר

2. פרי תואר (בעל האור החיים הקדוש):

אין לנו לסמוך על דעתינו נגד הראשונים במילתא דסברא זולת בראיה והוכחה ברורה כי בערך הסברה סברתם גדולה ונקראת סברה משא"כ דעתינו פרי תואר סי' צ"ח סק"ה

על הסתירה בין דברי הברכי יוסף לריטב"א כותב בעל שו"ת עמודי אש¹⁸³

הנה מבואר מדבריו (הריטב"א) הפך הברכי יוסף, דאדרבא "חוצה לו" פשיטא שקורין בט"ו, ואדרבא, הוא זקק שאם יתרמי שם איש אחד יקרא בו גם כן בט"ו. ... ואם כן בודאי ראוי להורות כפירוש הריטב"א בירושלמי עמודי אש סימן ו

¹⁸¹ כ"כ מרן בב"י חו"מ סי' ער"ה.

¹⁸² המשפט הנ"ל לקוח מתוך סיפרו של הרב אייל בן דוד "פורים דמוקפים דבאר שבע" ע"מ צא

¹⁸³ נכתב בשנת תר"ם ע"י רבי ישראל איזנשטיין מגדולי רבני רוסיה

ב. הברכי יוסף הסתמך על מקור שלא קיים

בעיון בברכי יוסף ניתן לראות כי פרשנותו לגמרא הירושלמית נשענת על הסבר הרמב"ן בגמרא בה אנו עסוקים. החיד"א לא ראה את הרמב"ן במקורו¹⁸⁴, אלא רק את הדברים שהר"ן מביא בשם הרמב"ן. כפי שנוכיח להלן, דברי הר"ן והרמב"ן שעליהם דיבר הברכי יוסף, כלל לא התייחסו לגמרא שלנו אלא לגמרא אחרת, כך שכל הוכחתו של החיד"א מהרמב"ן נופלת.

כך כותב בעל שו"ת עמודי אש:

ומה שכתב שם הברכי יוסף בכוונת דברי הר"ן שכתב גבי "כרך שאין בו עשרה בטלנין", וכתב בשם הרמב"ן דקרי ב"ד, והביא הוכחה לזה מהירושלמי "אף שהגירסא מתחלפת ופירושו אינו ברור" עד כאן לשון הר"ן, ועל זה כתב הברכי יוסף דכוונתו על הירושלמי הזה, ועיין שם מה שכתב בביאורו, ובמחילת כבודו הא ליתא כוונתו על הירושלמי דכרך שחרב תקנתו קלקלתו כמבואר בליקוטי הרמב"ן, והגירסאות שמתחלפות הוא דיש גורסין "כפר" ... אולם אחרי העיון בליקוטי הרמב"ן ובחידושי הריטב"א יראה דאינו השגה כלל עליו

עמודי אש סימן ו

הערה זו גם מעיר הרב צבי מיכל שפירא בשו"ת ציץ הקודש:

וגם לענין הדין השני שמביא ז"ל בשם הרמב"ן ז"ל דגם בכרך המוקף חומה בעינן עשרה בטלנים ושמביא ראה מן הירושלמי, מבואר שם בדברי הרמב"ן ז"ל עצמו שהראה היא מדברי ירושלמי אחר (פ"ק דמגילה הלכה ד) דתני בהדיה כרך שאין בו עשרה בטלנים, דינו כעיר ...

ציץ הקודש סימן נג אות ז

¹⁸⁴ גם בשו"ת הר צבי או"ח ח"ב סימן קל"א מוכיח הרב צבי פסח פרנק שהברכי יוסף לא ראה את הרמב"ן במקורו. כפי שנבאר בהמשך, החיד"א ביאר ע"פ הר"ן את הרמב"ן שני שלבים. בשלב הראשון סבר הברכי יוסף לבאר את הרמב"ן שאין צורך בעשרה בטלנים בכרך שחרב, וזאת בניגוד לדבריו המפורשים של הרמב"ן עצמו.

ונבאר את הדברים בהרחבה:

הברכי יוסף ביאר את דעתו של הרמב"ן בשני אופנים משום ששיער שהוא חזר בו מהשיטה הראשונה. בהשוואה לדברי הרמב"ן במקורן אנו נוכל לבחון את דברי הברכי יוסף:

שיטת הרמב"ן א:

החיד"א נוטה לבאר בירושלמי שדין הסמוכין לכרך חרב הוא שיש לקרוא מגילה בי"ד, ולאחר דבריו הוא מביא את הסבר הר"ן ברמב"ן:

... ולמאן דאתאן עלה חזינא להר"ן שכתב הרמב"ן ראייה דמוקף דחוץ לארץ קרי בט"ו:

" דגרסינן בירושלמי :

"כרך שחרב ונעשה של גויים – איתה חמי: בו לא קורין ובחוץ לארץ קורין? ... ואם הירושלמי מתפרש כך יש ללמוד דמוקפין דחו"ל קורין". עד כאן דבריו (הר"ן בשם הרמב"ן).

ולפי גרסא זו, הרמב"ן והירושלמי ענין אחר ולא עוד אלא דלפי זה כרך של גוים שאין בו ישראל, כלל ישראל הנכנס לכרך זה בפורים קורא בט"ו.

על פי דברים אלו נראה שתשובה לשאלת כפר הסמוך לכרך חרב, דינו שיקרא בט"ו:

ולפי זה מכריע קצת הצד האחר בנידון דידן:

דכיון שאף שהכרך חרב, אי אתרמי איש יהודי בו קורא בט"ו, דין הוא שהכפר הסמוך יקראו בט"ו, הואיל דבכרך ישראל שנטפל לו עובר אורח, והוא באחד, קרי בט"ו.

כבר בשלב זה מעיר בשו"ת הר צבי הרב פרנק שניכר כי הברכי יוסף לא ראה את חידושי הרמב"ם"ן במקורן אלא רק דרך הר"ן בדפי הרי"ף:

יש לתמוה, שהרי הר"ן מדגיש שהבעיא בירושלמי בכרך שחרב מיי בטלנים ובסוף ישב (כלומר: שחזרו לשם י' בטלנים) ... וכן הוא להדיא בחידושי הרמב"ן ...

הרב פרנק מבאר מה גרם לברכי יוסף לבאר את הרמב"ן באופן שביאר, אך בסופו של דבר מוכח שהבינו באופן אחר ממה שהרמב"ן במקורו כתב.

שיטת הרמב"ן ב:

קודם שנמשיך בדברי החיד"א, שיביא דברים נוספים מהר"ן בשם הרמב"ן בהקשר לסוגיתנו, נביא את דברי הרמב"ן המובאים בר"ן ממקורן שבחידושי הרמב"ן.

בדבר השאלה האם חייבים שיהיה בכרך "י' בטלנים" כדי לחייב קריאה בט"ו, סובר הרמב"ן שחייבים ומביא לזאת ראיה מהירושלמי:

אבל בירושלמי מצאתי:

ת"ש: כרך שאין בו עשרה בטלנים תקנתו קלקלתו ונעשית כעיר.

וזו ראיה שדין מוקפין שאין בהם עשרה בטלנים כדין עירות ומקדימין, שלא כדברי רבותינו הצרפתים...

אבל מדברי הר"ם במז"ל נראה ... זמן ט"ו, והוא גורס בירושלמי:

"כפר שאין בו עשרה תקנתו קלקלתו"

ואינו נכון בסוגיה שם, וגרסת ר"ח ז"ל כך היא: "כרך" וכן דעת הגאונים ז"ל... וכן עיקר.

כעת נחזור לדיברי החיד"א:

ברם, הר"ן לקמן גבי "כרך שאין בו עשרה בטלנים" כתב בשם הרמב"ן דקרי ב"ד והביא ראיה לזה מהירושלמי "אף שהגירסא מתחלפת ופירושו אינו ברור" ולכאורה, לפי גרסתו בירושלמי הנזכר ופירושו, לא זו בלבד שאין עשרה בטלנים, אלא אף שאין בו אלא גויים, ישראל דנמצא בו קרי בט"ו, ואיך כתב זהרמב"ן הוכיח מהירושלמי דאם אין י' בטלנים קרי ב"ד?!

החיד"א מבין שהרמב"ן מביא ראיה, לא מהירושלמי שציטט הרמב"ן כפי המובא בחידושי הרמב"ן אלא מהירושלמי של סוגיתנו - כרך חרב ונעשה של גויים! מכאן מוכח כי לא היה בפני החיד"א דבריו הישירים של הרמב"ן!

וליבי אומר לי כי זאת לפנים הרמב"ן אייתי הירושלמי והוא גריס ב"בחוצה לארץ" קורין, ולפי זה הוכיח דמוקפין כי הדדי אף בחוץ לארץ, ושוב דחה גירסא זו וקיים גירסתנו "בחוצה לו קורין" ומזה הוכיח דאם אין בו י' בטלנים - קרו ב"ד והיינו

דכתב הר"ן ברישא: "ואם הירושלמי מתפרש כך..." רמז דיש פירוש אחר, ושוב בלשון זה כתב: "אף שהגירסא מתחלפת" רמז דזה לפי גירסא אחרת.

סובר החיד"א שהרמב"ן חזר בו מההסבר שסוגית "כרך שחרב" עוסקת בהשואה בין עיר בארץ לעיר חוץ לארץ. הגירסא המועדפת לרמב"ן היא "בחוצה לו קורין", כלומר: הכפרים שחוץ לכרך החרב. הסבר הגמרא של הרמב"ן ע"פ החיד"א הוא: "אם הדין הוא שבכרך עצמו לא קורין, משום שאין בו עשרה בטלנים, היתכן שבכפרים שמחוץ לו כן יקראו בט"ו?".

כלומר, סובר החיד"א בדעת הרמב"ן: דין כפר הסמוך לכרך חרב הוא שקורין בי"ד.

ממשיך החיד"א ומבאר את מה שמקשה הר"ן על הרמב"ן:

ומה שכתב הר"ן "ואין פירושו ברור" כוונתו דאף לפי גירסא זו לא שמעינן דאם אין בו עשרה בטלנים קרי בי"ד, דדילמא דוקא כלו גויים ואין ישראל כלל, אבל אי איכא ישראל אף דליכא עשרה בטלנים קרי בט"ו.

כלומר, מסביר החיד"א את קושית הר"ן על הרמב"ן באופן הבא:

דברי הירושלמי יכולים להתפרש באופן אחר: "בו אין קורין" – לא שמדובר פה ב"קביעה דינית" שאין קוראים בט"ו בגלל שחסרים "עשרה בטלנים" – כדעת הרמב"ן, אלא מתואר בירושלמי תיאור מציאותי – בפועל אין מי שיקרא, ולכן אז יהיה הדין שמחוץ לכרך יקראו בי"ד. אולם, אם יכנס מישהו לאותה חרבה – ודאי יקרא הוא בט"ו ועימו גם הסמוכין לאותה חרבה.

סיכום :

- א. ניכר כי הברכי יוסף לא ראה את הרשב"א והריטב"א על הסוגיה, ואילו היה רואה את דבריהם מסתבר כי היה חוזר בו מדבריו.
- ב. הסברו של הברכי יוסף נשען על ההבנה שהרמב"ן מדבר על הגמרא שלנו, הבנה שאינה נכונה בהתבוננות על הרמב"ן במקורו. שם רואים בבירור כי הוא בכלל התכוון לגמרא אחרת! ואם כן נופלים דברי הברכי יוסף, ואיתו פסק המשנה ברורה שפסק כמותו.

1. האם יש לחלק בין כרך חרב לעיר של גויים?

החילוק של המשנה ברורה

האם נכון לחלק בין עיר של גויים לבין מקום חרב ושומם? האם דין מוקף קיים רק כל עוד הכרך קיים כעיר, ואפילו כעיר של גויים, אך אם הוא חרב, פקע ממנו דין מוקף?

דבריו החתומים של הביאור הלכה שבמשנה ברורה נתנו פתח לפרשנויות שונות אצל האחרונים ובכך נתנו מקום לסברה כי מקום חרב, פקע ממנו דין מוקף ולכן שונה דינו מעיר של גויים, שעדין נשאר בגדר עיר קיימת.

בשו"ת הר צבי (או"ח סי' קלא), בחזון איש (או"ח סי' קנד) ובשו"ת היכל יצחק (או"ח סי' סה) ישנה פרשנות משותפת לכולם¹⁸⁵, העושה חילוק בין כרך שחרב לעיר של גויים, אולם אצל כולם ישנה לשון המסייגת¹⁸⁶ את דבריהם ונותנת מקום מקום לפרשנות אחרת במשנה ברורה.

בנוסף, השאלה המעשית שעמדה מול עיניהם היא ביחס לירושלים העתיקה, בה בימים ההם לא היה כרך שחרב אלא עיר גויים, וכלל נקוט בידינו:

אין לסמוך על איזה דין שכותבים הפוסקים דרך אגב אם לא שיהיה הלכה למעשה.

ברכי יוסף חושן משפט ב סימן כה סעיף ה

הארכנו לעייל בביאור דברי המשנ"ב להוכיח כי האפשרות לבאר מה סובר המשנ"ב היא עיון במקורות שהוא שולח אותנו. מקור דבריו ב"דבר משה" שלא היה ידוע התברר בימינו כ"משאת משה" ואם כך זהו מקור שיש בידינו. הוכחנו לעניות דעתינו שע"פ מקור זה אין לחלק בין כרך של גויים לכרך חרב ומסתבר גם שאילו היו החזון איש, הרב פרנק והרב הרצוג יודעים שהמשאת משה הוא מקורו של המשנ"ב הם היו מבארים את הדברים באופן אחר.

¹⁸⁵ החילוק של הרב פרנק קצת שונה: הוא מחלק בין מקום שלא ניכר כלל שהיה שם יישוב לשאר מקומות.

כלומר, מקום נטוש שניכר שהיה בו יישוב יהיה שווה בדינו לעיר של גויים. כך גם נראה בשו"ת הר צבי סימן קל"ב. שם, כשדן הרב פרנק על דין בית שאן, שהיא עיר הסמוכה למקום שומם, לא הזכיר כלל שדין הסמוך למקום חרב הוא בי"ד, אלא דן באריכות בשאלה האם לבית שאן היתה חומה, כשיכול היה להפתר מהדיון ע"י שאלת "כרך שחרב" לקבוע מיד שדינה בי"ד.

¹⁸⁶ החזון איש: "... אבל אין בדבר הכרע"

שו"ת הר צבי: "... ואולי כוונת הביאור הלכה ..."

שו"ת היכל יצחק: "...אם כי אפשר לדחוק שזו היתה בעית הירושלמי ..."

ביסוסים והרחבה לכך שאין לחלק בין כרך חרב לעיר של גויים נמנה כך בנקודות הבאות:

א. הרמב"ן: אין לחלק בין חרבה לעיר של גויים

שאלה זו תלויה בחקירה שהעלנו לעייל בגמרא הירושלמית:

האם הגמרא המדברת על "כרך שחרב ונעשה של גויים" מתכוונת לשני מצבים: "כרך שחרב" ו"כרך שנעשה של גויים" או מקרה אחד בו הכרך שחרב גם נעשה של גויים?

באם מדובר בשני מצבים הרי ההכרעה של הגמרא על עיר של גויים וכרך שחרב היא אותה הכרעה. אולם אם מדובר בגמרא רק על מקרה אחד בלבד, עדין נותרת שאלה לא מוכרעת והיא דינו של "כרך שחרב".

נעיין כעת בדברי הרמב"ן.

הרמב"ן:

הרמב"ן מבאר את שאלת הגמרא בירושלמי כך:

פירוש: כרך שחרב או שנעשה של גויים

חידושי הרמב"ן מגילה ב.

אמנם לרמב"ן יש פירוש אחר לגמרא הירושלמית, ועוד שהר"ן מוסיף על פי פירוש הרמב"ן:

בירושלמי שאלו מילתא דריב"ל דלקמן דכרך שחרב מעשרה בטלים ולבסוף

ישב או שנעשה של נוכרים

ר"ן בדף ב. בדפי הריף

אולם אין להבין שהרמב"ן מבין שהמקרה של הגמרא הוא כרך בנוי של ישראל שחסרים בו עשרה בטלים אלא רק ששאלת הגמרא במקרה של כרך חרב והרוס היא על כך שחסר בו עשרה בטלים. הראיה לכך היא מלשונו של הרמב"ן עצמו:

הכרך שחרב ונטלו ממנו י' בטלנין לשיחזרו שם ישראל שיקראו בט"ו - כרך

שחרב ולבסוף ישב דר"י בן לוי מיבעיא ליה

אם המקרה הוא כרך קיים אלא שחסר בו י' בטלנים הרמב"ן היה משתמש בלשון "כרך שחרב מעשרה בטלנים" ולא "כרך חרב ונטלו ממנו י' בטלנים".

כמו כן, לשונו של הרמב"ן "לכשיחזרו שם ישראל" מורה על כך שהמקום היה נטוש, אחרת הרמב"ן היה כותב "לכשיחזרו שם עשרה בטלנים".

החידוש של הרמב"ן הוא שאע"פ שהכרך חדל מלתפקד ככרך לזמן מסוים, כאשר יחזרו עשרה בטלנים יתחדש בו דין מוקף. חידוש זה בכרך חרב הוא גדול יותר מעיר של גויים שחזרו לשם עשרה בטלנים משום שבמקום חרב, לא רק שהיה חסר בטלנים אלא לא היתה עיר כלל. ואעפ"כ הרמב"ן קרא את הגמרא כפי החידוש היותר גדול המתחדש בה, למרות שניתן היה לקרוא את הגמרא כמקרה אחד, בו מדובר על כרך חרב שנעשה של גויים. ומכאן אנו למדים אחד משני הדברים:

א. בעיני הרמב"ן, כרך חרב שווה לכרך של גויים.

ב. לשון הגמרא מורה לקרוא דוקא כשני מקרים ולא כמקרה אחד.

ב. ברכי יוסף: אין לחלק בין מקום חרב לעיר של גויים

שאלת הברכי יוסף בסימן תרפ"ח סעיף ח היא על כרך חרב:

יש לחקור: כפר הסמוך לכרך ... ונשאר הכרך שמם ואין גם אחד מישראל בו

... מי אמרין דבני הכפר יקראו בט"ו ... או דילמא אין הכפר נידון ככרך אלא

כי כרך מיושב וקרו בו בט"ו ...?

במהלך דברי הברכי יוסף מובאת גמרתנו בירושלמי ואומר על כך החיד"א:

וצופה הייתי בירושלמי פ"ק דמגילה ... נחרב הכרך ונעשה של גוים ... והא

דאמרין נחרב הכרך וכו' נראה דהכונה דבעי אם נחרב הכרך היכי לידיינו

כפרים דסמיכי והיינו ממש חקירתנו

שאלה:

האם ניתן לומר שהברכי יוסף סובר שהגמרא לא דיברה על כרך שחרב אלא רק על שנעשה

של גויים ואת הלימוד למקרה של כרך שחרב הוא לומד בק"ו מעיר של גויים שדינו בי"ד?

תשובה:

מתוך השקלא וטרייא של הברכי יוסף עולה שהוא מבין שהגמרא עצמה מדברת גם על כרך שחרב בלבד:

... דלפי זה כרך של עכו"ם שאין בו ישראל כלל, ישראל הנכנס לכרך זה בפורים קורא בט"ו. ולפי זה מכריע קצת¹⁸⁷ הצד האחר בנידון דידן זכיון דאף שהכרך חרב אי אתרמי איש יהודי בו קורא בט"ו דין הוא שהכפר הסמוך יקראו בט"ו

הברכי יוסף מסיק בשלב ביניים זה, לגבי שאלתו ששאל על דין כרך שחרב והסמוך לו, שדינו הוא בט"ו ע"פ הבנת הרמב"ן בגמרתו. דברי הברכי יוסף, הנעים בין הה"א שדין סמוך יהיה בט"ו לבין נטייתו לומר שלא, עוסקים במוקף חרב, ולא מחלקים בין עיר חרבה לעיר של גויים. מכאן אנו מבינים בבירור שהבין הברכי יוסף שהגמרא בירושלמי דיברה על כרך שחרב וכן על כרך שנעשה של גויים, ולא שהסיק זאת מכח ק"ו.

ג. לסמוך יש דין עצמאי

כפי שהארכנו בביאור דברי הגר"א והראשונים, לסמוך יש דין עצמאי, כך שהוא אינו תלוי במצבו של הכרך ואין זה משנה אם הכרך בנוי ומיושב או חרב.

ד. הר"ן: ישוב גויים לא הוי ישוב

ע"פ הר"ן (הר"ן בדפי הריף דף ב. ד.ה. "אבל הרמב"ן") – "ישוב גויים לא הוי ישוב" ולכן נחשב כשומם. אם כך, אין לחלק בין ישוב גויים למקום שומם¹⁸⁸. החזון איש מביא סמך לדבריו מהגמרא בערובין סב: - "דירת עכו"ם לאו שמא דירה".

¹⁸⁷ לשונו הלא מוחלטת של החיד"א היא כנגד הדין של הסמוך, ולא על דין הנכנס לכרך החרב

¹⁸⁸ הרב סיני אדלר מביא ראיה זו בסיפרו "דבר סיני" ע"מ צא

ה. כרך שומם – לא פקע ממנו דין מוקף

כך סובר החזון איש (או"ח בתחילת סימן קנ"ד). ועיין לעיל בשיטת החזון איש שדייק את דבריו מתוך הגמרא במגילה ג': "כרך שחרב ובסוף ישב נידון ככרך".
אם כן, יוצא שלענין מגילה אין הבדל בין מצב בו הכרך בנוי למצב בו הכרך חרב. להבנת הסברא שבדבר עיין בנקודה הבאה.

ו. הסברא: התקנה היא גם על ערים חרבות

כפי שהסברנו לעיל, התקנה היתה על ערים חרבות, משום כבודה של ארץ ישראל, והסמוך להם נתקן על מנת לאפשר את זיכרון קדושת ערי חומה גם במקומות שבנו סמוך לעיר החרבה כי לא יכלו לבנות במקום העיר עצמה בגלל החורבות.
ומובא בשו"ת בני ציון:

...שהרי כל עיקר תקנת מוקפות חומה היתה בעת שירושלים (או שאר ערי הארץ) היתה חריבה, וכך גם דין סמוך ונראה, ומשום כבודה של ירושלים תקנו לכל הכרכים המוקפין מימות יהושע לקרוא בט"ו, ומעתה מי שם פה לאדם לומר שבזמן שהיא חרבה אין לה דין מוקף
שו"ת בני ציון שפירא ח"ג סי' ס"ט

סיכום:

הסמוך לכרך חרב דינו בט"ו ואין לחלק בין עיר של גויים.

כמה סיבות בדבר:

- א. ע"פ הרמב"ן והברכי יוסף הגמרא לא חילקה בין שני המצבים ושאלה על שני המקרים את אותה השאלה.
- ב. ע"פ הרשב"א, הריטב"א והגר"א יש לסמוך ערך עצמאי ואין הוא תלוי במצבו של הכרך.
- ג. ע"פ הר"ן ישוב של גויים לא הוי יישוב ולכן הוא נחשב ככרך חרב.
- ד. ע"פ החזון איש דין מוקף הוא על המקום על אף שכבר נחרב.

הסברא לכל הנ"ל: תקנת מוקפין היא גם על ערים חרבות והסמוך להם כדי לאפשר דין מוקף למקומות שנבנו מחדש רק בסמוך למקום. עיי' החורבות אילצו את הבונים לנדוד למקום סמוך וכדי לקשר בין הכרך החרב למקום החדש הגדירו חכמים את מרחק המיל.

2. האם יש דין מוקף לסמוך רק אם חל מימי הכרך הבנוי?

פרשנות אחרת בראשונים

ישנה תשובה של הרב מאיר מזוז על דין מגילה באשקלון. העיר של היום סמוכה לעיר הקדומה החרבה בתוך טווח של מיל וראויה היתה להתחייב כדין עיר מוקפת. הרב מזוז פסק לעיר שדינה יהיה כעיר פרוזה משום שראה לנכון לפסוק כברכי יוסף, אך גם הוסיף הערה ואמר כי גם הראשונים הפוסקים באופן אחר מהברכי יוסף, יודו שדין אשקלון יהיה כעיר פרוזה:

היינו דוקא כשהכרך והסמוך לו בתקופה אחת והיתה להם ישיבה אחת בעולם, וכמו שכתב הריטב"א בריש מגילה וז"ל: "וכיון שחוצה לו קורין כתחילה" שהרי נתחייב ולא נשתנה" אף וכו' וכו'

מובא בספר "מגילה במוקפות חומה" ע"מ 375

כלומר: לשיטתו גם הריטב"א יודה לעיקרון של הברכי יוסף בכך שהסמוך הוא תלוי ונגרר אחר הכרך ולולא קיום הכרך, גם דין הסמוך לא יכול להיות כדין מוקף. החידוש שמחדש הריטב"א ע"פ הגמרא בירושלמי הוא שאם הסמוך לכרך היה כבר קיים עוד מימי הכרך קודם שנחרב, הרושם של דין מוקף שחל עליו קודם חרבן הכרך עוד נשאר גם לאחר חרבנו, ולכן דינו ממשיך ונשאר להיות כדין מוקף. ומכיון שאשקלון של ימינו נבנתה בזמן שהעיר המוקפת הקדומה בחרבנה, לא יכול דין מוקף לחול על העיר של ימינו.

עיקרון זה גם נכתב ע"י הרב יקוטיאל יהודה הלברשטאם בשו"ת דברי יציב חלק ב סימן רצ"ה כהסתפקות בדבר.

ננסה לבחון סברה זו ואת ההיתכנות שלה בדברי הראשונים.¹⁸⁹

נתחיל בדיוק המובא בלשונו של הריטב"א:

... דדינן קודם שחרב, היה קורין בו (בט"ו) חוצה לו ... ועכשיו שחרב תוכו וחוצה לו קיים, כיון דחוצה לו קורין לכתחילה, שהרי נתחייב ולא נשתנה, אף תוכו קורין ככתחילה, שהרי נתחייב, שלא יהא הטפל חמור מן העיקר

¹⁸⁹ אין בדברים אלו לחלוק על גדולי עולם אלו כי אין אנו ברי בר הכי לכך, והכל הנכתב הוא לשם הלימוד והפילפול.

לכאורה אכן משתמע מלשון הריטב"א שדין סמוך הוא בט"ו מכח זה שהוא נתחייב עוד מהזמן שהכרך עצמו היה קיים. ואם כך יש להסיק שאם הסמוך נבנה לאחר שהכרך חרב אין לו דין מוקף.

כך נראה לכאורה גם בלשונו של הרשב"א:

חוצה לו קורין מחמת הכרך, כרבי יהושע בן לוי דאמר: "כל הסמוך והנראה עימו נידון ככרך", והילכך, כיון דמעיקרו נתחייב הסמוך לכרך לקרות בט"ו משום דמיגנו בתוך הכרך, אף עכשיו שנחרב הכרך, הסמוך לו והנראה עימו שלא נחרבו ולא נשתנו במילתיהו קיימי וקורין בט"ו כדין הראשון

נראה שהרשב"א מוסיף ומבאר כי מכיון שמלכתחילה התחייב הסמוך מכח הכרך הרי שכוחו נשאר גם לאחר חרבן הכרך.

עד כאן הבאנו פרשנות אחרת בראשונים.

אך נראה שהסבר זה לא הכרחי ואף לא יתכן מהסיבות הבאות:

א. אוקימתא לא אפשרית בראשונים

הטיעון עימו אנו מתמודדים כעת מעמיד את תשובת הגמרא באוקימתא שמשמעותה היא שדין הכרך שנעשה של גויים הוא בט"ו רק אם יש לו ישוב סמוך מזמן שהכרך היה של ישראל ואם אין לו אזי דינו הוא בי"ד. אוקימתא זאת לא תיתכן משום הידוע לנו ממקום אחר שלפי הרשב"א כרך שנעשה של גויים דינו בט"ו.

ומנין לרשב"א דין כרך שנעשה של גויים דינו בט"ו?

על מנת להבין זאת נתבונן באופן בו הגר"א מסביר את שאלת הגמרא. הנושא ע"פ הוא פקיעת קדושת עיר חומה מהכרך משום שנעשה רובו של גויים:

דה"ל שרובה עובדי גילולים דבטלה קדושת החומה

ביאור הגר"א או"ח תרפ"ח ב

החזון איש מבאר שהסברו של הגר"א הוא כוונת הראשונים:

ופירש הריטב"א דמיבעי ליה בנעשה הכרך כולו של עכו"ם, ישראל הנכנס

לשם אם קורא בט"ו, כיון דלענין בתי ערי חומה פקע מינה דין מוקף בנעשה

של עכו"ם, לענין מקרא מגילה מהו?

חזון איש או"ח סימן קנ"ד

מהו דין עיר שפקעה קדושת עיר חומה לענין מגילה? אומר על כך הרשב"א במקום אחר:
לא כל שאין קדושתה קיימת לענין בית בבתי ערי חומה אינה קדושה לענין
קריאתה, אלא כיון שהיתה קדושה אף על גב דאינה קדושה עכשיו מקילין
וקורין בה בט"ו.
חידוש הרשב"א מגילה דף ב.

אם כן, ע"פ פרשנותם של הגר"א והחזון איש לגמרתינו, מסקנת הגמרא היא שכך שנעשה
של גויים דינו בט"ו. כך מבאר החזון איש ואף אומר זאת בשם הגר"א:

והגר"א ז"ל בביאורו מפרש ג"כ הירושלמי בשעה שיושביו עכו"ם... ומסיק
דאע"ג דלענין בתי ערי חומה רוב עכו"ם מבטלין דין מוקף, לענין מקרא
מגילה אין העכו"ם מבטלין...
נמצא לדינא, כרך שחרב ונעשה עכו"ם, הסמוך לו קורא בט"ו כמו שמבואר בירושלמי
לפי הריטב"א והגר"א¹⁹⁰ ולא מצינו מי שחולק על זה.
שם

החזון איש מדגיש שדין מוקף בעיר של גויים מוסכם על כולם. כך גם כותב הרמב"ן:

והלא בחוץ לארץ קורין במוקפין שבה בט"ו, אעפ"י שהרבה כרכין בחו"ל
שלא היו שם ישראל כלל בימי אחשורוש, וכ"ש שלא היה בהן יי בטלנין תדיר.
וש"מ דבחוץ לארץ, דבר פשוט הוא שקורין בט"ו במוקפין וכן דעת כל
הגאונים ז"ל

חידושי הרמב"ן מגילה ב.

וכן מובא בשו"ת היכל יצחק:

כלום רובו של עכו"ם מבטל תורת כרך? הלא ידוע מאות מאות רבות בשנים
ירושלים, רובה הגדול הוא עכו"ם, וגם בימינו היה כך, והיה דינה כדרך.
היכל יצחק או"ח סי' סה עמ' קס

¹⁹⁰ כפי שכבר הערנו לעייל, חידושי הרשב"א על מסכת מגילה לא היו ידועים בזמנו של החזון איש.

אם כן, מתבאר ע"פ הראשונים, החזון איש והגר"א שהגמרא בירושלמי אינה עומדת באוקימתא בה דין כרך שנעשה של גויים הוא בט"ו רק אם יש לו סמוך מימות הכרך של ישראל. הכרך אינו תלוי בקיום דין סמוך מהימים בהם הכרך היה של ישראל אלא רק לימד עקרונית את הכרך בדין מוקף שהוא אינו תלוי בקדוש חומה. כיצד אם כן נוכל להתמודד מול הדיוקים שעשינו בראשונים שיש להבינם באוקימתא הנ"ל, נראה בפיסקה הבאה.

ב. דיוק בלשון הראשונים

בעיקבות אי האפשרות להסביר בראשונים שתוקף דין מוקף בסמוך הוא רק מכח היותו קיים בסמוך לכרך שהיה של ישראל, נבחן את האופן בו נכון להבין את לשונם של הראשונים. אנו נראה שההבנה הראשונית אותה הצגנו בשאלה אינה מוכרחת וניתנת להבנה באופן אחר:

ריטב"א: "לא נשתנה" נכתב לצורך הכרך ולא כנימוק לסמוך

"שהרי נתחייב ולא נשתנה":

ע"פ הריטב"א, הנושא של הגמרא הוא הכרך החרב עצמו ולא הסמוך לו. הסמוך הובא רק כמלמד על הכרך. דברי הריטב"א שהסמוך לכרך נמשך דינו לקריאה בט"ו "שהרי נתחייב ולא נשתנה" לא הובאו כנימוק מדוע נשאר דינו כמוקף. ההנחה הפשוטה שלו היא שדין סמוך אינו מושפע מהשינוי שנעשה בכרך ולכן הוא מתחייב כמוקף. פה הריטב"א לא נימק מדוע אלא דבריו על הסמוך הובאו לצורך ההשוואה לכרך. כלומר, כשם שהסמוך נמשך דינו בט"ו ולא השתנה כך הכרך עצמו לא נשתנה דינו ולא יתבטל וימשיכו לקרוא בו בט"ו, וכלשון הריטב"א - "אף תוכו קורין כבתחילה", כלומר שדינו לא השתנה.

באופן זה מבאר הגרי"ד סולובייצ'יק את הגר"א ע"פ לשונו של הריטב"א:

בסמוכין הקריאה לא תלויה בקדושת החומה, וכיון שתקנו חכמים בו קריאת ט"ו ולא היה בו שום שינוי, ע"כ דינו לא נשתנה וקורין בו כבתחילה בט"ו, א"כ ודאי שתוך הכרך הדין קיים ויש לקרות בט"ו דהא לא גרע מבחוץ... ועיין חזו"א סי' קנז שכתב דבדברי הריטב"א מבואר כהכרעת הגר"א.

ישורון ח עמ' שסט

רשב"א: "דמעיקרו נתחייב" מבאר את טיפלות הסמוך לכרך

"דמעיקרו נתחייב הסמוך לכרך לקרות בט"ו משום דמיגנו בתוך הכרך"
 הרשב"א הרחיב מעט יותר בהסבר הגמרא. הוא מבאר שחיובו של הסמוך מלכתחילה היה
 מכח הכרך עצמו. בזה מבאר הרשב"א את הטיפלות של הסמוך ביחס לכרך ולא את חיובו
 של הסמוך הנמשך בלא מקורו. טיפלות זו תאפשר את הלימוד של הק"ו הנלמד בגמרא.

ג. ע"פ הגר"א

1. נימוק הגר"א:

נימוק לקיום דין מוקף בסמוך לכרך מופיע בגר"א:

אם מחוץ לכרך קורין דהא שם לא מחמת חומה ... ואם כן אף שבטל חומה
 קורין כל שכן בתוכה
 באור הגר"א או"ח סימן תרפ"ח

הנימוק הוא שאין סיבה לפקיעת דין מוקף עקב פקיעת קדושת החומה שהרי מלכתחילה
 סיבת תקנתו לא הוסבה על קדושת החומה.
 הגר"א לא נימק שבכרך קוראים משום התמשכות דין סמוך מימות הכרך בקדושת החומה
 אלא משום שאינו תלוי בקדושת החומה שבכרך. א"כ סיבת חיוב הסמוך לא בטלה עקב
 ביטול קדושת החומה אלא ממשיכה להיות קיימת גם לאחר מכן ולכן אף אם יבנה הסמוך
 לעיר לאחר ביטול קדושתה יהיה לסמוך דין מוקף.

2. דין הסמוך לכרך הוא עצמאי

כפי שביארנו בהרחבה בהסבר דברי הגר"א, יש לסמוך לכרך דין עצמאי והוא אינו תלוי
 באם הכרך היה בנוי או לא. כך הסברנו בפרק זה בביאור דעת הגר"א ע"פ החזון איש,
 שו"ת היכל יצחק, הגר"מ שטרנבוך והגר"ד סולובייצ'יק, ע"ש.

3. הגר"א שולל פרשנות בה הסמוך תלוי ונגרר אחר הכרך

המשמעות של קריאת הראשונים כפי המבואר בשאלה היא שמקום הנבנה בסמוך לכרך
 לאחר ביטול קדושת חומת הכרך דינו הוא ב"ד. אולם נראה שהגר"א לא מוכן לקבל הנחה
 זו כלל. העמדת דברי הריטב"א, בהם דין סמוך הוא ב"ד, נשללת באופן חריף ע"י הגר"א.
 ניתן להבין זאת באופן הבא:

הגר"א נתן שתי אפשרויות להבנת הגמרא ובכל אחת מהם יש קושי: האפשרות הראשונה המפרשת את הגמרא כתמיהה קצת קשה כי היינו מצפים שסדר הדברים יובא הפוך: "חוצה לו קורין, בו לא קורין?! כי בד"כ מי שעליו שואלים מובא אחרון¹⁹¹. ולכן הגר"א מביא הסבר נוסף וקורא את הגמרא בניחותא, אף שגם אפשרות זו קצת קשה שהרי לשון "איתא חמי" מובא בדרך כלל בלשון תמיהה. האפשרות הפשוטה ביותר היה לקרוא כפי הברכי יוסף כשהתמיהה היא על "חוצה לו", אך הגר"א אפילו לא העלה זאת כאפשרות ונדחק להסביר את ההסברים הפחות טובים. וכן כותב הרב אליקים שלזינגר בספרו בית אב:

וצ"ל מה שהגר"א מ"אן בפירוש זה משום פשיטות הסברא שלעייל לגבי סמוכין, אחר שתיקנו חכמים בהן ט"ו לא שייך להשתנות דינם אע"ג שנחרב הכרך.
בית אב סי' לד עמ' רכח

רואים אם כך כי הגר"א התנגד נחרצות לאפשרות זאת, כפי קריאת הברכי יוסף, בה לסמוך יש דין פרוז. א"כ דין מוקף לסמוך הוא סברא חזקה לפי הגר"א ואינו תלוי במצב הכרך, אחרת, אם היתה אפשרות כלשהי לבאר את הגמרא באופן בו בסמוך יקראו בי"ד, זה היה ההסבר המתאים ביותר בלשון הגמרא.

ד. ע"פ הרי"ם טיקוצ'ינסקי

שאלה זו הדבר הפרשנות בדברי הריטב"א הובאה בפני הגרי"ם טיקוצ'ינסקי ע"י הרב חנוך זונדל גרוסברג:

ראיתי בריטב"א בפ"ק הטעם שבחוצה לו קורין בט"ו "שהרי נתחייב ולא נשתנה". א"כ בשכונתנו קטמון בקעה המושבה הגרמנית שלא קראו בה כל השנים, א"כ אין כאן שינוי אם יקראו בי"ד, כנ"ל לכאורה
אגרת הפורים עמ' מא

ותשובתו של הגרי"ם טיקוצ'ינסקי:

בנוגע לשאלתו על דבר שכונת קטמון ובקעה שלפי דעתו אע"פ שהיא נראית לירושלים, מכיון שלא קראו בה כל השנים אין כאן שינוי ויקראו בי"ד עפמ"ש

¹⁹¹ ואמנם הרשב"א גורס את הדברים בסדר ההפוך וכך מתיישבים הדברים היטב.

... התקנה היתה לאו דוקא על כפר או עיר הסמוך אלא על כל מגרש הסמוך

ונראה

שם עמ' מג

א"כ, תשובה מפורשת לשאלה מפורשת שאין להבין בראשונים שדין סמוך קיים רק אם היה בנוי עוד מימות הכרך.

ה. סברה לא ברורה

הקביעה כי תוקף דין סמוך הוא רק מימות שהכרך היה קיים בעייתי מסברא: אם אכן הסמוך תלוי בכרך, ללא המוקף היה צריך הסמוך להתבטל ולא להימשך, שהרי אם נסתלק הגורם המחייב את הסמוך, מדוע שעדין יחול עליו דין סמוך?! כך שואל החזון איש:

וזה צריך עיון, דאם הטפל אינו חמור מן העיקר, דין הוא שגם חוצה לו קורין בי"ד,

חזון איש או"ח סימן קנד

כך גם מצינו בדין בעיר סמוכה, שחרבו בתיה שבתוך במיל, ונהיתה כולה מחוץ למיל, שדינה הוא שבטל ממנה דין מוקף, ואין אומרים שימשך דינה מכח מה שהיה:

... שהרי אם היתה העיר סמוכה לכרך ... והיה דינה בט"ו ואח"כ נחרבו מקצת

בתיה ועכשיו היא רחוקה הרי היא יוצאה לדין פרזות ...

חזון איש או"ח סימן קנג

ו. לא פסקו כך הלכה למעשה

שנים רבות עמדה ירושלים ככרך שנעשה של גויים ואף על פי כן המשיכה להיות בדין מוקף היא והסמוך לה, על אף שנחרבה פעמים רבות. ואם כך הרי:

"והקבלה והמעשה הם עמודי ההוראה"

(רמב"ם הלכות שמיטה ויובל י,ו, כנסת הגדולה סימן רטז רבי חיים בנבנישתי וכן מביא הרב דוד

יוסף זאת בספרו תורת המועדים בענין זה)

ז. הסברה מחייבת דין סמוך ללא תלות במוקף

התקנה משום כבודה של ארץ ישראל, המחילה לדין סמוך מעמד ללא תלות בקיום הכרך, מתבקשת לאור העובדה שערי ישראל היו חרבות בעת התקנה, ויישובם העתידי מסתבר היה שישכון לרוב רק בסמוך לחרבות וההריסות ולא בתוכם. התקנה נתקנה בזמן חרבן הערים. בזמנם היו בונים ע"י כיסוי החרבות או בסמוך לחרבות והעיר החרבה עצמה נשארה נטושה. אולי זהו גם טעם דין "סמוך ונראה": על מנת לזכור את קדושת ערי החומה הרחיבו חכמים את תחומם לעוד מיל נוסף לצורך הערים שנבנו בסמוך לחרבות. אחרת – למה לשנות מדין ערי חומה ולהוסיף עליה גם מה שמחוץ לעיר ולא להשאירה על דינה המקורי של העיר עם גבולות החומה ותו לא?!

סברת ההגנה של החומה על הסמוכין לעיר, רק בא לבאר קשר של הסמוכין לעיר, אך לא מסביר דיו מדוע שונה דין מגילה מדין עיר חומה¹⁹². גם ללא טעם התקנה יש קיום של דין מוקף לסמוך¹⁹³ שהרי ידוע שתקנה נשאת אף כשבטל טעמה¹⁹⁴ והמקום הוא זה שגורם לחיוב דין מוקף. יתר על כן, תקנת הסמוך נתקנה בזמן שטעם ההגנה כלל לא היה קיים. בימי בית שני, כשניתקנה התקנה, החומות של ערי החומה היו חרבות ולא היתה הגנה לסמוך לכרך ע"י הכרך, ואף על פי כן תיקנו לסמוך דין מוקף.¹⁹⁵ כלומר: הטעם של "מיגנו בתוך הכרך" הוא

¹⁹² שו"ת התשב"ץ, ג, סימן רצז, :

אין חילוק בין פריזים למוקפים, שכולם היו בין האויבים ואין החומה מעלה ולא מורדת להם. אלא עיקר הזכר מפני א"י היה

¹⁹³ ועיין ב"יחווה דעת" ז, נח :

... והנה גם לזה נשתנו תנאי המלחמות בזירות אלו, עם הפעלת מטוסי קרב וטילים ארוכי טווח וכו', ואין לשנות ממה שקבעו חז"ל בזמנם.

¹⁹⁴ יש עוד טעמים רזיים ועליונים לכל תקנה וההסברים הגלויים לנו לא עוסקים בהם. קדושת ערי חומה נתקנה במקום שיש חומה, אך היא לא תלויה בקיום החומה לאחר מכן וכן הקדושה הנאצלת מהעיר על הסמוכין לה לא תלויה בזה שהסמוכין שותפין עם הכרך בפועל או מוגנים ע"י חומתה.

¹⁹⁵ "לחלוק כבוד לארץ ישראל שהייתה חרבה באותן הימים ותלו אותה בימות יהושע בן נון ... אלו תלו הדבר בימות אחשורוש הייתה ארץ ישראל שהייתה חרבה באותן הימים **נידונת כפרזים** והיה גנאי בדבר ולפיכך תלו הדבר בימות יהושע בן נון כדי שתהא נידונת ככרכים, שאע"פ שעכשיו אין להם חומה ... הרי דינה כאילו יש בה חומה ..."

הר"ן בדף א. בדפי הרי"ף

נכון לימות יהושע בן נון. למרות שבזמן התקנה לא היה לסמוך הגנה ע"י הכרך, נחשב הוא כמוקף, ואף על פי שטעם ההגנה לא קיים נחשב הוא כמוקף¹⁹⁶. מלכתחילה, הטעמים מוסבים על ימות יהושע וכלל לא על זמן התקנה, כך שאין צורך לחפש בהווה את קיום הטעם, וכל התקנה היא על המקום שבעבר היו לו תנאי מוקף וסמוך. א"כ, הריטב"א¹⁹⁷ והרשב"א¹⁹⁸ הסבירו את דין הסמוך שנמשך דינו ולא בטל, וכן ששורש טעמו נעוץ בעבר ולא בהווה, על מנת להשוות למצב בו אנו דנים בכרך עצמו. השאלה של הגמרא על פי הראשונים הנ"ל היא האם נמשך דינו של הכרך להיות בט"ו או לא, והאם תקנת מגילה תלויה בתנאים של עיר חומה בהווה או די שבעבר היו לה תנאים של עיר חומה. הסמוך מלמד אותנו את העיקרון שתקנת מגילה נסמכת על העבר ולכן נמשך הדין של הכרך כמוקף ולא משתנה גם כאשר אין חומה או אין יהודים ואף אין עיר.

סיכום:

הסיבות שאין לתלות את קיום דין הסמוך לעיר שהפכה לשל גויים בקיום הסמוך עוד מימי הכרך של ישראל:

1. לא ניתן להעמיד אוקימא בגמרא – תלית דין הכרך הסמוך הבנוי מימות הכרך משמעותה שאם לא היה סמוך מימות הכרך הדין היה שכרך של גויים דינו בי"ד, וזה נוגד את דעת הרשב"א.
2. הדיוק לא מוכרח: "שהרי נתחייב לא נשתנה" לא מופיע כנימוק לקיום דין מוקף בסמוך אלא לצורך השואת התמשכות קיום דין מוקף בכרך כמו בסמוך לו. כמו כן, מילות הרשב"א "דמעיקרו נתחייב הסמוך ... משום דמיגנו בתוך הכרך" אינם מתכוונים לנמק מדוע לסמוך יש דין מוקף למרות שחרב הכרך אלא מבארים במה הסמוך טפל לכרך.
3. ע"פ ביאור הגר"א לסוגיה:
א. נימוק הגר"א לדין סמוך כי מעיקרו אינו תלוי בחומה ולא שנתחייב מכח החומה
ב. הגר"א שולל פרשנות בה יתכן שלסמוך יש דין פרזים.

¹⁹⁶ הדבר מורה כי ההגנה של הכרך לסמוך היא לא הסיבה להחלת דין מוקף בסמוך אלא סימן לקשר

והשפעה בין השנים. ההשפעה הרוחנית של המוקף חלה גם על הסמוך לה.

¹⁹⁷ כך גם מבאר הרב דוד שלוש במאמרו "זמן מגילה בשכונות ירושלים" אוריתא יא (תשנ"א)

¹⁹⁸ כך גם מבאר הרב יהודה זולדן בסיפרו "מגילה במוקפות חומה" ע"מ 119 הערה 5

4. סברא לא ברורה מדוע לתת לסמוך דין מוקף למרות חרבן הכרך אם הסמוך תלוי ונגרר אחר הכרך.
5. הלכה למעשה היה דין מוקף גם לירושלים תחת שלטון של גויים וגם לשכונות הסמוכות לה כשנבנו בזמן שלטון הגויים.
6. סברה: חכמים החילו דין מוקף על מקומות שנבנו סמוך לחרבות הערים משום כבודה של ארץ ישראל כי מקובל לבנות סמוך לערים ולא דוקא על הערים החרבות.

4. דין הסמוך לכרך חרב ע"פ גרסת "חוץ לארץ"

כאמור ישנם שתי פרשנויות ישנם בראשונים לגמרתינו:

א. השוואה בין כרך שחרב לכרכים שבחוץ לארץ.

ב. השוואה בין כרך שחרב לסמוך לו.

הרמב"ן (והריטב"א-?) צידדו באפשרות הראשונה ואילו הרשב"א (והריטב"א-?) (וכן הגר"א) באפשרות השניה.

הגירסא השניה מדברת באופן ישיר על שאלת דין הסמוך לכרך חרב, אך לפי הגירסא הראשונה נותרנו ללא מקור ברור לשאלתינו.

הרמב"ן בפרשנותו על הגמרא הוסיף את הצורך בעשרה בטלנים כי זהו תנאי בסיסי לקיום דין מוקף, אולם בנוגע בצורך בעשרה בטלנים בעיר מוקפת לא נפסק להלכה כמותו. הריטב"א שהביא גם הוא את פרשנות הרמב"ן לא הזכיר את הצורך ב' בטלנים.

ננסה בכל זאת לבחון את שאלתינו גם לפי גירסא זו: מה יסבור הריטב"א בשאלת הסמוך לכרך חרב? כיצד יש להתייחס להלכה אם נניח כאותה גירסה שהירושלמי לא דיבר על הסמוך לכרך אלא על חוץ לארץ?

מצאנו באחרונים שלוש התייחסויות לשאלה זו, המתמודדות עם הכרעה בסוגיה ללא הירושלמי:

א. הברכי יוסף –

... דלפי זה כרך של עכו"ם שאין בו ישראל כלל, ישראל הנכנס לכרך זה בפורים קורא

בט"ו. ולפי זה מכריע קצת הצד האחר בנידון דכיון דאף שהכרך חרב אי אתרמי

איש יהודי בו קורא בט"ו דין הוא שהכפר הסמוך יקראו בט"ו

ברכי יוסף בסימן תרפ"ח סעיף ח

כלומר, הברכי יוסף סובר שאף שאין לנו מקור מפורש מה דין סמוך לכרך חרב, דעתנו נוטה שיהיה דינו כפי מה שראוי להיות במקום החרב (כלומר בט"ו).

ב. שו"ת היכל יצחק¹⁹⁹ –

בר"ף, ברמב"ם, ובטור ושולחן ערוך לא נזכר הירושלמי כלל, וחס ושלום שנעלם מהם אלא שסברו או כפירוש הגר"א בביאורו לשולחן ערוך, או שסברו שמפני שהושמט דבר זה מהבבלי, שמע מינה שהבבלי חולק וסובר שאין נ"מ, והלכה כבבלי. שו"ת היכל יצחק או"ח סימן סג

ג. חזון איש²⁰⁰ –

...והנה דין הכרך והסמוך לו הם לעולם בדין אחד.

שם

א"כ, ההנחה הפשוטה שכל עוד לא נאמר מפורשות שיש לחלק בין הכרך לסמוך לו אזי אין לחלק ביניהם ולכן, ההלכה היא שהסמוך לכרך חרב היא שקוראים בט"ו.

5. כאשר הסמוך גדול מהכרך

עיר גדולה בעבר אינה תופסת מקום יותר מאשר ישוב קטן בימינו. לדוגמא, שיטחו של תל ירמות שהיה נחשב בימיו המפוארים לאחד הערים הגדולים בתבל, אינו עולה על שיטחה של שכונה קטנה בימינו.

נשאלת השאלה, האם תקנת חכמים על דין מוקף לכפרים הסמוכים לכרך תחיל את אותו דין על ערים הגדולות לאין שעור מהכרך עצמו, או שמא הסמוך חייב להיות קטן מהכרך עצמו?

תשובה ברורה לשאלה זו ניתן למצוא בשו"ת חת"ס, וז"ל:

¹⁹⁹ אמנם בשו"ת היכל יצחק נוטה לחלק בין כרך שחרב לעיר של גויים (ועוד יבואר בהרחבה מדוע אם היה רואה מקורותיו של המשנ"ב הוא היה אומר אחרת).

²⁰⁰ החזון איש סובר שהירושלמי דיבר רק על עיר של גויים, מה שנותן פתח לחלוקה בין עיר של גויין לכרך חרב, אך הוא אינו סובר שיש לחלק בעיקבות מקור אחר שיש לו לחיוב כרך שחרב בט"ו.

הלא כרך שזכר כאן היא אפילו עיר קטנה ואנשים בה מעט כעיר חדשה שביהודה שיש בה חמישים בתים, ולפנים היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון ועתה היא כפר קטן, רק יש בה עשרה בטלנים וקורין בט"ו ונקראת כרך על שהיתה מלפנים מוקף חומה מימות יהושע בן נון. והנה סמוכה או נראה לה עיר גדולה כזו כאנטוכיה, מלאה אדם מישראל ומוקפת חומה אך לא מימות יהושע בן נון, והיא נקראת כפר בערך כרך מוקפת מימות יהושע בן נון והיא נטפלת אליה וקוראת עם הקטנה ביום ט"ו, וכן פירש רש"י ... אלא כל עיר ועיר הסמוך למדינה תהא כמותה עכ"ל. הרי דאפילו עיר ולא כפר מ"מ נגררת אחרי המדינה, היינו המוקפת קרי לשון מדינה ואפילו קטנה וכו'

שו"ת חת"ס או"ח סי' קצג

ואמנם בשו"ת תורת רפאל (סימן קכ"ג) משמע אחרת אך בימינו הלכה זו כבר הוכרעה כדעת החת"ס והראיה היא מירושלים הגדולה בשיטחה מעיר העתיקה באופן משמעותי ביותר ואעפ"כ קוראת בכל מרחביה כדין מוקף. ויש להוסיף על כך את דברי הרמב"ם:

והקבלה והמעשה הם עמודי ההוראה

רמב"ם הלכות שמיטה יובל י', וכן כנסת הגדולה סימן רטז לרבי חיים בנבנישתי

ואמנם יש שדייקו²⁰¹ מדברי החת"ס שדין מוקף לעיר סמוכה גדולה יהיה רק כאשר יש בכרך י' בטלנים, אך כבר כתב הרצפ"פ בשו"ת הר צבי:

כל שבסמוך יש שם עשרה בטלנים גם הכרך עצמו כרך שיש בו עשרה בטלנים מקרי ... ולכן כרך שנחרב ונתפשט לצדדין עד שיצא מגבול שטח המוקפין, אף אם נאמר דמכנגד החומה ולחוץ אין על מקום ההתפשטות שבחוץ דין מוקפין אלא מטעם

²⁰¹ עיין בקונטרס דברי שלום ואמת לרשל"צ שלמה עמאר.

סמוך ונראה, מ"מ הם בעצם עיר אחת שחוברה לה יחדיו ולא אכפת לן אם העשרה
 בטלנים יושבים בחלק בחיצוני שאינו מקודש בקדושת בתי ערי חומה ...

שו"ת הר צבי סי' קלא

ובאמת בזמן שהעיר העתיקה היתה מנותקת מירושלמית המערבית ולא היה שם עשרה בטלנים,
 הפוסקים בזמנם לא ראו בדבר זה לעיכובא כלל.

סיכום, כמי ההלכה?

דין מוקף לסמוך לכרך חרב ע"פ גירסת "חוץ לארץ"

המפתח לתת מענה לשאלת הסמוך לכרך חרב מצוי בסוגיה הירושלמית. לגמרא זו יש שתי גירסאות המופיעים בראשונים. המחלוקת בין הגירסאות היא האם גורסים "חוץ לארץ" או חוץ לכרך".

בגירסת "חוץ לארץ" – ע"פ הרשב"א, הריטב"א והגר"א: הסמוך לכרך הוא בעל מעמד עצמאי ואינו תלוי במצבו של הכרך.

ע"פ הברכי יוסף: הסמוך לכרך תלוי במצבו של הכרך. ומכיון שבטל דין מוקף מכרך חרב כ"ש שגם בסמוך לו בטל דין מוקף.

בגירסת "חוץ לארץ" – לא נתבאר בפירוש דינו של הסמוך לכרך חרב.

ע"פ הברכי יוסף – נוטה מסברא לומר שדין הסמוך הוא בט"ו.

בנוגע לפרשנות של הברכי יוסף, הארכנו בכך שדבריו נכתבו בלא שראה את הראשונים ובניגוד לדבריהם.

ובנוגע לגירסת "חוץ לארץ", הארכנו לבאר את הדברים הבאים:

- א. הגמרא הירושלמית אומרת בפירוש שדין עיר של גויים הוא בט"ו.
- ב. הגמרא דיברה על שני מקרים: כרך חרב ועיר של גויים.
- ג. החזון איש סובר שיש למקום חרב דין מוקף.
- ד. מסתבר לומר שדין הסמוך למקום חרב הוא כדין הכרך החרב, כלומר בט"ו.

א"כ, נראה שגם לגירסת חוץ לארץ יש דין מוקף לסמוך לכרך חרב. ואולם, נראה שאין אנו נזקקים לכל זה משום שההלכה היא כפי הגרסה שיש לסמוך לכרך מעמד עצמאי. ועל כך בפיסקא הבאה.

הלכה כדעת הגר"א:

שאלה זו, של דין הסמוך לעיר מוקפת שאין בה יהודים, נשאלה הלכה למעשה לאחר שהעיר העתיקה של ירושלים²⁰² נפלה במלחמת העצמאות לידי הירדנים, והעיר החדשה נותרה בידינו.

²⁰² אמנם בענין זה, לירושלים יש ערך מוסף ונציין זאת במספר נקודות:

1. התביעה לקריאה בט"ו היתה חזקה גם מצד העם שרצו להמשיך להיות נחשבים כעיר ירושלים.

עסקו בשאלה זו גדולי ישראל ורבים²⁰³ מהם פסקו כדעת הגר"א.²⁰⁴

(רבנים לדוגמא שחייבו את ירושלים המערבית לחגוג את פורים בט"ו:

הרה"ר הרב יצחק אייזק הלוי הרצוג²⁰⁵, הרשל"צ הרב בן ציון חי עוזיאל²⁰⁶, הרב צבי פסח פרנק²⁰⁷, הרב עובדיה יוסף²⁰⁸, הרב שלמה זלמן אוירבך²⁰⁹ והרב יחיאל מיכל טיקוצינסקי²¹⁰ בשם הרב שמואל מסלנט.)

הרב הרצוג נימק את פסיקתו כדעת הגר"א:

הגר"א גורס כנוסחא שלפנינו, ובענין הגרסאות שבירושלמי מי כמוהו כעמוד ברזל...

ובכגון זה הלכה כבתראה... (כלומר: כמו הגר"א)

שו"ת היכל יצחק סימן ס"ג

הפסיקה כפי דעת הגר"א לא היתה פשוטה. גם בריטב"א, שהביא פירוש לירושלמי התואם את דעת הגר"א, יש ספק כפי איזו גרסא הוא פסק. ואם כך, לא היה לגר"א מי מהראשונים הפוסק כמותו

2. ירושלים הקדומה מימות אבותינו היתה רחבה יותר מהעיר העתיקה של היום. חלקים ממנה

נמצאים באיזור שכונת מאה שערים והר ציון שהיו בידינו, ואם כך, לא נכון היה לדון את ירושלים המערבית כמנותקת מהעיר המוקפת חומה.

אולם מידע זה לא היה ידוע לרבנים שדנו בסוגיה זו וראו בעיר החדשה כמנותקת ממקורותיה.

3. "קדושת ירושלים" היא ערך מוסף לעיר על פני שאר הערים המוקפות חומה שבארץ.

ואף על פי כן, הנימוקים לחיוב העיר המנותקת מהעיר העתיקה, לא היו מכח נימוק זה.

4. ירושלים העתיקה לא נותרה שוממה אלא רק התרוקנה מיושביה היהודים.

כפי שנאמר לעיל, היו שחילקו בין שני המצבים, אולם חלוקה זו נעשתה (מסתבר שבטעות כאמור

לעיל) בדברי המשנה ברורה. בדברי הגר"א שנפסק להלכה לא ניתן לעשות חלוקה זו.

²⁰³ היו שחששו לכך שלא היו יהודים בתוך העיר העתיקה ולכן החמירו לקרוא גם ב"ד. כך פסקו הרב יצחק

זאב סלובייצקי- הרב מבריסק, הרב יואל טייטלבוים – "האדמו"ר מסאטמר" וכן גם פסק "כף החיים".

²⁰⁴ יש לציין שהיו שביארו גם את המשנה ברורה באופן בו גם הסמוך לכרך חרב יש לקרוא בו בט"ו על אף

שאינן אף יהודי בכרך עצמו (עיין חזון איש או"ח סוף סי' קנד)

²⁰⁵ שו"ת היכל יצחק אורח חיים סימן סה

²⁰⁶ שו"ת משפטי עוזיאל חלק ח סימן סב

²⁰⁷ שו"ת הר צבי אורח חיים סימן קלא

²⁰⁸ חזון עובדיה – פורים ע"מ קי וכן דן בענין ביביע אומר ז, נח

²⁰⁹ הליכות שלמה - פורים, ע"מ שנא

²¹⁰ ארץ ישראל ע"מ נ

באופן ברור (כאמור, הרשב"א על מסכת מגילה לא היה ידוע בזמן הדיון על ירושלים). החזון איש לדוגמא צירף את הגר"א עם שיטת הריטב"א אע"פ שדבריו אינם כה ברורים.

בנוסף, יש יתרון לברכי יוסף על פני הגר"א בכך שהוא הביא ביאור המתאים ביותר בפשט הירושלמי. כך כותב הרב אליקים שלזינגר בשם הגרי"ז מבריסק:

אע"פ שדבריו (של הברכי יוסף) מוסברים מאוד בירושלמי, אבל אנו נקטין להלכה כהכרעת הגר"א, "ומי יבוא אחר המלך" ואף שיש עליו מן התימא, אבל ליבם היה פתוח יותר מאיתנו, וכן נתקבל בשעתה ההלכה למעשה
בית אב סימן לד' (עמ' רכח)

אולם, בימינו, בהגלות נגלות לנו ביאור הרשב"א לסוגיה הירושלמית, הרי דברי הגר"א מעוגנים היטב בדבריו.

יתר על כן, גירסת הרשב"א השונה מכל שאר הגירסאות תואמת את פשט הגמרא באופן מוצלח כך שניתן בכך מענה על כל התהיות.

וכותב הברכי יוסף בעצמו:²¹¹

מי יחוש לנוסחאות דידן בפרט בירושלמי נגד הראשונים

חיים שאל ח"א סי' עד אות מו

א"כ, נראה בבירור כי הסמוך לכרך חרב דינו הוא בט"ו.

²¹¹ כ"כ מרן בב"י חו"מ סי' ער"ה.

בשולי הדברים

חכמי ישראל שתיקנו את תקנת מוקפים על מנת לשמר את זיכרה של קדושת ערי חומה ולהוסיף בכך עוד כבוד לארץ ישראל, חשפו בפנינו את "הילת הקדושה" הנשפעת מקדושת העיר החוצה והוסיפו להגדרת ערי החומה גם תוספת של מיל הסובב את העיר על מנת לאפשר לערים החרבות באותם ימים להכנס גם הם לגדרים של התקנה. בניה מחודשת של עיר נעשית פעמים רבות רק בסמוך ולא בתוך העיר החרבה המלאה גלי אבנים המקשים על הבניה המחודשת.

ארץ ישראל כידוע נקנית ביסורים, הדורשים מאיתנו מאמץ גדול על מנת שנהיה זכאים וראויים לה. גם בסוגיה זו, על מנת להשיב את כבודה של הארץ בעינינו, אנו נדרשים למאמצים שיכליים על מנת ללבן את ההלכה הצרופה ולבחון מהו רצונו של ד' יתברך מאיתנו.

ריבוננו של עולם נטע לנו "שלושה עיכובים" בסוגיה ודורש הוא מאיתנו להבחין בהם ולהתאמץ לבררם:

1. פסק הברכי יוסף, הרואה תלות וגרירה של הסמוך אל הכרך, (פסק בו תמך המשנה ברורה), שלא ראה את הראשונים בסוגיה ואף נסמך בטעות על מקור שאינו קיים. (שו"ת עמודי אש, חזון איש)

2. הדיוק הלא מוכרח שעשו במשנה ברורה לחילוק בין עיר גויים לעיר שוממה עקב המחסור במציאת מקורו של המשנ"ב.

3. לשונם של הראשונים (רשב"א וריטב"א) המאפשרת הבנה אחרת של תלות דין סמוך בקיום הכרך עצמו.

ריבוננו של עולם גם "שתל" לנו גדולים ששימרו לנו את דעתם של הראשונים, וביררו לנו את סברתם כמו הגר"א והחזון איש.

המסקנה הברורה בסוגיה זו היא שדין סמוך לכרך הוא עצמאי ואינו תלוי ונגרר אחר מצבו של הכרך. זוהי דעתם של הראשונים (רשב"א וריטב"א) וכך פסק הגר"א והסביר סברתם, ובימינו החזון איש המשיך וביסס את דעתם הגדולה.

פרק ז

עיר מסופקת

אמנם ספר זה מוכיח באופן ברור כי אין אנו עוסקים במקרה מסופק אלא בגדר ודאי, אך לאלו שבכל זאת יראו את בית שמש באופן מסופק יש לברר דין עיר מסופקת והסמוך לה:

דין הסמוך לעיר מסופקת

לפי הברכי יוסף:

המשנה ברורה פסק בשם הברכי יוסף:

אם בכרך קראו ב"ד ובט"ו מספק, הכפרים הנראים והסמוכים קוראים ב"ד

סימן תרפ"ח באור הלכה ד.ה. "או שסמוכין להם"

הברכי יוסף מנמק את דבריו:

והכי מסתברא דכיון דאעיקרא הא דסמוך ונראה חידוש הוא למגילה משא"כ

בבתי ע"ח כמש"ל תסגי לן ודאן דקרו בט"ו לחוד לדרוש סמוכים כמשפטן אבל

היכא דכרכים גופייהו יספוק עלימו הסמוך והנראה דינן כעירות דעלמא

סימן תרפ"ח סעיף ט

קושיית החזון איש:

על כך משיג החזון איש:

והימא דסמוך ילפינן ליה מקרא ואותו הספק שבכרך הוא ספק בסמוך שלו. וי"ל

כיון דבן כרך יוצא ב"ד אלא בשביל שלא יעקר זמן כרכים בידיהם התקינו חכמים

לקרות בט"ו וזה לא שייך כל כך בסמוך. אבל אין לן לחלק בין כרך להסמוך לו

בלי מקור וסתמא שוין הן.

חזון איש או"ח קנג סק"ג

החזון איש מקשה על הברכי יוסף מנין הוא מחלק בין כרך מסופק לסמוך לו בלי מקור?

הרי זוהי דרישתו של החיד"א בעצמו:

אין לדון מסברא רק צריך לבקש סמך מהגמרא או מהפוסקים - מהר"י הלוי בתשובה

סי' מ"ב

ברכי יוסף חושן משפט סימן כה סעיף ג

מענה לברכי יוסף:

בעיון בברכי יוסף בסוגית "כרך שחרב" ניתן לראות את מקורו של הברכי יוסף:

זהא דסמוך ונראה קורין בט"ו היינו דוקא כאשר הכרך בציביונו ובקמתו
ובקומתו דהקריאה של בט"ו, אז הוא דסמוך ונראה גרירי אבתריה. ... דאמרו
בירושלמי מגילה: "קל הוא שהקלו בקריאתה" ... ומאחר דאעיקרא הא דסמוך
נראה חידוש הוא במגילה שהקלו משא"כ בבתי ערי חומה, תסגי לן היכא שהכרך
עודנו עומד על כנו ... מהיכא תיתי לקרואה בעיר הקרובה אליו בט"ו?! דאעיקרא
כשהכרך בציביונו זו קולא יתירה

כלומר: ראוי ל"סמוך" להיות בעל מעמד חלש כמוקף מהסיבות הבאות:

- א. הסמוך הוא תלוי ונגרר אחר הכרך ולא בעל דין עצמאי,
- ב. הסמוך לכרך הוא דין מחודש ובגדר "קולא" ע"פ הירושלמי, ואפילו "קולא יתרא" ע"פ הברכי יוסף, ולכן יש להעמיד את חידושו על כרך ודאי בלבד.

ואמנם, לא די בכך, והדרישה למקור המחלק בין הכרך עצמו והסמוך לו ומבליט את חולשתו של הסמוך על פני המוקף, מה שמוכיח שיש אפשרות שהם לא הולכים תמיד יחדיו, ויהיה למוקף דין ט"ו ולסמוך דין י"ד, דרישה זו נותרת קיימת.

ואכן, לפי האופן בו הסביר החיד"א את הגמרא הירושלמית בסוגית "כרך שחרב", גמרא זו יכולה להיות המקור לפסק של החיד"א בסמוך לעיר מסופקת:

כפי שהארכנו בפרק הקודם, נטיתו של החיד"א בסוגית כרך שחרב (ע"פ הבנתו בר"ן) לחלק בין הכרך לסמוך באופן הבא :

- א. הכרך השומם מחוייב פוטנציאלית בט"ו²¹².
- ב. הסמוך לכרך שומם, יהיה דינו בי"ד ולא בט"ו, ורק אם יכנס אדם לכרך החרב, יהיה דינו של הסמוך בט"ו²¹³.

כלומר: מתקיים מצב בו יש חיוב ט"ו במוקף ולא בסמוך לו.

עצם זה שחיסרון קל, של חוסר מימוש דין מוקף בכרך, כבר מבטל את דין מוקף בסמוך, הוא ההוכחה שכל מצב קל בו "תקיפותו של הכרך כמוקף" אינה חזקה, מצב זה מבטל את דין מוקף בכרך.

כך הוא הדבר אצלנו: הספק בדין מוקף בכרך לא מאפשר, על פי הברכי יוסף, את דין מוקף בסמוך לו.

האם נכון להלכה שדין סמוך למקום מסופק יהיה כפרזים?

נראה שיש לומר שלא מהסיבות הבאות:

א. עיקרון הברכי יוסף לא נפסק להלכה:

ע"פ הברכי יוסף, התקנה של מגילה בט"ו נתקנה על הכרך ולא ישירות על הסמוך לכרך, ורק ואגב הכרך נתוסף הסמוך לו. עיקרון זה כאמור נשלל ע"י הרשב"א והריטב"א בהסבר הגמרא הירושלמית, ראשונים שאותם לא ראה החיד"א. אם כך, מכיון שהעיקרון של תלות הסמוך בכרך נשלל להלכה, גם בהלכה של הסמוך למקום מסופק הדין צריך להיות שלא כברכי יוסף, ואם כן, דין הסמוך כדין הכרך המסופק, ויש לקרוא גם בי"ד וגם בט"ו.

כך מעיר הרב צבי מיכל שפירא על דברי המשאת משה והברכי יוסף:

ולפענ"ד יש להעיר בזה לפי דברי הרשב"א ז"ל והריטב"א ז"ל דגם הסמוך לעיר הרי הוא כעיר, וא"כ ממ"נ נגררים אחר העיר, דאם הוא כרך צריך להיות נגרר

²¹² "... שאף שהכרך חרב, אי אתרמי איש יהודי בו קורא בט"ו, ... הואיל דבכרך ישראל שנטפל לו עובר

אורח, והוא באחד, קרי בט"ו."

²¹³ דדילמא ... ואין ישראל כלל, אבל אי איכא ישראל אף דליכא עשרה בטלנין קרי בט"ו

מטעם סמוך לכרך, ואם הוא עיר הרי"ז נגרר מטעם סמוך לעיר, ומדוע יתעלה
 כחו במה שאינו ברור זה לנו? הא ס"ס איכא ממ"נ
 ציץ הקודש סימן נג אות ו

ב. ²¹⁴פאת השולחן²¹⁵ - יש דין יומיים לסמוך למקום מסופק.

בשאלת סיבת חיוב העיר צפת יומיים, הסביר פאת השולחן (סימן ג אות ט"ו) שחיובה הוא
 מכח זה שהיא נראית מטבריה. מכאן שלמרות שטבריה היא עיר מסופקת בכל זאת בכוחה
 לחייב את הערים האחרות יומיים.

ג. לסמוך יש דין עצמאי

כפי שהארכנו לבאר בדעת הראשונים והגר"א בפרק הקודם, לסמוך לכרך יש דין עצמאי.
 לכן, גם אם הדין היה פוקע דין מוקף מהכרך החרב, עדין הסמוך נשאר בדין מוקף. א"כ, אין
 אומרים על הסמוך שאין בו אלא חידושו בעיר ודאית ולא בעיר מסופקת אלא אותו הספק
 שיש בכרך קיים גם בסמוך לו באותו אופן.

ד. במקום שיש ספק חזק שאני

בשו"ת יד נתן (או"ח עמ' רלב) לרב נתן אורטנר מובא בשם הרב אורבאך אב"ד דטבריה כי
 במקום בו יש ספק חזק כמו טבריה גם הפוסקים הקובעים שסמוך למקום ספק דינו בי"ד יודו
 שיש להחמיר ולקרוא גם בט"ו. מכאן הסיק הרב אורטנר לעיר לוד ומכאן נראה להסיק גם
 לבית שמש, שדינה נע בין ספק לודאי.

סיכום:

ההלכה בדין סמוך למקום מסופק לכאורה ראויה היא להיות כמו בכרך בחיוב יומיים בקריאת מגילה.
 זאת היא דעת החזון איש. נראה שאין הלכה כבר כי יוסף, משום שהעיקרון של פסיקתו של הברכי
 יוסף שדין הסמוך טפל לדין מוקף לא נפסק להלכה. כך גם סוברים ציץ הקודש ופאת השולחן.
 ונראה שגם לברכי יוסף והמשנ"ב, במקום שיש ספק חזק שאני.

²¹⁴ ראה זו מובאת בספרו של הרב אייל בן דוד "פורים דמוקפין בבאר שבע ע"מ צד

²¹⁵ אמנם יש הסוברים בגמרא בירושלמי כי דין טבריה הוא בט"ו בלבד, ועוד שיש עוד הסברים אחרים לחיוב
 יומיים בטבריה, אך זוהי דעתו של פאת השולחן והסברו למציאות המעשית בה קוראים בצפת יומיים.

עיר מסופקת – האם אפשר לצאת י"ח בקריאה רק בי"ד?

הקדמה

ישנן טענות האומרות כי במקום מסופק יש לקרוא בי"ד בלבד מהסיבות הבאות:

א. **"הכל יוצאים בי"ד"** כדברי הירושלמי ולכן בספק אפשר לסמוך על כך וזוהי "רשת ביטחון" שדי לסמוך עליה במצבי ספק.
כך כותב הרב שריה דבליצקי:

... ואפילו יהיה ספק ואפילו יהיה ספק זה לא ספק סביר ושקול אלא ספק רחוק, הרי כי הודאות הגמורה של יציאת ידי חובה בי"ד, על סמך הנאמר: **"הכל יוצאין בי"ד"**, מכריעה לצד י"ד ...

ב. זוהי מחלוקת ובדין דרבנן ההכרעה היא לקולא

... גם לדעת הרמב"ם יום ט"ו הוא לכל היותר רק מתקנת חכמים ולא מדברי קבלה. ומכיון שזוהי מחלוקת ראשונים בדרבנן אם תיקנו גם בט"ו, היה מקום לומר שבט"ו סד"ר לקולא, אלא מכיון שהשו"ע פסק כדעת הרמב"ם יש לנהוג גם בט"ו, אולם רק במקום שכבר נהגו כך יש לנהוג יומיים מספק, אך במקום שלא נהגו אין חיוב, אלא רק ממידת חסידות

מתוך הסכמתו של הרב יעקב אריאל לקונטרס "פורים בבאר שבע" של הרב שמואל דביר

ג. קריאה יומיים תלויה במנהג:

מובא בתשובה על פורים הבית שמש של הרשל"צ הרב יצחק יוסף בסיפרו ילקוט יוסף (מהדורה חדשה התש"פ) ציטוט מתוך ה"עלי תמר" על הירושלמי, המביא ראייה מלשון מסכת סופרים, שדין קריאה יומיים מספק תלויה במקום בו נהגו כן, ואין זה עיקר הדין לכל מקום:

מקום שנהגו לקרותה שני ימים קורין, הכל כמנהג המדינה.

ואם כך, אם אין בבית שמש מנהג קיים של קריאה יומיים, אין שום חיוב בכך.

בפרק זה נביא טענות וסברות הפוכות מהמצוטט לעייל, ע"פ גדולי תורה אחרים. כאמור, כל הנכתב בספר זה הוא על דרך הלימוד והפילפול והכרעת ההלכה היא בידי גדולי הדור בלבד, ונכתוב כפי הבנתנו הדלה:

א. "הכל יוצאים בי"ד"

1. אסור לסמוך על "הכל יוצאין בי"ד" לכתחילה

הלכה רווחת²¹⁶, היא בירושלמי ש"הכל יוצאים בי"ד". להלן נראה שני פירושים לקביעה זו, אחד היותר ידוע והשני ע"פ הגדרתו של הרשב"א ועוד ראשונים נוספים. הפירוש הידוע (ע"פ הגר"א והפרי מגדים): אף על אף שדין מוקפין הוא בט"ו באדר, הבסיס המשותף של פרוזים ומוקפים כאחד הוא בי"ד באדר. עיקרון זה מתבטא במצב של דיעבד:

"לא מסתבר אלא לשעבר (דיעבד) אבל לבוא (לכתחילה) לא"

ירושלמי שקלים א א

הגר"א גרס אחרת בגמרא זו והסביר כי ההלכה "הכל יוצאין בי"ד" מדברת גם על לכתחילה:

לא מסתברא לשעבר אלא לבא

וכך מסביר הגר"א את דברי הגמרא:

הא דאמר רבי חלבו "הכל יוצאין בי"ד" לא בא לאשמועינן שאם קרא בי"ד ועבר

יום ט"ו שיצא בקריאת י"ד, דמאי קמ"ל? מאי דהוה הוה?!

אלא אתא לאשמועינן דלהבא לא, שאם קרא בי"ד ועדין יום ט"ו לפניו, נמי אין צריך

לקרוא בט"ו שכבר יצא בי"ד שהוא זמן קריאה.

הגהות הגר"א על מסכת שקלים

²¹⁶ כלשונו של הרב עובדיה יוסף זצ"ל בסימן נח בשו"ת יביע אומר ז.

מסביר הגר"א: רבי חלבו האומר את ההלכה ש"הכל יוצאין בי"ד" ודאי דיבר לא רק על דיעבד אלא אף לכתחילה, כלומר: מדובר במצב בו אדם קרא בי"ד ועוד יום ט"ו לפניו, ועל מצב זה אומר רבי חלבו שהוא פטור מקריאה בט"ו.

מוסיף הגר"א ומבאר את הגמרא:

ואם כן, איך נאמר שלכתחילה יקראו בי"ד תמיד ותעקר זמן כרכים? אלא על כורח דלכתחילה לבן ט"ו אסור לקרות בי"ד, אבל בההיא זרבי חלבו איירי דאם קרא פעם אחת באקראי שיצא, בכהאי גוונא לא מעקר זמן כרכים.

שם

כלומר: סובר הגר"א שאסור לבן כרך לקרוא בי"ד, וכלשון הגמרא:

אם אומר את כן שמא נמצאת עוקר זמן כרכים בידיך

ירושלמי שקלים א א

אך אם קרא הדבר בטעות²¹⁷, יצא בן כרך ידי חובה בקריאה בי"ד ואינו צריך לקרוא בט"ו.

2. לפי כל הראשונים: אין המוקף יוצא בדיעבד בי"ד

א. "הכל יוצאין בי"ד" – הגדרת הראשונים

הרשב"א: נאמר על הספקות בלבד

הרשב"א מגדיר לנו את המושג "הכל יוצאים בי"ד באופן שונה מהמקובל כיום:

די"ד זמן קריאה לכל הוא, כלומר לרוב הקוראים וכדאיתא בירושלמי

רשב"א ד: ד.ה. "אלא כל הנדחה"

כלומר: הירושלמי דיבר על מצב מסופק בו הכל יוצאים בי"ד משום שהולכים אחר הרוב.

²¹⁷ כך מסביר החזון איש את הגר"א. הרב שבתאי יוסף שני בספרו ברית אברהם מבין בדברי הגר"א שמדובר במצב כמו שיום ט"ו יוצא בשבת או במצב בו לא יהיה אפשרות כלל לקרוא ביום ט"ו כגון שלא יהיה קורא או לא תהיה מגילה.

מה דין דיעבד של בן כרך שקרא בי"ד? כותב הרשב"א:

ובני עיירות שקראו בט"ו ובני כרכין שקראו בי"ד לא יצאו זמנו של זה לא זהו זמנו של זה

רשב"א דף ב. ד.ה. "אלא שהכפרים"

נראה שהסברו של הרשב"א מסייע לנו להבין את דעת הרמב"ם והמאירי:

רמב"ם:

עיר שְׁהִיא סָפֶק ... וּמְבָרְכִין עַל קְרִיאָתָהּ בְּיֵד בְּלֶבֶד הַזֵּה וְהוּא זְמַן קְרִיאָתָהּ
לְרֹב הָעוֹלָם:

משנה תורה מגילה א יא

ובתשובות הרמב"ם:

וכל מקום מסופק אם הוא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון או לא קוראים
בי"ד ומברכין לפניה ולאחריה, שיי"ד זמן קריאה לכל הוא. וקוראין בט"ו ואין
מברכין לא לפניה ולא לאחריה

תשובות הרמב"ם א שאלה קכ"ד (מופיע כסימן ק"ה בשו"ת פאר הדור)

אם ההסבר של "הכל יוצאים בי"ד" הוא כהסבר הראשון שביארנו, דהיינו: שבדיעבד יוצא בן הכרך
י"ח בי"ד, לא יהיה מובן מדוע משתמש הרמב"ם במשנה תורה בנימוק "והוא זמן קריאתה לרוב
העולם" ולא בנימוק שבדיעבד יוצא בן כרך בי"ד, שהוא הנימוק היותר חזק.

המאירי:

בני כרכים שקדמו לי"ד לא יצאו וחוזרים וקורין ... בהדיא אמרו: "זמנו של זה לא
זמנו של זה"

ואע"פ שבתלמוד המערב אמרו: "הכל יוצאין בי"ד" לא נאמר זה אלא על הספיקות
בית הבחירה מגילה ב

המאירי כותב שבדיעבד בן כרך לא יוצא ידי חובה, וש"הכל יוצאים בי"ד" נאמר על ספקות. כלומר:
משמע כדברי הרשב"א שמשום רוב קוראים בי"ד, נידונים כל הספקות כפרוזים.

ב. דעת הראשונים: לכו"ע אין בן כרך יוצא בי"ד בדיעבד

נביא כעת עוד ראשונים נוספים בענין:

הראב"ן:

הקורא מגילה למפרע לא יצא דכתיב "וזכרים ונעשים": מה עשיה למפרע לא, דמוקפין שקראו בי"ד לא יצאו, אף זכירה שהיא הקריאה למפרע לא

ראב"ן סי' תנא דמ"ה ע"א

ראשונים נוספים:

אין עיסוק ישיר בשאלה זו בראשונים האחרים אך ניתן להבין מהי דעתם משתי סוגיות שהם עסקו בהם:

1. האם בן כרך יכול להוציא ידי חובה בן עיר בי"ד?

הגמרא בירושלמי מסתפקת בשאלה זו ושני צידדי הספק הם:

א. אינו מוציא כי "כל שאינו חייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן"

ב. מוציא כדעת האומר "הכל יוצאין בארבעה עשר שהיא זמן קריאתה"

מגילה ירושלמי פרק ב הלכה ג

הראשונים שהתייחסו לשאלה זו הם **הרשב"א** ו**הריטב"א** ודעתם היא שבן כרך אינו יכול להוציא בן עיר. הנימוק הוא:

בן עיר ובן כרך חלוקים לגמרי בדיניהם וזמנו של זה לא זנו זמנו של זה כלל

ריטב"א ב: ד.ה. "אלא שהכפרים"

כלומר: ההכרעה היא שאין הלכה כפי האומר ש"הכל יוצאין בי"ד" ולכן אין מוקף יוצא בדיעבד בי"ד.

2. דין עיירות המסופקות אם מוקפות חומה:

בענין השאלות: האם די לקרוא בי"ד או שיש לקרוא יומיים, ואם נאמר יומיים האם ניתן לברך בי"ד -

לדעת **הגאונים**, **הרמב"ן**, **הרשב"א** ו**הריטב"א** –

הנימוק המובא לקביעה לקריאה רק בי"ד או לקביעה שגם אם קוראים יומיים, הברכה תהיה דוקא בי"ד הוא: "רוב עיירות קוראים בי"ד".

הנימוק המתבקש ש"הכל יוצאין בי"ד", כלומר: שמשום שבדיעבד כולם יוצאים ידי חובה בי"ד, נימוק זה לא הובא על ידם, ואם היו סוברים אותו, הם היו אמורים להביאו משום שהוא עדיף על "רוב עיירות", ומכאן שהם לא סברו אותו להלכה. **הטור** סובר שלא מברכים כלל באף יום, ומשמע שגם הוא לא סובר ש"הכל יוצאים בי"ד", אחרת היה מורה לברך ביום י"ד.

א"כ, משמע שלדעת **הגאונים**, **הרמב"ם**, **הטור**, **הרמב"ן**, **הרשב"א**, **הריטב"א**, **הראב"ן** ו**המאירי**, כולם סוברים שמוקפים לא יוצאים בדיעבד בי"ד.

ג. מחלוקת אחרונים:

המחלוקת בנושא זה החלה רק אצל האחרונים:

מהר"י בן חביב²¹⁸, **פרי חדש** ו**ערך השולחן**: מוקף אינו יוצא חובה בי"ד אף בדיעבד

הגר"א ו**הפרי מגדים**: מוקף יוצא בדיעבד בי"ד.

האם הבבלי חולק על הירושלמי?

ההלכה הירושלמית "הכל יוצאים בי"ד" לא נאמרה בתלמוד הבבלי, ואם נפרשה כאמירה העוסקת בדין דיעבד של מוקפין, נשאלת השאלה: האם דברי הירושלמי סותרים את דברי הבבלי:

"זמנו של זה לא זמנו של זה"

מגילה ב:

כלומר: האם דברי הבבלי, שזמני המוקף והפרוז שונים, נכונה רק לכתחילה או גם בדיעבד?

נחלקו בכך האחרונים:

הפרי חדש ו**ערך השולחן**:

מחלות בבלי וירושלמי. הלכה כבבלי ולכן אין מוקפים יוצאים בדיעבד.

הגר"א ו**הפרי מגדים**:

הבבלי דיבר על לכתחילה והירושלמי דיבר על דיעבד.

²¹⁸ בשו"ת קול גדול סוף סימן א. רבי משה בו חביב הוא הרשל"צ השני ורבה של ירושלים. חי לפני כ-350 שנה

הגר"א (ביאור הגר"א תרפח, ח) ביאר את הרמב"ם על פי שיטתו, ונימק את סיבת הברכה בי"ד במקום מסופק מסיבת היות שמוקפים יוצאים בדיעבד בי"ד. הקושי הגדול איך דבריו נכנסים בדברי הרמב"ם שנתן נימוק אחר ופחות חזק משל הגר"א: "הואיל והוא זמן קריאתה לרב העולם", וצ"ע.

ד. ההלכה:

המשנה ברורה בשער הציון (סימן תרפ"ח סק"ח) פסק לכתחילה כפרי חדש ובדיעבד כפרי מגדים והגר"א

הנ"מ תהיה אם בן כרך שקרא לבן עיר, האם יוצא בקריאתו:

המ"ב סובר שלכתחילה לא יקרא ואם קרא אז יצא.

הרב עובדיה יוסף אף הוא פסק כפי המשנה ברורה (ביביע אומר חלק א חאו"ח סימן מג אות ט"ו וכן בחלק ז סימו נח אות ו)

אולם היו שהשיגו ועירערו על הלכה זו משום שכל הראשונים פסקו שאף בדיעבד אין מוקף יוצא בי"ד:

א. בודאי דלא ראה (הפרי מגדים) דברי הריטב"א שלא נדפס בימיו דשם מבואר שגדולי

הראשונים פסקו הך בעיה דירושלמי לחומרא ... דאילו הוי חזי לדברי הריטב"א הוי

הדר ביה"

רבי רחמים חי חיותא בסיפרו "תקפו של נס" (בסוף הספר, פרק ג הלכה ט)

ב. אולם איני יודע למה הכריע כן להלכה (הרב עובדיה יוסף) אחר שמצא שתי ראשונים

המסייעים לפרי חדש, ובפרט דאנו קיבלנו הוראות הפרי חדש במקום שאינו חולק על

מין הבית יוסף, וכמו שכתב הגאון רבי יונה נבון בתשובות נחפה בכסף (ח"ב הלכות

פסח טז:)

הרב משה שמואל דיין בספר "גם אני אודך" חלק ד של הרב גמליאל רבונוביץ ע"מ רמ"ח

ג. אין ספק שלו היו שולטות עיניו הקדושות (של הגר"א) בריטב"א ובמאירי שכתבו

מפורש שבני ט"ו לא יוצאים בי"ד ואפילו בדיעבד ... שכן ראוי להיות חוזר

ברית אברהם לרב יוסף שבתאי שני סימן כ"ד

ד. הרב שמעון מועלם בספרו "כרכים ומקפים" פרק יז (יצא בשנת תשע"ו) האריך מאוד לבאר נושא זה בספרו, וזוהי מסקנתו:

על פי דברי כל הראשונים וחלק מהאחרונים, אזלו להם כל דברי האחרונים שכתבו שאף מי שהוא ודאי בן ט"ו יוצא ידי חובה בי"ד, וזה אינו נכון, שמבואר בכל הראשונים והפרי חדש להיפך, ועוד חזינן...שאף הספיקות לא יוצאים י"ח בי"ד בלבד

ה. על דברי הרב עובדיה יוסף כתב:

אם היה רואה היביע אומר לדברי כל הראשונים שהבאנו לעייל, שכלי עלמא סבירא להו כהפרי חדש, ואין אפילו ראשון אחד שמשמע להו זלא כהפרי חדש, פשיטא שהיה פוסק הלכה למעשה כדעת הפרי חדש וזלא כשאר האחרונים הרב שמעון מועלם

ו. הרב עובדיה יוסף בעצמו, במהדורה חדשה של ספרו יביא אומר חלק ז הוסיף מקור מהראב"ן כראיה לפרי חדש ולפיכך נשאר בצ"ע

ז. הרשל"צ, הרב יצחק יוסף, המשיך את דברי אביו, והביא עוד מקורות נוספים כשיטת הפרי חדש - את הרשב"א והמהר"ם בן חביב, וכך כתב:

ולפי זה, בצירוף דברי הרשב"א והמאירי הנ"ל, נראה שהעיקר כדברי הפרי חדש, דבן כרך שקרא בי"ד לא יצא ידי חובה ילקוט יוסף, פורים תשע"ו ע"מ 47

סיכום:

אמנם הגר"א והמשנה ברורה פסקו שבדיעבד בן כרך יוצא י"ח בקריאה בי"ד, אולם דבריהם הם לכאורה בניגוד לכל הראשונים, ולכן פסקו רבים שאינו יוצא בדיעבד.

3. הכל יוצאים בט"ו

הגמרא הירושלמית אומרת את הדברים הבאים:

כל החודש כשר לקריאת מגילה ... ובלבד עד ט"ו

מגילה ירושלמי א א

ירושלמי זה לא נפסק להלכה אלא רק לשעת דחק, כשבן י"ד לא יכול לקרוא בזמנו, אז סומכים על הלכה זו, וכך מביא הבית יוסף:

בן עיר שהיה בספינה או בדרך ולא היה עמו מגילה, נזמנה לו בט"ו, קורא אותה בט"ו וה"ר יעקב הביא רא"י לדבריו מזגרסין בירושלמי: "כל החודש כשר למגילה ובלבד עד ט"ו". ואם יש מי שמסתפק בדבר יקרא בלא ברכה

בית יוסף סי' תרפ"ח בשם שבולי הלקט סי' קצ"ה וכן הכלבו סימו"ה ד.ה. "בן"

כן נפסק להלכה בשו"ע סוף סי' תרפ"ח, ונחלקו האחרונים האם יכול אף לברך:

הט"ז סק"ט – מברך

מג"א סק"יב – ללא ברכה

הלכה זו מוזכרת ע"י מהר"ם בן חביב (שו"ת קול גדול סוף סימן א) כצירוף להעדפת קריאה בט"ו על פני י"ד.

על כל פנים, אנו לומדים מכאן שבן עיר הקורא בט"ו יוצא ידי חובת מגילה כדין מצוה שלא בזמנה²¹⁹, ולט"ז המחייב במצב זה אף ברכה יתכן שעל פיו נחשב לבן הערי הקורא בט"ו כמצוה בזמנה²²⁰.

חשיבותה של הלכה זו היא בכך שיש בה בגדר "רשת ביטחון" מפני החשש בהכרעה להקל על הציבור ולא להטריחו לקרוא יומיים מגילה, אלא להסתפק בקריאה בט"ו בלבד במקום בו מסתבר לראותו כמוקף.

²¹⁹ על פי הלכה זו נלמד שכשבן כרך קורא בי"ד ואינו יוצא ידי חובת מגילה כפי דברי הראשונים, הכונה

שלא יוצא ידי חובה כמצוה בזמנה, אך כמצוה שלא בזמנה יוצא ידי חובה.

²²⁰ כלומר: כשכבר אין לו אפשרות לקרוא בזמנו, הזמן היחידי שנתר לו יחשב לו בדיעבד כמצוה בזמנה, ראה קובץ "אור המאיר" ע"מ לח, במאמרו של רבי מאיר רזנבוים.

"הכל יוצאים בי"ד" – סכום

1. "הכל יוצאים בי"ד" נאמר על א. עיירות מסופקות ב. במצב של דיעבד בלבד. ולכן: א. מוקף ודאי הקורא בי"ד לא יצא ידי חובתו ב. יש בכך ביטול מצות כרכים בידים ופגיעה בכבודה של ארץ ישראל.
2. אמנם המ"ב והגר"א קבעו ש"הכל יוצאים בי"ד" נאמר גם על מוקף ודאי אבל דבריהם באים בסתירה לדעת כל הראשונים.
3. פרוז שקרא בט"ו יוצא י"ח בדיעבד, ואמנם כמצוה שלא בזמנה.

ב. בעניין קריאה בי"ד בלבד במקום מסופק

לגבי הטענה שיש ללכת לקולא ולא לקרוא מגילה בט"ו, משום שזהו דין דרבנן, נראה שיש לטעון את הדברים הבאים:

1. לגבי הפסיקא לקולא:

- א. זוהי מחלוקת אם מצווה מדברי נביאים נוהגים דאורייתא ולחומרה או כדרבנן ולקולא.
- ב. "מגילה וחנוכה שהוא פירסומי ניסא לא אזלינן בספקיהן לקולא והווי כדברי תורה"
- רבי רחמים חי חיותא בסיפרו "תקפו של נס" (בסוף הספר, פרק ג הלכה ט)
- ג. הרי הלכה פסוקה היא ברמב"ם ובשו"ע שבמקום מסופק יש לעשות פורים יומיים, ומנין לחלק בין מקום שכבר יש בו מנהג לקרוא יומיים למקום שעדיין לא נהגו כי לא התפתח מנהג מתוך חוסר מודעות?

2. לא כך פסקו גדולי רבותינו בדור הקודם:

א. מנהג המקומות לקרוא יומיים אינו מנהג עתיק:

נראה כי הטענה שקריאת יומיים את המגילה הוא רק במקום בו היה מנהג קדום מקדמא דנא בלבד, אינו עומד במבחן המציאות. כשהתחילו להתגורר ביפו ולוד, גדולי רבותינו בדורות

האחרונים בחנו את אותם מקומות והכריעו שיש לקרוא יומיים. הם לא פסקו כי מדובר בספק דרבנן ולכן יש לקרוא בי"ד בלבד אלא כפי פסק השו"ע שבמקום מסופק יש לקרוא יומיים. פסק זה אינו מנהג קדום בן מאות שנים כמו בחברון וצפת, ולמה שנשנה מדרכם של רבותינו להנחיל דין מקרא אף בט"ו משום טענה שיש להקל בדין דרבנן?! אדרבא, הכלים המדעיים שבידינו לדעת את אשר היה בעבר ואף לבחון מסרות ולבדוק את מהימנותם הם רבים יותר מאשר היה להם.

ולכן, אם הוכשרו התנאים לחדש דין מקרא רק או אף בט"ו בעיקבות מגורים במקום שלא גרו בו יהודים מאות שנים או משום התרחבות העיר לתוך מיל של מקום מוקף, מדוע למנוע זאת?!

ב. חוסר המנהג נובע לעיתים מאי ידיעה, או מידיעה שהתבררה מאוחר יותר:

חוסר המנהג לקרוא גם או אפילו רק בט"ו נובע לרוב מכך שלא היו מודעים באותו מקום כי ישנה עיר קדומה מוקפת מימות יהושע בן נון, ותחום חקירה מסוג זה הוא עודינו הולך ומתפתח. החקירות המוכיחות עובדה זו לא תמיד נגישות לרבנים, ומי שלא נכנס לעובי הקורה בשאלות מסוג זה, לא ידע דברים בסיסיים החשובים לפסיקת הלכה בתחום: וכך כותב הרב יהוסף שוארץ:

ידע הקורא כי טרחתי בכל האפשרי ובעזרת ד' דברי על פי המציאות והאמת ... כי מי שלא ראה את המציאות ולא ידע דברי חז"ל אי אפשר להגיע לתכלית המבוקש
הקדמה לתבואות הארץ

3. מדוע הפסיקה לקולא לא תהיה לקרוא רק בט"ו?

אמנם "הכל יוצאין בי"ד", אך מאידך יש גם צד שני:

אם אומר את כן שמא נמצאת עוקר זמן כרכים בידך
שקלים ירושלמי א א

ומבאר הגר"א בהגהותיו על המסכת:

דמקום שנהגו לקרות שני ימים, היינו מספק שמא הוא כרך וצריך לקרות
בט"ו, אם כן איך נאמר שלכתחילה יקרא בי"ד תמיד ותעקר זמן כרכים?
הגהות הגר"א על שקלים ירושלמי

ומוסיף הגר"א:

דלכתחילה אסור לבן ט"ו לקרות בי"ד

אם כן, ביטול קריאה בט"ו הוא בעייתי משום ביטול כרכים בידיים!
מהי חומרתו של ביטול מצות כרכים? חכמים דאגו ל"כבודה של ארץ ישראל" וקבעו משום
כך קריאה יומיים גם במקום מסופק. המציאות בה בפועל רק ירושלים נכנסת לגדר מוקף ורק
עוד שני ישובים בלבד קוראים יומיים (ועוד בתי כנסת בודדים בעוד שישה ערים בארץ) היא
בגדר עקירת זמן כרכים ובזיונה של הארץ!

מקום עם הסתברות גבוהה, למרות שעדין נשאר צד של ספק, ראוי לכאורה לראות אותו
כודאי:

היכא דאיכא ספיקא אלא דאיכא רגלים לדבר לאיסורא או

להיתרא לא מיקרי ספק

פרי חדש כללי הספקות בסימן ק"י ביורה דעה

באמת אומדנא ברורה - דין תורה יש לו שהוא נחשב כודאי גמור...

בדרך כלל, במקום שמתברר להדיין בכלל אמיתת הענין, לא על פי איזה פרט
של אומדנא, אלא מההיקף של כמה עניינים ביחד, זהו ענין ברור.

הרב קוק בעזרת כהן סימן מא

מדוע אם כן שלא תהיה ה"קולא", במקום שמסתבר שיש לו דין מוקף, אף שאינו ודאי, מדוע
שלא דינו יהיה רק בט"ו?

4. הגאונים ידו בא"י שיש לקרוא יומיים:

א. בארץ ישראל יש רוב עיירות מוקפות חומה:

דעתם של הגאונים שיש לקרוא בי"ד בלבד במקום מסופק, המבוססת על רוב עיירות פרוזות, יתכן והיא נכונה לחו"ל בלבד, משום שבארץ רוב העיירות היו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון. ראיות לכך ניתן להביא משלוש מקורות:

1. ספר יהושע:

בספר יהושע נמנו בחלק מנחלות השבטים מעל מאתיים עיירות מוקפות חומה. אלו לא כל העיירות המוקפות חומה כי לא נמנו הערים בכל הנחלות (שבטי מנשה ואפרים).

2. ראיות מהירושלמי:

א. דעתו של רבי יוסי ברבי חנינא היא שערי גבול נמנו ביהושע. כלומר: היו עוד ערים רבות מעבר לאלו שנמנו שהיו מוקפות חומה. (ע"פ ביאורו של קרבן העדה)
 ב. הירושלמי קובע כי רק בשטח המצומצם שבין גבית לאנטיפטריס היו שישים ריבוא (נראה שמדובר במספר שבא לבטא מספר גדול ולאו דוקא שישים ריבוא)
 עיירות מוקפות חומה מימות יהושע:

אמר רבי יוחנן: מגבית ועד אנטיפטריס שישים ריבוא עיירות היו ...
 מגילה ירושלמי א א

אמנם רבי יוחנן לא ציין מפורשות שמדובר בעיירות מוקפות חומה, אך נראה שלכך התכוון מהסיבות הבאות:

1. מההקשר שדבריו הובאו בגמרא על רקע העיסוק בעיירות המוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כך שנראה שהתכוון לשישים ריבוא עיירות המוקפות חומה.

2. דעת רש"י הגר"א וקרוב העדה בביאור הגמרא היא שרבי יוסי ברבי חנינא, האומר שהערים ביהושע "הסמוכות לספר מנה", אינו חולק על רשב"ל, האומר שהערים המנויות ביהושע היו מוקפות, אלא מוסיף על גביו שהיו עוד ערים נוספות מעבר למוזכרות שהיו מוקפות חומה. ממהלך הגמרא ניכר שהוא אינו מגיב ישירות לרשב"ל אלא עונה על השאלה שנשאלה על דברי רבי יוחנן: "כל העיירות שמנה יהושע אפי' מאה אינן?".

כלומר: היו הרבה ערים מוקפות חומה מימי יהושע בן נון לעומת מה שנמנה בספר יהושע.

3. רבי מרדכי יפה²²¹:

... ומפני שנעשה הנס בחוץ לארץ, ובזמן חורבנה של ארץ ישראל, ראו
חכמים שבאותו הדור לעשות זכר לארץ ישראל גם כן בנס
זה ולחלוק כבוד לארץ ישראל, לחלק עיירות ארץ ישראל –
זמסתמא היו מוקפין בימי יהושע – משאר עיירות ...כיון זמסתמא
ערי איי רובם היו מוקפים בימי יהושע בן נון.
הלבוש או"ח תרפ"ח סעיף א

ב. הגר"א: דברי הגאונים נכונים רק לחו"ל:

וכתבו הגאונים אע"ג דאמרינן דחזקיה קרי כו' מדת חסידות היה ועוד
דוקא בא"י שהיו עריה ידועות בשעת התקנה מחמת בתי ערי חומה כו'
ביאור הגר"א או"ח תרפ"ח סעיף ד

על מנת להבין את דברי הגר"א יש לבחון את דעתו על פי עוד שני מקורות נוספים מלבד
הגהותיו על השו"ע:
א. הגהות הגר"א על ירושלמי שקלים א א
ב. פירוש הגר"א ליהושע יט
על סמך המקורות הנ"ל מתבהרים הדברים הבאים:

1. מידת החסידות נאמרה רק על חיזקיה ורב אסי:

הגר"א מבאר בשם הגאונים מה הסיבה שמוזכר שקוראים יומיים, ולא רק יום
אחד בלבד. המקורות המוזכרים שקראו יומיים מגילה הם:
א. מגילה ה:

חזקיה קרי בטבריא בארביסר ובחמיסר
רב אסי קרי מגילה בהוצל בארביסר ובחמיסר

ב. מסכת סופרים כא ח:
מקום שנהגו לקרות את המגילה שני ימים קורין

²²¹ רבי מרדכי יפה, תלמיד הרמ"א והמהרש"ל

האם מידת החסידות לקרוא יומיים נאמרה רק על חזקיה ורב אסי, המוזכרים במסכת מגילה, או גם על הנאמר במסכת סופרים?
האם בערי ישראל המסופקות יש לקרוא יומיים מעיקר הדין?
מלשון הגר"א הדברים לא ברורים, אולם נראה שנכון להבין שבארץ ישראל יש לקרוא יומיים מהסיבות הבאות:

1. מלשון מסכת סופרים משמע שאין זה מידת חסידות אלא עיקר הדין.
2. מהתייחסות הגמרא הירושלמית במסכת שקלים לנאמר במסכת סופרים משמע שקריאת המגילה יומיים אינה מידת חסידות אלא עיקר הדין:

לא מסתברא אלא לשעבר אבל לבא לא. והא תני "מקום שנהגו לקרותה שני ימים קורין אותה שני ימים" ... אילו משקרייא ב"ד חוזר וקרייא בט"ו. שמא אין שומעין לז? אם את אומר כן נמצאת עוקר זמן כרכים בידיך!

ירושלמי שקלים א א

וביאר הגר"א :

וברייתא אמרה: "מקום שנהגו לקרות שני ימים..." היינו מספק שמא הוא כרך, וצריך לקרות בט"ו, ואם כן איך נאמר שלכתחילה יקראו ב"ד (בלבד) ותעקר זמן כרכים?!

הגהות הגר"א על ירושלמי שקלים

כלומר: הנאמר במסכת סופרים לא יכול להתפרש כמידת חסידות כי אם כחיוב לקרוא יומיים. לכן נראה שיש להבין את דברי הגר"א על השו"ע שמידת החסידות מוסבת על חיזקיה ורב אסי בלבד.

2. בטבריה והוצל הספק הוא שקול:

נראה שבטבריה והוצל הספק שקול מפני שבטבריה יש ספק בדין כרך המוגן ולא מוקף מכל עבריו אם נחשב עיר חומה, ובהוצל יש ספק שקול, כדברי הבית יוסף:

בהוצל, מפני שהיו נחלקין בה בקבלתן, זה אומר מוקפת וזה
אומר אינה מוקפת

בית יוסף סימו תרפ"ח ד.ה. כרך שהוא ספק

יתכן ורק במקום שיש מחלוקת בקבלה ושני מסורות חלוקות, בהם מסורת
נגדית השוללת את המסורת היות העיר מוקפת, כמו טבריה והוצל, רק אז
נאמר שזוהי מידת חסידות לקרוא יומיים, אך במסורת ללא מחלוקת אלא שלא
נתבררה כל צורכה ועל כן לא נכנסה לגדר ודאי, יתכן ואז לא יראו הגאונים
בקריאה יומיים מידת חסידות אלא עיקר הדין

3. זיהוי ערים עם חומה מימי יהושע – בזכות הלכות ערי חומה

הגר"א אומר שקריאת המגילה יומיים מספק היא דוקא בארץ ישראל משום
שהיכולת לדעת על היות עיר מוקפת חומה מימות יהושע היא מחמת שמירת
הלכות בתי ערי חומה שנהגו בערי ישראל.

על המסורת של ערי ישראל כערי חומה כותב גם הרשב"א:

ומסתברא לי דכל הני מילי בארץ ישראל שבזמן התקנה היו
עריהם ידועות ומקובלות בידם אי זו היא עיר ואי זו כרך מפני
שהיה להם לדעת מחמת דין בית בבתי ערי חומה ושלוח
מצורעים
רשב"א מגילה י:

הכיצד ניתן לדעת אם עיר כלשהי נושאת חומה מלפני כ-3400 שנה? בחו"ל
קשה לדעת, אך בארץ ישראל הרבה יותר קל משתי סיבות²²²:

א. יש לנו מאות ערים מוקפות חומה המוזכרות בספר יהושע. כפי שביארנו על פי
הגר"א (יהושע יט) ועוד פרשנים נוספים, כל עיר המנויה ביהושע ומוגדרת מפורשות
כעיר, היתה בעלת חומה

²²² נראה שהגר"א הזכיר רק את הנימוק השני כי הוא כולל גם את הערים הלא מוזכרות בספר יהושע.

ב. גם הערים הלא מוזכרות, המסורת ההלכתית של ערי חומה, הנוהגת רק בערים מוקפות מימי יהושע, היתה קיימת עד לימי בית שני והעידה על אותם ערים כמוקפות מימות יהושע.

ג. שו"ת מנחת יצחק – ספק חזק שאני

בשו"ת "יד נתן" (סימן ל עמ' רלא) לרב העיר לוד, הרב נתן אורתנר הביא בשם שו"ת מנחת יצחק ח"ח סימן סא וביאר כי דיברי הגאונים כי קריאה יומיים היא מידת חסידות בלבד נכונה רק למקום בו יש חשש שמא המקום מוקף, אך מקום בו יש "ספק חזק", כדוגמת העיר לוד, יודו הגאונים שיש לקרוא יומיים, ולא אומרים ספק דרבנן לקולא.

בעניין קריאה בי"ד בלבד במקום מסופק – סיכום

1. אין לפסוק לקולא ולקרוא בי"ד בלבד משום שזה בניגוד לרמב"ם והשו"ע, ועוד שזה ספק מדברי קבלה וראוי להחמיר גם משום פירסומי ניסא.
2. הלכה למעשה, גדולי רבותינו בדורות הקודמים פסקו לקרוא יומיים,
3. מקום שלא נהגו יתכן והוא מסיבת אי ידיעה או ידיעה שרק התבררה מאוחר יותר
4. במקום המסתבר כמוקף, מדוע שהפסיקה לקולא לא תהיה לקרוא רק בט"ו?
5. הגאונים שפסקו לקולא דיברו רק על חו"ל, ולכן הם יודו שאין לקרוא רק בי"ד משום שרוב ערי ישראל היו מוקפות חומה ועוד שבארץ ישראל יש אמצעים לבירור מקום מוקף מימות יהושע בן נון.
6. ע"פ שו"ת מנחת יצחק, יודו הגאונים במקום בו יש ספק חזק שיש לקרוא יומיים.

ג. תלות קריאת יומיים במנהג:

1. לביאורו של העלי תמר, המובא בתשובת הרשל"צ בדיון על התלות של קריאה יומיים במנהג. יש המשך דברים בעלי תמר בעצמו:
על דבריו הראשונים מקשה העלי תמר שתי קושיות:
א. הראשונים לא תלו במנהג את דין קריאה יומיים במקום מסופק

ב. קריאה יומיים במקום מסופק היא דין ולא תלויה במנהג:

וכל זה הוא לפי ביאור המפרשים שמדובר בברייתא במקום
שהיו מסופקים בו אם הוא מוקף חומה מימות יב"נ, אולם
פירוש קשה דמקומות המסופקים לאו במנהגא תליא מילתא
אלא משום דדינא הכי ואיך תלי לה הירושלמי במקום שנהגו
כן רק מחמת מנהג

העלי תמר מתרץ:

בא"י נראה שהיה קיים מנהג כזה לקרא ב' ימים אף בכרך
שהוא מוקף בוודאי מימות יב"נ

כלומר: דין תלות במנהג המוזכר במסכת סופרים אינו בעיירות מסופקות
אלא בכרך ודאי.

2. המנהג לקרוא ביפו ולוד לדוגמא החל רק במאתים שנים אחרונות. קודם לכן לא היו יהודים
בערים אלו למשך מאות רבות של שנים ולכן לא השתמר שום מנהג מהעבר אלא מדובר
בחידוש דין מוקף ללא מנהג קדום.

סיכום הפרק

1. ההלכה בדין סמוך למקום מסופק ראויה היא להיות כמו בכרך בחיוב יומיים בקריאת מגילה. זאת היא דעת החזון איש. אין הלכה כברכי יוסף, משום שהעיקרון של פסיקתו של הברכי יוסף שדין הסמוך טפל לדין מוקף לא נפסק להלכה. כך גם סוברים ציץ הקודש ופאת השולחן.
 2. "הכל יוצאים בי"ד" נאמר על א. עיירות מסופקות ב. במצב של דיעבד בלבד. ולכן: א. מוקף ודאי הקורא בי"ד לא יצא ידי חובתו ב. יש בכך ביטול מצות כרכים בידים ופגיעה בכבודה של ארץ ישראל.
 3. אמנם המ"ב והגר"א קבעו ש"הכל יוצאים בי"ד" נאמר גם על מוקף ודאי אבל דבריהם באים בסתירה לדעת כל הראשונים.
 4. פרוז שקרא בט"ו יוצא י"ח בדיעבד, ואמנם כמצוה שלא בזמנה.
 5. בעיירות מסופקות: אין לפסוק לקולא ולקרוא בי"ד בלבד מהסיבות הבאות:
 - א. זה בניגוד לרמב"ם והשו"ע
 - ב. ביטול מצות כרכים בידים
 - ג. ספק מדברי קבלה
 - ד. משום פירסומי ניסא.
 - ה. הלכה למעשה, גדולי רבותינו בדורות הקודמים פסקו לקרוא יומיים,
 6. הגאונים שפסקו לקולא יתכן ודיברו רק על חו"ל, ובארץ ישראל אין לקרוא רק בי"ד משום ש:
 - א. רוב ערי ישראל היו מוקפות חומה
 - ב. בארץ ישראל יש אמצעים לבירור מקום מוקף מימות יהושע בן נון.
 7. מקום שלא נהגו יתכן והוא מסיבת אי ידיעה או ידיעה שרק התבררה מאוחר יותר
 8. דין קריאה יומיים אינו תלוי במנהג קדום.
 9. במקום המסתבר כמוקף, מדוע שהפסיקה לקולא לא תהיה לקרוא רק בט"ו?
- למדנו מכאן שכאשר מתעורר דיון לגבי מקום מסויים, אם ראוי להיות דינו כמוקף, מחויבים אנו לבחון היטב שמא הוא נכנס בגדר מוקף ודאי ואין לסמוך על דין "הכל יוצאים בי"ד" ולהפטר בכך מהחובה לבירורם של דברים.
- נוסיף את דברי השל"ה הקדוש בענין (חלק א (ורשה תר"ץ חידושים למסכת מגילה עמוד פז)
- ראוי ליחזק אשר יראת אלוהים בליבו להחמיר ולקרוא ממגילה כשרה גם בליל ט"ו ויום ט"ו, רק יקרא אז בלא ברכה. וכבר רמזתי שראוי לאדם ירא וחרד במצוות ומכל שכן במצוה עוברת ... ראוי להיות זריז בה כהנה וכהנה.

פרק ח

דין שכונות בית שמש

כרך, הסמוך לו והנראה עימו

האופן בו הערים הקדומות משפיעות על דין העיר לענין פורים משתנה מאחת לשניה. ישנם שלוש קטגוריות שונות להחשבת מקום כדין מוקף:

1. מקום הכרך עצמו

2. הסמוך לכרך

3. הנראה לכרך

בקטגוריה הראשונה אנו נבחן אפשרות של שלוש ערים (בית שמש וירמות ואולי אשנה). לשם כך נשתמש בעיקרון הילכתי הנקרא "עיבורה של עיר". החלת עיקרון זה, שביכולתו להכליל שני מקומות נפרדים למקום אחד, מייצר מספר יתרונות לעיר עצמה על פני הסמוך לה ומעצים את החלת דין מוקף בעיר.

בקטגוריה השניה יכנסו עוד שתי ערים נוספות (זנוח ועין גנים).

בקטגוריה השלישית יכנסו שלושה ערים (צרעה, עזקה ושוכה).

לכל שכונה בעיר יש את העיר הקדומה ממנה היא מקבלת את השפעתה. יש מקומות שמושפעים מכמה ערים וכל זה בהתאם לשיטות השונות המופיעות בהלכה.

לכל מקום יש רמת ודאות שונה בזיהוי ונתונים הלכתיים שונים. אנו גם נשתמש בכל המסקנות שהעלינו עד כה בספר זה על מנת לברר את הדין הראוי להיות בכל מקום ונדרג כל מקום על פי מכלול נתוניו.

1. עיבורה של עיר

מבין שמונת הערים הקדומות שמנינו בסביבות בית שמש ישנו רק את תל אשנה שנמצא לגמרי בתוך העיר, באמצע שכונת גבעת שרת. אולם בעת האחרונה, שתי ערים חדשות מתווספות להגדרה זו של היותן בתוך הכרך עצמו: תל בית שמש ותל ירמות, המחזקים את דין מוקף בבית שמש ונותנים לו תוקף חזק יותר. הגורמים שמשנים את הגדרתם ההלכתית הן:

א. תל בית שמש: החפירה בשנים האחרונות בתל בית שמש בציודו המזרחי של כביש 38.

ב. תל ירמות: בניה ואיכלוס רמה ד. לשכונה זו יש שתי השפעות הלכתיות:

1. היא ממוקמת לצמידות ואורכו של תל ירמות בתוך טווח "עיבורה של עיר".

2. השכונה יוצרת יחד עם שכונת רמה ג דין קשת על תל ירמות.

יתרונם של דין "עיבורה של עיר" ודין "קשת" הוא בכך שיש כח להפוך את המקום הסמוך לכרך להחשב כפי הכרך עצמו.

אמנם לסוגיה זו לא היינו נזקקים כלל מהסיבות הבאות:

א. הוכחנו בבירור שהסמוך לכרך שחרב דינו ככרך

ב. הזיהוי של ערים כמו ירמות מוכח בהסתברות גבוהה עד לכדי ודאות ועל כן אין להכנס לשאלת דין הסמוך למקום מסופק.

ג. אף מי שעדיין טייל ספק בזיהוי, ראינו שנכון שיש לפסוק דין סמוך גם לעיר מסופקת כפי שיטת החזון איש

אולם בכל זאת ישנם יתרונות חשובים לסוגיה זו בבית שמש מהסיבות הבאות:

א. עדין יתכן ויקומו מערערים על אחת מהנקודות הנ"ל, כך ששינוי המבט על שכונת העיר כמחוברות לתל ונחשבות כחלק ממנו ולא רק כסמוכות לו, יועיל לתמונה ההלכתית.

ב. השפעת כוחו של תל בית שמש ותל ירמות על כל חלקי העיר בית שמש מתאפשר ע"י דין עיבורה של עיר ודין קשת, לפי השיטה המודדת את המיל מהכרך מסוף עיבור העיר.

ג. הצורך בעשרה בטלנים על מנת להחשיב את הכרך בדין מוקף לפי שיטת הרמב"ן, ועל פי המשנה ברורה החושש לשיטה זו.

המקור לעיבורה של עיר

"עיבור לעיר" (70 אמה ועוד שני שליש אמה) המכונה "קרפף", הנחשב כתוספת על העיר, דין זה נלמד מערי הלויים. את המדידות מהעיר לענייני עירובין מודדים רק לאחר ה"קרפף":

נותנין קרפף לעיר דברי רבי מאיר וח"א לא אמרו קרפף אלא בין שתי עיירות.

אם יש לזו שבעים אמה ושיריים ולזו שבעים אמה ושיריים - עושה קרפף את שתייהן להיות אחד...

עירובין נז.

מבאר רש"י:

כשנא למדוד התחומין אין מודדין מן החומה אלא מרחיק ע' אמה וסיריים כחצר המשכן ומתחיל למדוד:

ד.ה. נותנין קרפף לעיר

המקור לנתינת קרפף בתורה נלקח מהמדידות שעושים בערי הלויים:

מנא הני מילי? אמר רבא: דאמר קרא "מִקִּיר הָעִיר וְחֻצֶיהָ" (במדבר לה ז) אמרה תורה, תן חוצה ואחר כך מדוד²²³

שם

"עיבורה של עיר" נחשב במובנים רבים לחלק בלתי נפרד מהעיר עצמה, ובכוחו לחבר בין שכונות וערים להחשיבם כמקום אחד מבחינה הלכתית:

הנודר מן העיר מותר ליכנס לתחומה של עיר ואסור ליכנס לעיבורה ...

מולן דעיבורא דמתא דמי?

²²³ הגמרא בירושלמי אומרת כי מקור זה הוא לכו"ע :

"רבי מאיר ורבנן מקרא אחד דורשין"

עירובין פרק ה הלכה ב

א"ר יוחנן: דאמר קרא "ויהי בהיות יהושע ביריזו וגו'" (יהושע ה-ג) מאי ביריחו?
 אילימא ביריחו ממש, והכתיב "ויריזו סוגרת ומסוגרת" (יהושע ו-א) אלא ש"מ
 בעיבורה

נדרים נו:

עיבורה של עיר לענין מגילה

האם לדין עיבורה של העיר כח להחשיב את השכונות המתחברות לכרך עצמו ולהחיל עליהן דין
 מוקף לענין מגילה?

לשם כך יש לעיין בהלכותיהם של בתי ערי חומה שעליהם חל דין מוקף.

ה"מנחת אברהם"²²⁴ מבאר בהרחבה כי עיבורה של עיר בבתי חומה מגדיל את שיטחה של העיר
 ומחיל גם על העיבור את דין עיר חומה²²⁵.

קבר שהקיפתו העיר משלוש רוחות מפנים אותו ... בנתון בתוך שבעים ושתים ושיריים

ירושלמי נזיר פ"ט ה"ב

פינוי קבר הוא דין בערי חומה והוא מכח המעלה שאין קוברים בתוך העיר, ומעלה זו גוברת על איסור
 פינוי קברים משום בזיון המת.

ירושלמי זה הובא להלכה ברמב"ם:

עירות המקפות חומה ... רצו בני העיר להוציא הקבר מן המדינה מפנין אותו. ...

קבר שהקיפתו העיר בין מארבע רוחותיו ... פחות מכאן (מחמישים אמה) מפנין אותו:

בית הבחירה ז' ג'

²²⁴ לרב אברהם אלקנה שפירא, הרה"י לישראל, מנחת אברהם א סימן ז ע"מ קו -קז

²²⁵ אך בענין שילוח מצורים וחליטת בתים הדין שונה:

שילוח מצורעים - תלוי בקדושת מחנה ישראל ולא בערי חומה, וראה ברא"ש פ"ק דכלים דיהושע
 קידש כל העיירות בישראל בקדושת מחנה ישראל.

דין חליטת בתים - לא יכול לחול על העיבור כי יש להם דין אחוזה שהרי התורה קבעה "והארץ לא
 תמכר לצמיתות", ולכן מה שקובע בענין הוא מה שהיה בשעת חלוקת הארץ בימי יהושע בן נון.

המנחת אברהם מסכם ואומר:

נמצא לפי זה דבאמת כל הנוסף לעיר הוי כעיר אפילו בערי חומה ... א"כ במגילה
מה שתקנו קריאה מיוחדת לערים מוקפות, כל מה שנכלל וכל מה שיכלל בעיר הוי
כעיר לכל דבריו

מנחת אברהם א סימן ז ע"מ קז

שימוש בדין העיבור בירושלים

כך גם מובא ע"י הרב דוד שפירא בשו"ת בני ציון בנוגע לחיבור שבין ירושלים העתיקה לחדשה:

לפי מה דביארנו דהפרוורים נקראים ירושלים החדשה המחוברים בלי הפסק לירושלים
העתיקה ... דינא כירושלים העתיקה גופא, ולא רק מטעם סמוך ונראה

שו"ת בני ציון עמ' סט סימן מב

הוא מוסיף על כך במקום אחר ומביא ראיות לדעתו:

דאיתא במתניתין בנדרים (דף נו:): הנודר מן העיר מותר להכנס לתחומה ואסור
להכנס לעיבורה. ומקשה הגמרא מנלן דעובורה דמתא כמתא דמי ... ויהי ביות יהושע
ביריחו, מאי ביריחו? אילמא בירוחו ממש והכתיב "ויריחו סוגרת ומסוגרת" אלא
משמע מינה בעיבורה ... ואין צריך לבוא מטעם סמוך ונראה רק במקום שיש הפסק
יותר מעיבורה של עיר...

כל מה שנמשך הכרך ע"י תוספת הבתים שנבנו ונטפלו להכרך, אפילו התוספת מרובה
על העיקר, מכיון שיחדיו ידובקו ואין שם הפסק של שעור של עיבורה של עיר, ככרך
גופא חשובה

שו"ת בני ציון עמ' ע סימן מג-מד

בשו"ת חזון עובדיה על פורים משתמש הרב עובדיה יוסף בעובדה שיש עיבור לירושלים העתיקה עם הבתים הסמוכים לה ובכך נוצר המשך לכרך של ירושלים בשכונות שמחוץ לחומות:

ולענין דינא נראה שהואיל וירושלים החדשה מחוברת ברצף אחד עם העיר העתיקה כעיר שחוברה לה יחדיו, עדיפה טפי מכפר הסמוך לכרך שחרב, שהכל עיר ירושלים היא

חזון עובדיה פורים עמ' קיא

הרצף גורם לכך שהבתים שמחוץ לכרך אינם רק בדין מוקף מכח דין סמוך לכרך, אלא הם נחשבים לכרך עצמו. לדבריו, אין אנו צריכים להכנס לשאלת הסמוך לכרך חרב כאשר ע"י העיבור הבתים לשמחוץ לכרך הופכים לכרך עצמו.

דין סמוך לכרך כשיש עיבור לכרך

כאשר יש עיבור ורצף ממקום החומה, מדידת מיל של דין סמוך נעשית רק במקום בו נפסק הרצף הקיים מהחומה. כך פסקו הרב משה יעקב חרל"פ²²⁶, הרב עקיבא יוסף שלזינגר²²⁷, כף החיים, הרשל"צ הרב מרדכי אליהו²²⁸ בנוגע לשכונת רמות, וכן לאחרונה פסק הרשל"צ הרב יצחק יוסף לגבי שכונת רמות.²²⁹

ונראה שיש לצרף לרשימה זו גם את החזון איש כמצדד בכך שעיבורה של העיר נחשבת כפי העיר עצמה. ידועה לנו הנחיה בשמו לרב יצחק שלמה אונגר, רב שכונת גבעת שאול, ששאלו על חיוב שכונתו בט"ו על אף שאין רצף בתים מהעיר העתיקה ועד לגבעת שאול. תשובתו²³⁰ של החזון איש היתה שיש לקיים בשם פורים בט"ו בלבד בגלל שהשכונה נמצאת בתוך מיל מהבית האחרון שברצף הבתים מהחומה.²³¹

²²⁶ שו"ת ציץ הקודש, ירושלים תר"פ קונטרס אחרון, סימן נב

²²⁷ שו"ת ר' עקיבא יוסף, ירושלים תשס"ט, סימן רכב

²²⁸ בספר מקראי קודש על פורים לרב הררי עמ' 311. מובא מכתב של הרשל"צ הרב מרדכי אליהו בענין.

²²⁹ ילקוט יוסף על פורים תשע"ו, עמ' 40-30 שם הרשל"צ הרב יצחק יוסף מוסיף לרשימת הפוסקים,

המודדים מיל מסוף רצף הבתים, גם את הגר"ח זוננפלד ובעל תורת חסד מלובלין.

²³⁰ עיין בספר מעשה איש לרב צבי יברוב ח"ד עמ' קלב-קלג

²³¹ אמנם החזון איש בכתביו (או"ח סימן קנא וכן בסימן קנ"ג ס"ק ב) דיבר על הצורך בצרף בתים כדי להחיל

דין מוקף, אך כתב על כך באריכות הרב ישראל יעקב פישר (עיין בספר הליכות אבן ישראל, מועדים ב, עמ'

פוסק נוסף שהסתפקו בדעתו הוא הרב עובדיה יוסף. מדבריו בשו"ת יביע אומר ח"ז סימן נט נראה שסובר שרק רצף של עיבור מהכרך מחייב בדין מוקף בלבד. תשובה זו נכתבה ביחס לשכונת רמות, אולם העידו כמה רבנים שגם לרב עובדיה יוסף, אם המרחק לרמות היה קטן ממיל, הוא היה פוסק שיש לקרוא בט"ו בלבד. ועיין על כך בקובץ מדרש דוד- חיקרי הלכה, ד עמ' יח-לו, בשם הרב דוד יהודיף וכן בילקוט יוסף על פורים תשע"ו עמ' 40-30 מאריך הרשל"צ ומבאר בדעת אביו שגם פחות ממיל לשכונת רמות מספיק לחייבה בט"ו בלבד.

רבנים שהסתפקו בדין זה היו האדר"ת²³² והרב עובדיה הדיה²³³.

ולעומתם, רבנים שסברו שאין למדוד מיל מסוף רצף הבתים אלא ממקום החומה היו הרב צבי פסח פרנק²³⁴ וכן הרשל"צ שלמה עמאר²³⁵

אם כן, על אף שיש פוסקים שלא גמרו בדעתם כי עיבור העיר הוא כמו הכרך לכל דבר, נטיתם של רוב הפוסקים היתה כן לסמוך על דעה זו וכך נהגו ברוב המקומות הלכה למעשה.

תיט) שבמקומות אלו לא דיבר החזון איש על מצב כמו ירושלים. כאשר מתקיים רצף של בתים מהחומה, גם החזון איש יודה שהעיבור ממשיך את הכרך עצמו, ותעיד על כך עדותו של הרב שכונת גבעת שאול. ועיין עוד על כך בספר מגילה במוקפות חומה עמ' 88.

²³² הר המוריה- חידושי הלכה, אות נח, עמ' נג-נה

²³³ שו"ת ישכיל עבדי ח"א או"ח סי' יז- יח

²³⁴ שו"ת הר צבי או"ח ח"ב סימן קכח

²³⁵ עיין בקונטרס "דברי שלום ואמת" לרשל"צ שלמה עמאר

האם כביש סמוך לבתים נחשב כחלק מהעיר?

אמר רב הונא עיר שיושבת על שפת הנחל אם יש לפניו דקה ארבעה מוזדים לה משפת הנחל ואם לאו אין מוזדין לה אלא מפתח ביתו
עירובין סא.

ופסק הרמב"ם:

עיר שיושבת על שפת הנחל. אם יש לפניו דקה רחב ארבע אמות על שפת הנחל כדי שיעמדו עליה וישתמשו בנחל נמצא הנחל בכלל העיר ומוזדין לה אלפים אמה משפת הנחל השניה ויעשה הנחל כלו בכלל המדינה מפני הדקה הבנויה מצדו

רמב"ם הלכות שבת פרק כ"ח הלכה ט

וכן פסק השו"ע. נמצא אם כן שמקום המשמש את בני העיר הסמוך לעיר, נחשב כחלק מהעיר הדברים מפורשים יותר בלשון הריטב"א:

וא"ת ואפילו עשו שם דקה היאך חושבין אותו מכלל העיר שהרי אין מעברין את העיר אלא בית דירה או מקום [הראוי] לבית דירה והנחל אינו ראוי לדירה, וי"ל דהתם הוא כשבאין לעבר את העיר מפני מקום מסוים שחוצה לו אבל הנחל הזה שהוא לפני כל העיר וראויין להשתמש בו כל בני העיר אע"פ שאינו ראוי לדירה מעברין בו את העיר

האם ניתן ללמוד מנחל לכביש?

אמנם המגן אברהם (ס"ק יג) הסתפק בשאלה אם אפשר ללמוד, אך נראה שבשימוש מוכרח ככביש יודה המ"א שדינו כנהר, וכן פסקו הרב דניאל אברהם בסיפרו ברית אברהם ח"ד, בשם הרב עובדיה יוסף, ובשו"ת קנין תורה סימן פ' ובספר כרכים ומוקפים ע"מ פ"ה.

העיבור בתל בית שמש

עיבורה של עיר נמדד כך שנותנים קרפף לכל צד: כלומר: קרפף לעיר הקדומה וקרפף לבתי השכונה כיום. חיבור שני הקרפפים נותן לנו 141 אמה ושליש אמה. מידה זו בתרגום למטרים הינה:

ע"פ הרב חיים נאה – 67.8 מטרים

ע"פ החזון איש – 81.4 מטרים

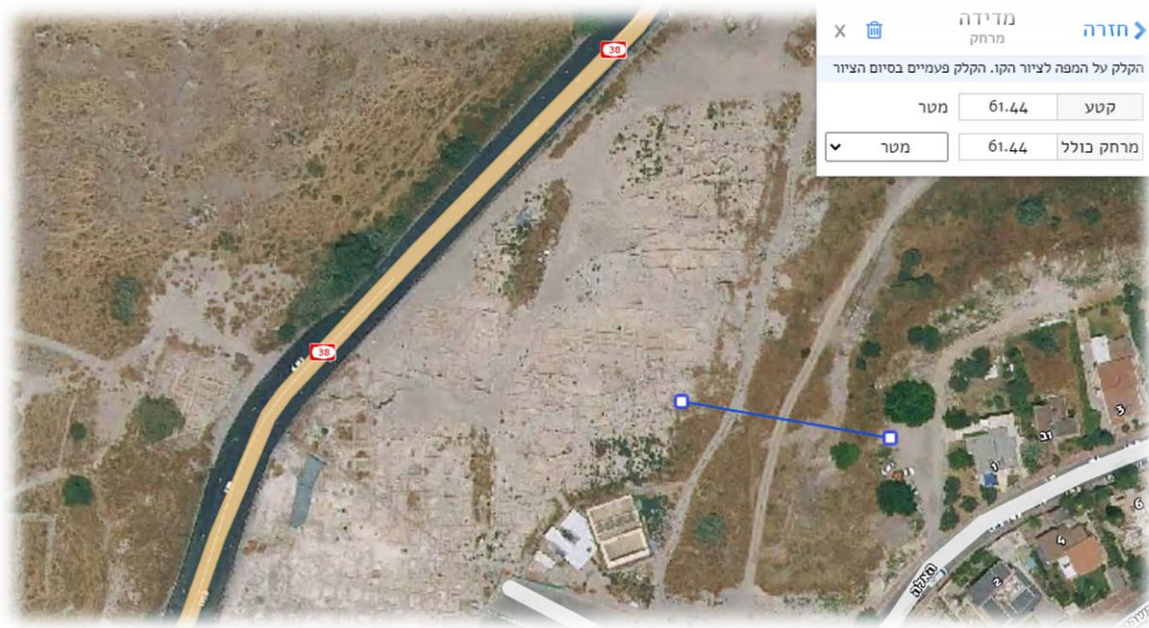
החפירות בתל שמש בשנים האחרונות גילו לנו כי העיר הקדומה התפשטה בצמידות ואף אולי מתחת לבתי השכונה הקרובים לתל. החפירות טרם חשפו את כל חלקה המזרחי וקשה לדעת עד היכן הם מגיעים, אך מה שכבר נחשב מכניס את בתי העיר לתוך עיבור התל.

המרחק עד חצר הבית הסמוך ביותר לתל המרחק מאזור שרידי העיר הקדומה הוא פחות מעיבורה של עיר לפי החזון איש, וכפי שציינו, החפירה יותר מזרחה לא נתבצעה יתכן אך שהבית נמצא אף על גבי התל עצמו.

המרחק מחצר
הבית הסמוך ועד
לשרידי בית
הקרוב ביותר בתל
בית שמש

(יש לציין שלא נעשתה מדידה בשטח ובגלל שהמרחק, שנמדד ע"י המחשב, מהתל לחצר הבית הקרוב, הוא גבולי מאוד למידה המקסימאלית של עיבורה של עיר, ויתכן סטיה של מטר או שנים לכאן או לכאן, אין לסמוך על המספר מעצמו עד שתבצע מדידה בשטח עצמו)

המרחק מחצר הבית
הסמוך ועד לשרידי
בית הקרוב ביותר
בתל בית שמש

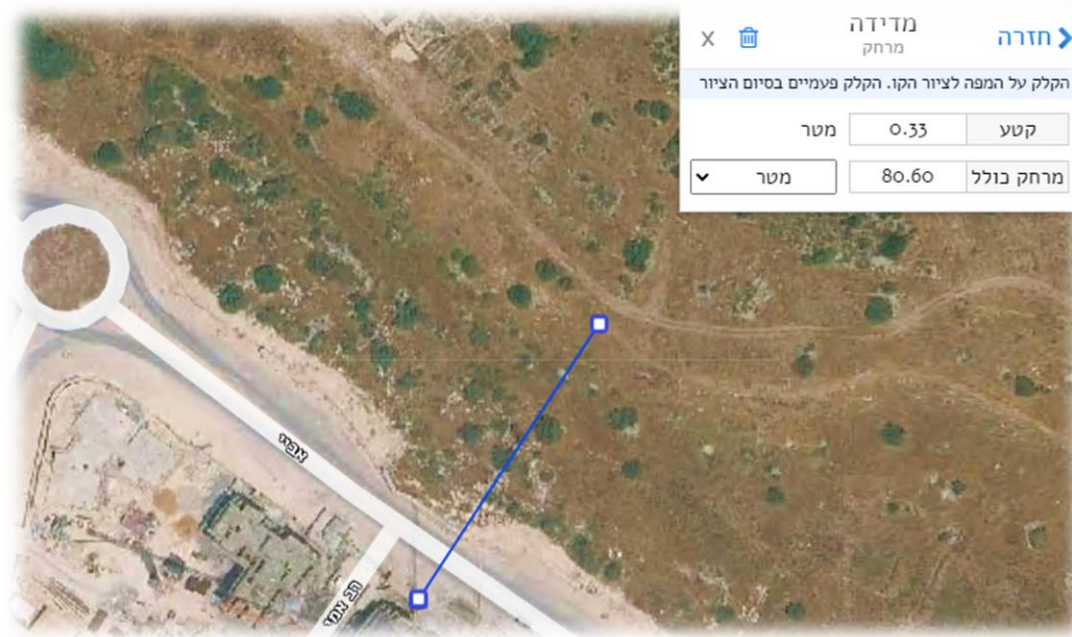
אם הכביש הצמוד לתל ראוי הוא להחשב כחלק מהעיר, אף לפי מידת רבי חיים נאה רואים כבר היום שיש חיבור בין התל לבתי העיר בת ימינו. (אף שלא נתבצעה מדידה בשטח ניתן לסמוך על מידת מחשב זו כי נותר טווח גדול לסטייה עד המידה המקסימאלית לעיבורה של עיר).

אולם יש לסייג את כל הנ"ל בכך שהבתים שנמצאו ממזרח לכביש מתוארכים לימי הבית השני ולא נתברר האם החומה שהיתה בימי יהושע בן נון הגיעה גם לחלק זה או שאלו תוספות בתים שהרחיבו את העיר מיזרחה בשלב מאוחר יותר.

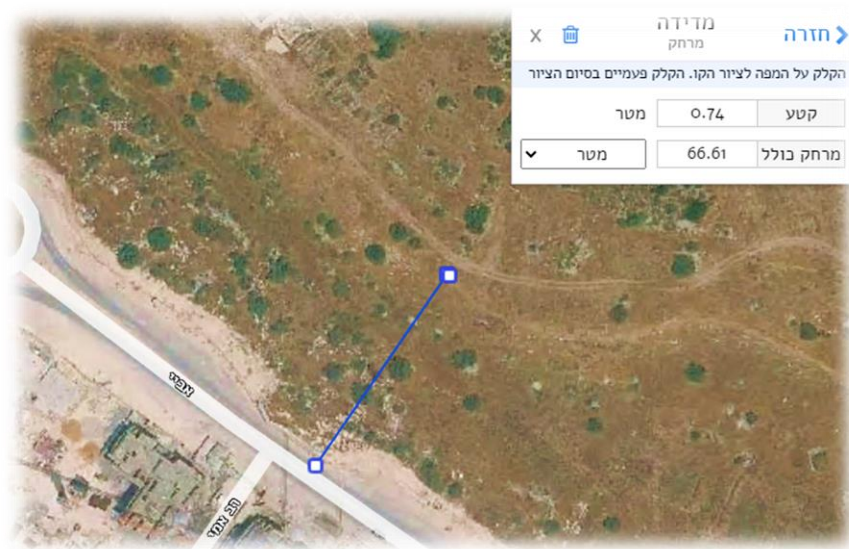
א"כ ישנו ספק האם יש עיבור בין תל בית שמש לשכונה הסמוכה אליה.

העיבור בתל ירמות

לאור האיכלוס בשבועות האחרונים בשכונה החדשה, המרחק ממקום החומה של ירמות ועד לבית הקרוב ביותר לרמה ד הינו הוא פחות מ-81.4 מטרים, כך שלפי החזון איש יש חיבור בין ירמות לרמה ד. (נעשתה מדידה בשטח כך שניתן לסמוך על הדיוק במספרים). אם הכביש נחשב כחלק מהעיר אף לרבי חיים נאה המרחק הוא פחות מהמידה המקסימאלית

המרחק מתווי החומה של תל ירמות ועד לכביש

אולם יש לציין שחיבור זה לתל ירמות עדין בגדר ספק:

גם אם התברר לנו זיהוייה של העיר, כפי שהוכחנו בספר זה, לא התברר האם העיר ירמות שכנה במיקום הסמוך לרמה ד או רק בחלקו העליון של התל. הספק הוא לגבי התיארוך הארכאולוגי: האם החומה שנמצאה שם שייכת לתקופת יהושע בן נון או

קדומה יותר. ואף אם קדומה יותר, יתכן שעדין היתה בשימוש בימי יהושע, אך נתון זה לא מבורר לנו ולכן חותם הספק נותר קיים. ואם כך:

אם כך, דין עיבורה של עיר ביחס לתל בית שמש ותל ירמות נתון בספק.

המרחק מתווי החומה של תל ירמות ועד לבית הקרוב ביותר ברמה ד

דין קשת

דין ייחודי בהלכות עירובין מחבר את תל ירמות לתוך העיר²³⁶ ומבליעה בתוך העיר הוא דין קשת:

הִיְתָה עֲשׂוּיָה בְּמִין גַּם אוֹ
בְּקֶשֶׁת, אִם יֵשׁ בֵּין שְׁנֵי
רְאשֵׁיהָ פְּחוֹת מֵאַרְבַּע
אַלְפִים אַמָּה מוֹדָדִין לָהּ מִן
הַיָּתֵר וְרוֹאִין אֶת כָּל הָרֹחֵב
שֶׁבֵּין הַיָּתֵר וְהַקֶּשֶׁת בְּאֵלוֹ
הוא מֵלֵא בְּתִים;
שו"ע שצ"ח סעיף ד

האם יש דין קשת לענין מגילה?

בספר "אשרי האיש" (פיסקי הלכות ע"פ הרב יוסף שלום אלישיב), בהלכות פורים פרק מ"ד הלכה א, מובא שיש למגילה דין קשת וכן בספר שבות יצחק לרב יצחק דרזי.

דין קשת בתל ירמות

לעומת זאת, הרב דבליצקי חולק בקונטרס "האגרת הזאת" ואומר כי אין דין קשת למגילה.

מציאות של קשת קיימת סביב תל ירמות:

²³⁶ ע"פ המהרי"ל – ספינה הנכנסת לקשת נחשבת כבר בתוך העיר ומותר בשבת להלך בכל העיר. המגן אברהם אומר שקשת דינה כעיבור העיר וע"פ המשנה ברורה (סימן שצ"ח באור הלכה ד.ה "מוקפת") קשת כעיר עצמה. בספר קרית אריאל פרק ו' ע"מ קל"ב טוען המחבר (הרב אריאל בוקוולד) שקשת עדיפה על עיבורה של עיר

שכונות רמה ג ו-ד מתחברות ע"י כבישים העוטפים אותם - הכבישים צמודים לשכונות במרחק של פחות מ-40 מטרים מבתי השכונה, כך שהם נספחים ומצטרפים לשכונות. המרחק בין הכביש הצמוד לרמה ג ובין הכביש הצמוד לרמה ד אינו עולה על 141 אמה, ועל כן יתכן ניתן לראות אותם כשכונות מחוברות²³⁷. שתי השכונות תוחמות את התל והמרחק בין שני ראשי השכונות הוא הרבה פחות מ-4000 אמה, כך שהתל כבר אינו נחשב מחוץ לעיר אלא כחלק ממנה.

שייכות מוניציפלית

הרשל"צ בן ציון מאיר חי עוזיאל קבע כי ההלכה של מקרא מגילה בעיר מוקפת שונה היא משאר הלכות "בתי ערי חומה": בעוד בשאר ההלכות שמקומה המדויק של החומה הוא בדוקא, דין מגילה שונה מהם: חלות "דין מוקף" מתפרס גם על מה שמחוץ לעיר ויכול להחשב ככרך עצמו. דין הסמוכין לעיר, הנחשב עד "מיל", לא נאמר על שכונות של העיר היוצאות מהחומות אלא על הכפרים הסמוכין לעיר שלא נחשבות חלק מהעיר.

דין מוקפין חומות מימות יהושע בן נון הוא משום כבודה של ארץ ישראל ולא משום הקפת החומה. הלכך אין לצמצם כבוד זה רק לתוך החומות, אלא לכל גבולי העיר ... ואין כאן (בירושלים החדשה) ענין לדין סמוך ונראה וכרך שנחרב שבתלמוד ובירושלמי, שאין הדברים אמורים אלא בכפר הסמוך לכרך...

שו"ת משפטי עוזיאל חלק ח סימן ס"ב

בית שמש של ימינו, הרואה עצמה כהמשך לעיר בית שמש הקדומה, היא לא "כפר הסמוך" אלא העיר עצמה שננדדה מעט מזרחה. לכן, אין לבחון את בית שמש של ימינו מדין סמוך לכרך אלא כפי הכרך עצמו, גם אם אין רצף של בתים הסמוכים לתל.

יתכן לומר שכך גם סברו הרב שלמה זלמן אוירבך והרב שלום יוסף אלישיב,²³⁸ הרואים בשייכות המוניציפאלית או בהיקף העירוב סיבה להחלת דין מוקף גם למקומות רחוקים מהחומה של הכרך.

²³⁷ בנוגע לחיבור ביניהם, צ"ע ובדיקה מדוקדקת בשטח. יתכן וניתן לראות את רמה ג ורמה ד מחוברת ע"י

כך שמרבעים את השכונות. כך סוברים המנחת יצחק ח, לג וכן הרב פסח אליהו פאלק בספרו מחזה אליה עמ' רכו סימן עה, האומרים שריבועים אכן מחברים, אולם ספר קריית אריאל חולק עליהם וצ"ע.

²³⁸ עיין בשבות יצחק על פורים לרב יצחק דרזי עמ' סב-בד

סיכום מקום הכרך עצמו:

ניתן לראות את שכונות בית שמש כחלק והמשך תל בית שמש ותל ירמות ולא רק כסמוכים אליהם, המסיבות הבאות:

1. עיבורה של עיר:

בתל בית שמש נחשפו בתים של העיר הקדומה בצמידות לבתי שכונה של ימינו. הספק שיש בענין הוא האם החומה של העיר מימות יהושע הקיפה גם את אותם בתים או לא. בתל ירמות נבנתה שכונה (רמה ד) בצמידות למיקום חומת התל. הספק הוא האם חומה זו הקיפה את העיר בימי יהושע.

2. דין קשת:

תל ירמות הפך להיות מובלעת בין בתי שכונות העיר (רמה ג ו-ד)

3. יש פוסקים הרואים את שייכות השכונות שאינן צמודות לכרך כחלק מהכרך עצמו ואת דין סמוך מחילים רק למקומות שאינן חלק אינטגרלי מהעיר.

2. הסמוך לכרך

שבע שיטות:

העיר בית שמש סמוכה (או צמודה כדמוכח לעייל) לארבע או חמש "ערי חומה". דין סמוך לכרך מקורו בגמרא:

...דאמר רבי יהושע בן לוי: כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נידון ככרך. עז

כמה? אמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא: כמחמתן לטבריא מיל

מגילה ב:

מרחק מיל הינו כאלפיים אמה שהוא כקילומטר בקירוב. האם מעבר לכך לא חל דין מוקף? בשאלה זו נעסקו רק במאה חמישים השנים האחרונות, לאור יציאת השכונות מהחומות העיר העתיקה של ירושלים. נסקור בקצרה את השיטות השונות²³⁹:

²³⁹ בסוגרים צוין שם דגמאות למספר פוסקים מוכרים האוחזים באותה שיטה.

1. **עד מיל ממש**²⁴⁰ - עד מיל ולא יותר. (הרב שמואל מסלנט, האדר"ת, הרב טיקוצ'נסקי)
2. **זמן נסיעה**²⁴¹ - מיל הוא זמן הליכה של מיל ולא דווקא מרחק ואפילו זמן נסיעה (-) כף החיים. דין זה הובא אצלו עם צרוף דין "נראה שאינו סמוך" שעוד יובא לעייל)
3. **שייכות מוניציפאלית** - מרחק מיל מיועד לכפרים הסמוכים ולא להתפשטות העיר עצמה. לכן גם שטח רחוק מהחומה, אך שייך לעיר, נחשב כחלק ממנה. (הרשל"צ עוזיאל, הרב שלמה זלמן אוירבך)
4. **רצף אורבני** - כל עוד יש רצף של בתים, היוצא מתוך תחום המיל, שהמרחק ביניהם לא עולה על 71 אמות, נחשבים הבתים כשייכים לתחום של המיל הסמוך לעיר המוקפת. (הרצ"פ פרנק, הרשל"צ שלמה עמאר)
5. **מדידת מיל מסוף רצף הבתים** - מסוף רצף הבתים המתחיל מתוך המיל הסמוך לחומה (הרב חרל"פ, הרב זוננפלד, כף החיים, הרב אברהם שפירא וכו')
6. **קו הערוב** - הערוב צורת הפתח הוא התוחם את העיר לעיר אחת לענין מקרא מגילה, וכל הנמצא בתחומו, גם כאלו הלא שייכים מוניציפאלית. (הרב יוסף שלמה אלישיב)²⁴²
7. **שייכות חברתית כלכלית לעיר** - מקומות התלויים חברתית וכלכלית בעיר הגדולה ונמצאים במרחק נסיעה של מיל מהעיר (הרב שלום משאש)

הערים הקדומות הסמוכות לעיר

הערים הסמוכות לשכונות העיר במרחק של פחות ממיל הן (הוספת השתיים הראשונות גם להגדרת סמוך היא משום שקיום עיבורה של עיר ההופך, אותן להחשב ככרך עצמו, מוטל בהן בספק)

1. תל בית שמש:

צמוד במרחק של עשרות מטרים בלבד. יתר על כן, עוד לא נחפרו כל שיטחי העיר הקדומה וסביר שבתיהן נמצאים אף מתחת לבתי העיר של ימינו.

2. תל ירמות:

לאחרונה נבנתה ואף התחיל איכלוסה של שכונת רמה ד, הנמצאת בצמידות של עשרות מטרים מהתל.

²⁴⁰ בפועל לא נתקב להלכה

²⁴¹ מוזכר בפוסקים רק בצירוף לשיטות נוספות בלבד

²⁴² שבות יצחק על פורים לרב יצחק דרזי עמ' סב-סד

גם קודם לבנית אותה שכונה, היה התל בגדר סמוך²⁴³ לשכונות רמה א ו-ג כפי שניתן לראות

בתמונה:

הסמיכות לרמה ג היא כ-250 מטרים, ולרמה א (רמת שילה) כ-650 מטרים. המרחק מרמה ד הוא בעשרות מטרים בלבד

3. תל זנוח : בסמיכות לרמה א וב במאות מטרים בודדים בלבד.

4. תל עין גנים:

בסמיכות לבית שמש במרחק של כ-1020 מטר. מיל ע"פ רב חיים נאה הוא 960 מ' וע"פ החזון איש הוא 1152 א"כ לשיטת החזון איש בתי בית שמש נמצאים בתוך מיל מתל עין גנים.

²⁴³ באחד הקונטרסים שנפוצו בענין תל ירמות נכתב שהיא כלל לא נכנסת לגדר סמוך. ניתן לראות בבירור

ע"פ התמונה שאין הדבר כן

3. דין "נראה"

שלוש ערים נוספות נכנסות לתמונה בעיקבות דין "נראה" והן צרעה עזקה ושוכה, אולם מרחקן מהעיר בית שמש הוא מעט יותר ממיל (מתל עזקה ותל שוכה המרחק הוא כ-2000 מטרים ומתל צרעה המרחק הוא כ-2500 מטרים בקירוב). האם יש דין "נראה" במצב זה?

רבי יהושע בן לוי: כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נידון כרך. עד כמה? אמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא כמחמתן לטבריא מיל.

מגילה ב:

ומבאר רש"י :

סמוך אע"פ שאינו נראה, נראה אע"פ שאינו סמוך

ד.ה. נידון כרך

כדעת רש"י סוברים רבנו חננאל, רשב"א, רבנו יהונתן מלוניל והמאירי.

ברמב"ם משמע אחרת:

כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עימו אם אין ביניהם יתר על אלפיים אמה ורי זה

כרך וקוראים בט"ו

הלכות מגילה א' י

וכן היא שיטת הטור והריטב"א.

אולם המגיד משנה גורס אחרת ברמב"ם וסובר להבינו כפי ההבנה שאף יותר ממיל יש דין נראה.

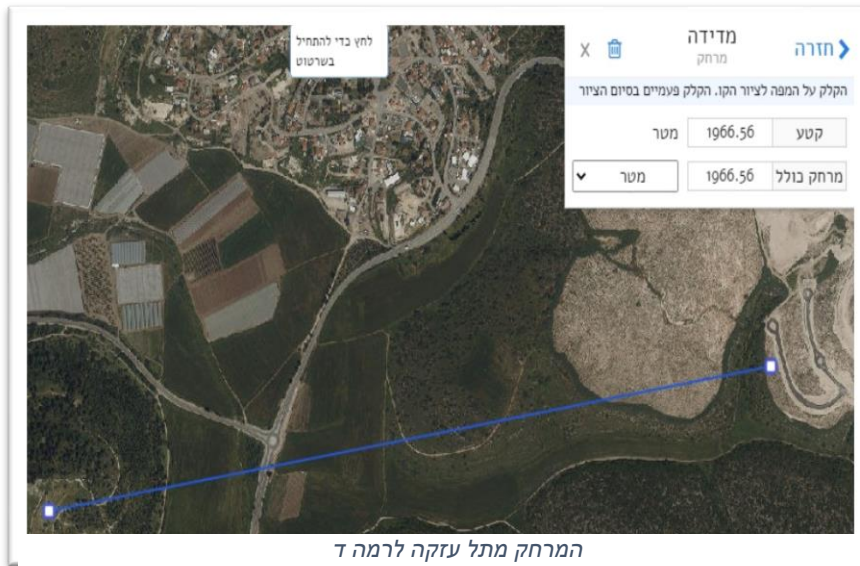
להלכה פסק השולחן ערוך באופן שקשה להכריע למי משתי השיטות התכוון, ונחלקו בדעתו האחרונים:

המגן אברהם והגר"א הבינו בשו"ע שההלכה היא שדין נראה הוא אף יותר ממיל, וכן פסק המשנה ברורה (שער הציון ס"ק ז')

הפרי חדש והברכי יוסף הבינו בשו"ע להלכה שרק נראה בתוך טווח מיל נכנס לגדר מוקף וכמותם הכריע להלכה הרב עובדיה יוסף בשו"ת יביע אומר (אורח חיים חלק ז סימן נח).

לענין העיר בית שמש, מלבד הפוסקים הסוברים שדין נראה הוא יותר ממיל, גם הפוסקים הסוברים אחרת, נראה שפה יודו שהערים הקדומות הרחוקות יותר ממיל מצטרפות לבסס את דין מוקף מאחר ויש עוד ערים נוספות הנמצאות בתוך טווח של מיל.

ואמנם, בשער הציון ביאר ע"פ הר"ן שבדין נראה יש צורך שהסמוך יהיה משתתף בענייני הכרך ולא

די שהמקום נראה ממנו²⁴⁴ (שו"ע) תרפ"ח סע' ב שער הציון אות ה) אולם המהר"ם אלשקר הסביר את הר"ן באופן אחר ולא הצריך השתתפות בענייני ולפי שיטתו

²⁴⁴המילים "וכל הנראה עימו" פורשו ע"י הר"ן באופן הבא:

נראה דקאמר היינו דמתחשב מתחומי העיר דוקא ואפילו מופלג כמה והכי ד"ק לישנא דקאמר

נראה ולא קאמר רואין אותו מן העיר

שתי אפשרויות הבנה בר"ן: 1. משתתף בענייניו 2. לעומד במקום שלישי, הכרך והעיר נראים יחדיו באותו אזור.

שתי האפשרויות הללו מובנות בשתי גירסאות שונות בריטב"א:

כל שהוא נראה עמו ומשתתף עמו **בעיניהם** (ויש גורסים

"ענייניהם")

ונראה שכל גירסא מתאימה לאפשרות אחרת בר"ן.

המהר"ם אלשקר מבאר כפי הפירוש השני:

היינו דמתחשב מתחומי העיר והמתחשב מן התחום על כל פנים לא יהיה רחוק כל כך ואף אם

יהיה יותר ממיל יהיה באופן שנחשב מתחומי העיר ולא רחוק הרבה... אף אם תימצא לומר

שתהיה רחוקה יותר ממיל יהיה המרחק מעט באופן שתתחשב מתחומי המקום ... דיותר ממיל אינו

מרבה יותר ממיל אחר

שו"ת מהר"ם אלשקר סי' קי'

שער הציון מבאר כפי הפירוש הראשון:

דין נראה הוא עד שני מיל.

המרחק של הערים הקדומות עזקה שוכה משכונת רמה ד הוא כ-2000 מטרים ואם כך, ע"פ הסברו של המהר"ם אלשקר בשיטת הר"ן, יש לערים אלו דין נראה, ואין צורך ש"ישתתפו בענייניו".

ובנוגע לתל צרעה, המרוחקת בכ-2500 מטרים, זקוקה היא לצירוף נוסף על מנת להצטרף לחיזוק דין מוקף בעיר:

אמנם מקובל כיום למדוד מיל ע"פ שיטת רש"י²⁴⁵ הקובעת כי אורכו הוא אלפיים אמה, אולם חולק עליו ר"ת והוא סובר כי מיל הוא 2826 אמה.²⁴⁶ חיזוק גדול לשיטת ר"ת ניתן למצוא מהמרחקים שנתנו חז"ל ממקום למקום²⁴⁷ המראים שמידת המיל בו השתמשו הוא המיל הרומי שאורכו הוא 1481 מטרים.

אם כן, ע"פ מידתו של ר"ת, גם צרעה נמצאת בתוך מרחק של שני מילים מהעיר בית שמש, כך שע"פ המהר"ם אלשקר, גם לה יש דין מוקף.

נראה מקצתו

האם השפעת הערים הקדומות היא רק על השכונות והבתים הנראים ממנה או שמא המקומות הנראים משפיעים על כל העיר?

המהריל דיסקין (בקונטרס אחרון סי' קג) סבר שמקצת העיר ככולו וכמותו פסק בשו"ת הר צבי (או"ח סי' קכג) אולם עירערו על כך האחרונים ונחלקו בענין.

צרעה נראת היטב מרוב חלקי העיר ודי לרוב העיר להשפיע על כולה.

שהוא משתתף, עימו בענייניו

ע"פ המהר"ם אלשקר אין צורך שהסמוך ישתתף בענייניו אלא ששניהם שייכים לאותו מחוז ואינם יכולים להיות רחוקים מידי אחד מהשני. הוא מגדיל את המרחק ממיל אחד לעוד מיל נוסף, כלומר, שני מילים.²⁴⁵ עיין יומא סז. רש"י ד.ה. "שבעה".

²⁴⁶ עיין יומא שם תוס' ד.ה. "וכלן" הסבור שיש למדוד אלכסון של ריבוע של אלפים על אלפים אמה
²⁴⁷ עיין בספר "מקום בפרשה" לרב פרופסור יואל אליצור. ולדוגמא: ע"פ חז"ל המרחק מירושלים למודיעין הוא 15 מיל (פסחים צג:). מירושלים לעקרבה המרחק הוא 40 מיל (משנה מעשר שני ה,ב). ע"פ מדידת מרחקי מקומות אלו יוצא שלשיטת רש"י אמה היא 74 ס"מ ואילו לשיטת ר"ת אמה היא 52.4 ס"מ. ומכאן שרק המידה של רש"י תואמת את הידוע לנו בשטח.

עזקה ושוכה ניראות רק ע"י חלקים משכונות רמה ג ו-ד בלבד, כך שהשפעתן ההלכתית בדין מוקף היא רק ע"פ המהרי"ל דיסקין הרצפ פרנק.

שכונות בית שמש הנראות מתל ירמות

דין שכונות העיר

דירוג השפעת הערים הקדומות

הכח של עיר קדומה להשפיע את דין המוקף שלה נמדד ע"פ שני דברים:

1. רמת הודאות בזיהוי בעיר
2. איכות הנתונים ההלכתיים שלה (מחוברת לעיר של היום, סמוכה או רק נראית)

כעת נאסוף את כל הנתונים ההלכתיים ואת רמת הודאות בזיהוי, ונבחן ע"י כך את ההשפעה ההלכתית שיש לכל אחת משמונת הערים הקדומות באופן מדורג, ולשם כך נגדיר שלוש דרגות של השפעה:

דרגה א

תל בית שמש ותל ירמות:

- א. רמת ודאות הזיהוי גבוהה
 - ב. יתכן להחשיבן כמחוברות לשכונות הסמוכות לה ע"י עיבור העיר או דין קשת
- ודאות הזיהוי גדולה יותר בשתי ערים אלו משאר הערים שנמנו עקב החפירות הארכאולוגיות שמורים בבירור שני דברים: 1. המיקום המדויק של ערים אלו 2. חומתן התגלתה.

דרגה ב

תל זנוח:

- א. רמת ודאות גבוהה
- ב. סמוכה לשכונות העיר

דרגה ג

תל צרעה:

- א. רמת ודאות גבוהה
- ב. אינה סמוכה אך נראית לרוב חלקי העיר

דרגה ד

תל עזקה ותל שוכה:

- א. רמת זיהוי גבוהה
- ב. אינן סמוכות ונראות למקצת העיר²⁴⁸

דרגה ה

תל עין גנים:

- א. רמת ודאות זיהוי נמוכה
- ב. סמוכה לבתי העיר של היום רק לפי שיטת החזון איש

תל אשנה:

- א. רמת זיהוי נמוכה
- ב. נמצאת בתוך העיר

²⁴⁸ ביחס לשכונות הנראות ממנה השפעתן ראויה לעלות לדרגה ג

שכונות בית שמש

שמונה ערים קדומות יש המשפיעות על בית שמש את דין מוקף. כל שכונה מושפעת בעיקר מהתל הקרוב אליה אך במידת מה יש לכל אחת מהן השפעה על כל חלקי העיר. נבחן כעת מהזווית של השכונות את אופן היותן מושפעות מהערים הקדומות בהתאם לשיטות השונות:

ערים קדומות המשפיעות על כל העיר:

ע"פ שיטות הרשל"צ עוזיאל, הרב אורבך והרב אלישיב:

מכיון ששכונות העיר הן הרחבה של בית שמש, שהיא המשך העיר הקדומה מוקפת החומה (הרב עוזיאל), ומכיון שכונות בית שמש נמצאות תחת אותה רשות עירונית (הרב אורבך), או היות כל השכונות מוקפות בעירוב משותף (הרב אלישיב), הרי שאין הכרח ברצף בתים המחברים את שכונות העיר, ודי בתל בית שמש או בתל אחר לחייב את כל העיר מדין מוקף.

ע"פ שיטת החזון איש:

ללא רצף של בתים (של כ-14 אמות) אין חיבור והשפעה בין שכונה לשכונה אלא אם כן השכונה

היא בטווח של תוך מיל מהחומה. ולכן במצב זה יתכן מקום בעיר שדינו יהיה מוקף ויהיה מקום שדינו פרוז.

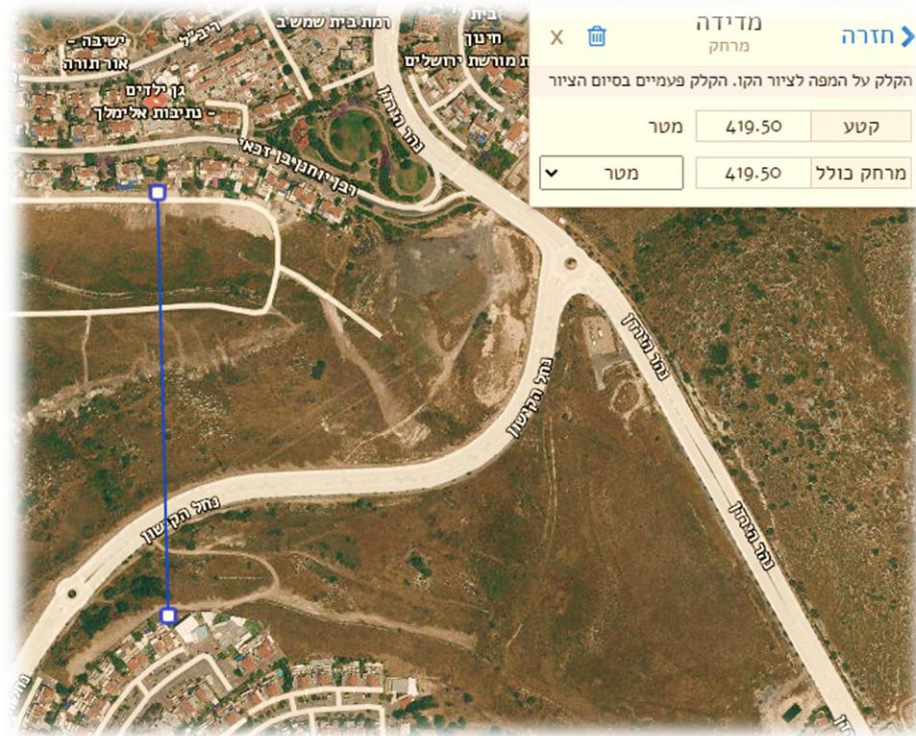
אולם אם יש רצף בתים מהחומה, נחלקו בזה האם המיל נמדד מסוף הרצף או מהחומה בלבד.

הנ"מ בבית שמש היא קיום עיבור לתל ירמות ותל בית שמש:

לגבי תל בית שמש:

יש חיבור (מסופק) בין תל בית שמש לשכונה הצמודה אליה. רצף של בתים יש מהתל ועד

לקצה שכונת רמה ב הקרוב לרמה א. בקצה זה מסתיים העיבור לתל בית שמש (כפי שרואים בתמונה).

המרחק בין רמה א לרמה ב

לגבי תל ירמות: ע"י עיבור התל עם רמה ד (שהינו מסופק) וכן ע"י דין קשת, ירמות מתחברת ונמשכת אל עבר רמה ג ורמה א (יש חיבור בין רמה א לרמה ג דרך פארק ירמות).

כלומר: המפגש בין סוף עיבור תל בית שמש לסוף עיבור תל ירמות מסתכם במרחק של כ-400 מטרים כפי שרואים בתמונה הצמודה.

פוסקים רבים²⁴⁹ חישבו את מידת המיל, הנמדד מהכרך ומחשיב את הסמוך לו באותו גדר מוקף, מסוף העיבור שלו ולא מהכרך עצמו. ואם כך:

ה"עיבור של תל בית שמש" נחשב בגדר "סמוך" ל"עיבור הכרך של תל ירמות" (בית שמש הותיקה, רמה ב והשכונות המחוברות עימהם), וה"עיבור של תל ירמות" (רמות א, ב, ג, ו-ד) נחשב בגדר "סמוך" לכרך של "העיבור של בית שמש". לכל אחד משני חלקי העיר שנוצרו יש שני גורמים המחייבים אותו, אחד ככרך עצמו ואחד כסמוך לכרך האחר.

א"כ, גם תל בית שמש וגם תל ירמות משפיעים על כל חלקי העיר.

אל שתי ערים קדומות אלו מצטרפים, בהשפעתן על כל חלקי העיר:

תל זנוח, תל צרעה²⁵⁰ (לשיטה ש"נראה" הוא אף יותר ממיל) ותל אשנה.

ערים קדומות המשפיעות על איזור מסויים בלבד:

1. עזקה ושוכה על רמות ג ו-ד (לשיטה שנראה הוא אף יותר ממיל)

2. עין גנים על בית שמש הותיקה ועד לקצה רמה ה הסמוך לרמה א

כלומר: 5-7 ערים משפיעות את דין מוקף על כל העיר, ובנוסף עוד עיר או שתיים על כל שכונה.

א"כ דין מוקף בעיר בית שמש על כל חלקיה הינו חזק מאוד ולמעלה מכל ספק!

²⁴⁹ כף החיים, שו"ת בני ציון, תורת חסד מלובלין, הרב זוננפלד, הרב חרל"פ, הרב דיסקין, הרב עקיבא שלזינגר, הרב מרדכי אליהו, וכך גם פסק לאחרונה הרשל"צ הרב יצחק יוסף ביחס לשכונת רמות הקרובה לירושלים רק במרחק של כ-600 מטרים, וכתב שזוהי גם דעתו של אביו הרב עובדיה יוסף.

²⁵⁰ ואף עזקה ושוכה לשיטה שמקצת העיר משפיעה על כל העיר

סיכום: הנקודה העיקרית

בפרקים הקודמים ביססנו באופן ברור, לעניות דעתינו, מספר נתונים הנותנים דין ודאי לעיר בית שמש:

1. ודאות זיהוי הערים הקדומות
2. היותן ערי חומה מימות יהושע בן נון
3. דין מוקף לסמוך לכרך שחרב

אולם לא הסתפקנו בכך אלא גם ביססנו עוד נתונים ובירורים הלכתיים למי שעדין יטיל ספק בהוכחות שהבאנו, ולכן הוספנו עוד שני בירורים נוספים:

1. קיומו של דין סמוך לכרך מסופק
2. ראיית שכונת בית שמש כחלק מהכרך עצמו

הנקודה האחרונה היא המרכזית בפירקינו זה וראויה היא שתסתום את הגולל על כל טענות הספק והחשש שמא לא נתמלאו כל התנאים להשבת דין מוקף לעיר.

שונה בית שמש של ימינו מכל עיר אחרת בארץ בכך ש"ערים רבות סביב לה" ותקומת תחייתם של פסוקים רבים בתנ"ך נותן לה זיהוי ודאי. חיוב העיר בדין מוקף בא לעיר כמעט מכל כיוון אפשרי, כך שנראה שבלתי נמנע הוא שלא להשיב לה את כבודה האבוד ולהחיל בה את דין מוקף

פרק ט

אוסף פסיקות וחוות דעת על בית שמש

הקדמה

מאפיין חשוב בהתבוננות ההלכתית בנושא זה הוא הדינמיות שבה, המתבטאת בשלושה תחומים:

א. **התרחבות של העיר** במהלך השנים מעיירה קטנה לעיר גדולה, הצמיד את העיר ל"תל בית שמש" וכיום כבר ממש בולטת כיושבת על גביה.

כמו כן, שכונות חדשות נבנו בצמוד ל"תל ירמות". התל שהיה רחוק מספר קילומטרים מבית שמש, הפך להיות שכן לשלוש שכונות (רמות א, ג ו-ד) כשהחדשה מבניהם (רמה ד) שבימים אלו החל האיכלוס בתוכה, סמוכה לה בעשרות מטרים בלבד ומקיפה אותה לכדי "דין קשת".

ב. **העמקת החפירות** בערים העתיקות מגלה לנו נתונים חדשים שמשנים או מחזקים את ההשערות שיוחסו קודם רק כהשערות כגון:

1. גודלה של תל בית שמש, הרחב יותר משחשבו קודם.

2. מציאת חומות לעיר

3. סימנים יהודים מובהקים (כגון מקואות טהרה, כתובות עם שמות עבריים, המנעות מאכילת חזיר וכו')

ג. **התפתחויות מדעיות** המוסיפים לנו נתונים חדשים המחזקים השערות מסופקות לכדי ודאיות, כגון:

א. חקר מכלול ערי הארץ הקדומות

ב. כתבים סיפורתיים עתיקים שלא היו ידועים לת"ח, המתעדים מיקומים מדויקים

ג. מחקר מקיף המערער ומשנה את הידוע עד כה בכרונולוגיה הארכאולוגית

החידוש שיש בספר זה הוא שיכלול כל הנתונים החדשים, נתונים שלא כולם עמדו בפני מכריעי ההלכה שעסקו בתחום בעבר ביחס לבית שמש, המחייבים התייחסות עדכנית.

יתר על כן, בכל ההתייחסויות שנכתבו על דין בית שמש דנו רק על שאלת דין מוקף של בית שמש או ירמות בלבד. לא נכתבה תשובה ע"פ שילוב שמונת הערים הקדומות מוקפות החומה של בית שמש. שילוב זה נותן תמונה ברורה וחזקה הרבה יותר, הן מבחינת הזיהוי והן מבחינת הנתונים ההלכתיים, ומוסיף צירופים רבים לטובת קביעת דין העיר בדין מוקף באופן ודאי.

תלמידי החכמים שעסקו בדין בית שמש בפורים העלו ספק בעיקר בשלושה ענינים:

1. האם זיהוי העיר בית שמש וירמות הוא ודאי?
2. האם בוודאות היו ערים אלו מוקפות חומה?
3. בשאלת סמוך לכרך שחרב, האם הלכה כג"א או כמשנה ברורה (הפוסק כשיטת הברכי יוסף)?

ההכרעות ההלכתיות התפלגו לארבעה:

1. רק ב"ד בלבד
2. לחגוג יומיים מספק כחומרא ראוי
3. חובה לחגוג יומיים מספק
4. רק ט"ו

מענה מורחב ויסודי לשאלות אלו ישנו לאורך ספר זה שנוסד בעיקר לבירור נושאים אלו.

נענה בראשי פרקים, המהווים את אופן התשובה לשאלות אלו בספר זה ובדרך כלל נעדרו מתשובות הת"ח שקבעו שדינה של בית שמש היא ב"ד בלבד:

1. בענין הספק בזיהוי, לא הובאו בדבריהם הדברים הבאים:
 - א. עדות על מיקום מדויק של הערים מימי האמוראים
 - ב. התאמה לגאוגרפיה המקראית
 - ג. שייכותן ל"אשכול ערים" מזוהה הנותן תמונה מוחלטת יותר
 - ד. צירוף ושילוב שמונה ערים מוקפות חומה
 - ה. זיהוי של ת"ח מומחים בתחום מבדורות הקודמים
2. הידיעה שלבית שמש וירמות היתה חומה מימות יהושע בן נון:
 - א. הקביעה שערים המנויות בספר יהושע היו מוקפות חומה אינה נתונה למחלוקת אלא מוסכמת לכו"ע. כך הבינו הראשונים והאחרונים.
 - ב. מקורות נוספים בהם יש ראיה לחומות בבית שמש וירמות מהתנ"ך וחז"ל
 - ג. סימוכין מעולם הארכאולוגיה
3. ניתן להכריע באופן ברור כשיטת הגר"א מהסיבות הבאות:
 - א. שיטת הגר"א תואמת את הבנת כל הראשונים. הברכי יוסף לא ראה ראשונים אלו
 - ב. הברכי יוסף נשען בדבריו על מקור שאינו קיים הרמב"ן.
4. ע"פ הגר"א והראשונים הסמוך לכרך אינו תלוי במצבו של בכרך:
 - א. לולא הבנה זו, לימוד הק"ו מיותר ובגדר פשיטא
 - ב. כך הבינו החזון איש, שו"ת היכל יצחק, הגרי"ד סולובייצ'יק והרב אליקים שלזינגר

יש עוד להוסיף שתי קביעות, המובאות בתשובות הת"ח בענין, שמתבררות באופן אחר בספר זה:

א. הקביעה שיש לחלק בין עיר של גויים לכרך חרב:

הוכח בספר זה לעני"ד שאין לחלק ביניהם.

ב. הקביעה שהחזון איש הסתפק בחילוק הנ"ל:

הוכח בספר זה שלחזון איש סבר שאין לעשות חילוק זה.

חלקים נרחבים מספר זה נכתבו מתוך המשא ומתן שהיה לי עם חלק מהרבנים המובאים בפרק זה.

נבהיר שוב: ספר זה נועד לעורר ענין בנושא, והסמכות לקביעת ההלכה אינה אלא בידי פוסקי ההלכה בלבד. אם חלילה יובן אחרת בדברי הריני להודיע שאין בידי מחבר ספר זה לא הסמכות לא הכח ולא העוז לחלוק על מורי ההוראה ואני כפוף לכל הוראתם בנושא.

אלו דברים הנכתבים לשם הלימוד וחלילה לא כבאים לחלוק על מאן דהו. אנו עומדים במקום של שאלה בפני רבותינו ולא חלילה כבאים לחלוק.

להלן הפסקים וחוות הדעת ההלכתיות שנכתבו על בית שמש, ובצידם ההתייחסות שלנו באופן תמציתי:²⁵¹

²⁵¹ נבקש סליחה מראש אם נחסיר מהשמות והדעות שהובעו או שלא נדייק בדברי אותם ת"ח. באם החסרנו או שנפלה טעות בדברים, נשמח לעידכון.

פסיקות לקריאת מגילה בי"ד בלבד:²⁵²

הרב דוד אברהם ספקטור זצ"ל:

הרב ספקטור, שהיה רב שכונת גבעת שרת, בסוף ספרו "בית שמש – עיר התנ"ך" דן רק ביחס לתל בית שמש והכריע לקרוא בי"ד בלבד מהסיבות הבאות:

1. הטלת ספק האם מוכח במקורות שלעיר בית שמש היתה חומה
 2. הזיהוי של בית שמש, במיקומה הנוכחי הידוע, לא יצא מכלל ספק
 3. הלכה כמשנה ברורה בדין הסמוכין לעיר חרבה
 4. ההבנה שהמשנה ברורה חילק בין כרך שחרב לעיר שהפכה לשל גויים
 5. ההבנה ש"החזון איש" הסתפק ולא הכריע הפוך מהמשנה ברורה.
- כאמור לעיל, בספר זה הוכחנו שיש להתבונן באופן אחר על כל הקביעות הללו.

הרב שמואל יוסף שטיצברג

תשובתו של הרב שטיצברג, רב קהילה בבית שמש, פורסמה כתגובה למכתבו של הרב יוסף חיים כהן שסבר לחייב את העיר בדין מוקף.

טיעוניו של הרב שטיצברג הם:

1. פסק המ"ב שדין סמוך לחרבה הינו בי"ד בלבד
2. פסק המ"ב שהסמוך למקום מסופק הינו בי"ד בלבד
3. הלכה למעשה לא קוראים יומיים בגוש דן למרות מספר חרבות עתיקות שיש שם.
4. אין לסמוך על הארכאולוגיה כלל
5. נהגו בבית שמש לקרוא בי"ד בלבד

מענה לטיעונים:

1. הוכח באריכות בספר זה שהלכה כדעת הגר"א והראשונים ולא כדעת הברכי יוסף והמשנה ברורה.
2. א. הוכח בספר זה כי אנו עוסקים בזיהוי ודאי ולא ספק.

²⁵² סדר התשובות הן ע"פ סדר כתיבתן הכרונולוגי

- ב. הוכח בספר זה שהקביעה שדין הסמוך למקום מסופק בי"ד בלבד נסמכת על הקביעה שהלכה כבר כי יוסף בדין הסמוך לחורבה, ומאחר ובדין זה ההלכה כדעת החולקים עליו, א"כ, גם בדין סמוך למקום מסופק ההלכה אינה כדעת המ"ב.
3. אוסף הנתונים ב"אשכול הערים" של בית שמש אינו מצוי בגוש דן ואף לא בלוד. בגוש דן אין זיהוי ברור לחרבות הערים המצויות שם:
- א. לתל בני ברק אין עדויות ברורות מהעבר למיקומו המדויק כמו בבית שמש וירמות, ולכן קשה לסמוך על שימור שם בלבד.
- ב. שאר החרבות הן ללא שימורי שם.
4. יש דברים שניתן ללמוד מהארכאולוגיה כסיוע להלכה ויש דברים שאין לסמוך על דבריהם. לגבי זיהוי מיקום מדויק, שכבות המעידות על רצף התיישבותי לאורך אלפי שנים וצירוף סייעתא לחומה מימות יהושע הם דברים שניתן לקחת מהארכאולוגיה.
5. א. לא נעשה ברור מקיף בזיהוי המקומות.
- ב. יש נתונים הלכתיים המתחדשים במהלך השנים: שכונות הנבנות בתוך מיל או בצמוד עד כדי "עיבור העיר".

הרב שלמה זלמן פרלשטיין

- הרב פרלשטיין, המקובל על ציבור ניכר כמרא דאתרא ברמת בית שמש, הוציא פסק בשנת תשע"ד בענין. קביעתו היתה שיש לקרוא בי"ד.
- ראשית, לפי המשנ"ב אין הדיון בכלל מתחיל משום שסמוך לכרך חרב הדין הוא בי"ד ועוד שהסמוך למקום מסופק דינו בי"ד.
- באשר לשיטת החזון איש, הרב פרלשטיין קבע מכח ס"ס שדינו בי"ד: ספק בזיהוי וספק בדין סמוך לכרך חרב.

מענה לטיעונים:

1. הארכנו בפרק ו' להראות כי ההלכה ראויה להיות כמו הגר"א והראשונים הסוברים שיש דין מוקף לסמוך לכרך החרב ודלא כמשנ"ב הנסמך על אחרונים שלא ראו את הראשונים.
2. אמנם לפי המשנ"ב אין סמוך למקום מסופק הוא בי"ד אך נראה משתי סיבות שאין לומר כן: א. יסוד דבריו נשענים על העיקרון בסמוך לכרך חרב שהינו הפוך מדברי הראשונים, ולכן הלכה כחזון איש גם כאן.
- ג. ע"פ הרב אויירבאך אב"ד דטבריה, כאשר יש ספק חזק בכרך, דין הסמוך כדין הכרך.

3. גם ביחס לקביעה כי יש ספק בזיהוי, הוכח בספר זה כי הזיהוי של ירמות, ובעיקר בצירופו עם עוד זיהויים של שבע ערים קדומות נוספות, הינו מסתבר ביותר עד לכדי ודאי.
4. נראה שהחזון איש לא הסתפק בדין כרך חרב והסמוך לו אלא הסתפק אם המשנ"ב עושה את החילוק בין עיר של גויים לכרך חרב. בפרק ו' הרחבנו בשאלה איך נכון לבאר את דברי המשנ"ב והוכחנו ע"פ מקורותיו של המשנ"ב, שלא היו לפני החזון איש, שאין לומר כן במשנ"ב.
5. החזון איש קבע באופן ודאי את דעתו בדין כרך חרב שהינו בט"ו. כך פירשוהו גם הרב ישראל יעקב פישר והרב שריה דבליצקי

הרב אפרים זלמן גלינסקי

הרב גלינסקי פרסם מאמר בשם: "מירמות ועד בית שמש", בנוגע לדין בית שמש, על פי הנתונים של תל ירמות.

הוא סבר שאין חיוב לקרוא אף יומיים מהטיעונים הבאים:

1. הזיהוי בעייתו:
 - א. זיהוי המקום הוא על פי דמיון השם ירמוק שהשתמר לירמות המקראית. טיעון חלש מדי בשביל לבנות עליו כל כך הרבה.
 - ב. החומות מתוארכות מאות רבות בשנים לפני יהושע בן נון.
 - ג. אי אפשר לסמוך על ממצאים ארכאולוגים לענינים הלכתיים
2. מחלוקת הפוסקים בדין הסמוכין לעיר חרבה
3. מחלוקת הפוסקים בדין הסמוכין לעיר מסופקת. דעת המשנה ברורה: קוראים בי"ד בלבד

מענה לטיעונים:

1. א. הוכחנו באריכות בספר זה שזיהוי ירמות לא נעשה רק על סמך דמיון השם אלא גם על סמך מיקום מדויק שיש בידינו מימי האמוראים וכן על סמך התאמה לגאוגרפיה המקראית
- ב. החומות בחלק התחתון אמנם מתוארכות זמן רב לפני יהושע אך רק לשיטה אחת בלבד, אולם לשיטה אחרת יש התאמה מדויקת לימי יהושע בן נון.
- בנוסף, לא מן הנמנע שחומות אלו היו קיימות גם עד ימי יהושע בן נון.
- כמו כן, יתכן ורק החלק העליון של התל היה בימי יהושע בן נון, והחומות שנמצאו שייכות לחלק התחתון.

- ג. כפי שכתבנו בספר זה, אין לקבוע באופן גורף אי אפשרות לסמוך על הארכאולוגיה אלא יש לבחון כל דבר לגופו. התיארוך הוא דבר מסופק אך הדיוק במיקום העיר והתקופות הארוכות שהמקום
2. כאמור, הוכחנו בספר זה באופן חד משמעי שהלכה כשיטת הגר"א והראשונים ולא כשיטת הברכי יוסף והמשנה ברורה.
3. מקור הלכה זו של המ"ב היא בברכי יוסף. סברתנו נובעת מדין הסמוך למקום חרב. מאחר ואין הלכה כברכי יוסף בהלכה ההיא, הרי שיסוד ההלכה בסמוך למקום מסופק נופל. גם בזה הארכנו בספר זה.

הרב שלמה לינצנר

הרב לינצנר הוציא קונטרס על שאלת מועד פורים בעקבות תל ירמות²⁵³. טיעוניו של הרב לינצנר היו:

1. הזיהוי בירמות הוא מסופק
2. החזון איש הסתפק ואף נטה לדברי המשנה ברורה
3. ירמות אינה סמוכה לשכונות בית שמש
4. המרחק מתל ירמות לבתי שכונת רמה ד אינו מאפשר חלות "עיבור" ביניהם.

מענה לטיעונים:

1. כאמור, ענינו לטיעון זה באריכות בספר זה
2. כנ"ל
3. א. דבריו אינם נכונים מציאותית: בתי רמה נמצאים במרחק של כ-650 מטר מהתל ושל רמה ג במרחק של כ-250 מטר²⁵⁴
- ב. הרב לינצנר סבר שבין לסמוך על מדידה בקו אוירי אולם מוכח בפוסקים שכן סומכים לכתחילה²⁵⁵.

²⁵³ עם הרב לינצנר היתה לי התכתבות. היו דברים שהרב קיבל את דברי אך בשאלות המרכזיות עדין לא הדיון ביננו לא מוצא. מכיון שדברי הרב לינצנר פורסמו במקומות רבים אביא בתמצית את האופן בו ראה הרב לינצנר את הדברים בראשיתם.

²⁵⁴ הרב לינצנר חזר בו בנקודה זו והסכים עימי

²⁵⁵ הרב לינצנר חזר בו בנקודה זו והסכים עימי

4. א. מידת החזון איש שהשתמש הרב לינצנר היתה קטנה יותר ממה שהיא באמת²⁵⁶

ב. הכביש הסמוך לשכונה נחשב כחלק ממנה ומצמצם את המרחק מהתל

הרב אליה רפאל הכהן

מרבני הקהילות ברמה ג, כתב תגובה לקונטרס של הרב יוסף חיים כהן "ירמות זוהי רמת בית שמש":

שתי מניעות יש לערים הקדומות של בית שמש להחיל דין מוקף:

1. ספק בזיהוי המקומות

2. דין חורבה

עיקר עיסוקו של הרב אליה רפאל הכהן היה בדין מוקף בעיר חרבה וטענתו היתה כי אין לה דין מוקף לכו"ע: לא רק שלפי הברכי יוסף אין דין מוקף לעיר שאין היא יהודית, אלא אפילו הראשונים והגר"א, הסוברים שיש לה דין מוקף, יודו בכך החרב שפקע ממנה דין מוקף. חילוק זה מובא בשם המשנה ברורה, החזון איש, הרב צבי פסח פרנק והרב הרצוג.

טיעון נוסף²⁵⁷:

הראשונים נתנו דין מוקף לסמוך לעיר החרבה רק אם הסמוך היה קיים עוד מימי קיומו של הכרך.

מענה לטיעונים²⁵⁸:

1. א. הארכנו בספר זה והוכחנו כי מיכלול תופעת שימורי השמות היא חזקה ביותר וכי היו לה

את התנאים להשתמר לאורך אלפי שנים מימות יהושע בן נון.

ב. גם האחרונים ששללו הסתמכות על שימור שם, לא שללו אלא שם ללא אסמכתאות נוספות.

ג. יש להכיר מחקר זה של גאוגרפיה מקראית שהתפתח מאוד בדורות האחרונים ע"י ת"ח שהתמחו בענין, מה שמביא אותנו לזיהויות מסתברים ביותר עד לכדי ודאיים.

²⁵⁶ הרב לינצנר חזר בו בנקודה זו והסכים עימי

²⁵⁷ טיעון זה לא נכתב בתשובתו אלא נאמר לי בע"פ

²⁵⁸ הרב אליה הכהן קיבל חלק מהמענה לטיעונים הכתובים כאן. לגבי שאר דברי, עדין הדיון לא מוצא

2. לגבי דין חרבה:

א. ניכר שהאחרונים שקבעו כי אין לעיר שהפכה לשל גויים לא ראו את הראשונים, וכפי קביעת החזון איש.

ב. אין לחלק בין עיר של גויים לכרך שחרב:

כך מוכח מהרמב"ן, הר"ן והברכי יוסף.

לגבי המקורות שיש חילוק:

החזון איש – לא הסתפק בדבר אלא קבע באופן ברור כבר בתחילת דבריו:

והלכך נראה דלענין מקרא מגילה אף אם חרבה ואין שם ו' בתיס מ"מ קוראין
בט"ו וכן אם נעשית של עכו"מ.

דברי החזון איש ש"אין בדבר הכרע" הם ביחס לדברי המשנה ברורה ולא ביחס לדעתו.

המשנה ברורה: החילוק שלו הוא לא בהבדל הדיני בין עיר גויים לעיר חרבה אלא בין המציאות בה בפועל עיר חרבה היא נטושה ולכן אין לה דין מוקף, אך אם יכנס לשם יהודי יתחייב כמוקף ולא פקע ממקום זה החיוב בט"ו. הראיה שכך סובר המ"ב היא ממקורו שהוא הברכי יוסף. הרב פרנק והרב הרצוג אכן כך סברו, אך לא הביאו את החילוק הנ"ל הלכה למעשה.

מענה לטיעון הנוסף:

1. הדיוק לא מוכרח: דברי הראשונים "שהרי נתחייב לא נשתנה" לא מופיע כנימוק לקיום דין מוקף בסמוך אלא לצורך השואת התמשכות קיום דין מוקף בכרך כמו בסמוך לו. כמו כן, מילות הרשב"א, המיותרות לכאורה, מכוונות אותנו לכך ש"כדין הראשון" של הסמוך הכוונה לדין העקרוני שבתקנה ולא לסמוך שבימי הכרך, ותלות הסמוך הוא בהגנת המוקף שהיה בימי יהושע ולא ב"סמוך" שהיה בנוי עוד בימי המוקף

2. ע"פ ביאור הגר"א לסוגיה:

- א. הק"ו של הגמרא מוכיח שדין סמוך עצמאי ולא תלוי במוקף
- ב. הגר"א מבאר את סיבת חיוב הסמוך לא כתלוי בכרך אלא כעצמאי.
- ג. הגר"א שולל פרשנות של תלות הסמוך בכרך
3. אין סברא לתת לסמוך דין קיום אם פקע דין מוקף מהכרך והסמוך תלוי ונגרר אחר הכרך.
4. הלכה למעשה היה דין מוקף גם לשכונות שנבנו לאחר מלחמת העצמאות.

5. סברה: חכמים החילו דין מוקף על מקומות שנבנו סמוך לחרבות הערים משום כבודה של ארץ ישראל כי כך היה מקובל לבנות: סמוך לערים ולא דוקא על הערים החרבות.

הרב אליעזר רבינוביץ בעל "כרם אליעזר"

ת"ח תושב העיר שדן בסוגיה זו עם מספר רבנים בעיר. כתב חיבור משמעותי הדין בצדדים לחייב או לשלול בבית שמש דין מוקף. מסקנותיו הם כדלהלן:

1. הכרך מסופק, ועל כן יש להכריע כדעת המשנה ברורה האומר שבסמוך לכרך חרב וסמוך לספקות דינו בי"ד
2. לא ברור שהחזון איש אמר בודאות שדין כרך חרב הוא בט"ו ושמה הסתפק
3. החזון איש לא דיבר על כרך שחרב מכל וכל אלא רק על כרך שחרב משישה בתים.

מענה לטיעונים:

1. א. דעת החזון איש ופאת השולחן שדין הסמוך לעולם כדין הכרך והוכחנו שנראה לומר שהלכה כמותם.
- ב. בשו"ת יד נתן ח"ג ע"מ רל"ב מובא לגבי הסמוך למקום מסופק בשם הגרא"ד אוירבך שכאשר יש "ספק חזק" דין הסמוך כדין הכרך גם לדעת המשנה ברורה.
- א"כ, שני הצירופים הנ"ל מקשים להסתמך על המשנה ברורה ולפטור את הסמוך מדין מוקף.
2. בספר שונה הלכות של הרב חיים קנייבסקי ולרב חיים צדוק טורצין, שהיה תלמיד מובהק של החזון איש (או"ח סימן תרפ"ח) מבואר שכוונת החזון איש היא שדין כרך שחרב הוא בט"ו ללא ספק.
3. אין לחלק בין המצבים שהרי לימוד החזון איש הוא מדויק בגמרא: מזה שלא הסבירה הגמרא ש"כרך שחרב ולבסוף ישב" הכונה היא לכרך שחרב כפשוטו שאין לו דין מוקף עד שיבנה, משמע א"כ, שדינו נשאר ככרך גם בחרבנו. אם היה ניתן לחלק בין חרב ונותר פחות משישה בתים לחרב מכל וכל היתה הגמרא צריכה, ע"פ דיוק החזון איש, להסביר ש"כרך שחרב ולבסוף ישב" הכוונה לכרך שחרב מכל וכל.

תשובת הרשל"צ הרב יצחק יוסף

לתשובה חדשה זכינו מפרי עטו של הרשל"צ הנוכחי, תשובה שהתפרסמה לאחרונה בסיפרו ילקוט יוסף על פורים. השאלה הועלתה עקב החוברת של הרב יוסף חיים כהן "ירמות זוהי רמת בית שמש" שכיוונה להחלת דין מקף מכח ירמות.

תשובת הרשל"צ נחלקת לשני חלקים:

1. בחלקה הראשון היתה בסקירת תגובות ומאמרים שנכתבו על בית שמש לענין פורים. (כל הנזכרים בתשובה זו הובאו בפרק זה).

2. בחלק השני עסק הרב יצחק יוסף בשאלת קריאת מגילה יומיים בערים המסופקות:

ד. **קריאה יומיים תלויה במנהג:**

מובא בתשובה ציטוט מתוך ה"עלי תמר" על הירושלמי, המביא ראייה מלשון מסכת סופרים, שדין קריאה יומיים מספק תלויה במקום בו נהגו כן, ואין זה עיקר הדין לכל מקום: מקום שנהגו לקרותה שני ימים קורין, הכל כמנהג המדינה.

ואם כן, אם אין בבית שמש מנהג קיים של קריאה יומיים, אין שום חוב בכך.

ה. **קריאה יומיים אם יש חומה:**

ע"פ הפרי חדש, דין עיירות מסופקות הוא רק במקום בו יש חומה והספק בו אם היא מימות יהושע בן נון.

מענה לטיעונים:

1. התייחסותינו למאמרים שהובאו ע"י תשובת הרשל"צ הובאו לעייל.

2. יומיים בעיירות מסופקות:

א. **בית שמש היא מוקף ודאי:**

1. ההנחה של התשובה היא שתל ירמות היא מקום מסופק. אולם, לאור הראיות הברורות המובאות לאורך ספר זה, אנו לא נמצאים בשאלת ספק לגבי הזיהוי אלא בזיהוי ודאי.

2. גם אם ספק בידינו אם האמור בספר זה מוציא מכלל ספק לדין ודאי או לא, הרי שמעמדה של בית שמש שונה משאר עיירות מסופקות בגלל ההיתכנות לדין ודאי. החובה יהיה לקרוא גם בט"ו משום שיטת הראשונים שאין יוצאים בדיעבד בי"ד במוקף ודאי (וכך פסק גם הרשל"צ הרב יצחק יוסף בעצמו).

3. הספק ודאי מחייב קריאה בט"ו משום "ביטול זמן כרכים בידים"

ב. תלות קריאה יומיים במנהג:

1. לביאורו של העלי תמר, המובא בתשובת הרשל"צ בדיון על התלות של קריאה יומיים במנהג, יש המשך דברים בתוך העלי תמר:
העלי תמר מקשה על הביאור של עצמו שתי קושיות:
א. הראשונים לא תלו במנהג את דין קריאה יומיים במקום מסופק
ב. קריאה יומיים במקום מסופק היא דין ולא תלויה במנהג:

וכל זה הוא לפי ביאור המפרשים שמדובר בברייתא במקום שהיו מסופקים בו אם הוא מוקף חומה מימות יב"נ, אולם פירושם קשה דמקומות המסופקים לאו במנהגא תליא מילתא אלא משום דדינא הכי ואיך תלי לה הירושלמי במקום שנהגו כן רק מחמת מנהג העלי תמר מתרץ:

בא"י נראה שהיה קיים מנהג כזה לקרא ב' ימים אף בכרך שהוא מוקף בוודאי מימות יב"נ

- כלומר: דין תלות במנהג המוזכר במסכת סופרים אינו בעיירות מסופקות אלא בכרך ודאי.
2. המנהג לקרוא ביפו ולוד לדוגמא אינו מימים קדומים אלא החל רק במאות שנים אחרונות. קודם לכן לא היו יהודים בערים אלו למשך מאות רבות של שנים ולכן לא השתמר שום מנהג מהעבר אלא מדובר בחידוש דין מוקף ללא מנהג קדום.

ג. תלות קריאה יומיים בחומה:

אכן קיימות חומות שנחשפו בחפירות הארכאולוגיות, גם בתל בית שמש וגם בתל ירמות.

יתר על כן, בניגוד למצב בו דיבר הפרי חדש בו אין אפשרות לברר האם החומה היא הימות יהושע בן נון, הרי בידינו כלים לברר לאיזה תקופה חומות אלו שייכות. הבאנו בספר זה שתי שיטות לתיארוך וכל אחת משתי החומות נמצאה מתאימה לימות יהושע בן נון, ע"פ אחת השיטות. ואף ששיטות אלו אינם מוציאים מכלל ספק, הרי שמצטרף פה עד צד המחזק את הודאות של דין מוקף בערים קדומות אלו.

הרב ינון רביב

הרב ינון רביב, רב קהילה ברמת בית שמש ג, סבר להוכיח²⁵⁹ שאין לקרוא אלא בי"ד מהסיבות הבאות:

1. יש מחלוקת בירושלמי אם הערים המנויות ביהושע מוקפות חומה והגמרא הבבליה הכריעה כמו ריב"ח, ולא כר"ל, שלא כל המנויות ביהושע מוקפות חומה.
2. ראה נוספת שאין הלכה כר"ל היא מערי הלויים שחלקם מנויות ביהושע ומוכח מהגמרא בערכין לג. והרדב"ז שלא היה להם חומה.
3. ע"פ הבית יוסף, רק ערים קיימות שיש להם כיום חומה בפועל נכנסות לגדר הספק של קריאה יומיים.

מענה לטיעונים:

1. ריב"ח אינו חולק על ר"ל שהערים המנויות מוקפות חומה אלא טען שהיו גם ערים שלא נמנו והיו מוקפות, והקריטריון לערים המנויות הוא ערי גבול.
כך מוכח מביאור "קרבן העדה" לירושלמי, "מעשה חושב" ו"נרות אהרון", וכן מפירוש רש"י והגר"א על יהושע. על פי זה קבעו הגר"ש אלישיב, הגר"ח קנייבסקי שלעיר באר שבע היתה חומה מימות יהושע בן נון.
2. א. ע"פ הגמרא בערכין סתרו את חומות ערי הלויים ואין לומר שלא היה להם חומה.
ב. מוכח ברמב"ם שהיו ללויים ערי חומה. הרב שאול ישראלי ביאר כך גם את הרדב"ז, שאם לא כן, יהיה לו בזה מחלוקת עם הרמב"ם.
3. הבית יוסף דיבר על עיר שיש בה חומה קדומה שאולי היא מימות יהושע או החליפה את החומה הקדומה. גם חומה שנמצאה בחפירות תכנס לאותו גדר של חומה.

ועיין על כך באריכות בפרקים ב ו-ג בספר זה.

²⁵⁹ היתה ביננו לבין הרב רביב התכתבות ארוכה בנושא זה שלא מוצתה.

חוות דעת לקריאה יומיים או רק בט"ו

הרב ארי אנקין – ראוי להחמיר ולהוסיף קריאה בט"ו:

הרב אנקין טען כנגד דברי הרב ספקטור מספר טיעונים:

1. הזיהוי של בית שמש וירמות נראה טוב, גם אם לא יצא לגמרי מכלל ספק
 2. הערים החרבות הן תחת שלטוננו ולא שלטון של גויים ואולי, אם כך, סוגית "הסמוכין לכרך חרב" לא נוגעת אלינו. (כלומר: חרבן פירוש שלטון נוכרי ולא עיר חרבה כדין "הרואה ערי ישראל בחרבן..")
 3. הרבה מגדולי הפוסקים פסקו בניגוד לדעת המשנה ברורה
 4. בתי העיר של ימינו ספק יושבות על התל העתיק בעצמו.
- ובכל זאת, נמנע הרב אנקין לראות בזיהוי כודאי שלא יוצא מכלל ספק וחשש לדעת המשנה ברורה. הרב אנקין התכתב בענין עם הרב שריה דבליצקי וכן עם הרב אפרים גרינבלט (בעת שו"ת רבבות אפרים) ונראה שהם הסכימו עימו.

הרב יוסף שבתאי שני - חייבים לחגוג ב"ד ובט"ו

הרב שני הזכיר את בית שמש עם רשימת מקומות שיש לקרוא בהם יומיים.

עיין שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, ע"מ רפ"ג

הרב אלעזר חשין – רק בט"ו.

הרב חשין פרסם מאמר בכתב העת "אוצרות התורה" (תשע"ה) שם הוא נותן את חוות דעתו כי יש לקיים את פורים בבית שמש באופן בלעדי בחמישה עשר באדר.

הרב יוסף חיים כהן – רק בט"ו

הרב יוסף חיים כהן עוסק כבר כעשר שנים, בעיקר סביב תל ירמות. הוא הוציא חוברת בשם "ירמות-זוהי רמת בית שמש" ועסק רבות בהסברה בענין. הוא סבור כי הזיהוי הוא ודאי ויש ללכת כמו הפוסקים המחייבים את הסמוך למקום חרב בדין מוקף, וזוהי "כבודה הגדול של ארץ ישראל".

אולם, מדגיש הרב כהן כי דין זה צריך הכרעה של הרבנים הגדולים והוא בעצמו מבטל דעתו בפניהם וממתין שיפסקו בט"ו.

יש לציין כי זכות ראשונים לעוררות הנושא שמורה לרב יוסף חיים כהן והבירורים והדיונים שבעיקבותיהם נכתבו פרקים אלו נשעו בחלקם בשיתוף עימו. לולא דחיפתו הגדולה ושאיפתו להחזרת כבודה של ארץ ישראל גם ספר זה לא היה יוצא לאור.

חוות דעת שניתנו בעיקבות ספר זה

לרשימה הנ"ל יש להוסיף כמובן את הרב יוסף ליברמן, הרב אביגדור נבנצל והרב דב ליאור שגילו דעתם, בעקבות מכתב (שצילומו מובא בספר), שהינו תמצית ספר זה, או בעיקבות ספר זה (הובא בפני הרב דב ליאור החוברת של המהדורה הראשונה של ספר זה) שיש לקרוא לפחות גם בט"ו באדר בעיר בית שמש.

פרק י

סיכומו של ספר

שלושה נושאים עיקריים נצרכו על מנת לברר את דינה של בית שמש:

1. זיהוי המקום כעיר קדומה מימות יהושע בן נון
2. הוכחות ברורות לחומות מימות יהושע בן נון
3. חלות דין מוקף בעיר חרבה ובסמוך לה.

מעבר לכך נעשו בירורים נוספים לקושיות שאיימו להפיל את דין מוקף לעיר:

1. ביחס לשאלת חומה בעיר כהנים כבית שמש.
 2. ביחס להלכות העוסקות בספק מוקף, למצב בו לא יתקבלו כל הדברים שהוכחנו באופן ודאי, כך שגם אם לא יתבטל החג ב"ד, לפחות יתחדש תוספת קריאה בט"ו.
- חשיבותו של פרק זה הוא הריכוז התמציתי של הטענות המובאות בספר זה למקום אחד על מנת להקל על מלאכת הפסיקה, לכל היושבים על מדוכה זו.

ודאות זיהוי הערים הקדומות:

עסקנו בספר בנושא זה באריכות בפרקים ד ו-ה.

זיהוי הערים הקדומות באופן ודאי מתאפשר ע"י הגורמים הבאים:

1. בחנו בספר כל עיר לגופה והנתונים המצטברים המאשרים את זיהויה.
 2. מדע הגאוגרפיה המקראית:
- זיהוי הערים האבודות באופן ודאי מתאפשר ע"י המחקר ההולך ומתפתח של ה"גאוגרפיה המקראית". במחקר זה החלו לעסוק גדולי ישראל והוא נמשך עד ימינו גם ע"י אנשי המדע. חקירת תופעת שימורי השם, שהיא נס השגחתי ובלעדי לארץ ישראל, אינה מסופקת ומשוערת בלבד כפי שהיתה בעבר הלא רחוק, אלא כבר קיבלה מידה רבה של ודאות במקומות רבים. בנקודה זו ההלכה חייבת להיות עיקבית למחקרים אלו משום שבכך ניתנים עבורנו כלים להשבת מצווה זו של ערי חומה. מסורות מטושטשות שנגנזו בשימורי השם מתנערות מהאבק וקמות מחדש לתחיה באופן ברור ביותר.
- הודאות המתקבלת מהתופעה הכוללת וריבוי הזיהויים מעצימה גם את האמינות שיש בכל שם שנשתמר בפני עצמו.

3. אשכול ערים:

בספר זה הצענו לחדש מושג הנקרא "אשכול ערים": לא לבחון רק כל עיר בפני עצמה אלא לראות בזיהוי איזור שלם עם מספר ערים כזיהוי בעל מאפיין ודאי הרבה יותר.

4. הרציפות ההסטורית:

בחינה נוספת שעשינו היא ההיתכנות לשימור לאורך שנים כה רבות, כלומר: בחינת התקופות והמאפיינים ההסטוריים המאפשרים שימורי שם באופן רציף.

כמו כן, עסקנו באריכות מהי דעתם של גדולי ישראל על אמינות שימורי השם והאפשרות לסמוך עליהם להלכה.

ראיות לחומה מימות יהושע בן נון:

עסקנו בנושא זה באריכות בפרק ב.

המקורות לידיעתנו מהם ערי החומה בימי יהושע בן נון:

- א. רשימות הערים המניות **בספר יהושע**. דבר זה אינו נתון במחלוקת אלא מוסכם לכו"ע, כך סוברים רש"י, הרמב"ן, קרבן העדה והגר"א ועוד אחרונים נוספים.
- ב. ערים המוזכרות **בספר נחמיה**. כך סובר שו"ת דברי יוסף ע"פ ביאור קרבן העדה על הירושלמי

ע"פ קביעות אלו, ערי החומה העשויות להיות באיזורנו ונמצאות ברשימות ספר יהושע ונחמיה הן הערים הבאות: בית שמש, ירמות, זנוח, צרעה, עזקה, שוכה, אשנה ועין גנים. הערים הבעלי הנתונים המובהקים ביותר לחייב את העיר בית שמש בת ימינו הן ירמות ובית שמש. לערים אלו הבאנו ראיות וסימוכין נוספים למציאות חומה מימות יהושע בן נון:

חלות דין מוקף בעיר חרבה ובסמוך לה

עסקנו בסוגיה זו באריכות בפרק ו. השאלות שנשאלו הן:

א. מהו דין הסמוך לכרך שחרב ונעשה של גויים?

לדעת הראשונים והגר"א: דינו נשאר בט"ו

לדעת הברכי יוסף: דינו בי"ד

עוד התבאר, שע"פ קריאת הראשונים, לסמוך לכרך יש דין **עצמאי** שאינו תלוי במצבו של הכרך.

הבאנו ראיות ברורות לכך שהלכה כדעת הראשונים והגר"א מהסיבות הבאות:

1. הברכי יוסף לא ראה ראשונים אלו
2. הברכי יוסף נסמך על מקור ברמב"ן שלא קיים

ב. האם יש לחלק בין עיר של גויים לכרך חרב?

הבאנו מספר ראיות מהראשונים והאחרונים שאין לחלק. אמנם היו שדייקו ע"פ המשנ"ב שיש לחלק, אך עיון במקורותיו של המשנ"ב, שלא היו בפניהם, מורה שאין לחלק.

ג. האם יש דין מוקף לסמוך רק אם היה קיים עוד מימי קיום הכרך?

הבאנו ראיות מדיוקי הלשון בראשונים, מהגר"א ומההלכה למעשה שאין להבין כך בראשונים.

עיבורה של עיר

בסוגיה זו עסקנו בפרק ח. עיבור בעיר מאפשר לראות את שכונות בית שמש כמחוברות ולא רק כסמוכות לערים הקדומות.

מצב זה מבסס עוד יותר את דין מוקף בבית שמש ע"י אפשרות ההשפעה של הערים הקדומות על כל חלקי העיר ומאפשר גם למי שבכל זאת יפקפק בכל האמור לעייל בשאלת הסמוך לכרך חרב.

דיני עיר מסופקת

פרק ז בספר זה נועד למי שבכל זאת לא יקבל את כל דברינו באופן ודאי ועדין יראה את העיר כספק מוקפת.

המסקנות העיקריות המובאות בפרק הם:

1. ההיתכנות לראות את בית שמש בדין מוקף ודאי מחייבת קריאה בט"ו משום שבדיעבד מוקף ודאי לא יוצא ידי חובה בקריאה בי"ד.
2. אי קריאה בט"ו היא "ביטול מצות כרכים בידיים"
3. גם לסמוך לכרך מסופק יש דין קריאה יומיים, וביחוד ב"ספק חזק"
4. אין צורך במנהג קדום על מנת לקרוא יומיים.

סוף דבר

י"ג אדר הוא התאריך בו נפל הפור להשמיד את כל היהודים. מרדכי היהודי שהפך למשנה למלך, הצליח להפיח בעמו רוח גבורה ש"הפכה את הקערה על פיה" – "ונהפוך הוא, אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם". הגזרה אמנם לא התבטלה אך התאפשר ליהודים לעמוד ולהגן על נפשם. לא בחרנו ולא רצינו בזאת. היתה זו מלחמת הגנה לישראל. החג בי"ד אדר נקבע על זמן המנוחה. יום בו אנו חוגגים את השמחה על ההשגחה האלוהית על היות ריבונו של עולם איתנו בכל הצרות ו"נצח ישראל" משתמר בכל בגליות הקשות.

אסתר ביקשה מאחשוורוש עוד יום נוסף ללחום באויב. הפעם כבר לא היינו באיום, והיתה זו יוזמה שלנו. עמדנו אז במערכה, לא כעם נרדף ומאויים אלא כ"גור אריה יהודה הנעור משנתו" יום החג על מלחמה זו נקבע בט"ו באדר. המלחמה כבר נובעת אז מתודעה ברורה יותר מהו תפקידנו ויעודנו. המלחמה היא לא כי נגררנו בלית ברירה אלא נובעת מחתירה יוזמתית שלנו להחלת שם ד' ומיגור הרישעה בעולם. מהות החג בט"ו, א"כ, שונה לעומת י"ד.

מרדכי היהודי שאף לגאולה שלימה והכרה ברורה של עם ישראל בתכליתו. על כן, הוא גם כיוון ותיכנן במקביל חג בו רוב העם חוגג את יום ט"ו בארץ ישראל ורק מיעוט גם זוכר את ומציין את הניסיונות של "נצח ישראל" בי"ד. התברר שרעיונו הקדים את זמנו באלפי שנים: העם שקע בגלות, כשהוא סובל תלאות קשות, וכל שנותר לו הוא לשרוד ולדבוק ב"נצח ישראל". י"ד אדר היה לו לעיקר, ורעיון יום ט"ו, השייך למצבו העליון, נגנז לעתיד.

בחמלת ד' עלינו, חזרנו לארצנו לאחר כ-2000 שנות גלות, מוכים וחבולים מהשואה האיומה, לקוממיות מחודשת. לא תודעת עם המכיר בערכו ותפקידו הגדול בתיקון עולם כי אם עם נרדף המחפש מקלט בטוח להגן על עצמו. תודעת הנרדפות והשרידות הקיומית עדין לא איפשרה לנו להרים ראש. גם לאחר מלחמת ששת הימים הפילאית בה רוממנו ריבונו של עולם לא ידע עמינו להכיר בגודל המעמד, ועד היום לא ברורה לו במה ולשם מה זכה בחבלי הארץ הקדושה.

לא לחינם סיבבה ההשגחה שתודעת חג יום ט"ו באדר נעדר מאיתנו. גם הפסיקה של החיד"א והישענותו על דעה בראשונים שאינה קיימת, שחדרה ונתנה עוד אחיזה להשארית החג בי"ד אדר, היא "יד ד". אנו אמנם כבר זוכים ומתבשמים מריח הגאולה, אך ה"ראש" עדין לא יצא דיו מהגלות.

חיזוק תודעת עם ישראל בייעודינו הגדול בתיקון עולם אמור לקבל את ביטויו בזכירת ערכה וכבודה של ארץ ישראל והחלת יום ט"ו בעוד ועוד ערים בארץ, וכלשונו של הרב קוק.

המזכירים כרכים ומוקפים מימות יהושע בן נון לא יוכלו להשאר עבדי אחשוורוש

נספח: המכתב לגר"א נבנצל

צילום המכתב שנשלח לגר"א נבנצל. (אותו מכתב נשלח גם לגר"י ליברמן):

בס"ד טבת התשפ"א

המאיר לארץ ולדורים, יזרח אור לישרים, וקרנו בכבוד ירים, כבוד מו"ר הרה"ג אבגדור נבנצל שליט"א

שלומך ישגא לעולם

אבקש להטריח את כת"ר בשאלה מורכבת, מבחינתי.

כתושב בית שמש, יותר מעשרים שנים, בכל שנה עולה לדיון מתי יש לחוג את פורים בעיר בית שמש.

עד עתה עמדתי מהצד, ולא הבעתי דעה.

אולם לחץ של רבנים עלי, ושינוי המציאות (כשכונות חדשות, כרמה ד' הנמצאת בתוך עיבור...), גרמו לי לעיין מעט בזה.

ולכאורה עולה כי צריך שיקראו בבית שמש בט"ו ולא כפי שנהגו עד כה.

הנני מצרף מעט ממה שראו עיני בזה.

ואשמח מאוד לחוו"ד כת"ר הגדולה.

ובזה הנני דושה"ט, בברכה מרובה

בברכת התורה

אלחנן פרינץ - מח"ס שו"ת אבני דרך ט"ו כרכים

נחל צאלים 12 דירה 7, בית שמש, 9909006

פקס – 08-8694157

זמן קריאת מגילה בבית שמש

האם לעיר בית שמש יש דין מוקף לענין מגילה?

אמנם רבו עסקו בנושא זה בעבר. אך המציאות בשנה זאת השתנתה. עקב אכלוס שכונות חדשות בבית שמש (כרמה ד') היוצר עיבור העיר. כמו כן, כאשר בוחנים את כל הערים הקדומות כמקשה, רואים דברים שלא נתבררו יחדיו עד כה. אמנם בשנה זו אין נפק"מ מצד הקריאה עצמה, אך הגיע העת להכרעה בנושא.

חורבותיהן של שמונה ערים קדומות נמצאות בתוך או בסמוך או נראות מבית שמש.

ומצינו בפרי חדש (כללי הספקות יורה-דעה ק) ובשו"ת עזרת כהן (טא) כי דבר מסתבר ביותר הוא בגדר ודאי. וכידוע ערים רבות המוזכרות בתנ"ך עם שמם מזוהה כיום, אך וודאי דלא סומכים רק על שימור השם (עיין תו"א שביעית ג' סק"י) אלא

צריך אסמכתאות נוספות המאשרות את הזיהוי כמובא בשו"ת משנת יוסף (א, מז). ועל הישענות שימורי שם מצינו במפורש בכפתור ופרח ופרקים י, יא, מז.

ונזכיר כמה ערים סמוכות לבית שמש:

א. תל בית שמש. השם שהשתמר במקום הוא עין שמש. העיר מתוארת בתנ"ך בגבול נחלת יהודה (יהושע טו), נחלת שבט דן (יהושע יט). וכן כשהארון הי' שב משדה פלישתים אל בית שמש (שמואל א ה) מתואר כי היא נמצאת בעמק. כל חוקרי המקרא מזהים את עין שמש עם בית שמש: החל מבעל תבואות הארץ, וספרים ארץ ישראל ושכנותיה, אדמת הקודש ועוד.

מבחינה הלכתית, תל בית שמש צמודה לבית שמש של היום בנפות 70 מטרים אך יתכן שאלו הם שרידי בתים שהרחיבו את העיר מימי בית שני, והעיר שחיתה מימות יהושע וחומתה עמדו במרחק של כמאתיים מטרים מבתי העיר של היום.

ב. תל ירמות. השם שהשתמר הוא ירמוק. ומתאים לתיאורי הגאוגרפיה שבפסוקי התנ"ך (יהושע טו לה, נחמיה יא כט, שמואל יז). גם בחפירות ארכאולוגיות מאשרים מציאות של עיר גדולה מאוד, בעלת רצף של אלפי שנים ותואמת את התקופות הדועגת לנו שהמקום היה מיושב בהם. גם נמצאה חומה עצומה שיתכן והיא תואמת לתקופת יהושע בן נון. נראה דהיא מזוהה כתל ירמות.

מבחינת ההלכה: ירמות סמוכה לשתי שכונות בבית שמש (רמה א ורמה ג) במרחק של מאות מטרים בלבד. לאחרונה החלו לאכלס שכונה חדשה, רמה ד, שהיא נמצאת במרחק של עשרות מטרים בודדות מהתל והחומה שנמצאה שם, כך שיש חיבור של עיבור ביניהם. אולם יש ספק אם העיר בימי יהושע היתה ממוקמת באותו מקום שיש חיבור או רק בחלק אחר של התל.

ג. עין גנים, רחוקה בקילומטר מהעיר בית שמש (תואם את מידת החזון איש למיל). הזיהוי שלה הוא על פי שמה שהשתמר: אם גינה, שימור שם חלש.

ד. צרעה, הזיהוי שלה נעשה כבר ע"י הכפתור ופרח. שמה השתמר בשלמות. אמנם רחוקה כשנים וחצי ק"מ מבית שמש אך נראית היטב בחלק ניכר משכונות בית שמש.

ה. זנוח, השם השתמר היטב (זנוע). מיקומה הוא בסמיכות של מאות מ' בודדות משכונת רמה א ו-ב.

ו. עזקה, רחוקה כשנים וחצי ק"מ מבית שמש אך נראית היטב מחלקים משכונות רמה ג ו-ד. שמה השתמר בשם זקריה. הארכאולוגיה מאשרת עיר גדולה ובצורה (תואמת את תקופת יהושע) ורצף מגורים בן אלפי שנים. מיקומה תואם את הפסוקים (יהושע טו, שמואל א יז ונחמיה יא).

ז. שוכה, רחוקה כשנים וחצי ק"מ מבית שמש אך נראית היטב מחלקים משכונות רמה ג ו-ד. שמה השתמר בשם שויכה. המיקום תואם את המתואר בתנ"ך (יהושע טו, שמואל א יז ונחמיה יא).

נראה כי הערים הללו שמוזהות הן מקשה אחת המזוהה אזור שלם עד כדי ודאות מרובה. ונראה שכל אחת בפני עצמה יש בכוחה להשפיע בדיון מוקף.

יש להביא כמה ראיות דערים אלו עם חומה בימי יהושע. ראשית, כל הערים הקדומות הנ"ל מנויות בספר יהושע וע"פ הירושלמי בתחילת מסכת מגילה (פרק א הלכה א) היו לערים המנויות ביהושע חומה. אמנם הגמרא מביאה שם מחלוקת ר"ל ורבי יוסי ברבי חנינא, אך נראה שרבותינו סברו שאין מחלוקת על כך שכל המנויות ביהושע היו מוקפות ומחלוקתם היא על דבר אחר: ע"פ **קרנן העדה** ("מקפין חומה מנה") נראה שמחלוקתם היא ביחס לערים שלא מנויות ביהושע, האם גם הם היו מוקפות חומה או לא, ומתוך פירושו של קרנן העדה נראה שרבי יוסי ברבי חנינא מתייחס לדברי רבי יוחנן בגמרא "מגבית ועד אנטפרס ששים ריבוא עיירות היו" ואם כך מתפרשים דבריו שהכונה לערים מוקפות חומה. יוצא שלכו"ע הערים המנויות ביהושע היו חומה. באופן זה פירש גם "נרות אהרן" (עמ' עט). כמו כן, בספר יהושע ברשימות הערים המנויות יש חותמת של "ערים וחצריהן". ע"פ הפשט וכן פירש רש"י (יהושע יג, כח). מה שמייחד ערים על פני חצרים הוא חומה. ומכאן שלכל הערים המנויות היו חומה. לרש"י לא הפריע לפרש את הפסוקים (יהושע טו, כא) ע"פ דעת רבי חנינא ברבי יוסי הסובר שערי גבול נמנו ביהושע, ומכאן שרש"י סובר שגם לדעתו כל הערים המנויות היתה חומה. וע"ע בגר"א שביאר הכי את הפסוקים כפי שרואים מפירושו (יהושע יח, כח). וכן ברמב"ן (מחשויו למגילה ה, ב) עולה שכל המנויות ביהושע מוקפות חומה. וכן העלו גם בשו"ת דברי יוסף (דף ה, נרות אהרן) (עמ' עט), מנעשו רחוב (עמ' עכ"ב), הר"ם טיקוצינסקי בספרו ארץ ישראל (עמוד סז). אגב, הערים המנויות בספר נחמיה (יא) היו מוקפות חומה ע"פ הירושלמי וביאור קרנן העדה, כך מובא בשו"ת דברי יוסף (דף ז).

ויל"ע היטב בדיון מוקף, בעיר שחרבה ובסמוך לה.

לגבי סמוך לכרך שחרב ונעשה של גויים. מצינו מחלוקת בביאור הגמרא בירושלמי (מגילה א, א). לדעת הרשב"א (מגילה ב, ב) הריטב"א (מגילה ב, ב) והגר"א (ביאור הגר"א או"ח תרפח, ב) דינו נשאר בט"ו. אולם לדעת הברכי יוסף, דינו ב"ד (כשאין יחודים בכך עצמו). אמנם המשנה ברורה פסק כדעת הברכי יוסף, אך נראה שההלכה למעשה היא כדעת הראשונים והגר"א (חזון

¹ עיינו בשו"ת אגרות משה (ארי"ת א. יג) ובלת יבנות ישראל (א עמ' 205).

